

A MAGYAR NÉP MULTJA ÉS JELENE

**IRTA
BENEDEK ELEK**

**MÁSODIK KÖTET
A BÖLCSŐTŐL A SÍRIG**

TARTALOM

Fészek-rakás.

A házépítésről. - Fejlődés az építésben. - Székely házak - magyar házak. - Családalapítás. - Lakodalmi szokások.

Család és iskola.

A mézes hetek. - Az első gyermek. - Babonák. - Keresztelő. - Dajka-danák. - Gyermekjátékok. - Az iskolában.

A nép lelke.

Jellemvonások. - Vallás. - Ünnepi szokások. - Nyelv. - Költészet. - Viselet.

A véréadó.

Hadi szolgálat régen és most. - Toborzás. - Katona-fogdosás. - Az »obsitos.« - A kaszárnnyában. - A katonaélet költészete.

Erdőn, mezőn.

Általános kép a földmivelésről. - A különféle gazdasági munkák. - A gazdasági élettel kapcsolatos szokások. - A pásztorélet. - A halász. - Mindenféle foglalkozások.

A faluban.

Községi élet régen és most. - Az előljáróság. - A jegyző. - »Belső« emberek. - Falusi olvasó-körök. - Az alkotmányos jogok gyakorlása. - A vásár.

A temetőkertben.

Az öreg ember. - A halál. - Temetkezési szokások. - Fejfák. - Sírfeliratok. - Megnyugvás.

Fészek-rakás.

A házépítésről. - Fejlődés az építésben. - Székely házak - magyar házak. -
Családalapítás. - Lakodalmi szokások.

Eljutván könyvem második feléig, hajlott őszi a meleg nyár is. Újra útnak indítom tollamat s vele egy időben készülődik a fecske is melegebb ég alá. Még egy pár hét s csendes lesz az ereszalja. Minden nap gyülekeznek, órák hosszát tanakodnak, aztán megint szétröppennek, kiki a maga fészkebe, a maga házába. Ott bizonyosan számolgatják: hány nap s hány éjszaka lakhatnak még a maguk verte puha fészekben. Mennyi gonddal, fáradtsággal rakták ezt a kicsi fészket s most itt kell hagyniok! Vajjon úgy találják-e tavasszal, amint elhagyták? A házépítést nem kell-e újra kezdeni?

De mi történt odakint az eresz alatt. Szokatlan láрма, zajosabb a tanakodásnál, hallatszik be dolgozószobámba. Minden pillanatban két-három fecske röppen el az ablak előtt, a háztól el, a házhoz vissza, a nagy sietségben egymásba ütődnek, össze-vissza csiripelnek, csicseregnek: kiérzem a hangjukból, a beszédjükben, hogy valami nagy szerencsétlenség történt a fecske-faluban. Leteszem a tollat, kilépek az udvarra. Im, jól sejtettem: az eresz alól lehullott a fecske-fészek. Véletlen vagy pajkos gyermekkéz műve-e: mindegy, a fecskecsaládnak nincs háza. Szegény fejük, mit csináljanak, mihez kezdjenek. Mindössze néhány éjszakájuk van még itt, de azalatt is hol huzódjanak meg? Új fészket raknának, de már arra idejük nincs. De az éjszakák hűvösek, im az emberek is melegebb ruhában járnak már s este oly jól esik a tűzhely melege. A pattogó tűz körül ül a család, a komondor is meleg vaczkába húzódik, csak a szegény fecske családnak nincs háza. Síró panaszuk végig száll a falun s im, halljátok, csudáljátok, a falu minden fecskéje meghallja a keserves panaszt: félretették a maguk dolgát, gondját, repülve repülnek szerencsétlen társukhoz.

- Mi történt, mi történt? kérdik egyszerre tizen-huszan.

- Nézzetek oda, kesereg az öreg fecske-pár, összeomlott a házunk. Mi lesz velünk s gyermekeinkkel!

- Ó szegények, sajnálkoznak mind. Adnánk szállást, de szűk a mienk is. Mit tegyünk, mit, mit, mit?

Nem sokáig tépelődnek, nem sokáig tanakodnak: egy szívvel-lélekkel azt határozzák, hogy közös erővel újra építik a házat. És elröpnének mind a hányan vannak, csupán kettő marad ott: a kárvallott fecskepár. Aztán alig telik el egy perc, kettő, már többen visszajőnek, hozván a csőrükben agyagot, pehelyt, vízcseppet, átadják szaporán a kárvallottaknak: rakjad, rakjad. Majd egyszerre tízen is érkeznek, alig győzi az a kettő átvenni az *épület-anyagot*. Egy óra sem telik belé, már formálódik a fészek. Szép kerek, szabályos, mintha építőmester mérte volna ki. Mire a nap alkonyodóra száll: kész a fészek s örvendező csicsergéstől hangos az eresz alja...

Kitől tanulta a fecske, hogy segítsen a társán? Az embertől? Vagy tán megfordítva lesz: az ember tanulta ezt Isten madárkájától? Sem ez, sem az nem tanulta a másiktól: Isten oltotta embernek, állatnak a szívébe az egymáson való segítség szent erényét, embernek, állatnak e megindító szép jellemvonását. Ez az erény az idők folyamán *szokássá* vált a magyar embernél s ház és gazdasági épület ritkán épül a falubeliek önkéntes segítségével nélkül. A Székelyföldön, hol kétségtelenül legtisztábban maradtak meg az őseredeti szokások, neve is van e segítségnek: *kaláka*, mellyel nemcsak a házépítésnél, de a gazdasági életnek jóformán minden ágában találkozunk. Legsűrűbben, természetesen, a házépítésnél. Ha valakinek házat, csűrét tűz

hamvasztja el, segítségére megy a fél falu, fát, követ, homokot hordanak s a gazdára, akárcsak a kárvallott fecskére, az építés gondja marad csupán, bár kisebb, egyszerűbb épületeknél ebben is segítenek. Rendes körülmények közt, mikor nincs hirtelen szükség, a magyar ember esztendőkkal elébb neki készülődik az építésnek. Nem magának épít, öneki van háza, hanem a fiának. Szinte észrevétlenül gyűl össze az anyag oly vidékeken, hol kő és fa bőviben. Valahol tán fuvarba járt s üres szekérrel jövőn haza felé, a faluhoz közel megrakja szekerét kővel. Szerény kezdet, de meg van az első szekér kő. Kora tavasszal, késő ősszel, mikor nincs szorgosabb mezei munka, már nemcsak véletlenül kerül haza egy-egy szekér kő: egyszerre csak látják a falusiak, hogy az udvaron nagy kőrakás, a kerítés tövében meg hosszú szarufák hevernek. A kéreg még a fán: minek faragják ki, míg építéshez nem fognak. Addig csak verné, rontaná eső és hó leve. Hány szekér kő, vagy, ha tiszta fa házat építenek, hány szál cser- vagy fenyőfa kell a házhoz, azt maga gazduram sem tudja egész bizonyossággal. Ha sokat hordanak össze, nem vész kárba. Ház, csűr, istálló, ól ha felépült s marad még kő, nem megy kárba: kőből építik a kapulábat, s ha telik, a kerítést is. Ha meg építés közben kitűnik, hogy sem kő, sem fa nem elég, nosza, nyakába veszi a falut gazduramnak valamelyik jó embere s sorba járja a lovas, ökrös gazdákat.

- Nagy János uram, - így köszönt be a szószóló - tisztelteti kigyelmedet s kéreti szívesen: ne sajnálja szekerét s marháját néhány szekér kőnek a hordására. Ha szüksége lészen kigyelmednek, Nagy János uram is jó szívvel jó majd kalákába.

A kaláka reggelén a szószóló ismét végig fut a falun, de most nem szól be a házakhoz, csak nagyokat rikkant: jertek elé kalákába, hé! - mire itt is, ott is neki készülődnek, ökröt, lovat felcsengőznek, bokrétáznak, s hogy még jobban megadják a módját, ökröt, lovat négyével fognak össze. Kenyér, túró s pálinka várja a kalákásokat Nagy János uram udvarán s délben gazdag ebéd: bizony meg-megesik, hogy többbe kerül a segítség, mintha gazduram fogadott fuvarral hordatja a követ...

A régi jó világnak, mikor a gazdaember háza jóformán csak a munkába került, különben is vége. A sátoztól, melyet az egykor nomád magyar magával hordott s ott verte föl, hol marhájának legjobb legelőt talált, a mai módosan épített, tornáczos, piros cseréppel fedett kőházig ezer esztendő között esik, ezer esztendőnek lassú, de az utolsó félszáz esztendőben rohamos fejlődésével. Ma sok zsellérember különb házban lakik, mint még csak száz év előtt a kurta nemes. Némely falunak a képe szinte úgy megváltozott két-három évtíz alatt a maga kicsiségében, mint Budapesté a maga nagyságában. A falunak a vályogfalas, egyszobás, kamarás, zsup- vagy nádfödeles házaktól a két-háromszobás, konyhás, tornáczos, cserepes házig van akkora út, mint Budapestnek a zig-zug utcáktól a palotákkal ékeskedő körutakig. A városi épületek hatása mind jobban szembetűnő a falusi házakon, a falusi ember növekedő igénye nagyobb és csinosabb házat kíván a réginél, a háznak külseje, belső felosztása, a bútor már csak haloványan emlékeztet a régire, vagy éppenséggel nem s nem csudálom, ha az ezredik év fordulóján a »kiállítási falu« megalkotóinak sok gondot és fáradságot okozott az őseredeti jellegű magyar házak összeállítása.

Könyvemnek az lévén a célja, hogy a magyar nép életét a jelen való állapotában tárja az olvasó elé, nem elégedhetem meg azzal, hogy az olvasót csupán oly házakkal ismeressem meg, melyek az őseredeti jelleget lehető híven őrizték meg. A mennyire fontos a magyar nép ismerésére a régi lakásviszonyok feltüntetése, épp annyira fontos az a *fejlődés* is, mely a házak építésében, belső elrendezésében, különösen az utolsó száz esztendőből, nemzedékről-nemzedékre kimutatható. Ha ennek a fejlődésnek a feltüntetése a székel falut használok, ez nem a székelység iránt való elfogult kedvezés, tisztán annak a körülménynek a számbavétele, hogy a Székelyföldön voltak s vannak meg leginkább a házépítés terén a fejlődés

kedvező feltételei. E kedvező feltételek alatt korántsem az anyagi gyarapodást kell értenünk, hanem az épületanyagokban való bőséget, ez anyagokhoz: nevezetesen a kőhöz, téglához és fához való könnyebb juthatást. Nem elég az igények növekedése, nem elég a vagyoni jólét sem, mert például az alföldi jómódú magyar semhogy messze földről, drága pénzen hozassa az épületanyagot, inkább ellakik az alacsony, nádfödélű, vályogfalú házacskában s földjének jövedelmét újabb föld szerzésére fordítja. A székely húsz holdas gazda különb házban lakik, mint sok alföldi ember, kinek több száz hold földje s rengeteg marhája van. Mindkettőnek nőttek az igényei az idők folyamán, de a székely szegény létére is könnyebben elégítheti ki azokat a házépítés tekintetében, mert a házépítéshez szükséges anyagok nagy része nem kerül pénzbe, csupán munkába: ezt pedig nem számítja. Nem, mert oly időben hordja össze az anyagot, mikor a mezőn kevés vagy semmi dolga sincs.

Ám ha az őseredeti jellegű magyar házzal akarunk megismerkedni, akkor is a székely házat kell első sorban szemügyre vennünk. Mert akár itt találta a székelységet a honfoglaló magyar, akár a honfoglalás után került e nép mai lakóföldjére, ez a nép az, mely a századok során idegen népektől elkülönülten magában élt, s minden néven nevezendő ősi szokásait legtisztábban őrizhette meg. A régi székely ház s különösképpen a székely kapú az, mely legegyszerűsebb úton vezet vissza a magyar nép bölcséjéhez. Az alacsony falú s aránytalanul magas födélű székely ház az, mely leginkább emlékeztet ama korra, midőn a magyar nomád nép volt és sátrakban lakott s legjellemzőbb része az *eresz*, melynek ugyanaz a rendeltetése mint úri házaknál az előszobának: innét nyílnak az ajtók a ház különböző helyiségeibe: szobába, kamarába, pinczébe.

Az utolsó száz esztendő során meglepő a fejlődés, különösen e század második felében, de azért a legújabb építkezéseknél is nem nehéz egyben-másban megtalálni az őseredetiséget. Azt gondolom, megkönnyítem az olvasó dolgát, ha közvetlen egymásután bemutatom négy székely ház alaprajzát, más-más korból mind a négyet. Ez a négy ház nemcsak más-más korban s nemcsak egy faluban épült, de egyenes ágon leszármazott családnak a háza mind a négy. Meglátjuk, milyen volt a Huszár uram háza, mely 1770-80 közt épült, milyen az unokájáé, Huszár Jánosé, a 40-es, ugyanennek a fiáé a 60-as és az unokájáé a 90-es években. Tudnunk kell, hogy mind a négy egyszerű szántóvető ember, jórészt egyforma anyagi viszonyok közt élő, földje, marhája alig több egyiknek, mint a másnak, szóval: nem annyira a gazdaság nőtt, mint nőttek az igények. Nőtt a házban, a ruhában, de ezzel együtt nőtt a megélhetés, a boldogulás, a gyarapodás gondja s terhe is.

Huszár Gábor háza, mely a negyvenes években degradálódott zsellér házzá, miután két nemzedéket kiszolgált, 1770 táján épült Kis-Bacsonban, egy erdővidéki faluban. A falubeli jegyzőkönyv tanúsága szerint, maga a község lakossága építette egy szekér burgonya fejében, mit Huszár Gábor Kolozsvárról hozott s a falubeliek közt ültetés végett szétosztott. Mária Terézia rendelte meg a burgonya ültetését s Huszár Gábor a község határozatából ment Kolozsvárra, hogy ott átvegye a burgonyát, melyért aztán neki házat építettek. Ezen a házon megvan minden, a mi az őseredeti székely háznak jellemzője s a minőt szórványosan itt-ott még látni lehet a Székelyföldön. Aránytalanul magas tetejét bikkfa-tégla fűdi, kéménynek nyoma sincs. Mint e rajz mutatja, nyílt ereszből nyílik az ajtó az egyetlen, de jó tágas lakószobába, jobbra az ajtótól a nagy nyílt tűzhely, mely nemcsak melegíti télen a szobát, de télen-nyáron a konyha helyét is pótolja. Az ereszből még egy ajtó nyílik a kis éléskamarába, egy meg a sütőkemenczéhez, mely a régi székely házban ritkaság: ezt rendesen külön födél alá építették, a lakóházzal szemben. A közmunkával épült háznál azonban bekerült a sütőház is; külön födél alatt egy kis pálinkafőzőház állott: ma zsellérház. Az egész ház gömbölyű, faragatlan cserefából épült s ablakai udvarra és kertre nyílnak, az utcára egyetlen ablaka sincs. A földolog nem az, hogy a gazda az utcára lásson, hanem hogy lássa az istállóját s a

későbbi építkezéseknél is különös gondjuk van arra, hogy a lakószoba ablakaiból látni lehessen a gazdasági épületeket és a vendégszoba, melyet néhol »tessék-háznak« is neveznek, nézzon az utcára.

Hetven évvel később, a negyvenes években épül az unoka háza, melynek már kő a fundamentuma s faragott cserefa gerendákból van összerakva a fala. A székelő ereszt még itt sem marad el, de már ez valóságos előszoba, ajtóval és két kis ablakkal. Ebből a zárt ereszből nyílnak az összes ajtók, nevezetesen balra a lakószobába, melynek két ablaka az utcára, illetőleg egy kis előkertre nyílik, egy kis ablaka, a »tyukleső ablak« a veteményes kertre, egy másik ajtó szintén balra egy kis szobácskába, melynek kettős a rendeltetése: mikor még a székelők szabadon főzhették a gabona- és szilvapálinkát a »kisüstön«, pálinkafőző volt, nyáron meg konyha. Ma nyári konyhának s nagy mosásnál lugzásra használják. Az ereszt ajtajával szemközt egy ajtó a pinczébe nyílik, mely földszinti helyiség, csupán egyik felében van gödör, melyben a pityókat vermelik el. Jobbra az eresztől az első ajtó a »kölcseges« kamarába nyílik: ebben tartják a szalonnát, zsirt s általában a husfélét, de tartanak benne kisebb gazdasági eszközöket is, ásót, kapát, csákányt s más egyebet. Még egy ajtó nyílik jobbra: a vendégszobába, másként a »nagy házba«. Két ablaka a virágos kertre, egy az udvarra nyílik s mind a három ablakon át jól lehet látni a gazdasági épületeket. Van még egy kis »tyukleső« ablaka is, mely szintén, mint a másik szoba tyuklesője, a veteményes kertre nyílik. Ősztől tavaszig laknak a nagy házban: ez az az idő, mikor a gazdának leginkább kell szemmel tartania, mi történik kint az istállóban, a pajtában, a csűrben, nem jár-e ott hivatlan vendég. Szentgyörgy napján legelőre kerül szarvasmarha, ló, juh, a takarmány is fogyatékán, s most már a háznépe átköltözhetik az utcára néző kicsi házba s a nagyházból vendégszoba lesz. Ekkor kerül ki a konyha is a »pálinkafőzőbe«. Egész őszen, télen s kora tavaszon át a »nagyházban,« a lakószobában a konyha. A nagy nyitott tűzhelyen sütnék, főznek, melynek végéhez kis takaréktűzhely is van építve, hol a vizet gyorsabban lehet fölforralni. Csupán a kenyeret sültek a ház körül, külön kis házikóban, melyben csupán a sütőkemence áll. Ha még hozzá veszem, hogy a ház födele csereppel van födve s két kémény rajta és két végén a födelet tűzfal szakítja meg, melyre ékes tulipántok vannak pingálva - szembetűnővé tettem a nagy különbséget, mely nagyapa és unoka háza közt van. Íme, a nagyapának és fiának hetven esztendőn át elég egy lakószoba s a mellék-helyiségekből is csupán az egy kamara van meg. A nyílt eresztnek semmi egyéb rendeltetése mint egyszerű belépő, míg az unoka házában a zárt eresztnek annál több a rendeltetése. Ebből már nemcsak hogy nyílnak az összes ajtók a szobákba és apróbb helyiségekbe, de innét járnak föl létrán a padlásra is (a székelőknek híjju a neve) s egy-két butordarab is látható, akár csak az uriházak előszobáiban. Belépve a zárt eresztbe, jobbról, balról egy-egy kis szuszék áll, melyben rendesen zabot tartanak. Innét szórják ki az udvarra a zabot a majorságnak, hogy mindegyre ne kelljen fölmászni a híjjuba, hol a hombárok és nagy gabonás szuszékok állanak. Itt nyújtózkodik egy hosszú keskeny láda is, melyet egyszerűen padnak neveznek s melyben üres zsákokat s ócska ruhanéműt tartanak. Az ereszt gerendázataira van fölszegezve a fejsze- és furúttartó tábla is s ha a cseléd valami eszközt levesz innét, a gazda mindjárt meglátja s számon tarthatja: estére be kell hozni s visszatenni a helyére. És itt áll, rendesen a létra alatt, a tyúkborító is: ott kotyog a tyúk az ő apró csirkéivel.

Hetven esztendő köz s mely nagy különbség! Növekedtek az igények s fejlődött a gyakorlati érzék is. A székelő ház jellemző vonásait megtaláljuk, csak a ház bővült, s mint a rajzon is látható, ha e házból elveszük a pálinkafőzőt és kamrát meg az ereszt első falát, valóképpen a régi ház áll előttünk, annyi különbséggel mindössze, hogy a réGINEK sütőháza helyén is lakószoba van: az egy szobából kettő lett. A pálinkafőző és kamara, nemkülönben az ereszt első része nincs is a föfedél alatt, ezek csak úgy hozzá vannak ragasztva a fő épülethez.

De menjünk tovább. Alig huszonöt éve mult, hogy az unoka fölépítette házát, az unokának már házasuló legényfia van: s ez már nem alapíthat családot e föld alatt. Régen elég lett volna két családnak, hisz a mult századbeli, az ősi házban, annak egyetlen lakószobájában jó ideig megfértek két család. Ám az évek folyamán a negyvenes években épült házon több rendbéli hiányosságot fedeznek föl. A földszintes pincze szűk, télen hideg, folyton égő parazsat kell belé hordani, hogy a pityóka s más egyéb zöldség meg ne fagyjon. Nagy baj, hogy nincs külön konyha. A pálinkát ősszel és télen át főzik, mikor a mezei munka nem fogja le a háznépét: konyhának is használni lehetetlenség. Az pedig szintén nagyon alkalmatlan, hogy az asszony ugyanabban a szobában süssön, főzzön, mely egyszersmind lakó- és hálószoba is. Kora hajnalban már bejönnek az istállóból a férfi cselédek, a nyitott tüzelőn kitergetik nedves kapczájukat, ott szárítgatják, ott kötik fel a bocskorukat, miközben fő számukra a puliszka, melegedik a káposzta, a kitergetett kapczákal egy helyen. Nagymosás idején a ruhaneműt is ugyanabban a szobában teregetik föl, a gerendákon végig huzott szárító kötelekre. Alkalmatlan bűz rontja a szoba levegőjét. Az egész háznépe, s hol nagyobb a gazdaság, férfi és nőcseléd egy szobába szorul: alig lehet mozogni, holott különben a szoba elég tágas volna. - Mindezt látja a házasuló legény s midőn az ő házának építésére kerül a sor, bár éppen nem kényes s ő is mint az apja nehéz munkában nőtt fel s bár a gazdasága, melylyel az életet kezdi, jóval kisebb mint az apjáé, hisz az apa birtokán több testvér osztozkodik: a házat már nagyobbnak, szebbnek, kényelmesebbnek akarja. Sokat hallotta az apjától is, hogy a »mai eszével« másként építette volna a házat. Először is a kőfundamentumra téglafalat rak, hisz bővében a kő s olcsón lehet jutni a téglához, főként ha maga veti és égeti. Az ereszt helyett elég lett volna egy kis belépő tornác s inkább konyhának használja az ereszt által elfoglalt helyet. A híjjuba való feljárót sem hagyja az eresztben, nagyon is nyílt, könnyen hozzá férhető helyen. Ha télen szálló vendég jön, jóllehet van még egy szoba, csak abban a szobában szállásolhatja, melyben ő maga és családja lakik, mert a másik szobát egész télen át nem fűtik, hideg mint a jégverem. Mindezek a hiányosságok arra késztetik, hogy a fiu házat már másként építsék, szilárdabban, s czélszerűbb berendezéssel.

És a már megírtam mód szerint nekikészülődnek. Mikor a fiú sor alá kerül, már hordogatják az anyagot. Ma egy szekér, terméskő kerül a telekre, mely már új szerzemény vagy öröklött birtok, holnap egy szekér fenyőfa, gerendának, szarufának való. - Esős napokon, mikor mezei munkát nem lehet végezni, a fenyőfát kifaragják: nem kell hozzá ács, elvégzik maguk. Kéthárom esztendei készülődés előzi meg az építést s legfőnnebb a homok hordását hagyják az építés idejére. A faluban nagy érdeklődéssel kísérik a ház építését: eddig még csak a templom a tiszta kő- és téглаépület - ez lesz az első tiszta kőház. Kő a fundamentuma, téгла a fala, cserép a födele. Mivelhogy a falu határán van ahhoz való anyag, jórészt maguk vetik a téglát, a fedő cserepet. Maguk égetik a mészkövet, melyet a Rika erdejéből hoztak apránként vagy a falubeliek segítségével. Téglának, cserépnek, mésznek a kiégetése nem kerül pénzbe: a hozzá való fát ingyen kapják az erdőből. Ingyen az épület-fát is, csak haza kell hordani, ki kell faragni. Mindezt a munkát pedig nem számítják, itt az idő még nem pénz. A tervet nem építőmester csinálja, a kőművesek rendszerint napszámra dolgoznak: ezeknek a munkája, az ajtó és ablak ami pénzbe kerül. Ám azért, ha az idegen arra vetődik s látja kívülről a házat, azt hiszi, uri ember lakik benne. Az utcára, udvarra és kertre nyíló ablakokon zöld zsalukáter, az ablakok is jóval nagyobbak, mint a régi házakon, az ajtók is föstve vannak, még pedig halványkékre. Csinos téгла-oszlopos, lépcsős tornácra nyílik az ajtó a legnagyobb szobába. Ez az igazi lakó szoba: közepén ebédlő asztal, oldalt két ágy, fakanapé, almáriom s a konyhára nyíló ajtó mellett *éreczkályha*. A lakószobából jobbra a vendégszobába nyitunk, ebből az »oldalszobába«, ezen azonban *nincs ajtó*. Ez még ragaszkodás a régi szokáshoz. Az oldalszoba volna a tulajdonképpeni vendégszoba, s a vendégszoba volna a család háló szobája, de mintha éreznék, hogy ez nem gazdaemberhez való, hirtelen haladás, uraskodás

volna, megmaradnak az első szobában: ez a család étkező és háló helyisége. A vendégszoba meg az oldalszoba megmarad »tessék«-szobának s a vendég téli időben is bátran fekehetik itt le, mert ha nem is fűtik állandóan, bár megvan az érczkályha, kap anyi meleget a nappaliból, hogy szükség esetén hamar be lehet fűteni. Ám, ha leány van a háznál, időnként fűtik is, mert ebben a szobában tartják a telelő virágokat. De ami legkényelmetlenebb volt a régi házban: a konyha már itt külön szoba, nagy tágas helyiség. Itt étkezik a cselédnép, sőt a háznépe is, ha nincs vendég. Mert a kívül urinak tetsző ház népe, ősrégi szokás szerint, a cselédet a család tagjának tekinti s vele együtt étkezik. E szokástól csak akkor tér el, ha vendég van a háznál. A konyhából lépcsőn jutunk fel a kamarába, a kamara oldala mellett ismét lépcső vezet a híjjuba s mert a konyhából a kamara felé nyíló ajtó nem nyílik egyenest a kamarába, hanem ennek külön ajtaja van, kevésbbé lehet tartani attól, hogy idegen hozzá jut. A kamara alatt van a földbe ásott pincze s a kamara ajtaja előtt levő benyilóban a lappancs, melyen át le lehet jutni a pinczébe. De van a pinczének más bejárója is. A konyhából nyitott tornácba lépünk s ebből a nyitott tornácból lépcsők vezetnek le a sütökemenczéhez és a pinczéhez.

Falusi felfogás szerint, ez a ház s ennek berendezése tulságosan kényelmes, urias, s mert gazdaembernek épült, van is egy nagy hibája: a lakószoba ablakai nem nyílnak a gazdasági épületekre. A vendég- és oldalszoba ablakai, egy kis előkerttel, az utcára néznek s ez még helyes volna, ámbátor az uri vendéget zavarja az utczai lárma, de a lakószoba tornácra nyíló két ablaka az udvarra, az ajtóval szemben eső egy ablaka a gyümölcsös kertre néz, pedig a gazdasági épületek az udvar hátsó felében vannak, csak a konyha ablakaiból lehet látni azokat. Ezen nagyon könnyű lett volna segíteni, ha t. i. a háznak azt a részét, melyen az oldalszoba, a nappali egy ablakos fele és a kamara van, az utca felé fordítják, ám akkor a ház szebbik felét nem látják az utcáról. Erre pedig sokat adnak ma. Még száz év előtt ezzel nem gondoltak. Láttuk, hogy a Mária Terézia korabeli háznak az utcára egyetlen ablaka sincs.

A régihez képest nemcsak a szobák szaporodásában látom a fejlődést a hatvanas évek elején épült háznál, hanem abban is, hogy födele alá került a konyha. Sőt főként ebben. De itt sem áll meg a gazdája s alig telik el tizenöt év, a konyhát már nyári időben alkalmatlannak találja s a hátsó nyílt tornáctól néhány lépésnyire egy kis házikót épít: ez a nyári konyha, melynek oldalához még szíalja is van ragasztva ez alatt egy hosszú asztal: e körül vacsoráznak a napszámos emberek az egész háznépével együtt. Természetesen, az asztalfőn ott ül a gazda.

Ezek után csak természetes az érdeklődésünk: milyen házat épít e ház gazdája a fiának. Ez a ház már a kilenczvenes években épül. Mindössze harmincz évnvi időköz a két ház között, de a különbség feltűnő. Látszik, hogy az apa, mikor építésbe fogott, számba vette az ő házának egynémely hiányosságait. Az ő házának építésénél meglehetősen nagy hibát követtek el, a mire csak pár év múlva jöttek rá: a fundamentum fölött azonnal téglával kezdték rakni a falat, a mi nagy baj, mert a rácsapódó eső lemossa a vakolatot s rontja, bontja a téglát, míg a természő sokkal inkább ellenállott volna az időjárás változásainak. Nagy hiba az is a gazdaember szemében, hogy a lakószoba nem nyílik a gazdasági épületekre. Az utcára nyíló ablakok s az utca között csak egy lépésnyi előkert van s az utca pora megszállja az ablakot, meg a szoba bútorait. A híjjuba is nehéz a feljárás. A konyhából garádics vezet a kamarához s ennek oldala mellett tulságosan meredeken vezet föl a garádics a híjjuba, pedig ott tartják a gabonát s annak felhordása, lehordása sok vesződséggel jár.

Mind ezeket a bajokat elkerülik az új háznál. Ennek a külseje is úri ház hatását teszi. A fundamentumon felül egy méternyi magasságban három sor faragott kővel kezdődik a fal s erre jön aztán a tégl. Ennek a falnak az alját csapkodhatja eső, hó, nem árt neki: megáll örök időkre. A szűk tornácból tágas *veranda* lett, mely kiszögellik a főépületből: a régi eres az új kiadásban. Faragott kőlépcsők vezetnek a verandára, melynek *üveges* az oldala. Hat méter a

hossza, három méter a szélessége, tehát elég nagy szoba, s mert kályhának is van hely, itt teleltetik a virágot, itt tarthatják tavasszal a melegágyakat: nem kell féltetni a vetemény- és virágmagvakat, ha kikelnek, az elfagyástól.

Az üveges verandából, mely előszobának is nevezhető, az ebédlőbe nyílik az ajtó, s ebből ismét két szoba nyílik: balra a vendégszoba, jobbra a lakószoba. A vendégszobának mind a három ablaka virágos és veteményes kertre nyílik, melyben néhány gyümölcsfa is van s jó magas kőkerítés húzódik az utcza felől: ide már nem száll be az utcza pora, mert az előkert akkora, hogy kényelmesen lehetne rá egy házat építeni. A lakószobából ismét két ajtó nyílik, egyik a kamrába, másik a konyhába s a konyhának két ajtaja van ismét, egyik az udvarra nyílik lépcsőkkel, a másik - földött tornácba: itt van a sütőház. A nyílt tornácból lépcső vezet le egyenesen a gyümölcsös kertbe. A gazdasági épületek szembe esnek a lakószoba és a konyha ablakaival: a gazda figyelmét semmi sem kerülheti el, a mi az istállóban, csűrben történik.

Ime mi lett a mult századbeli egyszobás faházból e század végére! S míg az úri házaknál nemcsak városon, de falun is azt látjuk, hogy a kényelem dolgában nagy a fejlődés, ellenben a falak egyre vékonyabbak lesznek s így az épületek korántsem oly tartósak, mint a régiek, a gazdaemberek háza nemcsak a praktikus beosztás tekintetében fejlődött nagyot, de maga az építkezés is, annak a szilárdsága, tartóssága folyton fejlődött. Az erdők ritkulása az erdős vidékek lakóit is rávitte a kőházak építésére, mert kő van bőven s téglának, cserépnek alkalmas agyag is. És újabban már azzal sem elégesznek meg, hogy a formátlan terméskövel kezdik a falrakást: a terméskövet a fundamentumba temetik s ma már a Székelyföldön nem ritkaság az oly ház, melynek faragott kő az alja, faragott kő a garádicsa. Sőt vannak faluk, hol feltűnő sok az olyan ház, melynek alja faragott kő. A bikkfa-téglafödél mind ritkább s helyét elfoglalja a piros cserép, nemkülönben ritkulnak, erősen ritkulnak a szalmafüdek is. Legjobban tartja magát az apró fenyőszindelyes födél, különösen Csíkmegyében, hol ehhez olcsóbban jutnak, mint a cseréphez. És pusztulnak, erősen pusztulnak a híres »székely kapuk« is. Vannak faluk, hol már híre-nyoma sincs a magas, galambbugos, virág- s egyéb díszektől ékes székely kapuknak, néhol egy-kettő a régi időkből, új vajmi kevés. A székely kapu, mely leginkább őrizte meg a székely-magyarságnak keleti eredetét, szemnek tetsző, de költséges, fáradságos is az építése, nem is ért hozzá minden ember s a jelenkor embere a fáradságot s költséget nem a kapura, hanem a házra fordítja. Ám azért a mai kapu sem hevenyészett munka: nagy és kis kapunak kőből és téglából rakott a lába, melyet kapubálványnak, néhol kapuzábénak nevez a székely ember, újabban meg lehet látni olyan kapubálványokat is, melyek egészen faragott kőből vannak rakva, szóval: a kapu képe a ház képéhez igazodik, a minthogy a városias külsejű újabb székely házzal már sehogysem illenék össze az őseredeti jellegű székely kapu. Körülbelül oly visszásan, ízléstelenül festene ez, mintha valaki sujtásos dolmányt és pantallót viselne.

A székely kapu és székely ház egymás kiegészítője, e kettő együtt tünteti fel teljes valóságában a székely őseredeti építkezést, melynek Keleten van a bölcseje. Ennek az építkezésnek ma holnap már csak egyes emlékeivel találkozunk, a megélhetés növekedő gondjai mind kevesebb és kevesebb időt engednek a sok munkát és türelmet kívánó, különbnél különb díszektől ékes kapuk építésére s az új »székely kapu«, mely az ősréginek mintájára készül, egyre ritkább. A jelen kor székelye már kevesebb gondot fordít az építésnél a külső czifraságokra, annál többet házának belső, a réginél kényelmesebb elrendezésére. A városi hatás erősen meglátszik már a szobák bútorzatán is s a tulipános ládákat, a fiókos »kaszteneket« rohamosan szorítja ki az olcsóbb fajta ruhaszekrény, a régi pohárszéket az üvegajtós szekrény, a fal mentén hosszan elnyúló padlárkákat, a fakanapékat a divány. A gerendáig érő vetett ágyak is ritkulnak, s a lakószobákban két-három ágy is van s csupán a szegényebb rendű emberek

házában látsz csak egy ágyat (ebben fekszik férj és feleség) s alatta a karikás ágy a gyermekeknek. Azt lehetne mondani, hogy a székely nép a külső mutatóságra való hajlandóságot a kapuról saját magára, a ruházkodására vitte át, ebben - a mint mondani szokták - űzik egymást. Csakhogy, míg régen a ruha jóformán a háztól került ki s a maga egyszerűségében is nemcsak tetszőbb volt, mert magán viselte az eredetiség jellegét, ma, ama vidékek kivételével, melyek várostól, vasúttól távolabb esnek, a ruházkodás is, főként a nőké, városias jellegű kezd lenni. De erről később. Ez a változás, az igazi magyar parasztviselettől való eltávolodás különben is az egész ország népére szól.

Térjünk vissza a székely kapuhoz. Ha tiszta képet akarunk nyerni a jelenről, vissza kell pillantanunk a múltba. A mai gyorsan élő embernek megbocsáthatjuk, ha kerüli az építkezésben a nehezebb feladatokat, ha rövidebb idő alatt, kevesebb fáradsággal és költséggel építi a kapuját, mely rendeltetésének éppúgy megfelel, mint a régi. Az építkezés módja változhatik, a nép lelke, annak jellemző vonásai öröklődnek nemzedékről nemzedékre s a magas, galambbugos székely kapu nemcsak az őshaza felé vezet, de elvezet a nép lelkéhez is. Mit olvasok én le a régi székely kapuról? Leolvasom a népnek az örök szép iránt való erős érzékét. A kapulábak virág-, lomb- és madárdíszítéseiben megtalálom költői lelkét, a galambbugban szelidséget, jámborságát, alatta, a kapu homlokán ékeskedő felirásokban vallásosságát, Istenben való erős hitét, kinek segedelme nélkül a gyarló ember semmibe sem foghat s megtalálom vendégszeretetét, mely nem tesz különbséget az emberek fajtája, felekezete közt, csak a becsületes szívet, Istennek és hazának szeretetét követeli meg az utazótól...

»Ha Istened', hazád' szereted, bejöhetsz,
De álnok sziveddel fel s alá elmehetsz.«

A székely kapu az ő galambbugjával, felírásaival, virág- és madárdíszzeivel megritkult, de a róla leolvasott jellemvonások kivesztek-e a népből? Nem, nem! A székely ember nem e szavakkal fogadja-e ma is a szálláskérőt: *Istené a szállás?* Nem mondja, soha sem mondta: a szomszéd jobb ember, mint én. Pedig közvetlen szomszédságában él annak a népfajnak, melyet ezzel a mondással jellemeznek.

Nagy dicséret illeti *Huszka* József tanárt, ki bejárta az egész Székelyföldet s képben és írásban megmentette az utókornak a székely kaput és házat. Az ő könyvében, *A székely ház*-ban gazdag gyűjteményét találjuk a régi székely kapunak és háznak, a legjellemzőbbeknek. Udvarhely, Csík- és Háromszék vármegye földjéről mutatja be páratlan szorgalmának eredményét. Az ő kalauzolása mellett bátran elindulhatunk, ízről végre megismerkedünk a székely kapuval. Három függőlegesen álló gerenda, melyet egy vízszintes gerenda köt össze, valamennyi négyszögű: ez a kapu váza. A függőleges gerendák a kis és nagy kapunyílás kapufélfái, melyeket némely vidéken kapuzábénak neveznek.

(Valld meg nekem, kapuzábé,
Ki jár este melletted bé. Székely nóta.)

Igen, ez a négy gerenda a székely kapu váza. A vízszintes gerenda fölött áll a galambbúg, az igazi székely kapu e nélkül el sem képzelhető. A még olyan díszes kapu is hiányos a galambbúg nélkül, a nóta is megszólja, mondván:

Czifra kapu, de nincs galambbugja,
Büszke legén, ha galambja volna!

A galambbúg födele a székely ház födele kicsiben. Két oldalt és két végén lejtősen van zsindelezve s mindkét végének az ormán kopja vagy kereszt, a szerint a mint protestáns vagy katolikus ember építette.

Kis és nagy kapu: e két főrése van a kapunak. A kis kaput két méternyi magasságban a kapufélfákat összekötő gerenda választja el a felső rácsos vagy címeres négyszögű tértől, mint az a derzsi kapun is látható. Kis és nagy kapunál a kapu ívét két rézsutos kötőgerenda alkotja. A kapuk főalakja - írja Huszka - többé-kevésbé azonos, s a galambbúgos nagy kapuk szerkezet vagy ívkimetszés tekintetében alig osztályozhatók, mert lapos ív, félkör, patkóív a legkülönbözőbb helyeken és mindenféle díszítéssel található újabb és régibb példányokon. Sokkal alkalmasabbnak kinálkozik a *díszítés szerint* való osztályozás, mert itt már némi helyhezköötöttséget is találunk. Nevezetesen: az udvarhely vidéki kapuk indás, hármass levelű díszétől nagyon elüt a csíki lóherés és pálmás kapu. Helyes osztályozási alapul kinálkozik a díszítés milyensége mellett a kis kapu fölött levő ablaknyílás alakítása is. Ha ezeket az ablakfülkéket és a díszítéseket vesszük alapul, a székely kapunak három főcsoportját találjuk. Az első főcsoportba tartoznak azok a kapuk, melyeknél a kis kapu fölött levő tér egészen betöltött síkfelület, szóval egy darab deszka, mely tele van mindenféle ékítésekkel. A második főcsoportba azokat a kapukat sorolja Huszka, melyeknél a kis kapu fölött levő tér egy nagy kerek ablak, vagy több kis kerek ablak van egybe alkotva. A harmadik főcsoportnál a kis kapu fölött rácsos ablaknyílás van, s ez különösen Csíkmegyében divatos. Ám e főcsoportokban, különösen díszítés tekintetében a különféleség egész tömegével találkozunk, mindmegannyi emlékeit a régi időknek. A pálma, a háromszoros lóhere, a »székely lilium«, tulipán, rózsza, szegfű, gránátalma, nap és hold, melybe beleharap a medve (címer-e vagy meséből vett kép, ki tudná?), a madárvilág (a német világ hatásaként a kétfejű, sas is), nagy ritkán emberi alakok is - íme nagyjában a székely kapu díszei.

Újabb időben - olvassuk Huszka könyvében - a nagy galambbúgos kapuk mellett és helyett, különösen Udvarhelymegyében, divatba jött a szintén galambbúgos kis kapu, a szabad nagy kapuval, melynek magánosan álló kapufélfája a kis kapuval fönt nincs összekötve. A dísz azonban az ilyen szegényesebb szabásu kapukon is ugyanaz marad, bár a kapufélfák felső magános pálmája számára gyakran nincs hely s így az idők takarékoskodó szelleme megfosztja e kapukat egyik jellemző díszétől. De a mi dísz e kapukon látható, mind a régi világba vezet vissza s kétségtelennek látszik Huszka szerint, hogy e kapuk díszét magukkal hozták a székelyek s ezredéve faragják tovább kapuikon. Természetesen, az épületfa fogytával, mind ritkábbakká lesznek ezek a virágdíszektől ékes kis kapuk is, a kapufélfák helyét *kapubálványok* foglalják el, melyeknek legújabbán faragott kő az alja, éppen mint a házaknak nincs rajtuk galambbúg, a bálványok egészen szabadon állanak, minden különösebb dísz nélkül, rendszerint fehérre meszelve. Ehhez igazodik a nagy kapu is, melynek egyik bálványa közös a kis kapuéval s maga az igazi kapu léczes sövény. Ez a kapu közel sem olyan költséges, mint az őseredeti székely kapu, közönséges mesterember-munka. Szóval: mennél tovább haladunk az idővel, annál kevesebb a székely kapu s maholnap csak Huszka József nagybecsű könyvében találkozunk velők.

A díszek mellett a székely kapu egyik jellemző része: a felírás. A házaknak, az úgynevezett félkontyos fedelű házaknak a homlokán rendszerint csak az építés esztendeje van följegyezve és az építő házaspár neve s csak az esetben van ott valami jelmondat vagy vers, ha hiányzik a galambbúgos nagy vagy kis kapu. Ott, hol a ház előtt galambbúgos kapu van, azokat az érdekes feliratokat a kapukon találjuk, a mi természetes: az utasnak a kapu tűnik először szemébe, ez beszél a gazda helyett, ez mondja meg, ki lakik a kapun belől, ez adja tudtul, hogy kit lát jó szívvel a gazda s kit nem. A legszokottabb felírás a már említett két soros vers:

Ha Istent s hazádat szereted, békjöhetsz,
Ha álnok szívű vagy, fel s alá elmehetsz.

Ennek a felírásnak több változata van, például:

Jó szívű hív barát, kapumon bėjöhetsz,
Álnok kétszinkedő, előtte elmehetsz.

Vagy:

Az egyenes szívűt ezen kapu várja,
Kétes szívűt pediglen szépen kizárja.

Egy másik kapun:

Itten járó embertársam, ha erényes kebeled,
Akkor nyiljon neked kapunk s legyen Isten te veled.

Általában nem igen veszik át szóról-szóra egymástól a felírást, egy-két szóval módosítják. Némely kapun meg oly felírás van, melyet nyilván valamelyik templomkerítésnek a kapujáról másoltak le, például ez:

Az Úr aláz és magasztal,
Meggzomorít és vigasztal,
Ha akar!

Van tréfás hangu felírás is:

Ki bé akar jőni, békés szívvel légyen.
És *nagy botja* légyen.
Mert ha lopni akar,
Én még utól érem.

De nehogy a jó embert is visszariassza ez a felírás, nyomban utána teszi ezt is:

Jó szívű hív barát, kapumon bėjöhetsz.

Nagyon sok kapun olvasható ez a szép mondás: Áldás a bemenőknek, Békesség a kimenőknek. Vagy: Békesség a benlevőknek, Egészség a kijövőknek.

Zergessetek, megnyittatik.
KérjeteK és megadatik,

ez a bibliai mondás is sok kapun olvasható, az oklándi unitárius papi ház kapuján pedig, melyet 1869-ben épített az eklézsia, ez áll: »Isten akaratját hirdető és szóló lak, Itt ne menj be prédálós kőbolló«.

A kegyes, vallásos lélekre valló felírásoknak se szeri, se száma. Ilyen ez is: Isten, mennyeknek, földnek megadója, Reményünk, csak tebenned bizunk. Isten, légy nekünk vezérünk.

Ehhez hasonló:

Álgy meg, Uram, kimentembe,
Vezérelj, kormányozz, visszatérésembe.

A házak homlokán leggyakoribb egy négy soros vers, mely különös hatást tesz az olvasóra. A ház fölépült Isten segedelmével, de a gazdának nem tiszta az öröme: mi haszna, hogy építette a szép házat, ha maholnap más költözik belé helyette...

Legelső házam volt rengő bölcsőm fája,
Az utolsó lészen koporsóm deszkája.
Mi haszna, szép házat kőből építettem,
Más költözik belé maholnap helyettem.

E borongós hangu versről sokáig azt hittem magam is, hogy a néptől ered, de nem rég Kanyaró Ferencz kolozsvári tanár kimutatta, hogy azt Gyöngyössy János uj-tordai pap és poéta írta 1784-ben, ugyanaz, kit Kazinczy Ferencz sokszor csipkedett a népieskedéseért. Gyöngyössy verseinek első kiadásában olvasható e vers s a poéta megjegyzése, hogy azt egy tordai jóakarójának, ki kőházat épített, a kérésére írta.

A tordai házról aztán az egész Székelyföldön elterjedt a vers, mely nagyon megtetszhetett a mélézásra hajló székelyeknek.

Természetesen, Gyöngyössy versén itt is, ott is változtattak: tettek hozzá meg elvettek belőle, a mint az alábbi példák mutatják:

Isten segedelméből
Építette Buna Márton
Párjával Rab Sárával. Anno 1854-ben.

Alája jön Gyöngyössy verséből:

Nekem első házam az bölcső deszkája,
A második pedig ezen háznak fája.
A harmadik lészen koporsóm deszkája.

Egy másik házon már a Gyöngyössy versével kezdődik a felírás:

Mi haszna szép házat
Kőből építettem:
Költözik maholnap
Más belé helyettem.
Ez ház építettett
Kis Gergely számára.
Sok álnok szíveknek
Mérges boszujára.

Alig egy pár szó eltéréssel, még pár év előtt olvasható volt Gyöngyössy verse egy erdővidéki házon is (Udvarhelymegyében, Bibarczfalván), mely falu bizony jó messzire esik Tordától. Tehát a mult századbéli poéta versét nemcsak a tordavidéki nép őrizte meg több mint száz esztendőn át, de elterjedett az az egész Székelyföldön. Így szolgáltat az idő elégtételt a jó Gyöngyössy Jánosnak, ki a nép lelkébe látott, s megérezte azt a szomorú hangulatot, mely az ujonan épült ház fölött lebeg, mely az uj ház szerezte örömet megzavarja.

Im, a székely kapu és ház már kívülről hirdeti néked, hogy, ha bemegy: istenfélő, kegyes, vendégszerető és költői lelkű népet találsz. Akár a maga lelkéből fakad, akár mástól vesz vagy átformál, mindenképpen kitűnik a szép iránt való erős érzéke: az építés módjában is, s azokban a felírásokban is, melyekkel házát, kapuját ékesíti.

A maga egyszerűségében mennyire megkapó ez a vers is:

Elkészült már e ház az Urnak nevében!
Jakab Márton által, az ő életében.
És Foris Marisnak gazdasszonylétében.
És az Ur Istennek áldott szent nevében.

Ilyenformán indul ez a felírás is:

Ez ház ujíttatott az Urnak nevében,
Fejér János által, az ő életében.

Itt megszakad a vers ezzel: Épült 1865-ben. De aztán tovább foly a vers e szép gondolattal:

A mű sorsunk, minden az Istenen áll,
Nála minden jó szív vigasztalást talál.

Olvasván e felírásokat házakon és kapukon, önkéntelen vágyat érzünk, belépni a kapun, mely áldással fogad, békességet ígér nekünk, hogy közelebbről lássuk - a székely háznak külsejét, belsejét. Habozás nélkül léphetünk be, nem csak az ajkokon, a szívekben is ott van a fölmelegítő, biztató Istenhozott: »Istené a szállás«.

A régi székelyház legjellemzőbb része, mint már említettem, a nyílt eresz, melynek hasonmását csak *Khinában* találjuk, nemkülönben a magas *sátoros tetőnek* is, mely szintén egyik jellemzője a székely háznak. A nyílt ereszen néhol czifrán kivágott deszkarácsozás látható, mely magában foglalja a tornác oszlopait is, mi által az eresz kibővül. Az ereszt ez a rácsozás megvilágítja, szellőssé teszi s belülről jól lehet kilátni az udvarra, míg kívülről belátni nem lehet. »Az eresznek ezt az elrácsozását - írja Huszka - ma sem *Khinában*, sem *Perzsiában* nem találjuk.« Azt hiszi, hogy a székely ház ez igazán magában álló sajátsága a régi *hárem életre* vezethető vissza. A lakás két része is talán ennek a maradványa, egyik a nők lakosztályául szolgálván. A rács, az eresz e szabad ellenzője, lehetségessé teszi a közlekedést a lakosztályok közt, melyeknek ajtai az ereszbe nyíltak, a nélkül hogy az udvarról az ereszbe megjelenőket látni lehetett volna. Az eresz szolgált a nők üdülőhelyéül is, mert szabadban és mégis fedve voltak. Perzsák, pártusok, hunok többnejűségéről tud a történelem, s ha a székelyek csakugyan tartoztak valaha Atila hadaihoz, az eresz rácsozata nemcsak érthető, de elengedhetetlen része is volt az ősi székely háznak. Huszka nyilván helyes nyomon jár, midőn alább meg azt mondja, hogy az eresz ez elrácsozása nem eredhet a török hódoltság idejéből, annál kevésbé sem, mert török-világ sohasem volt a Székelyföldön abban az értelemben, mint például az Alföldön s aztán a keresztény székelységnek mi szüksége lett volna háremre? Nyilvánvaló tehát, hogy keletről hozott emlék a rácsos eresz. És az a magas sátoros tető is, mely újabb időben mind ritkábbá válik. A magas tetőt alacsonyabb tető váltja föl, a faházaknál is, de különösen a kőházaknál, a mi természetes, mert a cseréppel fedett sátoros tető tulságos teher volna a falakon. Kő- és faházaknál is divatos az ugynevezett *félkontyos fődél* is (ilyen a képen bemutatott derzsi kőház) s ez idő szerint jóformán fölváltva sorakoznak egymás mellett félkontyos- és egész kontyos fődélű házak, ámbár a legujabb építkezésnél mind ritkább és ritkább lesz a félkontyos fődél s mintegy visszatérni látszanak az ősi székelyház fődélének a formájához, azzal a különbséggel, hogy a fődél jóval alacsonyabb. Néhol, különösen a szászok lakta földhöz közelebb eső falukban lehet látni úgynevezett nyeregtetejű házakat is, de ezt a tetőt inkább csak istállóknál és csüröknél használják.

A régi, őseredeti székelyház mind *faház*, csupán az alapja kő. A fundamentumot rendszerint 20-25 centiméter mélységre ássák. A talaj keménysége fölöslegessé teszi, hogy mélyebbre ássanak. A kő alapot a földszínétől számított egy méternyire építik, s ehhez nem szükséges a kőműves, maguktól is tudják, hogy a felső követ két alsó kőre kell fektetni, mi által ez a három kő összekulcsolódik. Ott, hol a falat fenyőfa-boronából rakják, a kőalapra egy sor cserefát fektetnek, mivelhogy a fenyőfa hamar elrothadna a homokkőből felszívargó nedvességtől. Régen, mint képünk is mutatja, a boronákat *gerezdbe* rakták, melynek a vége kilátszott s időtlenné tette a házat. De könnyebb volt így az építés s tartósabb a fal is, mert a végével a szabad levegőre kieresztett fa nem rothad el oly könnyen. Ma már a népben erősebb az érzék, nagyobb a fogékonyság a csinosság iránt, s gerezd helyett *farkasfogba* rakják a boronát. Ez a farkasfogas rakás éppen olyan erős, mint a gerezdes s úgy be lehet vakolni mint a téglafalu házat. Ajtónak, ablaknak előre meghagyják a helyét s itt a boronákat *peterkére* faragják és úgy illesztik a hosszan kivésott oszlopba. Mikor a falat kellő magasságra rakták, rendesen 3-4

méterre, fölrakják a hosszú gerendát. Ez a szegleteknél kinyulik a falból s gerezdbe vágják, hogy jó erősen összetartsa a falat. Ezen fekszenek a szobák gerendái s ez tartja az egész fedelet. A fedél szerkezete a lehető legegyszerűbb. Minden méter távolságon áll egy szarufa, melyeknek hosszúsága egyenlő a ház szélességével. A ház szélessége a szarufa hosszának a mértéke. A szarufákat fent a *macskafával* kapcsolják össze: olyan mint egy szétálló lábu nagy A betű. A sorban felállított szarufákat az ugynevezett *szélkötések* tartják össze. Hosszu léczek ezek, melyeket a szarufákra belülről szegeznek föl s azért hívják szélkötésnek, mert megerősítik a szarufát szél ellen, vihar ellen. Most aztán a szarufákat beléczezik, a léczezésre jön a földél, mely többféle. A régibb házaknál széles és jó hosszú, a végén háromszög alaku bikkfa-tégla, ma meg a jóval keskenyebb és rövidebb fenyőzsindely, mely csinos is s eléggé tartós is. A bikkfa-téglás és a fenyőzsindelyes házakon nincs kémény. A füst a híjjuban oszlik el s legfőnnebb egy pár zsindelyt félretolnak, hogy ott a füst utat találjon a szabadba. Ezekben a híjjukban aztán pompásan füstölődik meg a hus, s a kéményes kőházak lakói rendszeren a füstölni való hust oda viszik füstölni, hol még nincs kémény. Annak, hogy a füst a híjjuban oszlik el, egyéb értelme is van: a füst átjárja a zsindelyt s tartósabbá teszi. A hol a ház zsindelylyel van ugyan földve, de kémény is van, sokkal kevesebb ideig állja ki a földél az idő viszontagságait.

A ház fölépült, de még nem lehet lakni benne. Ajtó, ablak kell rá, a falat be kell vakolni, a vakolatot bemeszelni szép fehérre. Jól összeaprított szalmával és polyvával vegyitik az agyagot s mint az alföldi ember nyomtatáskor a gabonát, ezt a keveréket marhákkal jól megtapostatják. A jó lágyra taposott agyagot aztán távolról rádobálják a ház falára. De az agyag nem állana meg sokáig a falon, folyton hullana, foszladozna, ennek azonban elejét veszik azzal, hogy a falat előbb jó sűrűn *megbolhaszegeznek*. Ujnyi nagyságu fa ékszegek ezek s oly erősen tartják az agyagot, hogy soha le nem omlik. Mikor a szalmás, polyvás agyag megszáradt, simán letapasztják, most már csak polyvás agyaggal, s ha ez is megszáradt, jön a meszelés.

Ime, egy egyszerű székely faháznak az építése, melynél mesterembernek alig van szerepe, csupán az ajtó és ablak kerül ki tőle.

Míg a kőháznak rendszerint csak a ház elején, annak is éppen a közepén van oszlopos tornác, a faháznak ez a tornác végig fut a ház elején, sőt néha a ház két végén is. De ez a tornác nem nyílt egész hosszában: az ereszszel szemben rendszeren deszka rácsozat van borítva a földtől fel a tetőig, sőt néha ez a deszkarács kinyulik a háznak az utca felől eső végére is. Ez a rácsozott tornác azonban igen költséges s ma már nagy ritkaságként lehet látni ilyen új házat. Külső díszé tehát a régi székely háznak a rácsos tornác volna, egyébként az egész ház maga a puritán egyszerűség. Az ablak- és ajtónyílások négyszögűek s legfőnnebb az ablak- és ajtófélfák körül van némi faragott dísz, az íves hajlású ablak és ajtó a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ha még a ház külső díszének veszem a tető két végén álló keresztet vagy kopját, körülbelől előttünk áll a régi székely ház a maga egyszerűségében.

A kelleténél talán hosszasan foglalkoztam a székely házzal, ideje, hogy tovább menjünk s szemügyre vegyük az ország más vidékein is a házakat. Kalauzul szívesen elfogadhatjuk az *ezredéves kiállítás faluját*, melyből elég hű képet alkothatunk magunknak a magyar nép otthonáról, külső formájának s belső berendezésének jellemzőbb vonásairól. A kiállítási falu székely háza is hű képe az igazi székely háznak, mely őseredeti mivoltában legsűrűbben Csíkmegyében található még, a Székelyföld ama részében, mely földrajzi fekvésénél fogva leginkább védekezhetett az idegen hatás ellen. Csak a szászok közé ékelődött csángó-magyar Hétfaluba kell betekintenünk, s látjuk azonnal a székely eredetű csángó házán a szász hatást s mindössze a kis kapu, az ő kontyos födelével mutat székely jelleget. Mennyivel távolabbra

esik a tiszta székelység lakta földtől Kalotaszeg magyar népe, mely tatár eredetűnek mondja magát s ennek a háza feltűnő hasonlatosságot mutat a székely házzal. Jankó János, a Kalotaszeg alapos ismerője, Kalotaszegről írt könyvében nagy pontossággal írja le a kalotaszegi házat s a kiállítási falu kalotaszegi háza is az ő terve szerint épült. A kalotaszegi ember is, éppen mint a székely s különösen a csíki székely, házát fából, még pedig túlnyomóan fenyőfából építi. A kalákával való építés itt is ősi szokás, aminthogy közös vonása mindenütt a magyar népnek: segítik egymást az építésben. A kalotaszegi ház telkét lécz- meg deszka-kerítés veszi körül, e közt van a kis- meg a leveles kapu. A kis kapunak kontyos a teteje, fenyőzsindelylyel van födve s a födél két végén gombon ülő tulipán, a kapufélfán pedig tulipánból, bimbóból, levélből álló dísz s egyéb czifraság. A szemöldökfán rendesen ott a gazda neve, az építés esztendeje, sőt versecske is, mint a székely kapukon. A ház előtt kis virágos kert s bent a házban két szoba, egyik az utcára néző »tiszta szoba«, a másik az udvari szoba. E kettőt a pitvaros konyha választja el egymástól, de pitvar és konyha közt nincs közfal. A székely ereszt tehát itt pitvaros konyha formájában jelentkezik. Faoszlopos tornác húzódik el a ház elején s kikanyarodik a ház utcára néző végére, de a ház hátsó végére nem terjed ki: megszakítja a kamara, melynek ajtaja a tornácra nyílik. A ház födele magas, mind a négy oldalán kontyos, kéménye nincs. Im előttünk a székely ház több jellemző részével. Régen - írja Jankó - az ablakot marhahólyaggal vagy bendővel takarták be, a mi, a hányszor az ajtót betették, nagyot puffant, akár a dob, de, természetesen, most már mindenütt üveglak van. Hanem az ablak elé még most is szoktak dróthálót vagy léczből összefont rácskosarat alkalmazni a régi bendők mintájára. Belépve a tiszta szobába, az ajtóval szemközt eső két sarokban két ágyat látunk, az ágyak előtt azokkal egyenlő hosszúságú lóca, az utcára néző két ablak közt lóca és asztal s egy pár székh. Egyik ágy végében a székely házból már ismert több fiókos »kaszten«, a másik ágy végében tulipános láda. A kenyérsütő kemencze, mely a régi székely házban nagy ritkaság s csak újabb időben került be, itt a konyhában terpeszkedik, a lakószoba felől eső oldalon; szembe vele a másik falon vályog-póczok a konyaedények számára, míg a pitvarban a vizespad áll, meg a hijjuba vivő létra. A lakószobában az ajtóval szemközt van a sarokpad, egyik végében a szövőszékkel, mely jóformán minden kalotaszegi háznál van, másik végében az ágy, előtte asztal és székek. Az ajtó mellett levő sarokban áll a kemencze. A szobák falán, a tiszta- és a lakószobában is fogasok, melyeken czifrábnál czifrább díszű kancsók, tányérok ékeskednek.

Találkozunk tehát a belső berendezésben is a régi székely ház belsejével. A legfeltűnőbb különbséget a telken találjuk: míg a Székelyföldön ritkán látunk egynél több házat, mert ha még annyi fia is van a székely gazdának, lehetőség szerint minden fiának belső telket szerez, s nagy ritkán fordul elő, hogy házhoz házat építsen vagy a házzal szembe más házat, a kalotaszegiek addig építenek házat ház után, »míg a telekre csak egy épület fér«, s némely telken - Jakó szerint - 20-30 személy lakik. Lehet ebben része az ősi fészekhez való ragaszkodásnak is, de nyilván több része van ebben a szükség kényszerítő erejének.

Míg a kalotaszegi nép háza külsejében és belsejében feltűnően hasonló a székely házhoz, az aranyosvidéki székely néppel közvetlen szomszédságban lakó toroczkói nép háza sajátos keveredést, a német és a székely jelleg közt való ingadozást mutat. Ám a festői viseletéről híres toroczkói népről tudnunk kell, hogy ez a nép a XIII. század elején Felső-Ausztriából Toroczkóra telepített német bányász nép megmagyarosodott maradéka. Egész a legújabb időkig a bányászat volt e nép foglalkozása, s határa szűkebb, semhogy ma is a mezőgazdaságot a szó igazi értelmében űzhetné. A belső telkek szűkek, a házak közt nincs az a távolság, mit faluhelyen megszoktunk. A házak födele a székely házak magas, kontyos födelére emlékeztet s léczes kapuit a szomszéd aranyosszéki néptől vette és székely jellegű a kis kapu kontyos födele is. De a ház fala már szokatlan a magyar ember szemében. A toroczkói ház

fala ugyan boronából van összeróva, de csak az ablakok alsó harmadáig van bevakolva, azonfelül vakolatlan. Feltűnik még az ablak-félfák vörösre festett színe is, melynek azonban már történeti alapja van: az önkényesen jobbágyi állapotra ítélt toroczkói népet, mely tiltakozott az önkényesség ellen, 1702. november 17-dikén éjjel a hirhedt Rabutin tábornok német katonákkal és aranyosszéki inzulgensékekkel meglepte, s valóságos mészárlást vitt végbe. E rettenetes éjszaka emlékére festették vörösre a toroczkóiak az ablakfélfát s festik be ma is.

A toroczkói házban két szobát s e kettő közt konyhát találunk, melyből ajtó vezet mindkét szobába. Tornácza nincs s szoba és konyha egyenlő nagyságú. A tiszta szobának rendszerint csak egy ablaka nyílik az utcára, kettő az udvarra, mi a székely házaknál s így a szomszédos aranyosszékieknél is éppen megfordítva szokott lenni. A másik szobának, mely rendszerint kamara, szintén két ablaka néz az udvarra, a pincze a hátsó szoba vagy kamara alatt van s aajtaja az udvarról nyílik. Egyébként, mint a régi székely házakban, itt is fogasok húzódnak végig, kancsókkal és tányérokkaal, az ágy fölött pedig a gerendára szegezett rúdról szép varrottasok csüngnek, melyek nagyon emelik a szoba belső díszét. Érdekes toroczkói specialitás a konyha füles kemenczéje is, mely fölött nincs mennyezet, a füst tehát minden vezető nélkül száll föl a hijjuba, honnét a földél apró lyukain kerül ki a szabadba.

Búcsút veszünk a székely s a székelylyel közelebbi atyafiságban álló házaktól, átmegyünk a Királyhágón, vagy mint a székely ember mondaná: »kimegyünk Magyarországra«. Kimegyünk s keressük első sorban azt a területet, hol a magyar nép leginkább megőrizte az ősrégi hagyományokat, hol az idegenekkel való érintkezés ritkább s így az idegen hatás is gyengébb. A pogány Kupa vármegyéjébe, Somogyba visz utunk, s ott is a Belső-Somogyba, hol az ősmagyar típus legtisztábban maradt meg. »A somogyi nép építkezéséről szólva - írja Baksay Sándor az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képbén* című könyvbén - nem szabad felednünk, hogy *erdőséges és kötelen* vármegyében járunk s ez a két tulajdonság meglátszik az építkezésén is. Igaz, hogy az újabb építkezéseknél, kivált mióta rájöttek, hogy a somogyi agyagot egy kevés fával kitűnő kővé lehet változtatni, s a téglai par megyeszerte nagy fejlődésnek indult, mutatkozik a kényelem és csinosság. Előszoba, vendégszoba, tornyos nyoszolyák, padlásig rakott ágyneműekkel, körülpad helyett *diván*, a tálal fogason *porcellán-edények* a régi mázos kancsókat és tálat helyett: *ez az újabbkori berendezés*. A régiből csak a szellős tornácza kint, és bent a belső somogyi nép királynői széke, a szövőszék maradt meg. Az ilyen házak kitűnnek, inkább kirínak a sajátságos alakzatú ősi hajlékok sorából, melyek suta homlokzatú földelükkel, faoszlopon nyugvó tornáczaikkal s *egyetlen ablakkal* ridegen tekintenek az utcán járóra. Sok közöttük a *vert falból* épült, de ezeket a belső somogyi ember megveti, mint lakhatlanokat. Ő úgy építette házát, hogy talpgerendáin századokra szóljon, ha meg nem ég. Meg pedig nem éghet, mert nem épített rá kéményt, a mi kigyuladjon. Házát, ólait, pajtáját izmos tölgygerenda-alapokra fektette, ez alapokba tölgyoszlopokat vésett, az oszlopok közeit sövénynyel fonta be, és a sövényt betapasztotta sárral; azután földélfát rakott rá és betetőzte ügyesen és csinosan jó melegtartó zsüpföldéllel. Kéményt nem rakott, mert így hideg lett volna a konyha. Az erdők megengedték neki azt a fényüzést, hogy kemény fával fűtse zöldmázos, úgynevezett szemes cserépkályháit. A ház előtt faoszlopon nyugvó tornácza, és tornácza az utcára néző homlokzat előtt is, szintén faoszlopon, a megnyújtott tető védelme alatt. Csinosabb építkezésnél úri ember ezt verandának mondaná; a somogyi ember pitarnak nevezi és vasárnapi délutáni társalgónak használja. Nagyobb gonddal, sőt fényüzéssel építette pajtáját, szintén tölgytalpakra és oszlopokra, tölgyből fűrészelt vastag deszkákkal falazva, jóval magasabbra, tágasabbra és szellősebbre, mint lakóházát, mert összes takarmányait ide rakta be. A pajta végében áll az istálló, annak végén a rendszerint tágas takarmány- és konyhakert«

A kiállítási falu rendezőinek megállapítása szerint a tipikus somogyi ház legépebben Csököly faluban maradt meg, innét vették a mintát, de igen helyesen úgy, hogy a bemutatott ház nemcsak a régi építkezést tünteti fel, de azt is, mit az újkor haladása hozzá tett. Az igények növekedése, a kényelem és csinosság iránt való érzékre vall, hogy a régi somogyi ház utczára néző egy ablaka helyett kettő néz az utcára az újabb házakon, a füst nem a nád- meg a zsupfödélén szívárog ki, hanem téglából rakott kéményen száll ki, a sövénykapu helyét a csinosabb léczes kapu foglalja el, az egész kontyos födél helyét a félkontyos.

A csökölyi háznak utczára néző szobája a lakószoba, melyből egy ajtó a tornácra, egy meg a konyhába nyílik. Ennek is egy ajtója a tornácra nyílik, egy meg a kamrába, melynek ablaka az udvarra néz. Mindössze tehát egy lakószoba van az egész házban, de vele szemben a telek másik szélén van még egy kisebb ház, melynek egyik helyisége *nyári* hálókamra, a másik meg magtár és éléskamra. Szóval két födél alá került, a mit egy födél alatt lehet vala elhelyezni s helyez is el az újabb kor praktikusabb gyermeke. A lakóház megett áll a »hidas«, a disznóól, melynek alaprajza - bármily különösnek teszik - a régi székely ház alaprajzára emlékeztet. A hidas két részét (az egyikbe a hizó, a másikba a *rideg* sertést zárják) *nyitott eresz* köti össze, a különbség csupán az, hogy a nyitott ereszből csak az egyik ólba lehet lépni.

Somogyból ismét érdekes földre lépünk, Zalamegyébe, ott is a *Göcsejbe*, melynek népét majd elmagyarosodott vendnek, majd székelynek tartják. »Semmi kétség - írja Eötvös Károly az *Osztrák-magyar monarchia*-ban, - hogy Zalamegye a legelső keletkezésű megyék közé tartozik. Lakosságának mai magyar része szintén a honfoglaláskor telepedett meg itt, és megőrizte eredetiségét s tiszta voltát ezer éven át. Ennek a magyarságnak van itt egy sajátos faji árnyalata. A vidéket, melyen ez lakik, meghatározhatatlan ős idők óta Göcsejnek hívják. Határai északról a Zala folyó tövitől Egerszegig; keletről a Válicska csatorna Egerszegtől Bánok-Szent-Györgyig; délről a Válicska-patak Bánok-Szent-Györgytől Iklódig s nyugatról a Kerka folyó Ramocsáig s ettől kezdve Vas megye szélé Lovöig. Térfogata mintegy 700 négyszög kilométer s vagy 90 falu és 30-40 népes pusztá van rajta. Természetesen, kis faluk és kis puszták. A beszéd módja, némely szóhangok nyújtott ejtése, nemkülönben régies, irodalmilag szokatlan alaku és tagozatu szavai erősen megkülönböztetik a göcseji embert a sümegi, kanizsai vagy balatonparti egyéb magyartól.«

Jankó János a kiállítási falu részére a legtipikusabb házat Zebeczkén találta. Ez a ház bizonyos jellemző részekben csaknem teljesen megegyezik a csökölyi házzal. Deszkás kerítés veszi körül a zebeczeki házat is, bár a fa fogytával mind gyakoribbá lesz az olcsóbb léczkerítés. A kapu kétféle: egyik a kerekas sövénykapu, a somogyival teljesen azonos, a másik az ugynevezett *székelykapu*, csak hogy egyszerű kiadásban, ez azonban inkább a Göcsej keleti szélén fordul elő; Zebeczkén, a honnét a ház való, a sövénykapu divatos. Legérdekesebb az épületek elhelyezése: ehhez hasonlót nem lehet találni más magyar vidéken. Lakóház és gazdasági épületek négyszegben összeépítve szegik az udvart. Magának a lakóháznak mindössze két helyisége van: az utcára néző lakószoba, melynek két ablaka az utcára, egy az udvarra nyílik, a másik a pitáros konyha, melynek csak ajtaja van, az udvarra, *ablaka nincs*, az ajtón át kap világosságot s a lakószobával sem köti össze ajtó. Az udvar és utca felől tornác huzódik, éppen mint a somogyi háznál, a ház fedele is üstökösen borul előre s az előtornácra jár fel a padlásra, szintén úgy mint a somogyi háznál. Van éléskamrája is, de nem a főfedél alatt: ez hozzá van ragasztva a főépülethez. Külön kis négyszögös épület ez, melynek egyik fele a tornácra néz s a födele beleolvad a ház födelébe. A ház födele zsupos. »Kontyos alakot teljesen ismét csak a Göcsej keleti szélén láttam - írja Jankó - a Göcsej szívében mindenütt a farazatos deszkafalas alak mutatkozott, mely föl a zsup a fedél egész magasságának mintegy feléig nyomul le.« Ezen a farazatos deszkafalon függőlegesen egymás mellé sorakozó csinos kimetszések vannak, középen keresztel, s a kimetszéses sorok közt

festett virágfüzerek. Ezek a kimetszések nemcsak diszül, de szelelőül is szolgálnak. Alább olvasható a gazda neve, az építés esztendeje. »Az ilyen kéthelyiségű háznak - írja tovább Jankó - csak legujabban van kéménye: a kemencze füstje többnyire ma is az *ajtón* száll ki«. Már t. i. a konyhaajtón, mert a lakószoba cserép kályháját a konyhából fűtik, melynek nincs ajtaja a szobába.

Ez igazán ősi építkezés. Kezdetleges a legnagyobb mértékben. A kémény itt már nagy haladás.

A lakóház hátsó végéhez van építve egy három helyiségből álló melléképület, mely az udvart hátulról keríti be. Ennek a melléképületnek az első helyisége közvetlen a konyha mögé esik s ez *gazdasági kamra*, mindenféle gazdasági szerszámoknak, s az ajtaja a ház tornáczára nyílik; második helyisége a pajta, melynek az udvarra nyíló része egészen nyitott, míg a hátsó, a telekre néző részét sövényfonásos kerek kapu zárja. Itt tartják a kocsikat. A harmadik helyiség a lóistálló, ajtóval az udvarra, ablakkal a telekre. Ehhez a melléképülethez van ragasztva az épülettömeg harmadik szárnya, melynek két helyisége van: egyik a tehénistálló, másik a három rekeszes disznóól. Ez a szárny jóval rövidebb, mint a lakóház, de néhol az egész udvar körül van építve, olyformán, hogy a hátsó szárnyban a pajta helyét (helyesebben itt kocsisín, mivel az a rendeltetése) egy másik kamara foglalja el, az oldalszárnyn a ló- és tehénistálló közé ékelődik a pajta, a tehénistálló az utcáig nyúlik s e közt és az éléskamra közt van a *disznóól*.

A göcseji »kerített ház« kétségtelenül igen érdekes módja az építésnek. Kőváry László a török időkre viszi vissza az építkezés e módját, melynek az lett volna a célja, hogy minden ház egy-egy kis vár legyen a portyázó török ellen. Ez az okoskodás azonban aligha állja meg a helyét. A kerített ház ugyan mi védelmet nyújthat rablók ellen? A régi patriarkális élet emléke a kerített ház, mely nemcsak Göcsejben van meg, de az úgynevezett *Napnyugati Göcsejben* is. A Napnyugati Göcsejt északnyugaton és nyugaton a Vendség, délen a Muraköz, keleten, északkeleten és északon a Göcsej határolja s ezen a területen harmincz és egynehány község van, melynek *Hetés* a gyűjtő neve, minthogy eredetileg hét község volt ezen a területen. »A hetési kerített ház - írja Bellosics Bálint az *Ethnografia* 1897-diki évfolyamában - ma még eléggé elterjedt, bár sok helyen mellőzik. A mellőzés főoka az, hogy a gyakori tüzesetek alkalmával egy ilyen házból alig menthetett meg valamit a gazda. Második ok a patriarkális élet végleges bomlásában keresendő. Az osztozkodó család *szétszedi a kerített házat* s megosztja helyét és anyagát.«

Nyilvánvaló, hogy a kerített házat a szükség, a helylyel való kénytelen gazdálkodás hozta létre annak idején s bár a föld nem tágul, ismét csak a kényszerűség hajtja szét a család tagjait, hogy ha még oly szűk területen is, külön építsen magának házat, külön gondozza kicsi gazdaságát.

A Hetes lakói - írja Bellosics - a Dunántúl nyugati megyéibe betelepedett besenyők ivadékai, de horvát s nagyobb mértékben vend vérrel való s ma sem szünetelő keveredésük észrevehető rajtuk. A házak vagy szalmatetős vagy cseréppel fedett faházak. A falakat fecskesárból vagy téglából rakják. Vannak vert falu házak is s az ilyeneknél deszkaoldalak közé tömik a száraz földet. A zsindeyes fa- és téglaház újabb, a fecskesáros ház építését a vendektől tanulták el. Legrégibbek a szalmatetős faházak, s ezek közt is az úgynevezett kerített házak.

A hetési kerített ház telke két részből áll: egyik, a melyen a ház az ő melléképületeivel áll, ez a *belsőség*, a másik, mely a belsőség folytatása s kimegy a szántóföldekre: ez a *telek*, néhol *kenderes telek*. A telek egy része gyümölcsös, kaszáló hely, más része veteményes, hol kendert és lent is termelnek. Külön kertje kevés háznak van. Régebben, mikor még bővében

volt a fa, *hasován-kert*-nek nevezett kerítés zárta körül a belsőséget. A hasován-kert nagyolva megfaragott s felső részén vesszővel átfont tölgyfakarókból készült. A kerítés másik formája a *födés kert*. Egymástól 30-40 centiméternyire szőlőkarókhhoz hasonló tölgyfadorongokat vernek a földbe, ezeket vesszővel befonják s fölébe galagonya- meg kökénytűskét, gyalogfenyő ágakat raknak, ezek fölé meg cserépdarabokat is hintenek, hogy az eső ne álljon meg a földén. Újabban már deszka- és léczkerítést is raknak. Ez a *födés kert* régebben a Székelyföldön is divatos volt, ma már azonban ott is mind ritkább s helyét a deszkakerítés foglalja el, melyet a módosabbak szintén deszkával földnek be.

A hetési ház *belsőségét* és telkét *sövény-kapu* választja el: ezen megy át a szekér. A sövénykapu vesszővel átfont kapu, melynek szabad vége az alsó gerendára alkalmazott kis karikán fordul. Mellette a gyalogjárók számára *hágcsó* van. Vastag tölgyfatörzs ez a hágcsó, melynek az alján, mindkét felől egy-egy lépcső van. Ha pedig sövényfonásból csinálják, akkor a fonáson egy padocskát dugnak keresztül: ez az átjáró. Nem hetési specialitás, efajta hágcsókat mindenfelé lehet látni manapság is. Magában a lakóházban rendesen négy helyiség van: szoba, konyha, krumplis kamara és szemetes kamara, vagy a hetésiek szerint: négy »derék hajlik«, vagyis minden két keresztfal köze egy *derék* s a házépítő is e szerint vállalkozik az építésre: három, négy vagy öt derék hajlékra. Ugyanígy derékre oszlanak fel a gazdasági épületek is. A ház előtt tornác húzódik, mely néha a ház homlokzata alá is kikerül s ez az *ablak alja*, hová vasárnaponként kiülnek egy kis tereferére s ide szoktak meghúzódni az éjjeli örök is pihenőre. A lakószobába a pitvarból lépünk, magas küszöbön át s a régi ajtókon fakilincs, csak újabban használják a vas zárat. Két ablak az utcára, egy az udvarra nyílik. A konyhának, melybe szintén a pitvarból nyílik ajtó, *nincs ablaka*, de az ajtó két részre oszlik: alsó része zárt, hogy a baromfi ne járhasson ki s be, felső része nyitott: azon át kap a konyha némi világot. Kéménye nem lévén a háznak, a konyha füstje részben az ajtó nyitott felső részén, részben a padlás nyílásain át jut a *héba* (a székely hijju). A konyha után jó a *krumplis kamara*, mely tulajdonképpen a második lakószoba: ebben lakik a fiatal házaspár, de csak nyáron, s télen, miután ezt a szobát nem fűtik, bevonulnak az öregekhez, az utcára néző szobába. Ennek is a pitvarból nyílik az ajtaja, mellette egy igen kis ablak. Ha nem lakásnak használják, akkor felel meg csak igazi nevének: krumplit tartanak benne. Közvetlen a krumplis kamara mellett van a *szemetes kamara*: itt tartja a család mindenféle holmiját, ruhaneműt, gazdasági eszközöket. Itt a ház vége s innét nyúlik ki derékszögben az *istálló*, abból ismét derékszögben a *disznó-ól* (főlötte a tyúköl), melyet az utca felől a házzal kapu köt össze. Az így bekerített szűk *belső udvar* tulajdonképpen nem egyéb szemét- és trágyadombnál: itt a trágyadomb, itt a disznóválu, itt az árnyékszék, itt szorul meg a konyha füstje, korma, itt az istálló bűze: a lehető legnyomorúságosabb, legkezdtelegesebb állapot ez.

A többi épület a *külső udvaron* helyezkedik el. A ház és az istálló mögött fekszik a külső udvar, hová szekéren a ház háta mögött hagyott úton lehet jutni. Itt a külső udvaron van egy kamara, melyet a gyakori tüzeset miatt építettek külön: itt tartják a gabonát, lisztet, zsírt s egyéb élelmi szert. Itt van a szekérszin is, melyet nyáron istállónak használnak és itt a cséplő pajta (a csűr), melynek középső szakaszában cséplik a gabonát; ettől jobbra-balra egy-egy *pajtafia* (a székelyeknél *odor*): egyik a csépeletlen gabonának, másik a szénának meg a sarjunak. Méhes, kút, favágó - mind a külső udvaron helyezkednek el, szóval egy sincs szem előtt, egy sem esik a gazdának kezeügyébe. Látszik, hogy mindezek az épületek nem egyszerre, terv szerint épültek, hanem épület jött épületre, a szükség szerint s elhelyezve, a hol el lehetett helyezni. A mai kor gyermeke már nem így rendezi be gazdaságát s csak természetes, ha a kerített házak mindjobban ritkulnak. De érdekes emlékei ezek a régi világnak: érdemes velük megismerkedni.

A kiállítási falu még egy házat mutatott be a Dunántúlról, a veszprémmegyei *Szent-Gál* községből. E község eredete tudvalevőleg az Árpádok korába nyúlik vissza. A negyvenezer holdat tevő szentgáli határt az Árpádok idejében a végből alapították, hogy itt a királyi udvar számára sertést tenyészsenek. Innét szállították a sertéshúst Székesfehérvárra, a király udvarába. A község lakosai, mint a királyi udvar kanászhai kapták a területet: itt legeltették a sertésnyájukat. »Később - írja Eötvös Károly - az a feladatuk is lett, hogy a királyi udvart vaddal is ellássák, miért II. Endre korában *királyi vadászok* nevet nyertek. Mint ilyenek, helyi szabadalmakkal bírtak és sem várszolgálatra, sem egyéb közzolgálatra nem köteleztettek, sőt vámon és réven is nem tartoztak fizetni. Sertéshússzállító kötelezettségük már emlékezetet haladó időben megszűnt, de a vadszállítást a királyi udvarhoz egészen 1848-ig gyakorolták s ez évben teljesítették utoljára.«

Veszprémmegyében tehát a legrégebbi községnek Szent-Gált ismerjük, de az ősrégi építkezésnek, a sövényfalú háznak nyoma csak az *alaprajzban* maradt meg, a házak külsején a megyebeli svábság házainak hatása látszik. A különben is kiváltságos s kiváltságaira büszke szentgáli kisnemességet nem elégítette ki a sövényfalú ház, külső díszre, csinosságra törekedett s bár nem teljesen, a svábság hatása alá került az építkezés dolgában. A szentgáli házról írván, azt mondja Jankó János, »hogy a régi magyar sövényház alaprajzán vályogból vagy téglából oly ház áll előttünk, melynek kőoszlopos tornácza, oromzatos nyeregtetője határozottan német formájúak, kéményrendszere és kerítése a modern haladás jelei s az egész ház olyan, minőt általában német telepeseink szerte az országban építettek s építenek maig is s melyet a kisnemesség mint nemességének és jobb módjának inkább megfelelőt fogadott el a sövényház helyett.« (Ezt az oromzatos nyeregtetőt házat - mint már említettem - megtaláljuk a Székelyföldön is, különösen azon a részén, mely közvetlen szomszédságában lakik a szász népnek s akár csak a szentgáli háznál, itt is sokszor az alaprajz vezet vissza az őseredeti ségre.)

De ismerkedjünk meg közelebbről a szentgáli házzal. A kerítés egészen újszerű. Téglalapra fektetett s téglaoszlopok közé rakott léczkerítés ez s a nagy és kis kapu szintén léczes, az aljában deszkás s a nagy kapunak két szárnya van. A ház homlokfala az utcára megy ki, szembe vele a kút, e mögött a hidas, udvarra nyíló ajtókkal. A hidas mögött van a marhastálló, ajtóval s két ablakkal az udvarra, s a telek hátsó felében van a csűr, melynek középső részében állanak szekerek, s egyik oldalán a lóistálló, másik oldalán a kamara, melyben a gazdasági eszközöket tartják. Az épületeknek ez az elhelyezése a lehető legpraktikusabb, ezzel az elhelyezéssel találkozunk ma a Székelyföldön is általában a »jobb« gazdák telkein.

A szentgáli házban három egyforma széles helyiség van. A *tiszta szoba* két ablakkal néz az utcára. Ide nyílik az ajtaja is. Mellette a konyha, egy ablakkal és ajtóval az udvarra. A konyhának külön pitvara van s innét vezet lépcső a padlásra, de a lépcső nem a konyhára, hanem az udvarra nyílik. A konyha után jön a *lakószoba*, melynek szintén egy ajtaja és ablaka nyílik az udvarra. Mind a három helyiség külön-külön áll, egyikből a másikba nem vezet ajtó. A régi sövényház ilyen volt: a konyha nincs összeköttetésben sem a tiszta, sem a lakószobával, nehogy a konyhának az ajtón kiszálló füstje a szobákba juthasson. Az újabb építkezéseknél azonban már a pitvaron át is be lehet jutni a szobákba, mivelhogy a füst a kéményen megy ki s így nem kell attól tartani, hogy a füst a szobákba jut.

A ház előtt téglaoszlopos tornác húzódik el, olyan formán, hogy az ajtók két-két oszlop közé esnek. A ház födele már egyáltalán nem magyaros jellegű, hanem oromzatos nyeregtetőjű. Az utcára néző homlokzatot virágok, forgó kerek, rozetták stb. díszítik s a két szelelő ablakocskát közt van az évszám, e fölött két tölgy- vagy babérág közt a gazda nevének kezdőbetűi s még e fölött egy sor köröcske és szivecske.

Valamint a szentgáli háznál csak az alaprajz őrizte meg a régi sövényház emlékét, de külseje már német jellegű, ugyanezt mondhatjuk a kiállítási falu *palócz házára* is. Pápai Károly, ki hosszabb időn át tanulmányozta ez érdekes nép építkezését, nagyobb tanulmányt írt az *Ethnografiá*-ban a *palócz faházról*, mint olyanról, mely a legrégebb s legjellemzőbb. A palócz a házat és a melléképületeket a telek egyik oldalára építi, még pedig úgy, hogy a ház eleje lehetőleg délnek vagy keletnek feküdjék. Az épület anyaga, különösen a régebbi időkben, fa, mert ez volt a legolcsóbb, ehhez juthatott legkönnyebben a palócz. De néhol szokásban volt a *földből vert ház* is, ott tudniillik, hol szűkében volt a fa, ám ez a fajtája a háznak ma már nagy ritkaság. Két deszkát párhuzamosan felállítottak egymástól olyan távolságra, a milyen szélesnek akarták a ház falát, e deszkák külső oldalához 3-3 rudat vertek a földbe, melyek hosszabbak voltak a ház falának tervezett magasságánál, e rudak felső végét lánczczal összekötötték, a deszkák közé földet öntöttek, azt aztán súlyokkal jól ledöngették: kész volt a földből vert ház fala. A hol a kőnek inkább bővében vannak, mint a fának, természetesen, a faházat kőház váltja fel, de újabban - írja Pápai - miután nemcsak a fa, de a kő beszerzése is mind költségesebbé válik, mindinkább tért hódít a vályogház. Az alap kő, s erre jön a vályog. Téglaházat csak a vagyonosabbak építenek.

A legáltalánosabb még mind e napig a faház: többnyire régi házak, a régi kor emlékei. A faháznál is kő az alap, erre jönnek a fagerendák, leginkább tölgy, mert ezt kevésbé eszi a szű, mint a bükkfát. A kőalapra lefektetik a *talpfákat*, melyek, mint a székely faház építésénél láttuk, a végüknél egymásba vannak róva. Ugyancsak a talpfákba róják bele a *boronafákat*, e függőleges oszlopokat, a boronafák közt fekszenek vízszintesen a falat alkotó gerendák. A földél - szalmazsup: ez a legolcsóbb. A földél megszokottabb formája az, hogy a föfedél az udvar felé néző oldalon eléereszkedik a ház falán túl nyúló keresztgerendákra, s ez az eléereszkedés alkotja az *ereszt* vagy *eszterhát*, melynek az a rendeltetése, hogy a ház faláról elhárítsa a feléje csapódó esőt, jeget, havat. Természetesen, az eresz alját fölhasználják egyre-másra, nevezetesen az eresz alatt nyújtózkodnak a ruhaszáritó póznák, itt van a padlásra vezető létra meg a *tyukjáró*, lépcsőzetesen faragott fa ez: a lépcső legkezdetlegesebb formája, a minőt országszerte lehet látni különben, főként a szegényebb házaknál. Némely ház eresze alatt függő ágy is van: ebben hál nyáron át a család valamelyik tagja. A kőből vagy téglából épült, zsindelyes és cserépfödeles házaknál az eresz szélét fa- meg téglaoszlopok tartják s ez már nem ereszalja, hanem *ambitus*, hová az utcáról ajtónyílás vezet. A földél az utca felől is eléereszkedik a zsupos fedelű házaknál, még ha függőleges alakú is a fedél előrésze. Itt már az eresz alatt földből vagy kőből rakott, másfél lépés széles *padka* vagy *tőczik* van, melyhez hasonlót a régebbi, sőt némely újabb székely ház előtt is lehet látni. A Székelyföldön ennek *töltés* a neve. Ide szoktak kiülni vasárnap délutánonként a család tagjai meg a szomszédok. A palócz házak némelyikénél a földél hátsó része egészen a föld színéig nyúlik le, s ez a rész szinaljául szolgál, hol szekeret, ekét s mindenféle gazdasági eszközöket tartanak. A földél két végső oldalát, a homlokzatot, *farazatnak* nevezik a palóczok. Ez a farazat többféle. A legkezdetlegesebb az, hol a szalmás farazat egészen zárt, kevésbé az, hol a farazat felső szögletében három vagy négyszögű, esetleg más alakú *füstlyuk* van. Természetesen, kémény nincs a házon. Van olyan farazat, hol a füstlyukat bedeszkázzák s az azon levő kis lyuk csak szelelőül szolgál, miután a házon van kémény, füstlyukra tehát szükség nincs. Ez a bedeszkázott füstlyuk függőleges irányú s növekedik a szerint, a mint a földél zsindely vagy cserép.

Nagyjában megismerkedvén a palócz faház külső képével, beléphetünk a házba, melynek belső felosztása már körülbelől megmaradt az újabb építkezéseknél is, a mint ezt a kiállítási falu kishartyányi (Nógrádmegye) háza is tanúsítja. A palócz háznak három főrésze van. Első az utcára néző szoba, ez a *lakóház*. Ebben hálának, étkeznek, sokszor főznek is. Második a

pitvaros konyha. Konyhát és pitvart rendesen fal választja el, melyen ajtótlan ajtónyílás van. Harmadik helyiség a kamara, mely ruha- és élestarul szolgál, de a nőknek hálószobája is. Rendszerint a lakóház végéhez építik az istállót (a palóczok nyelvén: ólat), egy földel alatt van tehát ház és istálló. A pitvarból nyílnak az ajtók a lakószobába is, a kamarába is s a pitvarnak az udvarra néző ajtaja előtt néhol még rácsos vagy sorompós ajtó van, arra a célra, hogy ha a rendes ajtót nyitva tartják, a rácsos ajtó megakadályozza az apró jószágokat a bejárásban. A pitarból vezet a létra a padlásra, a pitarban van a víztartó edény, néhol különböző szerszámokat is tartanak, sőt egy s más ruhaneműt is felakasztanak. Itt van felakasztva a fejszetartó is. Szóval a pitvarnak az a rendeltetése éppen, mint a Székelyföldön a zárt eresznek.

A lakóháznak két ablaka az utcára, egy az udvarra néz. A kicsiny, négyszögű ablakokat a régiebb házaknál a falba erősítették, oly módon - írja Pápai - hogy azt nemcsak kinyitni, de még kiemelni sem lehetett és így csak az ajtón át lehetett szellőztetni a szobát. A hatóság azonban helyenként ezeket az ablakokat üldözőbe vette, még be is verték azokat s a mostani ablakok már kiemelhetők. Az újabb házaknál, természetesen, már a kinyitható ablakokat alkalmazzák. A belső berendezés legjellemzőbb része a lócza vagy padka, a módosabbaknál karos lócza, melyek köröskörül húzódnak el a fal mentében. Az asztal mindig az ajtóval szembe áll, ez a szoba *első* helye. Az asztal fölött eső sarokban cifra mázos edények: a szoba legfőbb díszei, az edények alatt szent képek, köztük egy kis tükör. A hol a lakószobában sütnék, főznek is, ott találjuk a konyhaedényeket is a tálason, fogason, a póczon. A kamrában, mely pedig szintén lakószobául is szolgál, nincs kemence s télen az ablakmélyedést szalmával tömik meg, néhol megmelegített követ tesznek az ágyba: így védekeznek éjjel a hideg ellen.

Az istálló, mint már említettem, a házzal egy földel alatt van, a csűr azonban, melyet csak módosabb gazdák építenek, külön áll, az udvar hátsó felében. Külön áll a disznó-ól is. Ez, a mint a kiállítási falu palócz házában alaprajzában látható, hogy tudniillik a házzal egybe van építve nemcsak az istálló, de a csűr is, ritkaság számba megy s nem jellemző a palócz építkezésre. Egyébként a kiállítási falu háza, külsejétől eltekintve, mely úgy magán viseli a sváb hatást, mint éppen a szentgáli ház, - alaprajzában a régi s Pápainak a régi, tipikus palócz házról adott leírása reá illik.

Mielőtt a palócz háztól megválnánk, megemlítem azokat a szokásokat is, miket a palócz ház építéséről Pápai Károly feljegyzett. Különösen régebben a palóczoknál is szokásban volt a *segítség*, nem az építésben, hanem az anyag összehordásában, s természetesen, a gazda étellel, itallal megtraktálja a segítőkét. A szegényebb ember a házfedéshez szükséges zsuptot is úgy kéregeti össze. A házalap tevésénél, például Lapujtón, az a szokás, hogy egy gyermeket kissé megvernek, hadd emlékezzék vissza az építés idejére, s fájdalom díjául egy pár krajczárt adnak neki. Úgy az alapvetésnél, mint a befejezésnél áldomást isznak, s gazda és az építők egymást felköszöntik. Apátfalván csak az építés befejezésekor isznak áldomást ezzel a rövid felköszöntéssel: »Isten tartsa meg a házat tűztől, víztől!« Ugyanott, mielőtt a házat bebutorozzák, befűtik, de sohasem a gazda, hanem olyan valaki, a ki a házépitésben részt vett. Aztán egy kutyát vagy macskát eresztenek a házba s az ajtót rázárják, hogy az csak az ablakon szabadulhat ki. Ha ezt nem tennék, azt hiszik, hogy a gazda vagy az asszony még abban az esztendőben meghalna. Az új házat a gazdasszony ujjaira vett szentelt vízzel össze-vissza szenteli s még pedig nemcsak a szögleteket, a mint az egyébkor is szokásos, hanem a padlást is, s általában a gazdasági épületeket is, hogy sehol a rossz ne árthasson. A beszentelő minden egyes behintésnél ismétli ezt a mondást: »Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében.«

Megismerkedvén a palócz házzal, önkéntelen a magyar nép egy másik igen érdekes fajtájához vezet utunk: a palócz eredetű *matyóhoz*, mely népfajta Borsodmegye három helyiségében maradt meg: egy kis sziget ez a megyének többi tiszta magyar népe közt, viseletében,

szokásaiban feltűnő eltéréseket mutató vonásokkal. Mezőkövesd, Tárd és Szent-István népe - e nép viseli a matyó nevet; »a Mátra éjszaki és a Bikk hegység nyugati oldalán letelepült palóczságnak egy kiszakadt töredéke« e nép - írja róla könyvében Istvánffy Gyula. - Bizonyossága ennek a palóc-eredetnek a két nép életében, ruházkodásában és szokásaiban ma is feltalálható közösség. Istvánffy a mezőkövesdi városi levéltárból szerzett adatok segítségével a matyó név eredetét Mátyás királyra vezeti vissza. A mezőkövesdiek ugyanis Mátyás királynak, midőn a cseh ellen háborút viselt, 20 saját költségükön felfegyverzett katonát adtak, azonfelül a hadsereg élelmezésére 40 szekér búzát, 20 szekér zabot, 20 font vaját és tíz köpű mézet ajándékoztak. Ennek fejében Mátyás Mező-Kövesd városát előbb szabad királyi várossá emelte, majd 1464-ben » Budán, Szűz szent Margit ünnepe előtt« kelt adománylevelében a városnak »tisztességes pecsétet« adományozott. E pecséten címperpaizs látható, a mezejében ötágu nemesi koronából férfikar emelkedik ki, mely három szál *buzákalászt* tart kezében. Jobbról tulipán, balról rózsaaág övezi a paizsot. Nyolcz évvel a pecsét adományozása után, Mátyás király személyesen meglátogatta a mezőkövesdieket, hogy szemtanuja legyen annak az inségnek és nyomornak, melybe a város népe a lengyelek betörései következtében jutott. A király újabb adomány levelet állít ki; a város adóját leszállítja s azt örök időkre évi 200 arany forintban állapítja meg, a várost önálló bíraskodási joggal ruházza fel. Nagyon hihető, írja Istvánffy, hogy a királyi kegy ennyi jelével elhalmozott város lakossága, a jötevő iránt való hálából, újszülött gyermekeit örömet és minél sűrűbben kereszteltette az általuk kedvelt *Mátyás* névre; legalább e föltevést látszik megerősíteni a mező-kövesdi plébánián őrzött legrégibb, 1676-ból való keresztelési anyakönyv is, ahol még feltűnően sok Mátyás nevű újszülött van bejegyezve. A Mátyás név kicsinyítő képzős alakjából, a *Matyi*-ből lett aztán a Zsuzsi - Zsuzsó, Kati - Kató, Pali - Palkó, Feri - Ferkó mintájára a *Matyó*, mely név lassanként ráragadt a matyó név alatt ismert palóc-töredékre. Ám a matyóban roppant nagy a faji büszkeség s visszautasítja a palóczzal való atyafiságot. Szereti a rendet és tisztaságot, háza, udvara tiszta, csinos, s tisztaságszerető a ruházatban is.

A kiállítási falu matyó-háza Mező-Kövesdről való. A mellett hogy újszerű, jellemző is: ez az igazi matyó-ház. Azok a régibb házak, melyek például Tardon láthatók, nem különböznek a palóc házaktól. A matyó ház helyét kerítés (garád) veszi körül, mely, Istvánffy szerint, régebben sövényből, vessző-fonásból vagy embermagasságú vályogból állott, az újabb keletű házaknál azonban már deszkát s az utcza felől cifrázott léczeket alkalmaznak kerítésül. Ez utóbbi kerítést alkalmazták a kiállítási falu matyó-házánál is. A telekre a kis és nagy kapun át jutunk, az utczáról. A kis kapu rendszerint a kerítésnek a ház felől való oldalára esik s vagy a ház előtt elhuzódó léczkerítéshez csatlakozik (mint a kiállítási háznál is) vagy a ház homlokzatához. A telek jobb- vagy bal-oldalára építik a házat. Keskenyebb homlokfala két ablakkal az utczára néz. Az istállót, melyet a matyó is ólnak nevez, mint a palóc, rendszerint a teleknek a ház átellenes részén építik, úgy, hogy annak egyik oldalfala az utczára esik, bejárata pedig a lakószobának az udvarra néző ablakával szembe esik. Az ól berendezése igen érdekes. A bejáratlal szemben eső oldalon, a padlásra vezető szénahányó lyuk alatt van a deszkából készült szénatartó, mely a fal egész hosszában kanyarodó jászolt két egyenlő részre osztja. Az istálló másik oldalán, a bejárat közelében, van a *tüzelő*, egy kis négyszögű, kőből vagy téglából kirakott terület, melyen téli estéken tüzet szoktak rakni. Van az istállóban ágy is, itt hál télen a család valamelyik tagja, nyáron pedig az ól előtt vályogból vagy téglából épített *dikón*, fekvőhelyen. Az ól mellé, ezzel egy fedél alá, még egy kis kamarát is építenek, melynek egy ajtaja és ablaka az udvarra nyílik, melyet hol gazdasági eszközök tartására használnak, hol meg az állatokat kötik be. Rendszerint a telek hátsó részében, az istállóval egy oldalon van a hidas, ennek tetejében a baromfiak ülője.

A kiállítási falu lakóháza a legújabb keletű, előtornáczos ház melynek homlokzatában a két ablakon kívül egy boltíves, az ambitusra vezető ajtó is van, s érdekes, hogy Istvánffy Gyula és Jankó János más-más időben ugyanazt a mezőkövesdi házat találták a legjellemzőbb matyóháznak s Jankó ajánlatára azt építették föl a kiállítási faluban. E háznak s általában az újabb keletű házaknak a tornácz-boltozata téglából vagy kőből rakott hengeralakú vagy négyoldalu oszlopokra támaszkodik s az oszlopok között 80-90 centiméter magas deszkakerítés tölti ki. A tornácznak az utca felől való ajtaját legtöbb helyen nem használják, e helyett az oszlopközi kerítésen hagynak egy kis ajtót, szembe az épületnek az udvar felől való bejáratával. A régibb keletű házakba egyetlen bejárat vezet, melyen kettős ajtó van: egy külső kis rácsos ajtó (verepcze, verőcze) s egy belső teljes ajtó, melynek fából készült tolható zárja és madzagra járó fakilincse van. E kettős ajtón át lépünk a pitarba, ebből nyíláson át a kis konyhába. A pitar jobb és bal oldalán egy-egy ajtó nyílik, egyik az utcára néző *tiszta szobába*, másik a hálókamrába, s ez utóbbiból ismét ajtó nyílik az éléskamrába. Ez a rendes beosztása a matyóháznak, melytől az újabb keletű házaké annyiban tér el, hogy az éléskamrába nem a hálókamrából, hanem az ambitusról nyílik ajtó s az ambitus végén egy alacsony kis ajtó látható, mely a ház alatt levő pinczébe vezet. Kéménye valamennyi matyóháznak van, de csak egyetlen egy. Az *üstökös* házaké náddal borított, az újabb keletűeké fehérre meszelt téglából való. De a mi a legfeltűnőbb az újabb keletű matyóháznak s a mi igazán megkülönbözteti a dunántúli és alföldi újabb házaktól, az a *vértetek*, mely a kiállítási falu házában is a homlokán látható. A régi palócz és matyóházak elejét sövényfonásos vértetek zárja el s ezt a sövényfonást, a mint a kontyos meg a csonkakontyos tető teljesen oromzatos nyeregterítővé alakult, a deszkából majd meg kőből csinált vértetek váltotta fel. Deszkából való a mező-kövesdi házban is a vértetek, melyet ívesen és csipkésen rászegezett léczoszlopocskák díszítenek, két szelelő ablakkal. Ám a vértetek felső felében egy kis farács van, mely - miután a szelelőlyuk már megvan - nem egyéb, Jankó szerint, mint az egykor vesszőből font vértetek léczból össze-szegezett mása, az ősi jelleg, utolsó maradéka, mely minden újabb keletű matyóházon kivétel nélkül megvan.

A lakóházak berendezése - írja Istvánffy - *a milyen volt régen, olyan ma is* és sok tekintetben megegyez a palóczokéval. A fehérre meszelt pitarnak fő és elmaradhatatlan dísz a rózsákkal, tulipánokkal telefestett tálos, megrakva virágos tányérok, kakasos tálakkal, az alsó részén levő fogas pedig teleaggatva korsókkal és mázos edényekkel. A pitarban rendesen az ajtó mögötti falnál van helye a vízlóczának. A konyhában szabad tűzhely, mely rendszerint a konyhának a tiszta szoba felől való oldalára esik. A tiszta szoba búbos kemenczéje szájával a konyha felé nyílik s innen fűtik. A kemence szája előtt, a fal egész hosszában, némely helyen a közfal mellett is, L alakban huzódik a széles patka. Ezen szokott a matyóasszony tüzet rakni, melynek füstje a patka fölé boruló tágas kéményen át jut a szabadba. A *tiszta szobára*, az utcára néző »ház«-ra ad legtöbbet a matyó s ez olyan is, mint egy kápolna, tiszta, rendes, takaros. A ház földje nincs padlózva s a butorok elhelyezése minden matyóháznál egyforma. Az ajtó melletti falnál, a konyha felé eső oldalon áll a nagy búbos kemence, melyet vályogból vert patka fut körül: ide ülnek melegedni télen, sőt fekvő helyül is szolgál. A tiszta szobának két ablaka nyílik az utcára, egy az udvarra. A régi keletű házak ablakai rendesen kicsinyek, alig 50 centiméter szélesek s valamennyi el van látva keresztvassal és kívülről fatáblával, a táblán tulipán- és rózsadísz. Az utcára és a portára néző két ablak közti szögletben áll a kemény tölgyfa asztal, körülötte két oldalt, közvetlen a fal mellett, huzódik a cifra hátú falóca; az asztallal átalellenes oldalon áll a tornyos nyoszolya. Egy-két szék s némely helyen egy almárium egészíti ki még a butorzatot. A falakat arany rámás kisebb-nagyobb szentképek díszítik, a képek alatt rózsás és madaras tálak, tányérok s az utcai ablak fölé helyezett tálos is ilyen edényekkel és korsókkal van megrakva.

A konyhától jobbra nyíló kamara a hálószoza s ebben a család tagjainak számához képest, négy-öt nyoszolya is van. Tulipántos ládák, szekrények, bölcso, a gyermekek álló széke s ruhatartó rudak teszik a hálókamra egyéb butorát. Kemencze, jóllehet a kamara csak a nőszemélyeknek és gyermekeknek szolgál lakóhelyül, nincs benne. A hálókamra mellett van az éléskamra, mely rendszerint két részre oszlik: egyik a zsiros kamra, melyben a szalonát, sonkát, zsirt stb. tartják, másik a *hombár*, a buzának s egyéb gabonafélének.

A kiállítási falu kalauzolását követve, a *Jász-Kunságba* vezet utunk, melynek népéről Baksay Sándor azt jegyzi meg az *Osztrák-magyar monarchia* első kötetében, hogy »eddigelé az alföldi magyarság s annak is a közelebbi századokban még fél nomád életet folytatott része, a Jászkunság fordított legkevesebb figyelmet lakóházainak szilárdságára, díszítésére és kényelmes berendezésére. Legalább vagyonosságával nincs arányban háza, mit a tanyai gazdálkodás természetéből lehet kimagyarázni«.

Ott, hol a székely házakról írtam, már rámutattam a feltűnő nagy különbségre, mi a szegény székely s a gazdag alföldi ember háza közt van s mit nemcsak a tanyai gazdálkodás magyaráz, de az építésre szükséges anyag is: a különben szegény székely módosabb házat építhet, mint az aránytalanul gazdagabb alföldi, mert könnyebben jut az épület anyagához.

»Az alföldi ember, mondja Baksay, nem válogatós az anyag megválogatásában. Nem is lehet. Régebben még a vályog is fényezés volt. Háza *fecske-rakásra* (szalmával, pelyvával kevert, lovak által megdagasztott s vasvillával felrakott és ledöngölt ház) vagy *vert* (deszkák között lefurkózott, törek-rétegekkel váltakozó száraz agyag) tömésfalra épült; tetőzetül főként nád szolgált, melyet igen szeret az alföldi magyar, mert az ő céljaira minden egyéb anyagnál alkalmasabb. Építkezésében ugyanazt a rangot foglalja el, a mit öltözködésében a suba. Nyáron hűvös, télen meleg; a gabona s élelmi szerek legbiztosabb megóvója. Legolcsóbb is, mert az Alföld rétjei, lápjai, tavai szép nádat teremnek; azért a nádasok kiszárítása, csatornázása sehogy sincs kedvére, mert az a terület, mely jó nádat terem, mint ő mondja, rizkságát teremve sem jövedelmezne annyit, mint a nádból. Tartós is. Tartósabb, mint a fazsindely. Kellően gondozva, ötven-hatvan évig is eltart. Csinos is. Egy szépen felvert nádtetőn megakad a szem. Úgy fölverik, hogy »a gyalu sem fogna el belőle«, a minthogy néha meg is gyalulják, azaz - nyesik. Kerítés dolgában sem válogatós. Nádból is, noha nem tartós, de csinos kerítéseket tud »korczolni«. Valamint a fecskerakás sem utolsó s kellőleg gondozva, nem is dísztelen alakja a kerítésnek. Mindez nem lehetett másként, mert az egész Alföldön szilárd építkezési anyag: kő, fenyő, keményfa nincs, sőt sok helyen hiányzik a téglának való agyag, mint hiányzik a téglaegetéshez való tüzelőfa is. Itt még ma is szalmával égetjük a téglát.«

Nyilvánvaló, hogy ily körülmények közt az alföldi magyar nem építhet oly szilárd házakat, mint a székely s a kényelemre sem igen gondolhat. Ám annál nagyobb gondot fordít a tisztaságra: a házak »kívül-belől csillognak a tisztaságtól, pedig két árán szerzi meg a meszet, mihez az erdős, sziklás vidékek lakói ingyen jutnak.

»Az alföldi ember - írja tovább Baksay - az egyenes házat szereti (takarékoságból is, mert a hány szeglet, annyi kőmíves napszám évenként), háttal éjszagnak, minden kiszögellések vagy toldások nélkül. Ez a ház 6-8 méter szélességű homlokzatával s rajta egy vagy két ablakával az utcára néz, néha egy kis virágos kertecskén keresztül. Eredetileg, a belső berendezés kényelménél fogva, az egy ablak volt a szabályszerű; a két ablak csak a *külső dísz* kedvéért van. A ház hossza 16-30 méter. Elengedhetetlen három osztálya: a *nagy ház*, a konyha és a *kis ház*. (Így nevezi a székely is a nagy és kis szobát.) Az utcára néz a 6-7 méter hosszú nagy ház, melynek ajtósarok felőli szögletében van a szalmafütésre sárból rakott nagy boglya- vagy banya-kemencze (búbos), minőt asszonyok is ügyesen tudnak rakni. A boglya-kemencze körül széles padka, melynek járulékai a *kuczkó*, eczetes üvegek s apróbb házi eszközök tartóhelye,

egyszersmind az engedetlen gyermek áristoma; nemkülönben a *vaczok*, elnyűtt ruhadarabokkal bélelt heverő helye a család apróbb tagjainak. A kályhával átellenes szögletben az asztalpad, melynek sarkában áll a fehér kerek kosárban az abrosszal leterített kenyér s előtte az asztal. A kályha vonalában eső ablaktalan fal hosszában két vetett ágy, megrakva csaknem a padlásig duzzadó pehelyvankosokkal, míg a jobbról eső sarkot nagy ruhás szekrény foglalja el, mely fölött fogas áll. A fogason czin- és fehér cseréptányérok, alattuk a szegeken virágos mázos kancsók. A mennyezetet a szoba közepén végignyúló izmos, mestergerenda tartja, mely egyszersmind bibliothéka gyanánt is szolgál. Ott tartja könyveit, tudniillik a históriás-könyveket, a naptárt és egyéb apróságokat. De nem a bibliát, mert annak a helye, az énekes és imádságos könyvvel együtt, a tükör alatti fényes szekrény (sublót) és a hol ilyen nincs, az ablak, mint főhely. A *második osztály* a konyha, nagyszámú edényneműivel és katlanaival. Itt áll még az ötven centiméter magasságú, fehérén tartott *asztalszék*, melyet nyáron a tornácra vagy az eperfa alá visznek ki, abrosszal leterítik, gyalogszéken körülülnek s ott vacsoráztatnak. Mert a nagy házban nyáron át csak akkor terítnek asztalt, ha tisztességes vendég van. A konyhaajtó nappal mindig nyitva s csak egy *lécz-cserény* és a cserényen függő ostor tartja távol a bekiváncozó baromfit; de éjjel is nyitva, mert a család egyik vagy másik tagja, legtöbbször a fiatalabb gazda, ott alszik a konyhaajtóban, küszöbre tett vankoson. Ugyancsak a konyhából nyílik a *harmadik osztály*, a 4-5 méter hosszú *kis ház*, a család *nappalija*. Ezen, a szegénység-nél is elengedhetetlen három osztályon kívül a módosabbaknál következnek: a kis házból nyíló éléstár a pinczelejárás fölött, azontúl a nagy kamra (magtár), sőt néha a házzal egy födél alá vett istálló, fészer, pajta is. A ház hosszában, legalább a lakó osztály előtt, kő- vagy csinosan faragott faoszlopokon nyugvó, 1-2 méter széles tornác, alatta mindenféle házi szerszámok, sokszor gabonatarató hombár, a dunai-tiszai vidékeken pedig az úgynevezett *szunyogháló*. Így nevezik a tornác alatt álló nyoszolyát, melyet a tornác mennyezetétől a földre érő bodorvászon-féle fátolszerű, házi készítményű szövet vesz körül, mely a szunyogot kizárja, de a levegőjárást nem akadályozza. Ez a legifjabb vagy legidősebb nő ágyas-háza, mindaddig, míg a csikorgó hideg be nem áll. Nagyobb városokban (Debreczen, Kecskemét) a civisek házai ugyanilyen terv szerint épültek s vannak beosztva. Különbség csak az, hogy a tornác szélesebb a szokottnál, s annak utcára eső vége kis benyúló szobává van rekesztve s így az utcai homlokzat három ablakkal, zöld redőkkel ékeskedik.«

»De az alföldi magyarnak - mondja tovább Baksay - *két háza* van. A *tanya* az alföldi magyarnak második háza, ha ugyan nem első: legalább is úgy viszonylik városi házához, mint hétköznapi ruhája az ünneplőhöz. Szántóföldjei a várostól távol esvén, azoknak kellő művelése a tanya nélkül lehetetlen volna. Ha maga a gazda, sőt az egész család künn lakik, ez esetben a tanya épp oly jó gondozás alatt van mint városi háza, azzal a különbséggel, hogy a tanyának kerítése nincs. A kerítést meganyi erődökként pótolják a ház mögött elterülő, mély árokkal és ákácokkal körülvett gyümölcsös és konyhakert; a házzal szemben épített oldal, a ház végében levő aklok, boglyák, kertek, a ház homlokzata előtti virágos kert, árokkal vagy eleven sövénynyel kerítve. Ahol még nyílt hely marad, oda jön a *bástya*, a mi az alföldi (Kiskun) szójárásban nem egyéb, mint a mindenféle udvar-söpredékből, dudvából és törmelekből széles alapra hosszukásan felrakott, s lehetőleg mindkét oldalán függőlegesen felszerelt garád, hasonló azokhoz a gyepükhöz, melyeket bortermesztő helyeken venyigéből szoktak évről évre magasabbra rakni. Noha tehát a tanya bekerítve nincs, mindamellett csak egy fő bejárata van. Helylyel-közzel látni még az alföldi tanyák közt úgynevezett *putrikat* is. Földbe ásott, nádtetőzetű, pinczelakásszerű helyiségekkel, melyeknek falai deszkával, vagy betapasztott sövényvel vannak kibélelve. A hol a talaj nedvessége nem engedi meg a gödör-ásást, ott a putri a föld színén épül egyre-másra ügyesen rakott gyephantból.«

Im a kép, mit Baksay az alföldi ember házáról, gazdasági épületeiről ad. Ez a kép, természetesen, nagy általánosságban szól az Alföldre s az alföldi nép egyes fajtái közt a házépítés dolgában is találunk említésre méltó eltéréseket, a mire példa a kiállítási falu Jász-Nagy-Kun Szolnok megyéből való, jász-apáthi háza is, melynek jellemző sajátága, hogy míg a ház homlokfala nem nyulik ki az utcáig, mert a kerítés és a homlokfal közt egy kis kertecske van, addig a *tornác előre nyulik az utcáig*. E megnyújtott tornácnak külön födele van, a kis kertre néző oldala deszkázott s külön ajtaja van, úgy szintén az utcára nézőnek is. Ez a speciális jász-építkezés megvan Szolnokon, Jászberényben is, hol olyan házat is láthatni, melynek nincs ugyan tornácza, de azért megvan a külön előtornác, sőt ez az előtornác néhol külön kis épület. A *kun* építkezés abban tér el a jásztól, hogy a tornác elől is, hátul is zárva van, még pedig elől ajtótlan, fehérre meszelt fal zárja el, hátul pedig a kamara. Míg a jászháznak homlokfala csinos deszkázat, a kun ház egyszerű kopasz fehér fal, minden czifrázat nélkül s a deszkakerítés is a jásznál csinosabb, mint a kunoknál.

A kiállítási falu jászapáthi házának kerítését a kapuval együtt Kunhegyesről vették a falu rendezői. Léczerítés ez, melynek alja más faragásu, mint a felső része. A kapunak két befelé nyíló szárnya van s léczezése hasonló a kerítéséhez. A telek hátsó részében áll a hármasszerű csűr, közepén az elől nyitott színnel, két oldalt egy-egy istállóval. Az épület vályogból vagy téglából épül s oromzatos nyeregtetejét nád fedi. A telek hosszában már *árokszállási* melléképületet mutatott be a kiállítási falu rendezőse, a mely melléképületnek négy helyisége van: a hidas, hizók számára, előtte nyitott evőhely (e kettőnek külön kerített udvara); harmadik helyiség a baromfi-ól, negyedik a színalja, tűzifa számára.

A lakóház előtt, mely a telek egyik végén, annak hosszában nyulik el, mint már mondtuk, kis kertecske van. Négy helyiségre oszlik: első az utcára két, az udvarra egy ablakkal néző tiszta szoba, második az ajtótlan fallal pitarra és konyhára osztott helyiség, harmadik a lakószoba, egy ablakkal az udvarra, negyedik a kamra, mely szélesebb valamennyinél, mert hátul a tornácot bezárja. Ennek ajtaja a tornácra, ablaka az udvarra nyílik. A ház előtt oszlopos tornác húzódik végig, ki egész az utcáig, ajtóval az utca felől. A ház fedele oromzatos *nyeregtető*, náddal fedett s csak a tornác fölé eső részt fedi három sor zsindey.

Az első szoba berendezése Jász-Apáthiból való. Az udvar és utca közti sarokban, a padok közt asztal s néhány szék; a pad két szárnya által alkotott sarokban a kenyeres kosár; az udvar felől eső pad végében tulipántos láda; átellenes oldalon az ágy, mellette láda; a konyha felől a boglya-kemence; a sarokban ruhafogas; körül a falakon szent képek. A második szoba berendezése Kun-Madarasról való. A pitarból a szobába lépve, a szemközti két sarokban egy-egy ágy, a két ágy között a fal mellett egy hosszú pad, ez előtt asztal és székek. Van még a két ágy végén egy-egy láda, a konyha felől a kemence, e mögött a sarokban a ruhás rud. A kiállítási falu rendezői azonban megjegyzik, hogy ez a párhuzamos berendezés újabb keletű, jásznál és kunoknál a sarkos berendezés az eredeti s hogy a párhuzamos berendezés sokkal inkább tért hódított a jásznál, mint a kunoknál.

A két szoba közt van a konyha s ennek közepén áll a nagy sütő kemence, az oldal falak mellett pedig vályog-padka a nyitott tűzhely számára, a szobák kemenczéinek nyílásával. A kamarában, a negyedik helyiségben a gabonát, lisztet tartják s egyéb eleséget és innét lehet fölmenni a padlásra is.

A Jászkunságból a nagy magyar Alföldnek egy másik érdekes részébe vezet utunk: a *Nyírségbe*. A Nyírség magában foglalja Szabolcs megyét s átnyulik Szatmár megyébe is egész Nagy-Károlyig, délnyugat felől pedig Hajdumegye szélébe. A Nyírség építkezésében nincs lényeges eltérés a sík alföldi magyar építkezéstől, mindazonáltal az a ház, melyet a kiállítási falu mutat be s mely egy egy büd-szentmihályi és egy anarcsi (mindkettő szabolcsmegyei község)

háznak az összetétele, figyelemre méltó eltérést mutat. Az újabb keletű házak ugyanis az általános alföldi jelleget viselik magukon, de nyilvánvaló, hogy a Nyírségen, mely nevét a hajdan ott tenyésztett nagy nyírfaerdőségektől vette, kellett lenni faháznak is, aminthogy Anarcs községben hármat is talált Jankó János: mind a három régebb száz esztendősnél s mind háromnak *csonka kontyos a födele*, feltűnő ellentétékeként az egész Alföldön divatos nyeregtetőnek. A kiállítási falu bőd-szentmihályi házának a csonka kontyos födele Anarcsról való s főként ez a csonka kontyos födél indokolja, hogy a Nyírség is helyet talált a kiállítási faluban.

A bőd-szentmihályi ház telkét magas deszka kerítés veszi körül, s a lakóházon kívül csupán istállóépület van még a telken. A ház a telek végén, annak egyik sarkában áll, homlokfalával az utcára s első szobája a tiszta szoba, melynek két ablaka az utcára, egy az udvarra néz. Második helyisége az ajtótlan fallal konyhára és pitvarra osztott rész, melynek egy ajtaja az udvarra, egy a tiszta, egy meg a lakószobába nyílik. Ez utóbbi szélesebb a tiszta szobánál s bezárja a ház előtti tornácot és egy ablaka a tornácra, egy meg az udvarra néz. A lakószoba mellett van a keskeny kamara, melynek ajtaja az udvarra nyílik s a ház végéhez van ragasztva a pinczelejáró is, hová az udvarról nyílik az ajtó. A tornác elől is zárt s vagy vak ablak van rajta, mint a kun házaknál, vagy ajtó, mint azt a jász háznál láttuk. A ház födele rendszerint nyeregtetős, homlokzata dísztelen, legfőlegb vizvető szakítja meg egyhanguságát. Ez a rendes födél s a csonka kontyos födél, mely, mint már említettem, Anarcsról való, ritkaság számba megy.

A tiszta szoba berendezése, mint a kun házaknál, párhuzamos rendszerű: az utca felőli két sarkon egy-egy vetett ágy, ezek közt a *diván*, előtte asztal, székek. Az egyik ágy végében sublót, a másik végében láda. A belső sarokban a nagy boglya-kemencze áll. A pitvarnak mind a négy falát virágos tányérok díszítik s a konyhában a két oldalfal mellett a nyitott tűzhely számára vályogpad van, fölötte a két szoba kemenczéjének fűtő nyílása. Hátsó falát szintén tányérok díszítik. A lakószoba berendezése, a régi divat szerint, *sarkos*: az udvar és a tornác közti sarokban van a sarokpad, előtte az asztal; az ajtóval átellenes fal két végében egy-egy ágy, ezek közt egy láda. A kamara megfelel a nevének: szintén éléskamrának használják.

Az egyetlen melléképület, mely a telken látható, lakóháznak is beillenek. Első helyisége szerszám-kamra, melynek ajtaja és ablaka az udvarra nyílik, második helyisége a marhaiálló, a harmadik helyiség, miután szélesebb, elzárja a tornácot. Szóval: a melléképület beosztása teljesen egy a házéval s még a tornácza is nemcsak hátul, de elől is zárt, éppen mint a lakóháznál. A lóistálló mögött van még egy helyiség: a nyitott szin. A fedél nyeregtetős, de előfordul még a csonka kontyos födél. A homlokfal felső része mindig deszkázott, két szelelő ablakkal s a padlás ajtajával, hová létrán járnak föl.

A Nyírségből ismét érdekes földre vezet utunk: a *Hajduságba*, ha a ház építés dolgában nem is találunk az általános alföldi jellegtől lényegesen eltérőt. A csonka kontyos ház itt is már inkább a régi kor emléke: ilyen emlékszámbe megy a képünkön látható régi módu hajdusági ház is. Mint általában az Alföldön, itt is vályogfalú a ház, nádtetős a födele, de újabban a jobbmóduak már zsindelylyel és cseréppel is kezdik földni a házukat. A ház beosztása a már jól ismert három helyiséges beosztás: két szoba és köztük a pitvaros konyha. Az udvar - írja Szivos Béla az Osztrák-magyar monarchiában - rendszerint igen téres, közepén sokszor gémes kut van, míg odább a »sütő«, az ólak, s a tengerigóré (kukoricza tartó kas) álldogálnak a széna- és szalmaboglyák társaságában. A »sütő« egy kisebb épület, szemközt a lakóházzal s kivált nyáron, ebben sütnék-főznek. (Ugyanígy láttuk a régebb székely házaknál is: a sütő külön fedél alatt.) Az udvarok, még csak nem rég is, *vastag trágya kerítéssel* vagy vályogfallyal voltak körülvéve, ha ugyan teljesen kerítetlenül nem állottak. *Házi kertről szó sem volt.* Az annak való téres üres helyeken nem termett egyéb rengeteg büröknél, kövér csalánnál és

mályvánál. Most alig látni már trágyafalat vagy kerítetlen udvart. A csinos deszka- és léczkerítések évről évre szaporodtak, a fölösleges helyet pedig konyhakertté vagy luczernássá alakítják át.

De visszatérünk a kiállítás falujába, hogy aztán búcsut is vegyünk tőle. Még egy magyar házat mutat be a kiállítási falu, Csongrád megyéből s ezt valóban érdemes volt bemutatni, mert említésre méltó az eltérés a tipikus csongrádi és az alföldi általános jellegű ház között. A tipikus csongrádi háznál első tekintetre szemünkbe ötlük a tornáczból kiugró »előke« vagy eresz. A ház előtt tornácz huzódik végig s ennek közepéből ugrik ki a zsindelylyel fődött, két faoszlopon nyugvó »előke.« Maga a tornácz hátul nyitott, elől, az utca felől zárt, ajtóval az utcára. A tető oromzatos nyeregtető s míg ez náddal van fődve, a tornácz meg az előke zsindelylyel. A régi házaknál egy ablak néz az utcára, s ez sem a fal közepén, hanem az udvarhoz közelebb való részen, az új házaknál azonban már két ablak néz az utcára. Van olyan ház is, melynek nincs tornácz, de az *előkéje* megvan. És így van ez minden olyan háznál, melynek csucsfala nem szökik ki az utcára, hanem az utca és a csucsfal között még egy kis kertecske van. Az újabb és így városiasabb építkezésnél - írja Jankó János - a csucsfal az utcára rug s itt már a tornácz, annak deszkázott eleje s az ebbe vágott kis ajtó is megvan. Legújabb keletű az olyan előke, melynek három oldalról fala van s így valóságos kis *verandává* alakul át.

Magának a lakóháznak belső felosztása már nem mutat semmi lényeges eltérést az ismert alföldi típustól. A tiszta- és a lakószoba közt van a pitaros konyha s e három helyiség egyforma széles. E három helyiséghez járul még rendesen egy keskenyebb kamara s egy nyitott szin. A tiszta szoba berendezése teljesen újszerű, városias jellegű. Az ajtóval átellenes két sarokban egy-egy ágy, köztük kanapé és asztal, ezek előtt székek. Az ajtó melletti egyik sarokban sublót és fogas, a másikban a boglya-kemencze, körül-paddal, fölötte ruhaszárító rud. Míg a tiszta szoba párhuzamos, vagyis egészen újkori berendezésű, s a butorai is városiasak, a lakószoba sarkos berendezésű s itt még megvannak a tulipántos butorok: a régi és az újvilág egy fődél alatt.

Mint az eddigiekből is látható, a kiállítási falu is a mellett tanuskodik, hogy egyedül a régi székelő ház az, mely úgy külsejében, mint belső felosztásában tisztán őrizte meg az őseredeti jelleget, minden más házon többé-kevésbé észrevehető az idegenség, főként a németiség hatása. A kiállítási falu huszonnégy háza közül (beleértve a nemzetiségi házakat is) tizenhét esetben a telekberendezése olyan, hogy a lakóház és a gazdasági épületek *külön fedél alatt vannak*, nevezetesen: Somogy, Veszprém, Jász-Nagykún-Szolnok, Szabolcs, Kolozs, Torda-Aranyos, Csík (hozzávehetjük az összes székelő megyéket), Brassó, Abauj-Torna, Torontál, Szeben, Bereg, Temes, Krassó-Szörény és Hunyadmegyében. Külön áll a lakóház, de a végén nyitott szin van a borsodi és a csongrádi háznál; a lakóházhhoz vannak építve a gazdasági épületek, még pedig hosszában Bács-Bodrog sokác és Sárosmegye tót házainál. A lakóházzal derékszögben össze vannak építve a gazdasági épületek Zala magyar, Vas megye vend, Handlova német és Nógrád palócz házánál. Szóval, túlnyomó többségben vannak azok a házak, melyek a gazdasági épületektől külön állanak. A teleknek ezt a külön berendezését *felnémet* jellegűnek mondják, míg a háznak a gazdasági épületekkel való összeépítését, különösen úgy, a mint azt Göcsejben láttuk, a magyar a vendtől tanulta el, az meg Stiriából és Felső-Ausztriából hozta azt.

Maguknak a házaknak belső felosztása meglepő hasonlatosságot mutat. Nemcsak a magyar fajta, de a különböző nemzetiségek házainak is a belső felosztásában a három-szakaszos rendszer az uralkodó: a ház két végén egy-egy szoba, középen a konyha. A kiállítási falu huszonnégy háza közül négyben választja el a konyha teljesen a két szobát, nevezetesen a

toroczkói, a hétfalusi csángó, a csökölyi s a kalotaszegi házban; tizenegy házban nem tökéletes ez az elválasztás, a mennyiben a konyhát pitar előzi meg, de a pitvart és konyhát ajtótlan fal választja el, nevezetesen a szegvári, jászapáthi, zebeczkei, büd-szentmihályi, mezőkövesdi, szentgáli magyar, nagyjécsai német, kornyarévai oláh, czrepályai szerb, szántovai sokác és vingai bolgár házakban. Ezekhez hasonló a kishartyáni palócz, a perestói vend és a sárosi tót ház beosztása, azzal a különbséggel, hogy a pitvart és konyhát ajtós fal választja el. Hármassal a felosztása a székely háznak is, de jellege mégis erősen elüt valamennyi háztól, mert itt a két szobát nem konyha, nem is pitaros konyha, hanem nyílt vagy zárt ereszt választja el.

A tornác szintén jellemző része a háznak s különösen jellemző része a magyar háznak. Mindössze a toroczkói és a hétfalusi csángó háznál nincs tornác, de Toroczkó népe német eredetű, s a hétfalusi csángó házon nyilvánvaló a szomszéd szász nép hatása. A nemzetiségek házaiban ritkaság a tornác, mely pedig családi, otthonos jelleget ad a háznak. A székely háznál rendszerint körül tornáczos a ház s ezt a körül tornáczot még csak Zalában és Somogyban találjuk meg. Épp ily jellemző része a tiszta magyar háznak a kontyos és csonka kontyos fedél, melynek egyenes ellentéte a német jellegű oromzatos nyeregfedő, mely azonban már egyre divatosabb lesz magyar falukban is, sőt a Székelyföldön is.

Ott, hol a fa bővében volt, különösen a Székelyföldön, a faház volt az uralkodó s lehet mondani, hogy az még ma is; ott, hol kevés volt a fa, vesszőfonásos favázás ház volt a legelterjedtebb, melynek a falát agyagsárral simították le, az Alföldön pedig, hol éppen nagy szűkében volt és van a fa, a vályogfalú ház az uralkodó. Természetesen, a civilizáció terjedésével a magyar házak nemcsak karakterükből veszítenek, de egyben az épület anyagában s az építés módjában is szemmel látható a haladás s a mint nem egy példával mutattam, az általános jellegű hármassal beosztást is lassanként megdöntögeti az igények folytonos növekedése s a három szobás, konyhás és egyéb mellékhelyiségekkel ellátott paraszti ház ma már nem tartozik a ritkaságok közé. A régi jobbágyfalvakat ma még meg lehet különböztetni ama falvaktól, melyeknek népe nem élt földesúri gyámkodás alatt: feltűnik a régi jobbágyfalvakban az egyenlő terjedelemre szabott, katonásan egymás mellé sorakozott telkek s ezeken a házak egyformasága, de már közbe-közbe egyik-másik telek tágul, a régi fa- vagy vályogházacska helyén cserépfödeles, tornáczos kőházak tűnedeznek föl, jelezvén, hogy a felszabadult nép gyarapodik a gazdaságában s nem elégszik meg már a zsup- vagy nádfödeles vityillóval.

Haladás, fejlődés, csinosodás az egész vonalon: ez az a kép, mely a magyar falukon átutazó elé tárul.

*

A patriarkális életnek, mikor több család lakott egy föld alatt, vége. Ma már ritkaság számba megy, hogy a fiú a szülei házába vigye az új asszonyt: a szegény-rendű legény is azon igyekezik, hogy külön házat építsen, magának szántsa, vesse azt a kevés földet, mi a törvény szerint házassága pillanatától kezdve megilleti. »Kiki magának, mint a lúd«, mondja a példabeszéd s az apának is, ha több fia van, legfőbb gondja, hogy mindenik fia részére külön belföldet szerezzen, akkorát, hogy azon egy kis gazda elhelyezkedhessen. Csupán a legkisebb fiú marad az ősi házban s ha nincs módjuk a kibővítésre, az öregek még hátra lehetőségekre az egyik lakószobában húzódnak meg, a másik a fiataloké. A leány sem megy szívesen az olyan legényhez, még ha szereti is különben, a kinek külön háza nincs, hisz lám a madárfióka is, a mint megtollasodott, külön fészket ver magának.

Különösen a palócz nép egész a legújabb időkig ház- és vagyonközösségben élt s mikor már úgy elszaporodtak a család tagjai, hogy nem fértek el az apai házban, kezdődött - mint a palócz mondja - a »válakozás«, a ház- és vagyonközösségből való kiválás. Ez a »válakozás«

még mindig tart, azzal a különbséggel, hogy míg régen a család tagjai közös megállapodással osztották el a vagyont, idegen beavatkozás nélkül, ma már többnyire az előljáróság igénybevételével történik az osztozás. Igen érdekes s méltó a megörökítésre a *válakozás* módja, a mint azt Istvánffy Gyula az Ethnografia 1898-iki évfolyamában leírja. A válakozást rendszeren a család tagjainak nagy száma, de leggyakrabban az asszony nép perpatvarkodása idézi elő. Régen az asszonyi perpatvarkodás vagy egyik-másik fiútestvérnek önállóságra való törekvése még nem volt elég a válakozásra, s az ilyen önállóságra törekvőt a család feje rendszeren egy *fejszével* fizette ki, a markába nyomván: »No hát édes öcsém, menj Isten hírével, ez a tiéd!« Ám mióta bejött a tagosítás s mióta a leány is osztozik a fiúval az apai ingatlanban, nem lehet fejszével kifizetni a »válakozót«. Rendszeren ősszel tartották meg a válakozást, mikor már mindent betakarítottak a mezőről. Ezt megelőzően a módosabbak annyi lakóházat építettek a hozzá való gazdasági épülettel, a hány válakozó testvér volt, a szegényebbek pedig házat béreltek. A vagyont a »gazda«, a család legidősebb tagja osztotta fel. Először is a kenyeret szegte el annyi felé, ahány volt a válakozó fiú-testvér, úgy került sor az ingó és ingatlan vagyonyra. Földet, kaszálót s minden ingó-bingóságot lehetőleg egyenlő értékű részekre osztottak el s ha ez lehetetlen volt, az, a kinek többet érő jutott, pénzzel kárpótolta azt, aki kevesebbet érő kapott. A felosztás után az első választás joga a legfiatalabb testvért illette: ez volt az igazságos felosztásnak legfőbb biztosítója. De ha békességesen nem tudtak megosztani, akkor a sorsra bízták a döntést: *nyilat húztak*. (Ugyanígy nyilat húztak osztozásnál a régi *székelyek* is.) Ma már természetesen - írja Istvánffy - a sorshuzásnál nem nyilakat használnak, hanem *lapos pálczikákat* és *papírszeleteket*, amazokra egy-egy számot, emezekre egy-egy »válakozó« nevét írván. Ezt megelőzőleg megállapítják az elosztott részek sorsszámát, aztán a pálczikákat és papírszeleteket kalapba vagy sapkába teszik s azokat a családtól távol álló idegen ember húzza ki sorjában. Így húznak ma »nyilat«, előbb a belsősegekre, azután a szántóföldekre, kaszálókra, majd az egyes gazdasági eszközökre, kocsikra, ekére, boronára stb. Már az élelmiszereket nem a válakozó testvérek, hanem az összes családtagok száma szerint osztják el: fiú, leány egyaránt részesedik azokból.

Mikor a legény (s ez már az egész ország részére szól) házépítésbe fog, (természetesen, szülei, testvérei s az atyafiság segédelmével) rendszerint van már választottja, kit az épülő ház asszonyának szemelt ki s szegényebb rendű embereknél az új ház külső és belső meszelésében már a leány is segédkezik, még ha nem is történt meg a hivatalos eljegyzés. A magyar nép nem ismeri a hirtelen kötött, üzletszerű házasságokat, legalább az ilyen házasság ritkaság s a régi világnak néhol még fenmaradt abbéli szokása, hogy a legény bizonyos summa pénzt ad a leányért (innét az *eladó leány* s a *vő* vagy *vevő* nevezet), éppen az ellenkezőjét bizonyítja az érdekházasságnak: nem hogy a legény várna pénzt a leány szüleitől, ellenkezőleg ő ad pénzt érte. Baranyamegye szentlőrinczi járásában, a híres bodonyi búcsún, mely szeptember 14-ikét, a templom fő-oltárán levő szent kereszt emléknapiját követő vasárnapra esik, - olvassuk az Ethnografia 1898. évfolyamában - ma is megtartják a leányvásárt. Itt gyűlnek össze a vidék legényei, itt szemelik ki maguknak a »jövendőbélit« s itt meg is kötik a »vásárt«. Erről a vásárról szól az országszerte ismeretes dal, melyet különben ma már tréfásan oly községekre is alkalmaznak, a hol talán sohasem volt leányvásár. Azt mondja a nóta:

A bodonyi faluvégen
Leányvásár lesz a héten.
Magam is el fogok menni,
Feleséget fogok venni.

És mindjárt jó tanácsot is kap a legény:

*Szőkét ne végy, mert beteges,
Vöröset se, mert részeges.
Barnát végy el, az lesz a jó,
Az ám a jó fonó, varró.*

A házasuló legények, az eladó leányok már kora reggel ellepik a piacot. A leányok többen összefogózva sétálnak föl s alá, mutogatják magukat. Itt vannak a fehér gyolcs ruhás, kurta szoknyás ormánysági, a kisasszonyfa-, ózdvidéki, suhogó selyemben járó, ezüst nyaklánczos, jól »kipiktorolt« leányok, s a legények eleinte csak úgy félrehúzódva szemlélik s bírálgatják őket. A legény, ha megtetszik neki valamelyik leány, melléje somfordál, rendesen a mézeskalácsos sátonál, hol a leány már válogatja a mézeskalácsot, de világért sem azzal a szándékkal, hogy megvegye: majd kifizeti az a legény, ki szemet vetett rá. Aminthogy oda is somfordál a legény s kezdi a szót: »Ne bánts rózsám, majd én kifizetem. Hol lakol rózsám?« »Ózdon. Hát maga?« »Én Baktán.« »Tartsa Isten!« mondja a leány. »Veled együtt!« pedzi a legény. Akkor aztán a legény méhsert vesz a leánynak s rá köszönti: »Adjon Isten téged nekem!« »Úgy engedje Isten!« válaszol a leány, ha megtetszett neki a legény. E pillanattól kezdve kéz a kézben járnak együtt, a legény mindent megvesz, amit a leány szeme-szája kíván, együtt esznek, isznak a laczikonyhában, együtt táncolnak a korcsma udvarán.

Az ilyen ismerkedésből azonban nem mindig lesz házasság. Megesik, hogy a leány csak bolondítja a legényt s mikor a búcsú után hozzá küldi a kérőket, még székkal sem kínálják meg: »kiadnak« rajtuk. De még ha a leány megszerette is a legényt, a kérőknek első ízben kitérően válaszolnak s kétszer-háromszor is oda kell fáradniok. Hadd lássa az a legény, hogy a leány ugyan *eladó*, de nem *elvető* portéka. Végre aztán megtörténik a »lefoglalás«, oly formán, hogy a legény lefizeti az alkuban kikötött summát. Rendszerint 40-50 forint a leány ára, de ha szemrevaló, kérnek érte 200 forintot is s a legény, ha teheti, meg is adja. Miért ne? Annyi mintha egyik zsebéből a másba tenné a pénzt. Általában ez a pénzadás, ott, a hol még szokásos, csak formáság, mert valóképpen nem a szülő, hanem a leány kapja a pénzt s házasság után azt a közös vagyon gyarapítására fordítják. Ám ha nem is, vagy csak nagy ritkán köttetnek üzletszerű házasságok, valamint a világ egy népéről, a magyarról sem lehet állítani, hogy a házasságkötésnél az anyagiakkal nem törődik. »Szépséggel főtt káposztából nem lakol jól« - tartja a székely közmondás s ezt sűrűn van alkalma hallani az előbbrelátó szülőktől az olyan legénynek, ki szép, de szegény leány után szalad. És sűrűn hallhatja a székely legény azt a biztatást is, hogy »a jó leány körül jól meg kell tapodni a földet«, a mi annyit jelent, hogy sűrűn kell körülötte forgolódni, kedvébe kell járni. Nem éppen szerelmes szíveknek való tanács, de tapasztalatokon alapuló bölcs mondás ez is: »ha malaczt kapsz a faludban, ne menj disznóért a szomszéd faluba« mondják a Székelyföldön, - vagy: »nem kellett itthon a szappan, elmentek lúgért«, - ez a szójárás »Magyarországon«. Házasuló legényeknek mondják s bölcsen mondják, mert más falubeli leányt, annak családi és egyéb viszonyait nehéz megismerni alapján s a felszínes ismeretség ritkán vezet jóra. Az idegenben kötött s balúl sikerült házasság termetté ezt a gúnyolódó versikét a Székelyföldön:

*Csíkból hoztam feleséget,
De nem hoztam nyereséget!*

»Ezért kár volt annyi lovat befogni« - így gúnyolódnak a »magyarországiak«, ha az idegenből hozott leány nem szemrevaló.

Nem is hoznak szívesen leányt más faluból s viszont azt sem szeretik, ha a faluból máshová megy a leány férjhez. Ha a statisztika ilyesmivel is foglalkoznék, kimutathatná, hogy a más faluban kötött házasságok nagy része *második* házasság, vagyis a férfi akár a felesége halála, akár a feleségétől való elválás után megy idegen faluba feleségért.

Talán mondanom sem kell, hogy falun legénynek, leánynak az ismerkedéséhez nem szükséges semmi közvetítés: az utcza porában játszó fiú- és leánygyermekek közt kezdődik az ismeretség, folytatódik az iskolában, hol egy teremben tanul fiú és leány, és folytatódik kint a mezőn, az erdőn, hol néha egy földön vagy egymáshoz közel dolgoznak s bent a faluban, a tánczon s egyéb összejöveteleken, minő a fonó, a kukoriczafosztó stb. Mihelyt a leányka leánynya serdült, nyitva a ház minden becsületes legény előtt s szombat este öt-hat legény is megfordul egy háznál, mígnem lassanként hol ez marad el, hol az és marad: *egy*, az igazi. Az, a kihez a leány szíve legjobban - húz. (»Kinek szíve hová húz, - keze, lába oda csúsz,« - mondja tréfásan a népdal.) Csak pipogya legénynek van szüksége házasságközvetítő asszonyokra, vagy nem pipogya a legény, de olyan leányra vet szemet, kinek a kezét megkapni a maga emberségéből nem képes: egy vagy más oknál fogva nem bízik magában.

A 48-diki törvény a nemesség és a jobbágyság közt ledöntötte a válaszfalakat, de mit a törvény ledönt, egyesek, a hol s a meddig lehet, fentartják, s a nemes ember egy hajszállal sem büszkébb a maga kutyabőrére, mint a földnépének az a része, melynek ősei szabadok voltak, bizonyos kiváltságokat élveztek, a maga eredetére, ősi szabad voltára. Kasztok vannak a föld népe közt is s ha ma már nem is olyan feltűnő, de ma sem hagyják megjegyzés nélkül, ha »szabad« ember gyermeke összeházasodik jobbágy familiából való ember gyermekével. Sőt a Székelyföldön ma is tartják a különbséget nemcsak a székely és jobbágy között, de a régi lófő (huszár) és gyalogos családok között is, holott valóképpen mindkettő egyformán szabad volt. De elkülönítette egymástól a *mód*: egyik előbbkelő volt a másiknál, mivelhogy a huszársághoz nagyobb mód kellett, mint a gyalogkatonáskodáshoz. A templomban is külön széke volt s van ma is a lófő és a gyalog familiáknak s külön a jobbágyoknak - és így van az ma is a legtöbb helyen. De lassanként keverednek már a különféle néposztályok s a vagyon ajtót nyit az alsóbbrendű előtt is a »felsőbbrendű« emberek házába. A »familiára«, az eredetre, a »nemzet-ségre« sokat ad ma is a magyar paraszt, de bizony éppenséggel nem mellékes a vagyon sem. Fontos kérdés, mind a két részről, van-e mit aprítani a tejbe. Az úri renden jelentékenyen több házasság kötődik szegény és gazdag közt, mint a paraszt renden. A napszámos, a cseléd nem is próbál szerencsét a gazdaember házában, s bizony nagy ritkaság az is, hogy jómódú gazdalegény napszámos- vagy cselédleányt vegyen feleségül.

Hogy is mondja a nóta?

Szerettelek szeretőnek,
De nem kellesz feleségnek.

Természetesen, a szerető alatt nem szabad azt értenünk, a mit az úri emberek értenek. Nem is legény, kinek nincs szeretője, de olyan »szerető« ez, kit a legény bátran vezethet a pap elé.

De ha az öregeknek nagy gondja is van arra, hogy a fiatalok ne kössenek meggondolatlan házasságot, mert »szépséggel főtt káposztából nem lehet jóllakni«, ez éppenséggel nem a mellett bizonyít, hogy a szerelem mellékes szerepet játszik a házasságok megkötésében. A magyar népköltészet legszebb gyöngyei közé tartoznak a szerelmi dalok s ha ezekben a dalokban nincs is meg az érzésnek az a mélysége, a szenvedélynek az az ereje, mely már bizonyos magasabb fokú lelki műveltséget tételez föl, olvasván e dalokat, a bennük megnyilatkozó érzést felszínesnek éppenséggel nem nevezhetjük. A mi a vadvirág a kert ápolt virága mellett - az a népdal is: egyszerű szívek virága, melyet senki sem ápol a jó Istenen kívül. Gyöngye az

illata, de a mi van, az természetes. A természetesség, az egyszerű, cziczomátlan közvetlenség, az érzéseknek tisztasága: ez az, mi oly mély hatással van ránk a népdalokban, jóllehet a bennük megnyilatkozó érzelmek nem mélyenjárók. A magyar nép költészete az az üde forrás, a melyhez legnagyobb költőink sem áttallottak lehajolni s Petőfi, Tompa, Arany és a többiek megtermékenyültek e forrás vizétől. Való igaz, hogy a mai népköltészet elkorcsosult, miben nagy része van nemcsak az idők változásának, a megélhetés folyton növekedő gondjainak, de azoknak a csinált virágoknak is, melyek különösen a népszínművek révén szerteszét elterjedtek az országban. A csinált vadrózsák összekeveredtek az igazi vadrózsákkal. Ha tehát a szerelmi dalok világánál akarunk bepillantani a magyar nép lelkébe, vissza kell mennünk a régibb keletű dalokhoz s ezt annál is inkább tehetjük, jóllehet a mai népről beszélünk, mert ezek a régibb keletű dalok, hál' Istennek, még nem pusztultak ki, a színházakból kikerült mókás dalok mellett élnek s remélhetőleg fognak is élni mindörökké a népköltészet ez igazi gyöngyei. Különösen a *kesergő szerelem* dalaiban a népköltészet csudaszép termékeivel ismerkedünk meg, melyekhez foghatót kevés nép költészetében találunk s egyikét-másikat a mődalok költői is méltán irigyelhetnék a néptől.

Csak egynehányat állítok ide példaképpen.

Én csak hírül hallom keseredett szívvel,
Hogy az én édesem mással játszadozik.
Ékesen, kegyesen ölelgeti nyakát,
Kláris ajakával csókolgatja ajkát.

Oda sem mehetek, nem is üzenhetek,
Arról azt gondolja, hogy én mást szeretek;
De ha azt gondolja, hamisan gondolja,
Hamis gondolatja el is kárhoztatja.

Csendesen folyó víz télben megaluszik,
De az én bús szívem soha meg nem nyugszik.
Én csak olyan vagyok mint szélvészben madár,
Kit a záporosó elvadászott immár...

Ennek a dalnak szépségét, azt hiszem, csak rontaná apróra szedett magyarázatása. A tépelődő, tehetetlenül vergelődő szív bús siralma, kétségbeesett jajkiáltása, s ennek a tehetetlenül vergelődő szívnek a haldoklása - felséges szép költeménynyé avatják e dalt, mely, ki tudná megmondani, hol termett...

Szinte a folytatása ennek a következő:

Szívem gyöngé szivére.
Testem gyöngé testére,
Lehajtom bús fejemet
Fehér hattyu mellére.

Egész falu énnékem
Mind ellenségem légyen,
Kedves rózsám, édes rózsám,
Te léssz a feleségem!

Semmit sem ér a helység,
Ha nincs benne feleség.
Bármit mond a helységem,
Te léssz a feleségem!

De míg az emberek rosszasága, irigykedés, áskálódás még jobban szítja a szerelem tüzét, ím bizonyságunk az alábbi dal is, hogy a különben szerelmes szív lemond magától, felülkerekedik a józanon mérlegelő ész. Mert hiába, nem elég a szépség, a jóság sem elég, szegény ember fiának erős, dolgos asszony kell.

Szél hajtja a malmot,
Víz a vízi malmot,
Szerelem csinálja
A jó barátságot.

Mi haszna szeretlek,
Ha el nem vehetlek;
Oda nem tehetlek,
A hová szeretlek?

Mi haszna, ha szép vagy,
Ha mindig beteg vagy?
Dologra születted
S nem arra való vagy!

»Szőkét ne végy, mert beteges«, mondja a házassító nótá, s valóban a hány népdal, mind elsőbbséget ad a barnának a szőke felett. A barna az igazi magyar fajta, illetőleg a »se nem szőke se nem barna, ez az igaz magyar fajta« - a mi alatt inkább mégis a barnát kell értenünk.

Nincs szebb virág a rózsánál,
Legények közt a barnánál,
Mert a barna magyar fajta,
Azért kapnak sokan rajta.

Nincs szebb madár a fecskénél,
Barnapiros menyecskénél.
Mert ha ölelni akarom,
Könyen átéri a karom.

Nincs szebb virág a szegfűnél
Leányok közt a szőkénél,
Mert a szőke uri fajta,
Azért kapnak sokan rajta.

Hiszen szereti, szereti a szőkét is de elfelejti, »míg a barnát ölelgeti«.

Elmenten én a szőlőbe,
Ráhágtam a venyigére;
Venyigéről venyigére, -
Fáj a szívem a szőkére.

Elmentem én a tanyára,
Ráhágtam a tökindára;
Tökindáról tökindára, -
Fáj a szívem a barnára.

Onnan menten a csárdába,
Barna babám látására;
S míg a barnát ölelgettem,
A szőkét elfelejtettem.

Ennél még jobban kitűnik a barna és a szőke közt a különbség ebben a dalban:

Kis kutya, nagy kutya,
Ne ugass hiába!
Van nekem szeretőm
Majd minden utczába.

Van nekem szeretőm
Egy utczába kettő,
Szőke is, barna is,
Szeret mind a kettő.

*A szőkét nem adnám
Kis Magyarországért,
A barnát nem adnám
Széles e világért!*

A képek pazarságával vonja magára figyelmünket e dal:

A fekete holló gyászt visel magáért,
Én is gyászt viselek jegybéli mátkámért.
Jegybéli mátkámért mit nem cselekedném!
Tengersűrű habját kalánynyal kimerném,
Tenger fenekében gyöngyszemeket szednék,
Jegybéli mátkámnak gyöngybokrétát kötnék.
Küküllő kövecse kalamáris volna,
Tengersűrű habja mind tinta lé volna.
Mezőn mennyi fűszál, mind pennaszál volna,
Fán a mennyi levél, mind papiros volna:
Bánatom' leírni annak is sok volna!

A titokban szerető szívek aggódása, félelme, hogy a rossz emberek megrontják szerelmöket, szebbnél szebb dalokat teremt:

Szeretlek, szeretlek,
Csak ne mondd senkinek,
Sóhajtok éretted
Egy nap százezeret.

Szeretlek, szeretlek,
Csak ne mondd senkinek,
Míg a templom kövén
Össze nem esketnek!

Mintha ugyanabból a szívből fakadt volna a titkon szerető szív e bús kesergése is:

Szép a tavasz, szép a nyár,
Szép a ki párjával jár.
Járnék én is, s nem lehet,
Titkon vagyok csak veled.

Nincsen nagyobb gyötirelem,
Mint a titkos szerelem,
Mert a ki azt próbálja,
Nincsen boldog órája.

Azt akarják, ne éljek,
Veled ne is beszéljek.
De én attól megélek,
S a hol lehet, beszélek!

Ám a szerető szívek vágya nem mindig teljesül. S nem az a legnagyobb boldogtalanság, ha két szerető szív nem egyesülhet, hanem ha egymást nem szerető szíveket »köszörülnek össze«.

Istenem! nagy dolog,
Ki egymást szereti,
Mégis a jó Isten
Össze nem vezeti;
De még nagyobb dolog:
Ki egymást gyűlöli,
Mégis két vén asszony
Összeköszörüli.

Nehéz a kis hangyát
Kösziklán nyomozni,
Két kelletlen párnak
Egy ágyban nyugodni.
Mikor ölelni kell:
Karjait fájlalja;
Mikor csókolni kell,
Könyeit hullatja.

Az eddig közölt dalok többnyire a Székelyföldről valók s az erdős, hegyes vidékek népének közös vonását találjuk meg bennük: a méla busongást, csöndes kesergést, némi érzelgősséget. Az Alföld népének szerelmi dalaiban ezektől elütő vonások ragadják meg figyelmünket: szilajság, kötekedés, dacz, szenvedélyesség. Jobb példát erre talán nem is választhatnék e dalnál:

Nem vagyok én adós,
Nekem sem adós más;
Nem bántok én senkit,
Engem se bántson más.

Megverek valakit,
Vagy engem valaki,
De az én rózsámat
Ne szeresse senki.

Vagy levág valaki,
Vagy én le valakit,
De a galambomhoz
Nem bocsátok senkit!

A *Magyar népköltés gyöngyei* című könyvemben külön bokrétába kötöttem azokat a röpke kis dalokat, melyek 2-8 sor közt váltakoznak s melyek némelyike egy-egy talpra esett gondolat verses formában, vagy a szerelmes szívnek egy bús felsohajtása, fohászkodása: ezek nem nóták, inkább amolyan »szálló dalok«, elröppenő sóhajtások, mind megannyi értékes gyöngyei a népköltésnek, világító fáklyái az egyszerű nép szíve-világának.

Hogy mi a szerelem, rövidebben és találóbban lehetne-e megmondani e négysoros dalnál:

Mi magasabb az egeknél?
Mi nagyobb a szerelemnél?
Kit a szerelem körülfog,
Nem kell annak semmi dolog.

Igen, a kit a szerelem »körülfog«, annak nincs kedve semmi munkára, jó magával tehetetlen, testét, lelkét lenyüggözi ez a mindenneknél erősebb, emésztőbb érzés: a szerelem.

Hát a gondatlan ifjúságot s az erre következő időt, melynek terhét, gondját csak sejti az ifju, lehetne-e hívebben kifejezni?

A világot csak nevettem,
Míg ennyire felnőhettem;
De hogy lenne majd ezután,
Ha egyszer megházasodhatnám,
Azt most ki nem találhatnám!

Nyilvánvaló, hogy a tapasztalatokban gazdag, öreg elme szülte ezt a jó tanácsot:

Arany-, ezüstért, czifra ruháért,
Leányt el ne végy koszorujáért;
Inkább szeressed jámborságáért,
Előtted való szép járásáért.

Ne nézz a leány tánczos lábára,
Ne hajolj az ő mézes szavára;
Figyelemmel légy indulatjára,
Tanulj szert tenni szíve titkára!

A házasságot nem szabad elhirtelenkedni s bizony nem fölös tanács ez sem:

Jól meggondold, rózsám, elejét, utóját,
Hogy kivel kötöd be két szemed világát;
Mert nem kölcsön-kenyér, hogy visszaadhatnád,
Se nem tarka kendő, hogy megfordíthatnád!

Egyébként ha még olyan jól meggondoljuk is »elejét, utóját,« még mindég érhet csalódás; könnyen megesik, hogy így is, úgy is szenvedni kell a szerelem miatt, ha tehát már szenvedni kell, legalább legyen »miért«.

Szeress, rózsám, csak nézd meg, kit,
Mert a szerelem megvakít;
Szeres, rózsám, *csak legyen szép*,
Ha szenvedsz is, hadd legyen mért!

És a mindennél nagyobb hatalomnak, a szerelemnek hatalmát lehetne-e szebben, felségesebben megmagyarázni, mint ebben a négy sorban?

Nagy az én rózsám ereje,
Kilencz pandur se bir vele;
De ha az én szavam hallja,
Sirva borul az asztalra!

A büszke, szilaj, erejével nem bíró legény, a ki kész kikötni az egész világgal, ím, csak a szavát hallja egy gyöngye leánynak s sírva borúl az asztalra. Mintha csak a büszke, daczos lelkű Petőfit hallanók:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá,
Reszket a szívem,
mert Eszembe jutottál...

A büszke, kihívó dacz s a hirtelen ellágyulás, szilajság és gyöngédség: e merőben ellentétes érzések igazi jellemző vonásai a magyar nép lelkének, és senki oly hiven nem rajzolta meg a magyar nép karakterét, mint éppen Petőfi a »Faluvégén kurta kocsmá« kezdetű költeményében, hol a zajosan vigadó legénység az aludni vágyó uraságnak, ki a hajduját küldi rájuk, azt üzeni vissza: ördög bujjék az uradba; de jön egy leány, félénken bekopogtat az ablakon s kéri szépen, csendesebben mulassanak, mert szegény édes anyja beteg és...

Végét vetik a zenének,
Hazamennek a legények.

Ha már az is ritkaság, hogy a legény más faluból hoz feleséget, még ritkább, hogy idegen nemzetbélivel házassodjék össze, akár legény, akár leány. Különösen a német legénynek nincs becsülete s ugyancsak röviden bánik el a magyar leány, ha német legény forgolódik körülötte.

Kérdi a német legény nagy szemtelenül:

Hallod-e te, barna kis lány?
Hát a szoknyád fodros-e mán?

Felel rá a magyar leány:

Mit kérdezed, német kölyök?
Nincsen ahhoz semmi közöd!

De ideje már, hogy tovább menjek egy lépéssel. Ugy tetszik nekem, nyugtalanul vár már a lakodalmas nép, melynek ez alkalommal én leszek a szószóllója, a család hogy s miként való megalapításának elmondója. Elérkeztem ama pillanathoz, midőn a boldogságtól túlradó szív kikiáltja az egész világnak:

Haj, rózsá, rózsá, piros vagy!
Hajnali csillag, fényes vagy!
Te pedig, rózsám enyém vagy,
Te pedig, rózsám, enyém vagy!

Ime mindössze négy sor, ebből is kettő ugyanegy s mely sokat mond! »Enyim vagy!« Ebben a két szóban benne van a tán sokat gyötrődött, irigy, rossz emberek ármánykodása miatt sokat szenvedett, az aggódások, kétségeskedések közt vergelődött szív diadalmas ujjongása: Enyim vagy!

Pedig sok minden következik még azután, hogy legény, leány tisztában vannak egymás szerelméről, csak hogy ez a sok minden már csupa formaság. A magyar ember semmit sem szokott suttyomban csinálni, legkevésbé a házasságot: a legfontosabb lépés ez az emberi életben s ezt a lépést a világ előtt teszi meg, hadd legyen módja mindenkinek, a ki igaz szívvel van iránta, megosztani vele az örömét. De a magyar nép régi szép szokásain erős pusztítást vitt végbe a repülve repülő civilizáció s bizony nem kimélte meg a lakodalmi szokásokat sem. Nem állíthatom tehát, hogy az a kép, mit a magyar nép lakodalmi szokásairól az olvasó elé rajzolok, a maga teljességében hű képe a jelennek. Legalább is ma már ritkán esik

lakodalom, hol, a régi szokásokat híven megőrizve, »megadják a módját«, meg a savát-borsát, s elejétől végig úgy folyjon le, amint azt régibb följegyzésekben olvashatjuk. De viszont még nem jutottunk odáig, hogy figyelmesebb utánjárással teljes képet ne lehetne összeállítani, innét-onnét összeszedve a kép részeit. Elmultak a régi jó idők, mikor a »lakodalmi költségvetésben« a pénznek alig volt szerepe, s úgy volt rendjén, hogy lehetőleg minden a háztól kerüljön ki; ma, az igények növekedtével a régi szokás szerint való módos lakodalom sok pénzbe kerülne (bor és pálinka megdrágult, de még a cigány is) s a mai kor egymást üző gyermekének nincs ideje az egy hétig tartó lakodalmazásra. Ám vannak a lakodalmi szokásoknak oly részei, melyek nem kerülnek pénzbe s melyeknek kipusztulását méltán fájlatjuk, mert mindmegannyi világító fáklyák ezek, melyeknek világánál a régi, sőt az ősrégi magyar életnek ha nem is tökéletes, de töredékességében is érdekes képeit pillanthatjuk meg.

A magyar nép gazdasági és szellemi haladása az utolsó pár évtized alatt 1848 előtt még alig remélhetett arányokat öltött, de e haladáson való örömünk nem nyomhatja el a régi jó szokásoknak, a magyar nép őseredeti jellemző vonásainak lassú pusztulásán érzett szomorúságunkat. Lehet-e abban kételkedni, hogy a pogány magyar egy-két száz év során elzúllódik - a keresztény népek tengerében, de ki ne sajnálná, hogy a keresztény hitre való térés az őseredeti szokásoknak, az ősmagyar nép lelki világát visszatükröző pogánykori népköltésnek egyuttal a temetője lett? A vasút, a telegráf, a telefon s az emberi elmének annyi sok találománya mind terjesztője az anyagi és szellemi haladásnak, de egyuttal pusztítója is a régi időkből itt-ott még megmaradt szokásoknak. A gyors átalakulás e korában nemzeti kötelesség - a régi jónak, a régi szépnek föllevenítése, kegyeletes megőrzése s a hol lehet, visszaterelni a mai s a jövőendő nemzedéket mindama hagyományokhoz, melyek a kíváncsú haladásnak nem állanak útjába, s a magyar nép faji, nemzeti öntudatának ébren tartására, erősítésére mégis kiválóan alkalmasak. Ha a magyar nép multjával, multjának hagyományaival szakít, végre is boldogulhat a maga módja szerint, de csak név szerint lesz magyar, a lelkében nem az, s mihelyt ez megtörtént, az országtartó oszlopok körül a legerősebb, ezer év története a bizonyosságunk: a legmegbízhatóbb oszlop dől ki...

*

Közvetlen a *polgári házasság* behozatala után, székely lakodalomba hívtak s én nem sajnáltam a fáradságot, mentem Budapestről a Székelyföld egyik kis falujába, hadd lássam, milyen a századvégi székely lakodalom. Maradt-e meg valami a régi szokásokból s mi: ez érdekelt különösen. Annak a legénynek a lakodalmába hívtak, kinek üvegtornáczos háza alaprajzát e könyv 16-ik oldalán látta már az olvasó. A ház, a mint láttuk, óriási fejlődést mutat, az unoka háza a nagyapáéhoz képest palotaszámba megy, nem is beszélve a mult századbéli ős egy szobás, nyílt ereszes faházáról. A házban úgyszólván semmi sem emlékeztet a multra, lássuk hát, az élet legfontosabb lépésében, a házasságban mi maradt a multra emlékeztető. Azt előre tudtam, hogy a régi székely lakodalmat már nem találom. A vasút kegyetlenül pusztít mesét, nótát, mindenféle népszokást, viseletet s bizony megtépássa a karaktert is. A ruházkodás dolgában - ez tűnt fel először a századvégi székely lakodalomban - valóságos keveredés, össze-visszaság. Ugyanolyan szőrű-bőrű embereket látsz durván ványolt fehér vagy fekete juhposztó és finomabb fajtájú »brassai« posztó nadrágban, zsinórtalan hosszú zeke meg zsinóros rövid »koczogány« mellett városias szabású kaputot, magyar viselet mellett - németet. Mert a mi európai viselet, az mind *német* a magyar ember szemében. Tánczos multságokban együtt láthatjuk a mind jobban pusztuló körmagyart a mind jobban hódító francia négyessel s a csürdöngölőt, a székely nép e sajátos, specziális tánczát, a három lépésű keringővel. Vándor tánczmesterek járkák be a nagyobb falukat s megtanítják a jobbmódú legény és leány ifjúságot a »módis« tánczokra. Az asszonyok még fonnak, szőnek a

régi mód szerint, de a leányok már varrógépen varrják a városi módit utánzó ruhákat. Már inkább csak a színpadon látjuk az egy fonatban leeresztett haját, a beléfont rikító színű pántlikával, most már a székely leányok is kontyba kötik a hajokat.

A házasuló legény házánál vagyok. A lakodalmas nép ruhájában semmi »karakter«, semmi egyformaság, csupa össze-visszaság, székelyes és városias viselet összekeveredve, jóllehet rajtam kívül nincs más városi és nincs más »úri ember«. De »belül« mégis mintha mind egyformák volnának, a minthogy azok is s bár sokat felejtettek a régiből, látom az igyekezetet, hogy meg akarják adni a módját, úgy, a mint megadták régen. Benkő János uram, a »szószólló«, egyre szólítgatja, biztatgatja a lakodalmi »gyülekezetet«, hogy induljunk útnak, hozzuk el a menyasszonyt, ha adják. Mivelhogy közel a menyasszony háza, gyalogszerrel indulunk, de hangos jó kedvvel. Két kis fiú jár a lakodalmas gyülekezet élén, kezükben pántlikás pálcza, mit büszkén lengetnek, a nyakukban széles *nemzeti szín szalag*, s ez már, úgy látszik, újítás: az anyakönyvvezető nyakában is ez van, ettől kaptak kedvet a nyakbavetős szalagra. A cigányok rázendítnek a Rákóczi-indulóra, mely útközben átcsap a francia forradalmi indulóba, de hát ez a cigány dolga. A legények kurjongatnak, az asszonyok ujjongatnak, s az utcza két oldalán összeverődött népnek kínálgatják a mézes pálinkát, a bort, a kürtös- meg a karikás kalácsot. Közbe-közbe durrogatnak a régi, módiból kimenő egy- meg kétszövényű pisztolylyal, egyiknek-másiknak a csöve is elrepül, mivelhogy sok puskaport találtak önteni belé s csepűfojtással amúgy istenigazában lefojtották. Bezzeg más a - revolver. Mert ez is van már minden jobbmódú embernek.

Megállunk a menyasszony házának udvarán. Csak a kis vőfélyek meg a szószólló vannak még bent a házban. Attól függ a mi bemenetelünk, vajjon mit felel a mi szószóllónknak a menyasszony szószóllója. Benkő uram beszél. Vájna Ferencz uram le nem veszi a szemét róla, szeme-lelke a szószólló társára tapad, egy szavát is el nem szalasztja, hogy becsülettel megválaszolhasson, szégyent ne hozzon magára s a menyasszonyi házra. Az ajtó nyílásán át kihallik beszédjök s a hogy ezek az emberek beszélnek: ez az egyszerű, cziczomátlan beszédnek a tökéletessége. Formás, kerek, józan, világos. Így még színpadon a mi népünk nem beszélt soha. S mikor a kis vőfély, egy tíz éves iskolás fiú, belekezd a versébe, az ő búcsúztatójába:

Vajda, hegedüdnek álljon meg zengése,
A sarkantyuknak is szünjön meg pengése,

ekkor már mink is bent vagyunk s tanuságot tehetek arról, hogy az érzékeny búcsúztató nem darálódik le értelmetlenül, a hadarással keresve a hatást, a mint azt a színházi előadásokon tapasztalhattuk - lélek van e versekben, értelem, érzés, lendület. A mikor én ennek ellenkezőjét látom a színpadon, boszankodom, mert ime látom most is, hogy a nép nagyon komolyan veszi az életnek ezt a nevezetes fordulóját s nem szégyellem megvallani, hogy engem mélyen meghatott e pillanat, a szülők, a testvérek, az atyafiak könye, sirása. A fehér ruhás, mirtuskoszorús menyasszony sírva borul édes anyja, édes apja keblére, csókolja kezöket, ezeket az áldott, munkától barnult kezeket.

Vége legyen a sirásnak, megyünk az *anyakönyvvezető* elé, a ki magyar ruhában, kucsmásan (a kucsmán sas toll), nyakában a nemzeti színű szalag, - ünnepélyes komolysággal várja a lakodalmi gyülekezetet. Isten bocsássa meg a bűnömet, a polgári házasságot bölcs és hasznos intézménynek tartom, de a házasságkötés formája, lefolyása egy kissé rideg, talán nagyon is egyszerű. A vőlegény s a menyasszony az anyakönyvvezető asztala mellé ülnek, szembe velük az anyakönyvvezető, ki pontosan beírja a jegyespár által vallott adatokat, aztán egy pár szóval megáldja s figyelmezteti, hogy bár már törvényes hitvesek, menjenek a templomba, kérjék frigyükre Isten szolgájának áldását. Aztán a tanuk aláírják a jegyzőkönyvet - s ezzel vége.

Vagy talán csak azért csinálták ilyen ridegnek a polgári kötést, hogy a lélek még inkább szomjuhozzék a templom, Isten szolgájának áldása után? A legnagyobb ritkaságok közé is tartozik s nagyon elvetemedett ember az, ki - polgári kötés után nem megy pap elé. Az ilyen embernek vajmi kevés a becsülete a faluban.

A templomból egyenest a vőlegény házához visszük a menyasszonyt: ott már rég várnak reánk a rogyásig megrakott asztallal, melynek fődíszei a czifrábbnál czifrább házi torták. És a torták kellős közepéből fenyőgaly hajt ki, fenyőgalynak ágacskáin piros rózsák. Piros rózsák, csinált rózsák, de nem a boltból kerültek ki. Ezt már ollóval szépen kivágják a leányok is, ügyesen összebodorítják a leveleket. A lakodalmi ebéd - lukullusi. A mint itt szokták mondani: a mi csak egy »megtojult életről« kitelik, mind asztalra kerül. Mi az a »megtojult élet?« Olyan ház, hol az esztendő során összegyűl, összetolul a vagyon, holmi lakodalmi vendégség nem ejti zavarba. Jóformán minden kitelik a háztól, csak a fűszerféléért szorulnak a boltra, borért a korcsmára, már a szilvórium is többnyire a háztól kerül ki. A »régi jó világban« a sört is maguk főzték. Az étkek sorát följegyzem, hadd lássák, mi telt ki egy székely háztól e század végén. Kezdi a tehénhúsos laskaleves (metélt tészta), aztán jönnek sorjában: *sóbafőtt* (főtt marhahús) tormás mártással; tészta (farsangi fánk és kürtös kalács); töltött káposzta; bárány pecsenye; ismét tészta (vajás sütemény); malacz-pecsenye; baromfi vegyesen: kappan, kacsa, liba, pulyka. Aztán ismét tészta: száraz fánk (borkorcsolya); torta, *madártej* (mit is mondott a mesebeli gazdag csizmadia? Mindene van, csak még madárteje nincs! Lám, itt van az is.) S végezetül a férfiaknak - fekete kávé.

Közben, az egyes fogások közt, a kis vőfélyek rigmusokkal mulattatnak. Minden fogásra van versök a régi időből, csak a madártejre nincs... No meg a fekete kávéra. A szakácsné sem feledkezett meg a régi jó szokásról, mivelhogy ez pénzt szerez ő neki. Bekötött kézzel, keserves óbégatással jó be, hogy míg a *kását* főzte (pedig nem is volt kása, de hát így mondta ezt ősidők óta minden szakácsné), megégette a kezét. Pénz kell, sok pénz kell a doktornak. Hullanak tányérjába a piczulák. Jó a kicsi vőfély s versben jelenti, hogy a cigánynak eltörött a hegedűje. Ha pénzt nem adunk, nem lesz hegedű; ha nincs hegedű, nincs nóta. Ennél sokkal komolyabb körülményre hívja fel figyelmünket a szószólló. Olyan komolyan mondja, szinte el is hisszük, hogy az új gazdának nincs ekéje, holnap pedig szántania kell (a földet ugyan hó takarja még), mivel szánt, ha ekéje nincs? Hullanak a piczulák, a forintok s annyi pénz gyűl össze, hogy három ekét is vehet.

Alig hogy felkerekedtünk az asztaltól (öreg este van már akkor, bár délben telepedtünk le), kezdődik a menyasszonyi táncz. Öregnek, ifjúnak, mind, a ki csak jelen, becsületbéli kötelessége egyszer-kétszer megforgatni a menyasszonyt, kinek már akkor főkötő a fején. A szószólló az asztal mellett ül: előtte két tányér. Az egyikbe a menyasszony, a másikba a cigányok számára dobnak pénzt. Ha a menyasszony kifárad, valamelyik leánypajtása váltja föl egy-két fordulóra, de a táncznak nem szabad megszakadni.

Itt még igazi karakterében láttam az ősi székely tánczot, a *csüördögölőt*. A menyasszonyra nézve ez a táncz jóformán pihenő, ő alig tipeg, a férfi járja, hányva-vetve a szemképráztató figurákat. S itt láttam azt is, hogy a csüördögölő az a táncz, a melyet nem lehet megtanulni. A jó csüördögölős tánczos születik, mint a költő. Egy e táncznak a karaktere, de a figurák ezerfélék, a pillanat ihlete adja a tánczosnak a különféle figurákat. A nótára figyel s szinte azt lehet mondani, hogy a láb a figurákat a cigány ujjával egyformán csinálja. Néha azt hiszed, hogy a tánczos lába, a térden alól, kicsavarodik s abban a pillanatban rátoppant a padlóra, hogy csak úgy döng belé. Kicsi fiúkon, 8-10 éveseken láttam, hogy erre a tánczra valóban születni kell. Csipőre tett kézzel, hátra szegzett fejjel, módosan kirakták a figurákat s mindig mást és mást, sokat olyat, mit többé talán soha meg nem csinálnak. Olyan ez a táncz, mint a

népdal. Megszületik négy sor, aztán megint négy és jön hozzája sok, sok strófa s mire a végére jut, az eleje elfelejtődik. Születik és meghal, hogy más formában újra szülessék. Ezt a tánczot talán még a vasút sem pusztítja el...

De ha a vasút még nem is pusztította el s talán nem is pusztítja el a csüördögölőt, a mai székely lakodalom (s ugyanezt mondhatjuk az egész országra) csak töredékes emléke a réginek. - Még harmincz-negyven év előtt teljes őseredetiségében tartották meg a lakodalmat, különösen a világtól kissé félreeső falukban, minő Oroszhegy, ez a több ezer láb magas hegyen, havas szélén fekvő udvarhelymegyei székely falu is. E falu népe élete javarészt a havasok közt tölti, itt minden gazdának van *szállása*, itt legeltetik a nyáját, itt csinálják a szénát s csak a hideg télre húzódnak be a faluba. Ekkor esik a legtöbb lakodalom.

Az oroszhegyi lakodalom *siratóval* kezdődik. Az esküvő előtt nyolcz nappal egybegyűl a falu mindkét nembeli fiatalsága s muzsikaszó mellett, tánczczal búcsúztatják el a házasulókat a legény- meg a leányélettől. A siratóra felbokrétazott, felszalagozott legények hívják meg a vendégeket, vagy ha a leány házánál van a sirató, leányok végzik e tisztet. Ezen a vidám siratón kiki módja szerint pénzt dob egy tányérba, a házasulok számára. A ki jelen van a siratón, természetesen, hivott vendég a lakodalomra is, melyre az esküvő napjának reggelén újra meghívja a vendégeket a *lakodalom-behívó*. A vőlegény házánál összegyűlt vendégsereg szekereken indul a menyasszonyi házhoz. Elöl a *vőfény* (vőfély) és a násznagy lóháton, utánok a többi legények szintén lóháton, aztán következnek a szekerek. Az elsön ül a *nagy nyuszolyó*, a ki rendesen a násznagy felesége (néhol a Székelyföldön *czempel* asszonynak hívják), a nagy nyuszolyó után két kis nyuszolyó (két leány) s a többi vendégek. Szól a muzsika, durrognak a *pistajok*, már mint a pisztolyok, rikoltoznak, ujjongatnak a legények, de még a leányok s asszonyok is - ujjujjuju-ú! Így érnek a menyasszonyi ház kapuja elé. Itt megáll az egész vendégsereg, meg a vőfély is, de meg a násznagy uram is. Előre küldenek két legényt: ezek az *előköszönők*, a kik szállást kérnek a következőképen:

Adjon Isten jó napot, Uraim! Asszonyaim! Örvendünk, hogy Isten ő szent felsége kegyelmeteket e mai szent nappal megörvendeztette. Isten éltesse továbbra is, kívánjuk. És kívánjuk, hogy Isten ő felsége ezen gyülekezetet tegye szerencséssé és boldoggá, apáknak és anyáknak, közel-távol levő atyafiaknak válják örömükre, Isten szent nevének dicséretére, az egybekelendőknek e világon kedvök töltésére, a jövőben pedig lelkök üdvességére. Édes becsülettel bíró Uraim! Násznagy uram a maga honjából kibontakozván, nászával, vőfény és nyuszolyóival jövő útjában van s egy pár óráig szállást kéret, ha sziveskednének megadni és egy becsületes kalauz által ide vezetetni.

Hát hiszen ez szép beszéd, becsületes beszéd, de a menyasszony násznagya mindenféle kifogásokkal hozakodik elő. Nem adhatnak szállást, mert a házat *éppen most nyilazzák* (vagyis: följobb emelik). Vagy ha nem nyilazzák: éppen most meszeltetik. Aztán vendégeket is várnak. Hanem van a falu végén egy kis ház: húzódjanak meg ott. Vagy talán húzódjanak meg a híd alatt: ott nem éri sem eső, sem hó. De különben is: ő azt sem tudja, hogy a szálláskérők mi járásbéliek? Van-e útlevelök? Hát az előljáróságtól bizonyáglevelök? Végre is a vendégsereg kénytelen a szomszédház udvarán elhelyezkedni s onnét küldenek ismét két követet: ezek a *kikérők*. Ezek már nyiltabban beszélnek. Emlékeztetik a menyasszony násznagyát, hogy N. N., ki magát a szent házasságra elszánta, e ház gazdájának becsületben felnevelt hajadon leányát magának jövő házastársul megkérette, a kézfogás, a keszkenő- s a gyűrűváltás meg is történt, sőt a *szent hitelés* is egy pár tanu előtt (a lakodalmi ünnepséget előzőleg megtörténik az esketés), N. N. tisztelendő úr a hitnek és a szeretetnek arany lánczaival egybekötötte a fiatalokat. És emlékeztetik ezen kívül, hogy a két ágon levő atyafiak a lakodalom napját meghatározták, ez éppen a mai nap. Násznagy uram ezt emlékében tartotta

s most nászával, vőfélyével és nyoszolyóival útban vagyon. Ez igen szép beszéd, de a kiadó násznagy megint letagad mindent. Tagadja a gyűrű- s a keszkenőváltás, a kézfogás megtörténtét; tagadja a szent hitelest is; a lakodalom napjáról sem akar tudni, hiszen - mondja - a mi atyáinkfiai ennél kisebb dolgokba sem szoktak a mi beleegyezésünk nélkül ereszkedni. Egyébként majd beszél az atyafiakkal s ha azok igazat adnak a kikérőknek, teljesítik a kérést. Erre a kikérők eltávoznak s kevés idő múlva már többen térnek vissza: a *jegyhozók*, nevezetesen: a kikérő, násznagy, nagy és kis nyoszolyó és vőfély. A kikérő újra beköszönt s előkéri a menyasszonyt, hogy átadják neki a hozott jegyajándékokat. De a kötekedésből még mindig nem volt elég. A kiadó násznagy örvend az ajándékoknak s elő is állít a menyasszony helyett - egy vén asszonyt.

- Nem ez a menyasszony. Nekünk jegyünk is van róla. Ismerjük jól.

Akkor előállítanak egy másik vén asszonyt s csak harmadszor állítják elő az igazi menyasszonyt, a *hazait*, mint néhol a menyasszonyt nevezik, az asztalfőre ültetik, asszonyrokonai közé, a kikérő pedig átnyújtja a vőlegény ajándékát: főkötőt, csizmát, keszkenőt.

- Ne *elég neven*, hanem *jó neven* vegyen, mondja a kikérő a menyasszonynak, mert a vőlegény arra igéri magát, hogy ha Isten ez árnyékvilágban élteti, ezután több ajándékkal kedveskedik.

Azután átadja az örömapának, örömanyának és a menyasszony testvéreinek szánt *pénzbeli ajándékot* is, s most már a kiadó-násznagytól kalauzt kér, a kivel a még mindig kint várakozó násznépet bekalauzolja. Míg a kikérő a kalauzzal oda jár, átadják a leányos házhoz meghitt vendégsereg ajándékait, miket a menyasszony mellett ülő asszonyok vesznek át s köszönnek meg. És most jönnek a vőlegény vendégei nagy lövöldözéssel, rikoltozással, ujjongással, mintha csak várat vennének be nehéz ostrom után. Elölép a vőlegény násznagya s szól következőképpen:

Isten megteremte a világot, napot, holdat, s mindeneket, mik vannak s teremte szép paradicsomnak közepébe Ádámot, de csakhamar átlátta, hogy élete egyedüliségben haszontalan. Azért aludtában egy oldalcsontját kivevé és abból Évát teremtvén, társul mellé rendelé, hogy az által a világ szaporodnék, a mennyei szentek száma beteljesednék. Miből X. X. uram is átlátván, hogy az egyedüli élet haszontalan, elválasztá magának Isten rendeletéből a házasság életét. Járt, kelt, kereste az ő hiányos oldalcsontját, jártában-keltében kegyelmeteknek egy szerelmes attyokfiára emelé szemeit, azt tekintve, meg is szerette, meg is kérte, el is jegyezte s Isten házában a mai áldott napon magához is csatolta, a hitnek és szeretetnek rózsalánczával. Azért mi, kik itten jelen vagyunk, tisztességgel eljöttünk vőlegény uram megbízása folytán, hogy az ő választott élete párját, kedves szerelmesét vőfély és nyoszolyó kezébe adásra kikérjük.

Elérzékenyülten hallgatja a vendégsereg násznagyuram ékes beszédjét, de a kiadó-násznagy még mindig kötekedik. Megköszöni becsülettel a köszöntést, s azt már ő sem tagadja, hogy Isten rendelte a szent házasságot, de a beszéd többi részére ő választ nem adhat, ott a válasz a - csupor fenekén.

De hol a csupor?

Ez a csupor a kapu mellé ásott rúdnak a tetején ékeskedik. Tessék lelőni onnét, benne a válasz. Nosza neki, célba veszik, többen rálőnek, de a csupor roppant kicsi, nehezen találják el. Megesik néha a szégyen, hogy valamelyik híres vadászt kell oda hívni a faluból: az aztán lepuffantja. A rúd tetején kendő is szokott lobogni - a cigány számára. Ezt már valamelyik cigánypurdé hozza le s nagyokat kacagnak a purdó erőlködésén, a mint vissza-vissza csúszik mászás közben, a rendszerint megkent rúdról.

A csuprot lelőtték, de ezzel ellőtték a választ is. Nincs abban semmi. S most a kiadó-násznagy még mindig nem akarja kiadni a menyasszonyt. Mindenféle tréfás kérdéseket, találós meséket ad föl a vőlegény násznagyának.

- Miből lett a czigány?
- Purdeből! - felel a násznagy.
- Ki az, a ki született és meg nem halt?
- Fogas kérdés, de erre is válaszol a násznagy:
- Ilyés próféta.
- Hát az ki, a ki egyszer született és kétszer halt meg?
- Lázár, - feleli a násznagy.
- Ki ölte meg a világnak negyedrészt?
- Kain!
- Hol magasabb a föld az égnél?
- A hol Krisztus teste van.
- Miért van az embernek egy nyelve s két füle?
- Mert két annyit kell hallani, mint szólani.
- Mért nem olyan okos az asszony, mint a férfiú?
- Mert Isten Évát Ádámnak nem a fejéből, hanem az oldalcsontjából teremtetten.
- Mi a legnagyobb teher?
- A veszekedő házastárs feleség.
- Lehet-e csendes a házasság?
- Lehet, ha a férfi siket, az asszony vak.

Szereszama nincs az efajta kérdéseknek s násznagy uram ugyancsak járatos legyen a szent bibliában s régiebb könyvekben, minő a *Szent Hilárius* is, mely tele van efféle kérdésekkel, hogy csak felére is tudjon válaszolni. A mely kérdésre ő nem tud válaszolni, vagy más valaki a vendégseregben, a kérdő násznagy maga felel illő áldomás fejében.

A lakodalmi jókedvet fokozzák ezek a fogas kérdések, a találgatások - mikor aztán a násznagy megelégedi a vallatással, a menyasszonyt végre átadja a vőfélynak. A nyoszolyó lányok most virágos pártát tűznek a menyasszony fejére, közben csendes, bús nótát játszik a czigány: közeledik a búcsúzás pillanata. Ám hirtelen vígra fordul a bús nóta, a vőfély derékon kapja a menyasszonyt, tánczra perdül vele, hadd lássa, tud-e tánczolni a menyasszony, nem sánta-e? Körülötte ólálkodnak a legények s mind azon mesterkednek, hogy elkapják tőle a menyasszonyt. De a vőfély vigyáz erősen, mert nem elég, hogy kinevetik, pénzbeli váltság is jár a menyasszony visszaadásáért. Táncz után félrebb húzódik a vendégsereg, körbe állnak, a kör közepén a vőfély s belekezd a *búcsúztató* beszédbe. A menyasszony nevében beszél, búcsúztatja apjától, anyjától, testvéreitől, atyafiságától, a szomszédoktól, a leánypajtásaitól. Nem a nép költötte ezt a búcsúztatót, mely némi eltéréssel országszerte ismeretes, kéziratban és ponyván elterjedt mindenütt a hazában. Valamelyik verselő kántor faragta réges-régen, ki tudja, mikor. Költői értéke vajmi kevés, de az élet e nagyfontosságú pillanatában minden sora,

minden szava könyet fakaszt a szemekből. Egyszerre elcsendesül a vendégsereg, elhallgat a muzsika, a mint fölcsendül a vőfély hangja:

Vajda! Hegedüdnek álljon meg zengése,
A sarkantyuknak is szünjön meg pengése;
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk csendességben, míg léssen végzése.

E bevezető után hálát ad az Istennek, ki e mai napra felvirrasztott, majd dicséri Isten szent akaratját, mely az első embernek Évát csudaképpen társul szerzé. Isten törvénye szorosan kívánja, hogy »ki-ki kedves párját magának válassza«, e törvény szerint ő is (a menyasszony) megtalálta régen várt társát. »Első szavát édes apjához fordítja«, ki »izzadással nevelte sok szűk idők voltán;« másodszor fordul édes anyjához:

Ki kilencz hónapig méhedben hordoztál,
Osztán fájdalommal e világra hoztál;
Anyai emlőddel kegyesen tápláltál,
Ily nagy kegyességben leányul tartottál.

Testvéereihez fordulván, arra kéri őket, hogy féljék az Istent s becsüljék meg a szüléket; leánybarátait, kikkel »gyakran voltak nyájasságai«, mindenféle szép jelzőkkel ékesíti fel, elnevezvén »Páris szőlőhegyén felnőtt szép virágoknak, Jerikó mezején termett rózsaszálaknak s Libánus erdein költött galamboknak«. Végül búcsúzik a szomszédoktól, az egész vendégseregtől. Ám az igazi búcsúzás a vers elcsendülése után kezdődik s a vőfély alig tudja kiragadni a menyasszonyt az ölelő karokból. És azután is erősen kell vigyáznia, nehogy a fejérnépek elragadják tőle. Mert az indulás pillanatában az asszonyok próbálnak szerencsét, hátha megcsúfolhatnák a vőfélyt.

Végre felültetik a menyasszonyt a szekérbe, a két nyoszolyó lány közé, nagyot rittyen az ostor s a felkendőzött apró tüzes székely lovak vágatva iramodnak ki az udvarról. A vőfély szorosan a szekér mellett lovagol, nehogy a menyasszonyt, kihez oly nehezen jutottak, útközben lekapják a szekérről. Muzsikaszó, pisztolydurrogatás, nagy ujjongatás közt halad végig a falun a nászmenet, de csak lassan, mert mindegyre megállítják a kicsődült népek. Im, az utca közepén, egyik kerítéstől a másikig, szalmába tekert kötelet feszítenek ki, míg ezt ketté nem vágják, nem mehetnek tovább. Alig végeztek ezzel, amott meg hamvas fazekat hajítanak a lovak elé s egy pillanatra megütődve állanak meg a lovak. Szóval: nem lehet végig vágatni a falun, csak lassú, csendes menetben lépegetnek, hogy jól szemügyre vehessék a menyasszonyt.

Megérkezvén a vőlegény házához, ott egy *szószóló* fogadja a násznépet. A kikérő násznagy beszámol az eljárásukról (van miről beszámolni!) s ebből a beszámolóból kitűnik, hogy *egygyel* többen jöttek, mint a hányan elmentek volt. »Már most, ha ide bebocsátanak - mondja a násznagy - jó, ha nem, akkor tovább állunk, mert úgyis az útunkban csaknem minden házhoz behívtak.«

Hogyne fogadnák be, bizony befogadják jó szívvel. A vőfély bevezeti a menyasszonyt, számba adja a vőlegénynek, ki párját az asztal melletti szögletbe ülteti a nyoszolyók közé. A vendégek asztal köré telepednek, falatozni kezdenek, mindenki eszik, csak a menyasszony nem, ő még a szülői háztól való válás fájdalmának hatása alatt áll, nem illik ilyenkor az evés. De nem is ehetik, még ha volna is rá kedve, mert: van ugyan előtte egy fatányér, kés is, villa is, ám a fatányéron étel helyett egy bölcső van, szépen rápingálva: ezzel kínálgatják váltig az iruló-piruló menyasszonyt.

Ez különben csak olyan előfalatozás, az igazi ebéd-vacsora csak ezután kezdődik. Ám előbb a vőfély megtánczoltatja a menyasszonyt, aztán leveszik fejéről a koszorút s *ellövik*, annak jeléül, hogy többé nem viselhet virágot. Most aztán újra asztalhoz telepednek. A vőlegény a menyasszonyt az asztalfőre ülteti, egymás mellett ülnek, egy tányérből esznek. Előbb azonban a menyasszony ajándékát a násznagy átadja a vőlegénynek (rendszerint selyem nyakkendő és sajátkezüleg varrt ing), nemkülönben a vőlegény szüleinek és testvéreinek is a pénzbeli ajándékot. Az asztal közepén ékeskedik a *menyasszonyi kalács*, egy nagy cifra sütemény, mely tele van szurdalva aranypillés ágacskákkal, ezeken az ágacskákon apró sütemények, melyekből mindenki falatozik előbb, - így kezdődik a tálalás.

Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek, -

mondja Arany János. De nem is igen juthatnak szóhoz a vendégek, mert: nemcsak minden fogásnál a vőfélyeké a szó, hanem evés közben is folyton mulattatják vidám rigmusokkal. Mikor a vendégek az asztalhoz ülnek, megkezdődik a rigmusolás s vége sem szakad, míg az asztaltól föl nem kelnek. Kezdi pedig ezzel az első vőfély:

Uraim! az asztal meg vagyon terítve,
Kés, tányér, villával, kanállal készítve.
Az ételeket is elhozzuk sorjába,
Ez a sok legénység nem áll itt hiába.
Nehogy az asztalon az étel meghűljön,
Felmelengetése dologba kerüljön,
Tessék kelmeteknek helyre telepedni,
Úgy is a muzsikás meg kezd melegedni.

Közben behozzák a levest s a mint ez fogyni kezd, újabb rigmusra gyűjt a vőfély:

Úgy bizony, gyorsabban forgatom magamat,
Mintha bolhák csípnék a két oldalamat,
Mikor bor áztatja kiszáradt torkomat,
Nem minden szeméten találják páromat.

A vőfélyek mind étel, ital után szaladnak, a kis vőfély rigmusban; kíván jó appetitust, mikor a második fogáshoz nyúl a vendégsereg, aztán, az első vőfély kiáll a szoba közepére s hogy a vendégseregnek annál jobban essék az étel, ékes rigmusban dicsőíti a szent házasságot:

Uraim! halljunk szót! szólok igazságot,
Nem beszélek tréfát, hanem valóságot.
Adjanak hát nekem egy kis szabadságot,
Míg elébeszélem a szent házasságot.
Ádámot az Isten mikor teremttette,
A szent házasságot még akkor szerzette.
Egy oldala csontját Ádámnak kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé készítette.
Maga volt a vőfély, az egek királya,
A mint azt Mózesnek szent históriája
Böven elé mondja, bár kiki vizsgálja.
S ezt minden értelem bámulja, csudálja.
E szent rendelése az egek urának
Tetszett Ádám apánk sok maradékának.
Mint pátriárkáknak s évangyelistáknak;

Páratlan életet kevesen tartának.
Bizony boldognak is lehet azt mondani,
Kit az Úr jó társsal szeret megáldani.
Sok példát lehetne itt előhordani,
Melylyel meglehetne azt bizonyítani.
Boldog, kinek vagyon szép s jó felesége,
Mert a jó feleség a ház ékessége.
Boldog, kit így megáld Isten őfelsége,
Ezt minden elhigye, - itt versemnek vége.

Hanem mit gondolt, mit nem a kis vőfély, im, ő is a szoba közepére áll nagy peczkesen s belecsendít a rigmusba, mely »állandó derűtség« közt a házasság ellen beszél:

Állj félre barátom, hadd én is beszéljek,
Mert olyan legénytől, mint te, még nem félek.
Magános éltemmel veled nem cserélek,
Élj csak te párosan, én egyedül élek.
Sok szerencsétlenek voltak e világon,
Kik nagy mohón kaptak a szent házasságon,
De utóbb megálltak a szent igazságon,
Hogy egyedül élni legjobb a világon.
Mert a házasság élet némelynek kalitka,
Mivel az igaz társ igen nagyon ritka;
Itt van a szívemnek minden belső titka,
Bár fejemre szálljon sok asszonyinak szitka.
Ezért dicsőült meg szent Pál is régenten,
Hogy éltét folytatá haláláig szenten,
Nem volt felesége, nem is csalatkozott,
Nem volt az asszonytól neve is átkozott.
Soknak a házasság vagyon nagy kárára,
Nem mindenik talál a kegyes Sárára,
Sem szent Erzsébetre, Mária anyjára,
Sőt talál sok ember hazug Delilára.
Amaz erős Sámson, hogy társa szavának
Hitt mézes beszédü rossz Delilájának,
Halálos sérelmet okozott magának
S az által vége lett élete napjának.
Jobb pajtás, hogy te is meg nem házasodol,
Majd úgy a konyháról nem is gondolkodol;
Majd ott is vakarod, a hol nem is viszket,
Mert a feleséged, minden rosszra kísztet.

De már ezt nem hagyhatja szó nélkül az első vőfély. Nyomban szeretne válaszolni, de neki borért meg ételért kell mennie. Ám bejelenti, hogy válaszol, csak jöjjön vissza.

Megállj, egyszeribe felelek szavadra,
Tudom, lakatot vetsz biggyedt ajakadra.

Szalad ételért, borért s a mint visszajön, kiáll a szoba közepére s ugyancsak megereszti a hangját, hogy a házasság ellen dikciziózó kis vőfély letorkolja:

Hallod-e barátom, állj elé egy szóra!
De nem kérlek ám most borra, sem savóra,
Hanem megfelelek az előbbi szódra,
Hogy megbomlott agyad fordíthassam jóra.
Igaz, hogy Szent Pálnak nem volt felesége,
De nem azért lett ám örök dicsősége,
Hanem mivel példás vala ő szentsége,
Azért leve neki a menny öröksége.
Lám hiszen Judás is nőtelen legény volt,
De hogy mesterétől hirtelen elpártolt:
Felakasztá magát, pokolba is lábolt,
Hol álnokságáért keservesen lakolt.
Rossz Delilája volt, az igaz, Sámsonnak,
De hogy kutyául járt, maga oka annak:
Halálos sérelmet nem okoz magának,
Ha nem hisz Delila sok mézes szavának.
Nagy kincs a jó asszony, barátom, a háznál,
Ha asszony nem volna, most te sem papolnál,
Ki tudja, mely ország szélén kuruttyolnál,
Azért hát jobb volna, ha egyet sem szólnál.
Sok példát hozhatnék a históriából,
Mind a régi, mind a legújabb világból:
Mennyi jó származik a szent házasságból -
Látod-e, atyafi, nem vetsz ki sarkamból!

De már erre meg sem mukkan a kis vőfély, egy szava sincs több a szent házasság ellen, mivel-hogy annak idején nem írtak az ő számára. És úgy is illik, hogy a versengés a házasságot dicsérő vőfély győzelmével végződjék. Nincs más mód, mint hogy a kis vőfély egyéb versek elmondásában keressen kárpótlást s csakugyan, a hány fogást feladnak, mindegyikre kivág egy rigmust. Így többek közt, mikor a pecsenyét feladja, ezzel a rigmussal csinál appetitust:

Jó a sült pecsenye a vajás kásával,
A sárga répa is a disznó farkával.
A sült pecsenyével itt a vajás kása,
Egyenek, mivel ez az Isten áldása.

Rigmussal adja fel a bort is, melyet Isten »szívvidámításra adott«; a mint ezt »Szent Dávid a zsoltárban mondotta«; rigmussal szed pénzt a szakácsnénak, kinek, »míg künn a kását kevergette, a tűz a jobb kezét nagyon elégette«.

Ennek a számára most erszényt oldjanak,
Garast és petákot számára adjanak.
A pénzen Budáról flastromot hozzanak,
Hogy mérges sebei hamar gyógyuljanak.

Ekkor már az ebéd vége felé jár a vendégsereg, de mielőtt fölkelnének az asztaltól, még a cigány számára is összerigmusol néhány piczulát a vőfély. Mert még csak ezután kezdődik a cigányok igazi munkája. Szegény cigány! Igazán nagy szerencsétlenség történt vele. A hegedűje, melyet minap jól összeenyvezett, most ismét összetöredezett, de meggyógyul a hegedű, csak hányjanak beléje huszast.

Márjást is elveszen, ha huszast nem adnak,
De még inkább örül, ha tallért mutatnak.

Elhiszik neki, hogyne hinnék. Na, megelégszik a garasokkal is. Azaz hogy megelégedett a régi jó világban. Mind fölkerelkednek most az asztaltól s a vőfély csakhamar megnyitja a menyasszonyi tánczot. A kiadónásznagy egy sarokban huzódik meg, előtte kis asztal, azon tányér: ebbe dobják a pénzt, kik a menyasszonyt megtánczoltatják. És megtánczoltatják mind. Kézről-kézre adják a menyasszonyt, ezzel a szóval: *jóakarát*. Mikor a menyasszony minden-kivel fordult néhányat, általánossá lesz a táncz s járják világos virradtig. Most a lakodalmas nép eloszlik, de a menyasszonynak még nincs pihenése: a nagy nyoszolyó bekontyolja a fejét, felfőkötőzi s vezeti az új asszonyt a templomba - beavatóra. A pap megáldja és megkerülteti vele az oltárt (az oroszhegyi nép róm. katolikus): ez a beavatás. És itt még nincs vége a lakodalomnak. A leány szülei, atyafiai s a lakodalmasok is többnyire, mennek a vőlegény házához - *kárlátóba*. A kiadó-násznagy vezeti a vendégsereget s mikor a kapuhoz érnek, lövéssel adnak jelt. Erre kijönek a házbeliek s most a kiadónásznagy köszönti: Isten ő szent felsége áldja meg kigyelmeteket. És újra kezdődik a kötekedés. A kiadó-násznagy mondja: Édes jó uraim! Násznagy uram közelebbi utazásában nálunk lévén beszállva, midőn onnét eljött volna, nagy kárunkat vettük észre, mivel egy növendék atyánkfia *násznagy uram katonáihoz pártolt*. Mi most annak keresésére indultunk.

Felel erre a násznagy nagy ártatlanul: Uraim! Értjük a kegyelmed sérelmeit, hogy elutazásuk alkalmával valami növendék attyokfia elpártolás következtében katonáinkkal eljött volna, de mi erről éppen semmit sem tudunk.

Hanem a kiadó-násznagy nem hagyja az igazát. Uraim! - mondja - mi elveszett atyánkfiának nyomait mindeddig elkisértük s azért kérjük, bocsássonak be keresésére.

Jól van, bebocsátják, keressék. Keresik is, de nem találják: eldugták a menyasszonyt. Hanem megtalálják a parafernumot s örvendezve kiáltanak fel: *itt a jele, itt kell lennie!* Végre is csak előhozzák a menyasszonyt, ki boldog sirással borul édes szüleinek kebelére. De csakhamar vége szakad a sirásnak, gondoskodik erről a kiadó-násznagy, ki egy tyúkot rejteget a bundája alatt. Vigasztalja a menyasszonyt, hogy ne sirjon. »*Ime, hoztam is ajándékot, nem is*«, mondja nevetve s az eleven tyúkot előhúzza a bunda alól. A menyasszony utána kap, hogy elvegye, de a násznagy elröpíti a tyúkot, mely nagy sivalkodással vergődik a násznép közt, mignem lenyomják - s délben az asztalra kerül ez is.

(»Hoztam is, nem is« - ezt a találós mondást megtaláljuk a népmesében is s nyilván innét került át a lakodalmi szokások közé. Az *okos leányról* szól ez a mese. Okosságának híre eljutott a királyhoz is, a ki udvarába hozatta a leányt.

- No te leány, hallottam a hírét a te nagy eszednek - mondotta a király - hát ha csakugyan olyan nagy: az eszed, van nekem a padláson száz esztendő s kenderem, fonj nekem abból aranyfonalat.

- Van az én apámnak száz esztendő s sörénykerítése - felelt a leány - csináltasson abból nekem felséged orsót s akkor én is megfonom az aranyfonalat.

- Jól megfeleltél az első kérdésre, mondok mást. Van nekem a padláson száz lyukas korsóm, foltozd meg azokat.

- Jó szívvel, csak elébb fordíttassa ki felséged a korsókat, mert azt bizonyosan tudja felséged, hogy semmit sem szoktak a színéről foltozni, hanem a visszájáról.

- Okos volt a második felelet is. Még adok egy kérdést s ha erre is megfelelsz, itt a kezem, feleségül veszek. Azt mondom, hát: *hozz is, meg ne is, legyen is, meg ne is*.

Gondolkozott egy kicsit a leány, azzal kifordult az ajtón, ment a konyhába, ott a szakácsnétól kért két szitát. Aztán ment az udvarra, ott éppen röpködött egy sereg galamb, megfogott egyet, a két szita közé tette s így ment a király színe elé:

- Itt van, felséges királyom.

Fogja a király a szitát, hogy nézze meg, mi van benne. Abban a pillanatban a galamb kiröpült.

- No lássa, felséges királyom, *hoztam is, nem is, volt is, nem is*.

Természetesen, a király feleségül veszi az okos leányt.)

A »hoztam is, nem is« tyúkös lakomával s az ezt követő tánczczal aztán befejeződik az oroszhegyi lakodalom. Azaz hogy ilyen volt az még harmincz év előtt...

Búcsút veszek az oroszhegyi lakodalomtól, megyek tovább s betekintek még más lakodalmas házakhoz is, nem azért, hogy külön-külön leírjam azokat, hisz nagyjában sok a hasonlatosság és az egyformaság nemcsak a más-más vidéki székely, de a székely- és magyarföldi lakodalmak közt is. Bepillantok azért, hogy azt, a mit nem láttam az oroszhegyi lakodalomban (melynek őseredetisége nyilvánvaló), hozzá vegyem s így lehető teljes képet adjak a mi népünk lakodalmi szokásairól.

Ime, mindjárt az Oroszhegytől nem messze eső csíki és gyergyói községekben több nevezetes eltérést találunk. Így a templomban, midőn a pap a vőlegényt és a menyasszonyt felhívja az előlépésre, a vőfély hirtelen a menyasszonyhoz lép s néhány fületlen gombot vagy pénzt igyekszik a markába csusztatni, de a leány nem fogadja el s halk hangon mondja, hogy: *nem pénzért, nem ajándékért* akar vőlegényének felesége lenni. Templomból kijövet a násznagyok meghívják a vendégeket »egy pár Szent Jánosra«. Ez a »Szent János« nagy fonatos kalács s lakoma alatt a felköszöntők rendszerint a Szent Jánosra való hasonlattal kezdődnek, így: »Valamint Isten a Szent Jánosokat megáldotta az ég harmatjából, a föld zsírjából, úgy áldja és termékenyítse az új párt.« Költői szép beszéddel mutatja be a menyasszonyt a násznagy, midőn belépnek a vőlegény házába. Elmondja, hogy mint találták »czipruspartok vize mellett ezt a kis galambot, melyre vőlegény uram ráismert, mivelhogy jegye van rajta. Vőfély uram és nyoszolyó asszonyom kezét tettek rá, szárnyuk alá vették s ide vezették - fogadják szeretettel«. A vőlegény kapuja előtt fenyőfákat tűznek ki s a menyasszonyi ház lakodalmas népe, midőn kárlátóba jön, ezekről ismeri meg, hová szállott az ő galambocskájok. »Csak hosszas fáradság után akadtunk a nyomára - mondja a násznagy - de e ház előtt oly jelt találtunk, melyet Noénak örömeire vitt volt a galamb a bárkába. Mi is a zöld ágat látva, örömeire fakadtunk. Mutassa meg tehát a gazda a kis galambot, ha a kibocsátott jegygyel van-e vagy pedig maguk jegyére változtatták. Ha meg nem ismernők, engedelmet kérünk.« Ekkor három, lepedővel betakart asszonyt ültetnek ki a szoba közepére s van nevetés, ha nem találják meg elsőre a menyasszonyt, a »hazait«, a mint itt a menyasszonyt nevezik. De csudálkoznak, szörnyülködnek a keresők is, mikor meglátják a »galambocskát«. Mit csináltak vele! »Ép fejvel jött el s most a feje bekötözve!« Ugyan mi baja eshetett?...

A csíki székelyek szomszédságában lakó *gyimesi csángóknál* az első lépés igen érdekes. Rendszerint a leány hívja meg a legényt látogatóba, vagy mint a székelyek általában mondják: guzsalyosba, vagyis: a legény nem mehet éppen ahhoz, a kihez akar, hanem a ki meghívja. Így kezdődik a viszony s ha jól kiismerik egymást, egybekelnek. Itt is nagy szerepe van a Szent János kalácsnak, mely hogy mennél nagyobb s mennél szebb legyen (virágokkal, tojásokkal, aranypillés díszekkel felcziczomázva) erre nagy gondja van az örömanának. Külön csángó szokás az *örömpohár*, a »Deus pohara«, mely egy perecczel koronázott pálinkás üveg: ezt adja ki az örömapa a menyasszonynyal megérkező s az ajtó előtt várakozó vendégeknek, annak jeléül, hogy bejöhetnek, szívesen fogadják a magukkal hozott galambocskát.

A *Nyikó vidékén*, Udvarhelymegyében, régebben *fehér köpönyeges* legények vezették a nászmenetet, utánok négy, néha hat ökör által vont szekér a menyasszony parafernumával, ezt követte a menyasszony és a nyoszolyók s a többi vendégek kocsija. A menyasszonyi hozományt vivő ökörszekér magában is érdekes látni való. »A jármok rendszerint - olvassuk Orbán Balázs Székelyföldjében - a metsző művészet remekei. A magas járompálczák, a kifelé hajló *bordiczák* (a jármot összetartó két lapos fa) egészen metszések, virágok és arabeszkek csinos fonadékával előntve, vörösen és zölden kiszinezve, igen díszes ékítésül szolgálnak. Ily ékes metszésekkel díszlik a jármot tartó *tézsola-fő* (az a felfelé hajlított fa, melynek segélyével a járom a rudhoz van erősítve), ilyen a díszszekérnek tengelye, lőcse és a lajtorja fogai is. Az ökörfogat iránt való előszeretet - mondja Orbán Balázs - keletről veheti eredetét, hol még most is a háremek szép hölgyei leginkább kedvelik az ökör által vont kocsikat s azon a kegyeleten is alapulhat, melylyel a földművelő székely a szarvasmarha iránt viseltetik.«

De van ebben egyébnek is része. Annak, hogy lassan és méltóságosan halad az ökör, s nem kell féltetni a portékát a romlástól. No meg: jobban szemügyre vehetik a nézők a menyasszonyi hozományt.

A nyikó-melléki lakodalom specialitása a - *prémes*. A prémes kerék formájú kalács, melynek külső kerületét tézsaszemek szegik, belső területe pedig ki van koczkázva. Ezeket a koczkákat s a külső kerületet tele szurdalják arasznyi magas vesszőcskékkal: e vesszőcskéket nevezik - prémnek. A vesszőcskék tele vannak aggatva apró süteményekkel, csemegékkal. Az így feldíszített prémessel s a vele járó mézes pálinkával kínálja a násznagy a menyasszony s a nagy- és kis-nyoszolyók nevében a vendégeket, ilyen formán: menyasszony asszonyom (vagy nagy- és kisnyoszoló asszonyom) jóakarata: tessék részesedni belőle. S fogadják a vendégek e szép szavakkal: Ó mint megtermettek ezek a fák! Legyen az új pár élete is minden jóban ilyen termékeny!

A Brassóval szomszédos *Hétfaluban* a *mennyegzői tűz* az, mely külön figyelmet érdemel. A lakodalmat rendesen kedden tartják s hétfőn estére a vőlegény meg a menyasszony kapujában is nagy fenyőszálat állítanak fel. Ha más falubeli vetődik erre, tudja a fenyőszálról, hogy melyik a vőlegényi, melyik a menyasszonyi ház, mert amott a fenyőszál ágait csupa gazdasági eszközökkel ékesítik fel: fejszével, cséppel, ostorral, lőcscsel, furuval s mi más egyébbel, emitt meg mindenféle cserépedényvel, rostával, szitával stb. stb. Ám ennél sokkal érdekesebb, hogy mind a két udvaron fenyőágakkal körül tűzdelt szabad tűzhelyet rögtönöznek: itt sütik, főzik a lakodalmi ebédet. Kedden reggel megjelenik a lakodalmas háznál a *tűzcsináló férfi* s meggyújtja a *mennyegzői tüzet*. Vajjon nem pogánykori emlék-e ez? (Hasonlóképp igen érdekes a palóczoknál a »menyasszony-porkolás«, mely szintén a pogányhitű ősök idejébe vezet vissza. A rendesen virradtig tartó menyasszonyi táncz után, a vőfély egy jó csomó szalmát visz a falu közepére, megy a násznép is a násznagy vezetése alatt, muzsikaszó mellett, a vőfély meggyújtja a szalmát. Régen a menyasszony hajából levágtak egy pár fűrtöt s a szalmatűzbe dobták, a násznép meg körültánczolta a tüzet. Újabban a menyasszony megváltja a fűrtjeit kalácsos, borral, pálinkával, mit a tűz mellett tánczolván fogyasztanak el.) De nemcsak a tűznek, a *víznek* is van szerepe. Mikor a nászmenet a templomba vonul, ott állanak a gyermekek sorban egy-egy kártya-vízzel: az áldáskívánás néma jelképe itt a víz s a vendégsereg egypár krajczárral jutalmazza a gyermekeket. S ha véletlenül midőn a násznép kijön a templomból, szekér haladna át az úton, az asszonyok megállítják, vízzel leöntik a kerekeket, nehogy az elfutó szekérrel az áldás is elfusson az új pártól. Kedves, régi szokás az is, hogy ebéd alatt a házastársak, a legények és leányok nemkülönben, a vőfélyektől egy-egy falat hust, kalácsot, vagy valami csemegét küldenek egymásnak. Villára szurják s virággal ékesítik a küldeményt s üzennek is egypár kedveskedő vagy ingerkedő szót. A férj például kopasz csontot küld a feleségének ezzel az üzenettel: annyi rosszakarót, mint a hány husfalat e

csonton. Az asszony meg hust küld ezzel a verses üzenettel: Vért csinál a meleg hus, ne légy, uram, olyan bús. A menyasszonynak szóló ajándékokat e szavakkal szokták átadni: »Én tőlem sok, Istentől kevés.«

A *háromszéki* lakodalom nagyjában megegyezik az udvarhely- és csikszéki lakodalmakkal, a mi eltérés van, az inkább a *felekezeti* különbségből ered. Följegyzésre érdemes, hogy Háromszéken a nyoszoló aszszonyt *czempel* asszonynak is hívják s mert a czempel asszonyok kötelessége a parafernumos szekerekre való vigyázás, vagyis, hogy a menyasszony portékájában semmi kár ne essék, valószínűnek tartom, hogy a *czempel* atyafiságban van az alföldi *czompóval*, a ki hivatásra nézve különben - *bábasszony*. Amaz a menyasszony javai fölött öröködik, emez az asszony élete fölött a legválságosabb pillanatban: megvan hát köztük az atyafiság.

Még csak *Aranyosszékre* s az érdekes *Toroczkóra* pillantok be, hogy aztán átmenjünk a Királyhágón »nagy Magyarországra«. Az aranyosszéki lakodalomban a szálláskérés, az ezzel járó kötekedés versenyez érdekességben az oroszhegyivel, sőt azt felül is mulja, mert a vendégsereg bevonulása a menyasszonyi ház udvarára önkéntelen a régi harczias világot juttatja eszünkbe, midőn az ostromló ellenség hosszas küzdelem után diadalmasan beront a feladott várba. Az előre küldött szálláskérő pisztolylövéssel jelenti megérkezését, mire a menyasszonyi háznál egybegyűlt vendégsereg kicsődül a kapuhoz. Élükön a gazda, a vezér. Az előköszönő szállást kér s a gazda hajlandó is volna adni, mert hiszen »Istené a szállás«, de gyanut kelt benne a szálláskérő czifra öltözete, passzust kér tehát.

- Jól van, - mondja a szálláskérő - bemutatjuk a passzust, mihelyt az egész gyülekezet megérkezik, mert az a *vezérnél* szokott lenni.

- Mi a! - ütődik meg ezen a ház gazdája, vezére - hát kentek egész táborral jönnek? Hát akkor elég széles a határ, ott táboroljanak, a jószágomra ugyan be nem bocsátom. Elmehet kend. Isten megáldja.

A szálláskérő visszamegy az üzenettel, s csakhamar ott nyüzsög a tábor a kapu előtt. Pisztolylövés jelenti megérkezését. Erre újra kimegy a gazda-vezér s utána az ő serge a kapuhoz. Ámul-bámul a nagy tömegben s kérdi: mi járatbéliek lennének?

- Hogy mi járatbéliek volnánk, azt késő volna lebeszélni - felel a vezér. - Hogy igaz emberek vagyunk, itt a passzus, bizonyítja.

- Hol van a passzus, hadd lám.

- Jere fiam, - szólít meg egy lovas legényt - mutasd meg a passzust.

A megszólított legény erre elé ugrat, de hirtelen visszafelé ül, a lovát is megfordítja, a farkát fölemeli s mondja: tessék elolvasni, itt a passzus, bátyám uram. Kaczag ezen mind a két fél, csak a menyasszony násznagya nem, ő nem vesztí el vezérhez illő komolyságát, sőt mintha haragra lobbanna.

- Úgy látszik, - mondja - *előállott a népvándorlás, mint Átilla első királyunk idejében*. Ennek elibe senki sem állhat... de mégis, a míg lehet, meg nem adom magam. Tágas a mező, Isten áldja kendteket.

- Nem elég ez nekünk, - vág vissza a vezér - egy percz is késő. *Vágja be kend, vőfény uram, a kaput*, ha úgy beszél ökegyelme. Osztán menjen panasza. Megfelelek én, legyen az akárki.

A vőfély csakugyan ki is nyitja a kaput s a násznép pisztolylövöldözéssel, hatalmas diadalujongással nyomul be az udvarra. Mit tegyen a menyasszony násznagya? Enged az erőszaknak. Im, benyomulnak a házba is. De lám megváltozott a győztes sereg képe. A vezér

nagy tisztességtudással köszönti az elfoglalt vár népét. Kisül, hogy nem szállásért jöttek, hanem egy hajadon leányért, akit Isten a vezér egyik barátjának házastársul rendelt. Itt kell lenni annak a hajadon leánynak, akit ők keresnek, bizonyoság *az a csillag*, melynek világa ide vezérelte. A rendes kötekedés, alakoskodás után végre előkerül a menyasszony. A lakodalom további folyásában mindössze még az a tréfás szokás érdemel külön megjegyzést, hogy az ebédnél a menyasszony elé a kakas tarajos fejét teszik, a vőlegény felé meg a tyukot, annak is a - hátulját, jelképezvén ezzel az olyan házasságot, hol az asszony az úr a háznál.

De ha Aranyosszéken vagyunk, nem mehetünk el addig innét, míg *Toroczkó* érdekes népének lakodalmával is meg nem ismerkedünk. A festői viseletű, német bányász-népből tiszta székelylévé vált toroczkói nép sokat megőrzött ősrégi szokásaiból, de természetesen, a szomszédos székelység hatása is meglátszik egyik-másik szokásában. Toroczkón az eljegyzés alkalmával a menyasszony *csinált virágbokrétát* tűz a vőlegény kalapjára, a vőlegény meg szalagsokrot a menyasszony pártájára s ezt viselik az esküvő napjáig. Az esküvőt pár héttel előbb a templomban kihirdetik s a legény- és leánybarátok aznap ellátogatnak a vőlegény és menyasszony házához szerencsekivánásra és - *mézes törökbuzára*. Ezzel vendégelik meg a szerencsekivánókat, a kik meg viszonzásul a lakodalmi vendégséghez szükséges fűszereket megtörik, hogy azzal is kevesebb dolga legyen majd a szakácsnénak. A harmadik templomi kihirdetés vasárnapján este a menyasszony szülei búcsuvacsorát adnak. *Tyukos vacsora* ennek a vacsorának a neve, mert minden meghívott vendég egy-egy tyukot visz s melléje egy *somodi*-nak nevezett nagy, gazdagon fűszerezett rétestésztát, mely kitűnő borkorcsolya. Nevezik ezt a vacsorát *ingyenes vacsorának* is, melynek végeztével tánczra kerekednek, majd elmennek a vőlegényi házhoz, hol szintén javában áll a táncz már szombat este óta s ott folytatják a legény- és leányélet búcsuztatóját. Itt, a vőlegény házánál, már szombat este magas póznát tűznek a kapu sarkához, a kapu tárva-nyitva, az ételeket az udvaron sütik-főzik, éppen mint Hétfaluban, jöhet boldog-boldogtalan, mindenkit jó szívvvel látnak. Ehetik a mennyi belefér, ám *bort csak pénzért* kapnak. Külön vállalkozik a bormérésre valaki ez alkalommal, csapra üt egy hordót, s méri a bort aztán a lakodalom ideje alatt is, mely tulajdonképpen hétfőn kezdődik. Hétfőn reggel vőlegény és menyasszony kölcsönösen elküldik egymásnak a nászajándékot, amaz szíves csizmát, selyem csipkés kötényt, fejfátyolt, emez nyakkendőt, selyemvarratos inget és *igazi virágbokrétát*. Vecsornyekor mindkét háztól templomba indul a násznép, szépen sorjában, párosával, elől az öregebb vendégek, aztán a fiatalabbak, egy kitűzött helyen találkoznak s úgy vonulnak be együtt a templomba. Esketés után ugyancsak párosával indulnak vissza, de a rend csakhamar felbomlik, mert kiugrik a sorból a *kalácsos ifju*, rendesen a legjobb futó legény s magasan keregetve egy nagy kalácsot, elrikkantja magát: Itt a menyasszony kalácsa! A ki el tudja venni, adja át neki: azé lesz a menyasszony ajándéka s egyéb jutalmát is kapja! Nosza, utána! Megfutamodnak mind a legények, üzik-kergetik a kalácsos ifjut, boldog, büszke, a ki utóléri, elfoghatja. Ezé a menyasszony ajándéka. A lakodalom további lefolyása egészen megegyezik az eddig leírt székelý lakodalmakéval. A menyasszonyhoz ügygyel-bajjal jutnak, hosszas kötekedés, akadékoskodás után s ami se nem székelý, se nem magyar: *a bornak a megfizettetése*. Ez határozottan német szokás. Mig a székelý és magyar lakodalmaknál *a menyasszony tánczáért* fizetnek, itt a borért, de rendszerint a befolyt nyereségből tehenet vesznek a menyasszonynak. A toroczkói lakodalom különben nagyon pazar, költséges. Azaz, hogy *volt* a régi jó világban, mikor még nem ütött be közéjük a bányászat hanyatlásával a szegénység. Akkor egy lakodalmon rendszerint elfogyott egy vágómarha, tizenkét véka buzaliszt kalácsnak, ugyanannyi kenyérnek, ezenfelül a temérdek majorság, tojás, fűszer s *száz-százötven veder bor!*

A *Székelýföldről* a nagy magyar *Alföldre* visz lakodalmas utunk s itt mindjárt oly szokással ismerkedünk meg, mely a székelýeknél ismeretlen: a legény *almát* küld választottjának. Ha a

leány elfogadta az almát, ez annyit jelent, hogy szereti a legényt, mehet a násznagygyal megkérni a kezét, nem utasítják el. Nagy valószínűség szerint, török eredetű ez a szokás, a török hódoltság idejéből, a mint azt már megírtam könyvem első kötetében. Ebből a szokásból hajtott ki az ismert csulfolkodó nóta is:

Három alma meg egy fél,
Kérettelek, nem jöttél.
Ha nem jöttél, ott vesztél,
Lányok anyjává lettél.

A török nép hite szerint az almának *termékenyítő hatása* van s az alföldi nép is nyilván ezt tulajdonít annak, midőn a jegykendős rud hegyébe szúrt aranyporos almát kettészelik s felét a menyasszony, felét a vőlegény eszi meg.

De nem elég a leány hajlandósága, ki kell tudni előre a szülők szándékát is s erre rendszerint két asszonyt kér meg a legény, kiknek a hivatalos neve: *pemet-asszony*. Ha ezek biztató üzenettel jönnek vissza, megy a legény a násznagyával és egy legény pajtásával, kinek *kulacsos* a neve, mivelhogy boros kulacs a nyakában s ha jó szívvvel fogadják a leányos háznál, kiakasztja nyakából a kulacsot, megkínálja a vőlegényt, ez átadja a leánynak, az is iszik belőle, ez ismét visszaadja a vőlegénynek s így hajtanak legény és leány háromszor a kulacsból, úgy kerül sor a többi jelenlevőkre.

A *kézfogót* megelőzi a *kézáadás* a pap előtt, innét - a papi háztól - térnek aztán a lányos-házhoz, hol gazdag vacsora vár a vendégekre. A vőlegény *pénzt* ad a menyasszonynak, a leány jegykendőt, de ha felbomlik a jegyesség, csak a leány küldi vissza a pénzt, a legény nem a kendőt. Megtartja és mikor más leánynyal lakja lakodalmát, azt a kendőt piszkafára kötik, s a lakodalmas népség többször elhajtja a volt menyasszony háza előtt, nagy kurjongatással s hogy boszantsák a hűtlent, ha sáros az utcza, a sárban is meghurczolják. Szokás az is, de inkább csak a katolikusoknál, hogy a jegyváltástól az esküvőig vőlegény és menyasszony egy-egy ezüst pénzdarabot hordanak a csizmájuk talpában, nehogy valaki megrontsa őket.

Násznagynak, vőfélynak nagy a szerepe itt is s mikor esküvő napján a menyasszonyért mennek, nem marad el a rendes kötekedés, melyet *általános magyar szokásnak* mondhatunk. A vőfély csengő rigmusokban mondja el, hogy a vőlegénynek nemcsak szép mátkája van itt, de van annak »szép felvetett ágya« is, van ám még ládája is, melyet itt nem hagyhatnak, akár ha kívánják, váltságot is fizetnek érte. Bizony nem is adják váltság nélkül, mert sokat fáradtak, vesződtek, míg »összecsöpörgették«, elébb hát »lássunk pénzt«. Hiszen ha csak látni akarnak, láthatnak. A vőfély kikotorász a lajbi zsebéből egy krajczárt, megmutatja s azzal - visszateszi. Ohó! nem úgy értették. Adjon pénzt! Jól van, ád. Most meg egy összegyűrt papirost halász ki a zsebéből, azt átadja, a násznagy uram gondosan kigöngyölgeti, de mit látnak szemei! Egypár fületlen gomb gurul ki a papirosból. - Pénzt, pénzt, igazi pénzt! Hát ad neki igazi pénzt: egy krajczárt. Ez nem elég. Kicsi. Nagyobbat! Ujra kotorász, a zsebében s kihalász belőle egy régi két garasost. Ez már csak elég nagy, ennél nagyobb nincs. Ezzel aztán megelégednek. Míg oda bent így kötekednek, a künn rekedt násznépet a *fonó-asszony* mulattatja, a ki rendszerint női ruhába öltözött tréfás, bolondos férfi. Leül egy rokka mellé, s szinte beleizzad a nagy igyekezetbe, de még inkább a nagy dicsekedésbe, hogy ő ilyen meg amolyan híres fonó-asszony, de olyan híres, hogy:

Az idei s a tavalyi
Talán van egy pászma...

No, igazán sokat font. És ő özvegy asszony. Bezzeg jól imádkozott, a ki őt feleségül veszi: tejbe-vajba fűrésztgeti, hasábfával kenegeti...

Most még csak a menyasszony ágát és ládáját viszik, másnap reggel jönnek a menyasszonyért, kit egyenesen a templomba visznek. A menetet az *elzáró asszony* nyitja meg, utána a menyasszony, a két nyoszolyólány s a vőlegény két vőfély között. A menyasszony a nyoszolyólányokkal az első padba ül, az *elzáró asszony* a pad szélére, s mikor esketésre kerül a sor, a vőfély oda megy, meghajtja magát az *elzáró asszony* előtt. Erre kilép az elzáró asszony, utána a menyasszony is, kit a vőfély az urasztala elé vezet, hová előbb a vőlegényt vezette volt. Esketés után a templom ajtaja előtt a vőfély újra kikéri a menyasszonyt s úgy viszik a vőlegényi házhoz. A lakodalmi ebédet rigmusokkal fűszerezik a vőfélyek s e rigmusok többnyire azok, miket már a székely lakodalmaknál közöltem. A vőfélyeknek három-négy legény segédkezik a tálalásban, ételhordásban, kiket *talpalóknak*, *talpon állóknak* vagy *főnforgóknak* (Székelyföldön *főnjáróknak*) neveznek. Áll pedig a lakodalmi ebéd rendszerint ebből: leves, marhahus mártással, töltött káposzta, savanyu becsinált, csirke- vagy juhpaprikás, baromfi pecsenyék, tejbefőtt kása; kalács (fonatos, kulcsos, kontyos, buzakalácskalács); sütemények (torták, mákos, diós, cukros sütemények, kürtös fánk, laposfás béles) végül gyümölcs és *fekete kávé*.

A vőfélyeken kívül, kik alig fogynak ki a rigmusokból, fontos szerepe van a *bánati násznagynak*, más néven *kunkapitánynak*. Tréfás, bolondos ember ő kigyelme, ott ül az asztal alsó végén, a sarokban, abroszszal leterített boros hordó mellett (ez a *bánát*) s az a hivatása, hogy minél több tréfát eszeljen ki a vendégek mulattatására. Így pl. szivrehatóan kesereg, hogy a szeretője megcsalta, de nem is él tovább ezen a szomorú világon: megöli magát, még pedig tűzhalállal. Egy szál gyertya a kezében, ezt a vendégek szemeláttára meggyújtja és lenyeli. A tájékozatlanok sikoltnak, szörnyűködnek, mignem kisül, hogy almából volt kifaragva a gyertya, a bele pedig - dióbél!

E közben a menyasszony feje konty alá kerül (Baja környékén - írja Baksay - a kontyfeltételt *feltekerőztetésnek*, Hajduságban *kontyolásnak*, Mátyus-földén *felbujázásnak* mondják) s kezdődik a menyasszonyi táncz. Néhol tányért, máshol *rostát* tesznek az asztal közepére: ebbe dobják a pénzt a menyasszony számára. Ott, hol *rostát* tesznek az asztalra, *rostátáncznak* is nevezik a menyasszonyi tánczot. Nyilván ősrégi szokás, hogy míg a menyasszony tánczol, a nyoszolyóasszony *égő gyertyát* tart a kezében. Néhol a násznagyok tánczolják körül a menyasszonyt *égő gyertyával*, másutt meg a menyasszony fáklya világa mellett járja be a vőlegény házát, vagy ismét az udvaron gyujtanak szalmatűzet s annak világa mellett vezetik be a házba: mindezek a szokások vajjon nem annak az időnek emlékei-e, mikor még a tűz különös tisztelet tárgya volt?

A menyasszonyi táncz után általános lesz a táncz, járák reggelig, de közbe-közbe a vőfélyek, a bánati násznagy (néhol *izgáncs*) s általában a fiatalság különféle játékokkal mulattatja a násznépet. Ilyen játék: a *temetkezés*. Egy legényt lefektetnek a szoba földjére: ez a halott. A bánati násznagy vagy valamelyik vőfély elővesz egy kalendáriumot s mintha abból olvasna, keserves szavakkal elbúcsuztatja a »néhait«, felolvassa a testamentumát is, elősorolván, hogy kinek mit hagyott. Itt aztán tág tér nyílik a jóízű elmés mondásokra. Szintén ilyen tánczközi mulatság a *pitlis malom* is. Kinn az udvaron két székre deszkát tesznek s arra fektetnek egy legényt. Ennek az álla alá korpával töltött zacskót dugnak, a kezébe pedig egy darab fát nyomnak, aztán leterítik fehér lepedővel: kész a malom. Most beviszik a szobába, ott leteszik s kezdődik az őrlés. A letakart legény a fával ütögeti a szék lábát, ezzel utánozván a pitlis malom ketyegését, közben meg a korpa lassankint ömlik a zacskóból a szék alá dugott edénybe.

A vendégeket a reggel küldi haza, azaz, hogy akkor *tolják ki* őket a - kitoló kásával. Ezt tálalnak fel reggel, gyengéd figyelmeztetésül, hogy vége a vendégségnek. Hanem a legények

még ott maradnak egy kevés ideig, hogy aztán együtt induljanak *tyukverőbe*. Különösen Kis-Kun-Halason szokás ez a tyukverő, legalább innét jegyzi föl ezt Thury József, az ottani lakodalmi szokásokról írván. A legények - írja Thury - minél bolondabb és nevetségesebb alakoknak öltöznek fel. Egyikök kifordított rossz ködment vesz magára s nyakába hagymakoszorút akaszt; másik rossz kalapot tesz a fejére s a mellé tollseprűt vagy kukoricza-szárt tűz; a harmadik asszonyruhába öltözik s meszelőt vagy piszkafát vesz a kezébe; a negyedik tepsit akaszt a hátára, melyen az ötödik egész utcahosszat dobol stb. Miután még borral és pálinkával is ellátták magukat, danolva, kurjongatva, a muzsikásoktól kísérve, sorba járják azokat a házakat, melyek hivatalosak voltak a lakodalomra. Minden háznál hazudnak valamit, hogy ezt vagy azt keresnek; udvaron, konyhán, szobában szétnéznek s a mihez hozzáférhetnek, ellopják. Míg egy-kettő a gazdát vagy gazdasszonyt tartja beszéddel, a többi kilopózdik, s ki kolbászt, ki szalonnát csen, ki tyuknak vagy csibének üti el a lábát s a zsákmánynyal aztán rögtön odébb állanak, - hogy egy másik háznál folytassák garázdálkodásukat. Ha valamely háztól értékes tárgyat lopnak el, például tükröt, azt később visszaadják, de arra nincs eset, hogy bármi ellopott ennivaló visszakerüljön. A hol szívesen látják és megvendégelik őket, ott kevesebb kárt tesznek.

Általában a *tyuk* és a *kakas* sűrűn szerepelnek a lakodalmi szokások közt. Az oroszhegyi székhely lakodalomnál - a mint már megírtam - a menyasszony násznagya tyukot visz a menyasszonynak, mikor ez már a vőlegény házában van, e szavakkal: ajándékot hoztam is, nem is, mire a tyukot elröpi. *Baranyában* a vőfély hosszú madzagra kötve vezeti a *menyasszonyi kakast*, melyet rendszerint maga a menyasszony nevelt föl s mely arra való, hogy a menyasszony könnyebben felejtse a szülei házat: látván a kakast, gondolja, hogy otthon van. *Felsőbányán* a bányász népnek ősrégi szokása a *kakasütés*, lakodalom alkalmával. A lakodalmi ebéd után a vőfély kimegy az udvarra, czölöpöt üt a földbe s ehhez köti hosszú pórásra az ütésre kiszemelt kakast, melyet a lakodalom előtt heteken át hizlaltak. A vendégek körbe állanak, ott vannak a muzsikások is, kik valami lassu nótát játszanak s muzsikaszó mellett megkezdődik a kakasütés. Egyik nyoszolyólány beköti a vőlegény szemét, aztán a vőfély rudat nyom a kezébe, s kétszer-háromszor körbe sétáltatja, majd a czölöphöz vezeti, ott megállítja s most a vőlegény hadonázni kezd a ruddal, jobbra-balra vág vaktában, míg az ide-oda röpködő kakast el nem találja. Ha ez sikerült, a lassú zene diadalindulóba csap át, a vőlegény letépi szeméről a kendőt, s büszkén megy a menyasszonyához. Közben a vőfély levágja a kakas fejét, rudra tűzi s ezzel jelt ad a házba való bemenésre. Itt még egyszer felmutatják a kakast, aztán kiadják a szakácsnénak, hogy szaporítsa vele a vacsorát.

Látjuk, hogy a legtisztább magyar vidékek lakodalmi szokásaiban nevezetes eltérések vannak, de viszont látjuk azt is, hogy főbb vonásaikban megegyeznek, különösen azokban, melyeknek eredetét nem nehéz visszavinni a régibb időkbe. A rigmusoló vőfélyekben, kik a vendégnépet mulattatják, önkéntelen a régi *hegedősök* emléke elevenedik fel, kiknek ugyanez volt a szerepök a lakomákon. A menyasszony elrejtése, a kiadása körül való akadékoskodás, a követek küldése, a tárgyalások, végül a menyasszonyi háznak mintegy ostrommal való bevétele, az utcán kifeszített kötél, melylyel még egy utolsó kísérletet tesznek a menyasszony elvitelének megakadályozására - mind visszavezetnek a régi világba, midőn a nőrablás közönséges volt. A jegyváltásnál, a lakodalomnál a pénz szerepe szintén régi emlék, mikor még pénzt adtak a leányért. A menyasszony elrejtésével a magyar népmesében is találkozunk. A »Szóló szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk« mesében a király hintaja elakad a sárban s egy disznó (a ki nem más, mint a disznóvá varázsolt királyfi) emeli ki a hintót, de nagy ennek az ára: a legkisebb királykisasszony. A király, mikor másnap a disznó elmegy a királykisasszonyért, rá akarja szedni, és szolgálólányokat öltöztet fel királykisasszonynak, de a »vőlegény« nem fogadja el azokat s végre is oda kell adni az igazi királykisasszonyt. Az alma,

a tűz, a víz jelentőségéről már beszéltem. A *kárlátás* országszerte szokásos. A *kása* ősrégi magyar étel, s ha valóságban nem, rigmusban ott van minden lakodalmon. Tudjuk, hogy a kölest már az őshazában termelték s népmeséinkben is ez az a gabonaféle, mely legtöbbször fordul elő s a kölesből készült kása az, mely minden magyar ember asztalán sűrűn fordul meg. Lakodalom után ezzel *tolják ki* a vendéget a Székelyföldön éppúgy, mint az Alföldön, a honnan az ő neve: *kitoló kása*.

De ideje már, hogy mi is elfogyasszuk a *kitoló kását* s kitűzött célunk felé tovább haladjunk. Ám minekelőtte ezt tennők, hallgassuk meg még a palócz *párta-búcsúztatót*. A lakodalmi rigmusok általában régi diákos emberek csinálmányai s csak itt-ott csendül ki belőlük az igazi népköltés hangja (»Jól meggondold, rózsám, elejét-utóját« stb.), s szinte jól esik hallanunk a palócz *párta-búcsúztatót*, melynek hangja, formája népi eredetre, még pedig régi eredetre vall. Szól pedig eképpen:

Jaj nekem szegénynek, árva idegennek,
Elmult szabadságom, oda vigasságom.
Jaj pártám, pártám!
Gyönyörű gyöngy, pártám, édes szűz koronám!

Apám, anyám mellett vége van éltemnek
Mert szegény fejemet adták idegennek.
Jaj pártám, pártám! stb.

Mikor leány voltam, akkor vígan éltem;
Ha reggel elmentem, este hazajöttem.
Azt sem kérdék tőlem, hol jártál, hol voltál?
Időt mulasztottál, napot halasztottal.
Jaj pártám, pártám! stb.

Éltem a világon, mint madár az ágon,
Minden boldogságban, egész szabadságban,
Nem jött bú fejemre, siralom szememre;
Nem hervadt virágom, boldog volt világom.
Jaj pártám, pártám! stb.

Egyedül nyugodtam magányos ágyamban,
Ha meguntam magam, dúdoltam magamban.
Jaj pártám, pártám!
Gyönyörű gyöngy pártám, édes szűz koronám!

*

Im, kész a fészek, el is foglalták lakói, legyen rajtuk Isten áldása. Keressük fel őket a tűzhely körül, lássuk közelebbről, milyen a magyar ember családi élete.

Család és iskola.

A mézes hetek. - Az első gyermek. - Babonák. - Keresztelő. - Dajka-danák. -
Gyermekjátékok. - Az iskolában.

A családi élet tisztasága iránt való erős érzék a mi népünknek egyik legszebb jellemvonása. Tanuságunk a történelem, hogy a magyar ember még abban az időben is, mikor a pogány hitet vallotta, más pogány népektől eltérően, csak egy nővel kötött örök frigyét, s ma, midőn a vadházasság úri és parasztrenden országszerte egyre sűrűbben fordul elő, a tiszta magyar faj, különösen pedig a *gazdaemberek* osztályában a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A feleség magázza, kigyelmedezi a férjet, emez meg tegezi feleségét, s csak legújában lehet hallani itt-ott, hogy a házastársak tegezik egymást, de bár tegezze a férj a feleséget, ez meg magázza amazt, a nő helyzete sohasem volt lealázó, szolgálai természetű. A maguk erejének mértéke szerint s egyik úgy mint a másik a maga elhivatása körében, egyformán viseli az élet terhét, gondját, de a természet rendje, hogy az erősebb fél, a férfi a család igazi feje, ő a család védője, támasza, illő tehát, hogy az asszony megkülönböztetett tisztelettel tekintsen férje-urára. A férj ül az asztal fején s a feleség néhol állva eszik, minek különben az a magyarázata is van, hogy az asszonynak mindegyre ki kell fordulni a konyhára és semhogy egyre leüljön meg felálljon, inkább le sem ül. Gyermekkoromban egy öreg csíki székely ember a feleségével szállóvendégünk volt s ebédnél az asszony elébb az urának vett húst a tából, gondosan fölszeletelte s csak úgy vett magának. Nekünk ez feltűnt s nem is hagytuk szó nélkül.

- Nálunk ez így szokás - mondotta az öreg székely.

Az asszony az urát, ha mással beszél róla, *embernek* mondja: az ember, az én emberem. Sőt beszéd közben egyszerűen *ez-nek* is mondja urát a székely asszony. (*Ez* elmene az erdőre fáért. Tegnap a vásárba valánk s *ez* két ökröt veve.) De nemcsak ha mással beszél, de szemtől szembe is akárhányszor *ember-nek* szólítja az urát a székely asszony. (Ember! jöjjönsze bé!) Még gyakoribb megszólítás a »hallá-e«. (Hallá-e, vágjon fát.) Az általános, egész országra szóló megszólítás azonban: az uram, a gazdám; az asszonynyal szemben: feleség, asszony, meg (a Székelyföld kivételével) anyjukom. A Székelyföldön e megszólítást nem ismeri a nép.

Minden házasság két családot hoz közelebb egymáshoz, és ennek a két családnak közel s távol eső atyafiságát, ámbár rendszerint, ha legény és leány egy faluból valók, szegről-végről atyafiak amúgy is. Az örömszülők egymást nászurnának, nászasszonyomnak szólítják, csak a Székelyföld kivétel, itt apatársnak és anyatársnak szólítják egymást. Az apóst és anyóst az »apámuram« és az »anyámasszony« megszólítás illeti, megkülönböztetésül az édes apámuramtól, édes anyámasszonytól. A régi időkben nem is maradt el soha az apám után az uram, az édes anyám után az asszony, ma már el-elmarad. Lehet hallani e rideg megszólítást is: apó, anyó, de csak a legalsóbb néposztálynál. A fiatal férjet öcsémuramnak szólítják a felesége atyafiságában mindazok, kik idősebbek nála, az asszonyt öcsémasszonynak a férje atyafiságában a nála öregebbek, a fiatalabbaknak amaz sógor, sóg'uram, emez ángy, ángyó, ángyomasszony. A férj fitestvérei közül az idősebb »öregebbik uram« a fiatal asszonynak, »kisebbik uram« az öcs, de a Székelyföldön ezt a megkülönböztetést nem ismerik: öregebbik és kisebbik uram - egyszerűen sógor.

De bár addig is közel- vagy távoleső atyafiság volt a fiatal házások közt, a házasság szent köteléke természetszerűleg még szorosabbra fűzi a kapcsolatot a két család s ennek atyafisága, minden ija-fija között. Egymás örömét, bűját megosztják, egymást a bajában el nem hagyják, s ha közbe-közbe egyenetlenség támad is az atyafiság körében, mihelyt kenyértörésre kerül a

dolog, az atyafi nem hagyja az atyafit, mivelhogy »vér vízzé nem válik«, nem válhatik. Az egész atyafiság szerető érdeklődéssel kíséri az új házaspár életének indulását, folyását. Nem ijednek meg, ha hallják, hogy a fiatalok az első hetekben minden nap összekapnak egy kicsit, de sőt mosolyognak rajta. »Hogyha reggel összevesznek, estére majd kibékülnek.« így volt ez mindig, így is lesz. És nő ez a szerető érdeklődés attól az időtől kezdve, midőn a fiatal asszony - anyának érzi magát. A szenvedélyes, a türelmetlen, követelő szerelmeskedést a férj részéről gyöngéd szeretet váltja fel. Érzi, hogy eddig még csak férj volt, ezután lesz csak igazán *családfő*. Vajjon fiú lesz-e vagy leány? Mindkettő szívének az a kívánsága, hogy legyen az első gyermek - fiú. Az apa azért kívánja a fiút, mert ez tartja meg az ő nevét, házát, gazdaságát; az anya azért, hogy - férjének teljes legyen a boldogsága. Még meg sem mozdult az anya szíve alatt szerelmük drága gyümölcse, alaposan meghányják-vetik, kit szólítsanak meg keresztapának, keresztanyának. Az »oldal« komák, komaasszonyok nem okoznak gondot, az első gyermeknél komaságra szólítják valamennyi legény- és leánykori jó barátjokat. Rendszerint a vérbeli atyafiak közül választják a fokomat s jóval a nagy nap előtt, melyet az *asszonyok csatájának* nevez a nép (s méltán, mert midőn életet ad, ugyanakkor szembe néz a halállal), igen, jóval a nagy nap előtt felszólítják komaságra a kiszemelt házaspárt. Néha jegyespárnak is jut ez a kitüntető tisztesség, sőt a keresztelő alkalom is arra, hogy a legényt és leányt, kit a falusi közvélemény házastársul szemelt ki, közelebb hozzák egymáshoz a komasággal.

A »terhes« asszony iránt gyöngéd figyelem nyilvánul minden felől. Akárhová megy, ha étkezés közben találja a ház népét, szeretettel megkinálják, mert tudják, hogy a »terhes« asszony »kívánós« s ki venné lelkére, hogy e miatt elveszítse szíve alatt hordott magzatát. A terhes asszony elől még a szénás szekér is kitér, tartja a közmondás s erősen elítéli az olyan embert, ki terhes asszonynyal szemben durvaságra vetemedik. S a mint közeledik a szülés napja, mind jobban növekedik a figyelem a terhes asszony iránt. A főkomaasszony mindegyre ellátogat s a várandóság utolsó napjaiban elkészíti a szunyoghálós mennyezetes ágyat, a »sátort«, mely alatt majd életet ad a »szívéről szakadt édes magzatának«. Nevezetesen a palóczok »sátoros ünnepnek« nevezik a születés napját. Ezt megelőzően kimeszelik a házat, fölteszik a sátorrudat az ágy fölé, az ősi lepedővel, mely anyáról leányra száll, kenyérszeletet és foghagyma-gerezdet kötnek a csücskeibe s úgy tűzik a rudra, honnét lecsüng s elföldi hivatlan szemek előtt a vajudó asszonyt. Férjem uramnak e nehéz válságos órákban nincs helye itt bent. »Kinn tágas, bent szoros.« A »sátoros ünnep« hét napig tart s ez idő alatt a koma-asszony s a többi jó barátok hordják a házhoz a beteg asszonynak való tyúkhúsos levest, süteményt, bort, mézes pálinkát. A hét nap elmúltával, ha elég erős az anya, fölkel, a bába-asszonynyal a templomba megy, viszik az újszülöttet is, hogy bemutassák a jó Istennek. Ez az »avatás«.

A különféle, különben ártatlan babonáknak szere-száma nincs: mind arra irányul, hogy az újszülött egészséges, erős legyen, szüleinek, atyjafiainak majdan nagy örömeik teljék benne. Ha fiú az újszülött, subára fektetik, hadd legyen göndör a haja, az arcát meg piros almával simogatják, hogy piros, telt arcú legyen. Apának, anyának, ha fiú születik, eszébe jut a fogantatás pillanata: akkor nem nevettek, azért lett fiú. Ha leány lett, erre is megtalálják a magyarázatot: eszükbe jut, hogy »akkor« - kacagtak. De még egyéb jelből is tudták előre, hogy fiú lesz-e vagy leány. Az anyának nem volt foltos az arcza: fiú lett; foltos volt az arcza, no lám, leány lett!

A sátoros, szunyoghálós ágy csak »nagy Magyarországon« ismeretes, a Székelyföldön - nem. Elég, ha befüggönyözik az ablakot. De már a beteg asszonynak étellel, itallal való ellátása - országos szokás. A Székelyföldön *radiná*-t visznek a betegágyas asszonynak, az Alföldön *komacsészét* (komatálat), a mi alatt a betegnek való ajándék-ételt meg italt kell értenünk.

Valósággal elárasztják a házat a mindenféle jó ennivalóval a miből legkevesebbet a beteg asszony eszik, annál több jut belőle - férjemuramnak meg a látogatóknak.

A keresztelest nem szokták sokáig halasztani. Megkeresztelik az újszülöttet rendszerint az első napokban vagy hetekben, nehogy, ha hirtelen meghal, pogányként haljon meg, vagy nehogy, a mitől itt-ott még tart a tudatlanabb nép - a gonosz szellem *kicserélje*. A palóczoknál *bibányos* (bűbajos) ez a gonosz szellem s rendszerint vén asszonyokat, de néha férfiakat is gyanúsítanak bűbájossággal. Ezek a »bibányosok« megrontják a tehén tejét, a kulcslyukon bemennek a házba, ott a kiszemelt áldozatnak mellére ülnek, »megnyomják« s kiszívják a vérét. A bibányost egyedül a pap ismeri föl, az is csak a templomban, az oltárnál, mikor a hívők felé fordul, mert a bibányos háttal áll a szentségnek, két nagy szarva van, de a pap sem meri mondani, hogy mit látott, mivelhogy fél a megrontástól - vélekedik a babonás palócz. Ez a bibányos cseréli ki hát a gyermeket, mást hoz helyébe, a kinek »váltott gyermek« a neve. A sátorlepedővel is azért takarják el a gyermekágyas asszony ágyát, hogy a bibányos asszony hozzá ne férhessen, a gyermeket ki ne cserélhesse. De van más magyarázata is a sátorlepedőnek: a nép hite szerint, a kis Jézus jászolbölcséjét is sátorlepedővel fedte be szent József, hogy a hidegtől megóvjá. A só, a girizd hagyma, mit a lepedő csücskeibe kötnek, szintén arra való, hogy a bibányost elűzze. Hajat és tút is kötnek a lepedőbe, mert ezektől mind irtózik a bibányos asszony. De nem csoda, ha már hisznek e babonában, hogy félnek a »váltott gyermek«-től. Ebből lesz a »garbonczás«, kicsi pöttön ember, a kinek bajusza, szakállá van s veszedelmet hoz a házra, a falura, a vidékre.

A *váltott* gyermekkel találkozunk a népmesében is s a mese szerint oly nagy a feje, hogy sem ülni, sem járni nem tud, de még nem is beszél. Egy királynak - mondja a mese - egyetlen egy fia volt, de abban sem volt semmi öröme, mert az a fiú sem járni, sem beszélni nem tudott. De még ülni sem, ha nem támogatták. Búsult a király s a királyné, majd felvetette a bűbánát. A hány csudadoktor volt a világon, mind elhivatták, de egy sem tudta meggyógyítani a gyermeket. Már tizenkét esztendő volt a fiú s nem tudott talpra állani, mert olyan nagy volt a feje, hogy lehúzta.

Egyszer fölmegey a királyhoz egy obsitos katona s mondja:

- Felséges királyom, valamit mondanék, ha meg nem bántanám.

- Mondjad, fiam, mondjad.

- Az a gyermek, a ki miatt annyit búsul, nem a felségedé. Az igazi fiát még első éjjel elvitték a boszorkányok s ezt hozták helyébe.

- Hát azt te honnét tudod?

- Tudom, a honnét tudom, felséges királyom s ha megengedi, meg is mutatom, hogy *táltos* ez a nagyfejű gyermek. Tud az beszélni jól, csak felséged előtt nem akar.

Azt tanácsolja az obsitos, hogy ültessék be a gyermeket a szoba közepére, tegyenek eléje egy kis bögre tejet, a bögrébe egy nagy fakanalat, aztán hagyják magára s hallgassák meg a kulcslyukon, hogy mit beszél.

Úgy tesznek, a hogy az obsitos tanácsolta. Leültetik a gyermeket a szoba közepére, elébe teszik a bögre tejet, a bögrébe nagy fakanalat s azzal magára hagyják. A hogy kijőnek a szobából, nagyot kaczag a *gyermek* s mondja:

- No még ilyet sem láttam, pedig *hetvenhét esztendő*s vagyok, de sohasem adtak nekem kis bögrében nagy kanalat. Hogy eszem én ezzel?

Beszalad a király s mondja a fiúnak:

- Na, fiam, hallom, hogy tudsz beszélni, mondj még valamit.

De a gyermek többet egy kukkot sem szólott.

Még csak most kezdett igazán tűnődni, búcsálódni a király! Hátha mégis az ő fia ez a gyermek s nem mond igazat az obsitos. Mondta is az obsitosnak:

- Már akárhogy történt, így vagy úgy, ez az én gyermekem. Szeretném, ha legalább beszélni tudna.

- Jól van, - mondotta az obsitos - vegye a karjára felséged, vigye a *Benedek-rendi papokhoz*, ott majd meggyógyítják.

A király megfogadta az obsitos tanácsát, karjára veszi a gyermeket, elindul vele, s a mint megy, mendegél, ér egy tóhoz. A tón keresztül palló volt, rálépett a király s ment szép lassan a tó túlsó partja felé. A mint megy, valaki csak kikiált a tóból:

- Hová mégy, te kukri-mukri?

Visszafelelt a gyermek:

- Ótesz-fótesz, Szent-Benedek.

- Ejnye, ebadta kölyke - kiáltott a király nagy haraggal - hát itt tudsz beszélni s otthon nem!?

Nagy haragjában belevágta a gyermeket a tóba s abban a pillanatban, a hogy az eltűnt, kibukkant a tó vizéből *egy szép aranyhajú fiú*. Nyujtotta a karját a király felé:

- Apám, lelkem apám, húzzon ki!

Bezzeg hogy kihúzta az édes fiát - végződik a mese - karjára vette, keblére szorította s vitte haza nagy örömmel.

A *váltott gyermek*-re emlékeztet az »agos gyermek«, kiről egy székely faluban hallottam beszélni. Az »agos gyermek« vén, sovány arczczal, szőrös testtel jön a világra. Nem szopik, alig tudják tartani benne a lelket, szemlátomást fogy, sorvad. Ilyen »agos« újszülöttet magam is láttam kis fiú koromban, s emlékszem, hogy egy vén asszony rostába tette a gyermeket, a szabad tűzhelyen parázs fölé tartotta a rostát, azt gyorsan kerengette, majd elkapta s visszatette a gyermeket a bölcsőbe. Megtették ezt régen a nem »agos« gyermekkel is, s nyilván pogánykori szokás ez is, mikor a gyermek-avatás, a mely a mai keresztelésnek felel meg, a tűz felett történt. A tűz aczéložó erejében való hit magyarázza ezt a szokást s magyarázza még inkább azt, hogy az erőtlén, élhetetlen csecsemőt ma is a tűz fölé tartják itt-ott. Nem rég feltűnt nekem a szülő falumban egy erős, piros-pozsgás arczú gyermek.

- Ej de piros, egészséges arczú gyermek, - mondom az anyjának.

- Isten csudája ez, uram - mondta az anya - mert ez »agos gyermek« volt, mikor a világra jött.

- Hát aztán mivel kurálták?

- Nem kuráltuk ezt mi sem étellel, sem itallal. Úgy volt az, instálom, hogy az anyám azt mondja nekem: ez a gyermek szemed láttára elpusztul. De közmént legyen mondva, olyan éktelen csúf volt, hogy a szívem majd megszakadt, ha ránéztem. Hát mit tudjak csinálni? - kérdem az anyámat. - Eredj, mondta az anyám, kilencz házhoz. Mind a kilencz háznál kérj egy-egy régi orsót.

Elmentem, kértem s adtak is mindenütt jó szívvel. Akkor az anyám a kilencz orsóból tüzet csinált, a gyermeket rostába tette, a tűz fölé tartotta, engem pedig kiküldött, hogy kilenczszer kerüljem meg a házat s mindannyiszor kiáltsak be az ablakon ezekkel a szavakkal: »mit csinál kend, komámasszony?«

Kimentem s csakugyan be is szoltam az ablakon mind a kilenczszer: mit csinál kend, komámasszony? Az anyám mindig ezt az egyet felelte: *Agot főzők, hogy fiatalodjék*. Így kerültem meg a házat kilenczszer, aztán bementem, de azt emberi szó nem tudja elémondani, hogy micsuda változás történt. A gyermek megelevenedett, mosolygott, szopott, mint egy malacz, két hét alatt lehullott az az utálatos szőr az arczáról, le az egész testéről s úgy meghízott, pirosodott, hogy csudájára jártak a népek!

De elég a babonából, most már menjünk a templomba, tartsuk keresztvíz alá a gyermeket. A kereszteléssel, mint már mondtam, sietnek, részint babonás félelemből, nehogy kicseréljék a gyermeket, részint abbeli félelemből, nehogy pogányul haljon meg a gyermek. Valósággal felciczomázzák a keresztszülék a gyermeket erre a nevezetes alkalomra. Ha leány a gyermek, egész sereg ajándék selyemkendővel takarják be gyöngé testét, hogy majd »ha eladó lesz, sok kérője legyen«. A legfelső selyemkendőt, ha fiú a keresztelendő, hosszában, ha leány, keresztben borítják reá. Rendszerint a keresztanya tartja a kis pogányt keresztvíz alá, néhol a keresztapa is s körben állanak az oldalkomák. Ámbár újabb időben az úgynevezett »úri« nevekre is kezdik keresztelni a gyermekeket, még mindig a »parasztnevek« vannak többségben s igen kedveltek a *bibliai nevek*, főként a protestánsoknál s azok közt is a Székelyföldön legkivált. A Székelyföldön igen gyakori a Jákób, Benjámin, Mózes, Timotheus (népiesen Timaté), Rebeka, Ezékiás, Sára stb. stb. Legújabban a bibliai nevekkel versenyre kelnek a magyar történeti nevek: Atilla, Árpád, Géza, Zoltán stb.

Mikor a templomból hazatérnek az új kereszténnyel, rendszerint egy öreg asszony fogadja őket: »mit hoznak kentek?« - »Ártatlan báránycát, nappali örömet, éjjeli *nyugodalmat*« - feleli a keresztanya. A módosabb házaknál egy kis lakodalommal felérő keresztelő lakomát ülnek (*paszitának* nevezik néhol), s vidám poharazás közben csak úgy hull az áldás a kisdéd fejére, s hull a pénz is a tányérba: mind adnak a kis keresztény számára többet, kevesebbet. Néhol annyi pénz gyűl össze, akár csak a menyasszonyi táncznál.

A mint az anya fölkelhet az ágyból s kimehet a házból, első gondja, hogy a legelső vasárnap templomba menjen: hálát adni a jó Istennek, ki megáldotta gyermekkel s a nehéz órákban őt el nem hagyta. Rendszerint negyven nap elteltéig nem szabad kimenni a házból s ez idő alatt sem főzni, sem valami nehezebb munkát nem végez az anya. A negyven nap elteltével a templomba megy s ott az Úrasztalára néhány krajczárt tesz: hálaadó áldozat ez a felszabadulásért. Erősen megszólának az oly asszonyt, ki e kötelességet elmulasztaná. Nincs is erre eset.

A nappalnak is, sőt az éjszakának is jó részét most már a gyermek ápolása, gondozása foglalja le. S a ringó-rengő bölcső mellett dal dalra fakad az édes anyai szívből. Mélabús dallamú versikék ezek, mivelhogy a halk, mélabús dallam a legjobb altató:

Csicsiss, baba,
Nincsen apa,
Mert elvitte
A katona!

Vagy:

Csicsiss, baba,
Nincsen apa,
Elment anya

A malomba.
Őröl búzát,
Süt kalácsot,
Akkor eszünk!

Ha nem akar elaludni, még meg is pirongatják - nótában:

Beli, kuczi, beli, beli,
Kutyasággal vagyon teli!

Se szeri, se száma ezeknek az altató daloknak, melyeket igazán a pillanat ihlete szül:

Aludjál el,
Csicsiskájj el,
Bújj, bújj!
Gyün a zsidó,
Mindjárt elvisz,
Bújj, bújj!
Kicsi Jézus elaltasson,
Szűz Mária,
Jézus anyja,
Fölvirasszon!

Dúj, dúj el,
Búj, búj el!
Búj, búj el, magzatom,
Aludj el, aranyom!

Csicsiss, baba,
Nincsen apa,
Megette a
Másik apa!

Isten elaltatja,
Mária virasztja!

És temérdek ilyen apró versike, az anyai szív hajtása mind.

De jönnek a komaasszonyok, a rokonok, az ismerősök, most már nem az anyához, ki túl van a veszedelmen, hanem a gyermekhez. Ezt nézik, ezt csudálják. Szakasztott az apja! Szakasztott az anyja! Jaj de szép! »Ptü, ptü, meg nem ígézlek« - tesznek úgy, mintha lepökdösnék. S mikor eltávoznak, ott hagynak a ruhájokból egy szál szőrt, vagy más valamit, nehogy elvigyék a gyermek álmát.

Az *igézéstől* nagyon féltik. A nép hite szerint, különösen azok az emberek, a kiknek a szemöldökük össze van növe, szokták megigézni a gyermeket. Ezek felforgatják szemökkel a gyermek belét. De az igézés ellen is - ugyan mi ellen nincs? - van orvosság: ez a *vízvetés*. Hogy »vetik« a vizet? A tűzhelyre rezes késsel keresztet vágnak s arra színültig vízzel telt poharat tesznek, miközben ezt mondják: »Kék szem, fekete szem, sárga szem, ezer látta, száz levágta, Jézus Krisztus legyen az orvoslója«. Most egymásután három darab tüzes szemet vetnek a pohárba. Mikor az elsőt belevetik, keresztet vetnek rá, tenyerükkel befödik, e szavakkal: »ha fekete szem ígézte, szálljon a feketére«. Erre belevetik a második szemet, keresztet vetnek rá, tenyerükkel ismét befödik a poharat, mondván: »ha kék szem ígézte, szálljon a kékre;« a harmadik szén bele vetésekor: »ha sárga, szálljon a sárgára«. Most már, ha a szén leszáll a pohár fenekére, a gyermek meg van igézve, ha nem száll le, akkor nincs, tehát egyéb

baja van. Ebből a szenes vízből az anya megitatja a gyermeket, aztán két ujját belemártja a vízbe s megkeni a gyermeknek homlokát, hasát, tenyerét, talpát, hátát. A megmaradott vizet az ajtó sarkára öntik, még pedig kereszt alakban. Ha valakit gyanúba fognak az igézéssel, annak erővel is vágnak a hajából, a levágott haját egy lapát szénre vetik s úgy füstölik meg a gyermeket. De meg is lehet előzni az igézést azzal, ha egy darab piros posztót szegeznek a küszöb oldalára.

De van más ellenszere is az igézésnek. Félig kell tölteni egy nagy poharat tiszta vízzel s a poharat beborítani rostával. Most egy tojásnak a fehérjét át kell csorgatni a rostán. Ha a tojás fehérje, mely a víz színén elterül, szoknyás alakot mutat, asszony, ha nadrágos alakot, férfi igézte meg a gyermeket. A tojás-fehérjés vízzel megmosdatják a gyermeket s vége az igézésnek.

Néhol keresztet húznak a földre s hét darab eleven szenet vetnek a vízzel telt pohárba, melyet a keresztre tesznek le. A szenet egyenként dobják a vízbe s mindannyiszor keresztet vetnek a pohárba. Ha mind a hét szén leszáll a pohár fenekére, jele, hogy a gyermeket megigézték. Most háromszor egy-egy cseppet megitatnak a gyermekkel a szenes vízből, a többit az ajtó sarkára öntik, de vigyáznak erősen, nehogy vagy egy csepp emberre vagy állatra essék, mert akkor arra ragad az igézet.

És van orvossága az álmatlanságnak is. Ha a gyermek nem tud elaludni, a sertés-ólból a kocza alól, a mikor a kocza alszik, el kell venni egy marék almot, de úgy, hogy a kocza ne vegye észre; ezt az almot a bölcsőbe kell tenni s a gyermek úgy elalszik, mint a tej...

A *fürösztésre* is van babona. Ha a gyermek a fürösztéskor sír, ez annak a jele, hogy az anya terhes korában kutyához vagy macskához rugott. Terhes asszonynak pedig ezt nem szabad tenni. Hogy lehet most elhallgattatni a gyermeket? Úgy, hogy a tekenő négy szélére egy-egy marék hamut hintesz. Mikor aztán fürösztés után az anya kiveszi a gyermeket a teknőből, előbb a teknő jobb felső és bal alsó széléről, azután a teknő felső bal és alsó jobb szegéről, tehát keresztben, bele kell a hamut kaparni a tekenőbe, ezt a hammas vizet keresztül kell szűrni egy ruhán. Ha az anya kutyához rugott volt, a hamu kutyaszőrré, ha macskához, macskaszőrré változik s a gyermek többé nem sír fürösztéskor.

A mint látszik, e babonás szokásokban a keresztvetésnek nagy szerepe van, a miből azonban nem az következik, hogy csupán a pápistáknál találhatók meg e szokások, - megvannak ezek mindenütt s a kálomista asszony éppúgy megadja a módját. Vallás és babona összekeveredik e szokásokban s nem elégíti ki a babonás hit a lelket, im látjuk, hogy a vízvetés imádsággal kezdődik, Jézushoz folyamodnak, »ő legyen az orvoslója« a megigézett gyermeknek. Szegeden és vidékén, ha a gyermeket megigézték, vagy másként: szemmel megverték, az anya jobb kezének nevetlen ujjával keresztet vet a földre, magára s a megigézett gyermek fejére, aztán a gyermek fejelágyára teszi jobb kezét, mondván a következőket:

Elindult a boldogságos, szűz anyánk, Mária; az áldott Jézust karjára vette. Előtanált három zsidó leányt. Az egyik mondja: Ó de szép az áldott Jézus! Mint a szép piros hajnal. A másik mondja: Ó de szép az áldott Jézus! Mint a szép, fényes nap. Harmadik mondja: Ó de szép az áldott Jézus! Mint a szép tele hold. Megverték, megigézték, Jordán vizére vitték, megfürösztötték, megkeresztelték, piros márványkőre öntötték, azon a piros márványkővön meg nem maradt. Ennek az ártatlan kisdédnek se ártson semmi gonosz szem; sem fejibe, sem karjába, sem bélébe, sem ódalcsontjába, semmiféle tetemibe ne ártson semmi gonosz szem!

És elmond az anya még ezután három Miatyánkot és három »üdvözlét«-et.

De hallgassunk csak oda, már *gügyög* a gyermek. Nyitogatja, szóra csücsöríti szájacskáját. A bölcsőből kezd kinőni, ha ébren van, az *ülőszékbe* teszik, mely három deszkadarabból van

összeróva: a háta magas, két oldala alacsonyabb, de elég magas arra, hogy ki ne forduljon, elől meg egy pálczácska van keresztül dugva, hogy előre ne essék. Aztán kiszabadítják az ülőszékből is, hadd próbálja a mászást. Már van is egy szava: má-má. Ez az első szó. Aztán jön a második tá-tá, vagy pá-pá. Ha akarom: apa, ha akarom, búcsú-szó is. (A Székelyföldön a gyermek búcsúszava: *táj!*) Szót szóra csinál s eleinte az anyjától is csupa oly szavakat tanul, melyeknek könnyebb a kimondása. A kenyér: pépe, az étel általában: papi; a hús: csucu, a víz: biz, a puliszka meg a tej együtt: tej-tej - puj-puj; az édes anyai emlő: csicsi, a ló: czoczó, a szarvasmarha: bú. S így tovább.

Im, már föl is áll a maga emberségéből. Szeretne lépni, mint a nagyok, de nem mer. Az első próba balul üt ki: orra bukik. Se baj, csinálnak neki *járókát*. A gerendához erősítenek egy földig érő rudat, abba a rudba egy félméternyi pálczikát vernek, ezt körülfogják abronccsal s a gyermeket beleállítják. Az abroncs a melléig ér, belefogódzik s elindul. A rud forog, a mint lép s nagyokat sivalkodik a gyermek örömeiben: ime, tud menni. Aztán egyszerre csak kikerül az abroncsból s lám, már magától is lép kettőt-hármat. Leguggol az anya néhány lépésre s úgy biztatja, csalogatja:

Jár a baba, jár,
Jár az Isten kis babája,
Jár!
Erre, erre!

Gyere, gyere, bábóján (lábán),
Gyere, adok kalácsot.

Jár a baba,
Jár, jár,
Jár Istennek,
Jár!

Hozd el Jézus a bábóját
A kis fiamnak!
Hozd el Jézus a bábóját
A kis fiamnak!

Föl-fölkapják, magasra emelik:

Lóg a lába,
Lóg a',
Nincsen semmi
Dóga!

S a mint magasra emelik, kívánnak neki minden jót, különösen, hogy *nagy ember* legyen belőle. S mi a legjobb, mit a nép kíván a fiú gyermeknek?

Pap legyen belőled!

Na meg ennél is több:

Püspök legyen belőled!

Van aztán erről adoma is. A cigány is fölkapta a kis rajkót s kiáltotta: Püspök, legyen belőled! - hanem a gyermek mit tett, mit nem, elég az, hogy a cigány ledobta a »püspököt« e szavakkal: Hóhér legyen belőled!

Az apa térdjére veszi s lovagoltatja:

Czo föl, lovam, czo föl,
Czo föl Barassóba,
Hús, kenyér olcsó,
Bort is ingyen adnak,
Minden kecske ugrására
Egy-egy sajtot adnak.

Czo föl, lovam, czo föl,
Czo föl Barassóba,
Mit vegyek ott Pálnak?
Almát, diót a zsebibe,
Sós pereczet a kezibe,
Csöngőt, pöngőt a nyakára,
Arany vesszőt a hátára!

A szerető, kényeztető beczésre ezer szava, mondása, versikéje van az anyának. Ha kidugja a kezét a takaró alól, megcsípi a keze fejét:

Csíp, csíp, csíp, csíp,
Kis gyerök,
Ne szaladj,
Mert megverődsz!

A tenyerében kört kerekít, mondván a kerekítés közben:

Kerekecske, dombocska,
Itt van egy kis nyulacska.

Most hirtelen végig futtat ujjával a gyermek tenyerén:

Ide szalad,
A likba!

A hóna alá szalad az ujja s megcsiklandja:

Itt, itt, itt,
Szuk, szuk, szuk,
Ide szaladt a nyulacska!

Majd sorba veszi az ujjait s számolja:

Ez elment nyulászni,
Ez haza hozta,
Ez megfőzte,
Ez megette,
Ez meg mosogatott,

(A tenyerében kört kerít.)

Főzi anyám a kását,
Főzi!

Most hirtelen megcsiklandja a gyermek hónalját:

Erre szaladt a kis nyúl,
Tanált egy kis lukat,
Beszaladt!

Verssel tanítják a pacsit-adásra is. Kicsi kezét tenyerébe fekteti az anya s mondja szép csöndesen:

Áldás, békesség,
Mennyben dicsőség,
Búzakenyér, egészség!
Száz forint a zsebibe,
Nekem is jusson belőle!

Mondják így is:

Áldás, békesség,
Búzakenyér, egészség,
Lélek-üdvösség,
Mennyben dicsőség.
Vágom, hasítom,
Szúrom, könyekölöm,
Pacsit adok,
Megcsókolom.

Összetapsikoltatják a kezét:

Tekeröm, tekeröm gombolyagba,
Töröm, töröm a csontját!

Vagy:

Tapsi, tapsi, anyámnak.
Pereczet hoz fiának.
Tapsi, tapsi Jézuskának,
Kalácsot hoz Gyurikának!

Majd a gyermek homlokára mutat, mondván: Itt az oltár!

Aztán a szemére: Itt a két gyertya!

A képére: Itt a két párna!

A szájára: Itt jön ki a pap!

Végül megfogja az orrát s gyöngéden rángatja: Czin, czin, czilin, czin, czilin!

Ám nő a gyermek s lassanként »átveszi a szót« az anyától. A dajkaéneket felváltják a gyermekversikék, a dalos gyermekjátékok. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy ezeket a versikéket, ezeket a dalos játékokat maguk a gyermekek csinálják. Azok közt az apró csúfolódó versikék közt nyilván nem egy gyermekfejből ered, de maguk a dalos játékok, melyeknek egyes szavait ma már meg sem lehet érteni, többnyire a régi, részben a pogányvilág töredékes emlékei. Az ősmagyarság népköltése áldozatul esett a kereszténységnek, s nem egy szokás a gyermekvilág közé menekült, ott maradt meg szokás, dal töredékesen, megromlott formában.

A régi világ töredékes emlékei tehát jó részt a gyermekdalok és játékok, a gyermekek szájára kerültek a nagyok dolgai, itt menedéket találtak, nem bántották. Természetesen, az idő részben

elfogyasztotta, részben megrontotta, de a mi megmaradt, méltán érdekli a jelen és jövő nemzedéket s lehető hű képet akarván adni a magyar nép jelen életéről, nem mellőzhetjük a néplélek e megnyilatkozásait. Ha nem a ma élő néptől erednek is, de az tény, hogy bár töredékesen megőriztek sokat a régiből, s minket arra kötelez, hogy feljegyezzük és tovább adjuk a jövő nemzedéknek. Ezekben a töredékes versekben nem egy nyomát találjuk a pogány vallás szertartásainak, a nap, a föld, az elemek tiszteletének. Nyilván ide, ebbe a régi világba vezet vissza ez a két soros versecske is, melyet napfölkeltkor a gyermekek körbefogódzva dalolnak:

Süss ki, meleg, Isten kapujába,
Menj le, hideg, ördög kapujába.

Ennek már újabb változata lehet ez a versike:

Menj el, hideg,
Gyere elé, meleg!,

melyet hosszan elnyújtva, a végtelenségig ismételve énekelnek a székely gyermekek. Dallal, körbefogódzva üdvözlük a *meleg esőt* is:

Esik az eső,
Érik a szőlő,
Bodorodik a levele,
Le kéne szedni,
Hordóba tenni,
Hunczut a gazda,
Nem néz a napra,
Csak a szép asszonyra!

Régibb keletű lehet az a dal is, melyet a nap elbuvásakor énekelnek:

Daru, daru,
Menj föl égbe,
Hujjánts egyet
A Jézusnak:
Hogy adjon meleget!
A darunak teleket,
Mi nekünk meg meleget!

Nemkülönben ez is:

Hozd el, fiam,
A horgot,
Hogy rántom le
A napot.
Hozd el, koldus,
A napot,
Adok egy rossz
Kalapot!

Fürdés után ezt a versikét kiabálják, szótagolva:

Ó, ó, ó,
Kerek tó!
Bújj ki, csiga, fülemből,

Szántsunk, vessünk, arassunk,
Neked is, nekem is,
Még az *Egyiptomnak* is,
Annak adom a fejem fájását,
A ki hajon fejt van!

E két utolsó sort szaporán mondják s siet mindenik a kalapföltevéssel.

A gyermekjátékok tele vannak - a mint már mondtam - ma már érthetetlen szavakkal s ezeket az érthetetlen szavakat is a hány vidék, annyiféleképpen változtatják, módosítják. Egy-egy szót, mondást pedig a helyi viszonyokhoz alkalmaznak. Az általunk ismert gyermekjátékok, azok, melyek őseredetiségre vallanak, nagyjában megvannak országszerte, s ezek nem is úgy terjednek egyik vidékről a másikra, mint általában a népköltés egyéb termékei, hanem a közös ősforrásból erednek s maradtak fenn töredékesen, némi eltéréssel a vidékek szerint.

Népköltési gyűjteményeink nagy tömegét közlik e játékoknak. E könyvben, természetesen, csak a javát, az érdekesebbeket jegyezzük fel, egyiknél másiknál feltüntetvén a különböző, egymástól messze eső vidékek dalos játékaiknak összetalálkozásait és eltéréseit.

Úgy, a mint idejegyzem, a Székelyföldön dalolják ezt a dalos játékot. A gyermekek körbe állanak, egy a középbe áll, a többi forog körülötte, ezt a dalt énekelvén:

Haj, ge-renda, ge-renda,
Tarto-mányi ge-renda!
And-ris, Band-ris,
Ben-ne - fo-rog,
Ölelj, a kit szeretsz.

A négy első sort elnyujtva, szótagolva dalolják, az ötödiket szaporán, mintegy jelezve, hogy az, a ki a kör közepén áll, hirtelen bekapjon egyet a körből. Mikor ez megtörtént, tovább folytatják a dalt, most már meglehetősen gyors ütemben:

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én édesem!
Szedek szép rózsát,
Kötök koszorúcskát.
Hej, zsimojom, zsámojom,
Zabolai zabszem!
Ne hívjatok engem
Többet Ilonának,
Csak hívjatok engem
Városi ponyának.
Csiftom, paftom!
Városi menyecske!
Állj ki, tavaszi fecske!

Most az, ki legelső állott be a középbe, kiáll, benmarad a második:

Maradj benne kis fecske!

Ismételvén a játékot, a benmaradott szintén párt választ e sor után:

Ölelj, a kit szeretsz!

Ugyane játék egyik változata a sok közül, az Alföldön így hangzik:

Kis kácsa fürdik
Fekete tóba,
Anyjához készül
Lengyelországba.
Termett a meggyfa,
Hajlott az ága,
Levelibe' kis menyecske,
Öleld, a kit szeretsz.

Idáig az Alföldön is elnyújtva énekelik, az ezután következőt már más hangon, szaporábban:

Én ezt ölelem,
Én ezt szeretem,
Szedek neki rózsát,
Kötök koszorút,
Fejre teszem
Gyöngyös koszorút.
Zsidárom, zsadárom,
Zabodaji zabszem!
Ne hívjatok engem
Turbit Ilonának,
Csak híjjatok engem
Virágos Pannának.
Mert én voltam
Ángyomnak,
Asszonyomnak,
Főkötője,
Fűrösztojje,
Bíbor lepedője.

Látjuk tehát e két dalos gyermekjátékban, hogy a székely *zsimojom, zsámojom* az Alföldön *zsidárom, zsadárom*, egy másik változata: *zsiboldom, zsáboldom, zsidalom, zsúdalom*, a zabolai zabszem (Zabola háromszékmegyei falu) *zabodaji*; a székely játékban Ilonának nincs vezetéke neve (ne hívjatok engem többet Ilonának), míg az alföldiben a többet-nek *Turbit* név felel meg. - A székely játékban a *városi ponya* csúf, megbélyegző nevet sejtet, míg az alföldiben igazi név: Virágos Panna. Nyilvánvaló, hogy a székely is, az alföldi is egy forrásból fakadott s egyik egy-, másik másként rontott rajta, mígnem többé-kevésbé értelmetlenné vált.

Ugyane játék más változataiban még több érdekes összehasonlítása is van a romlott, értelmetlen szavaknak, mondásoknak. Az »Ezt ölelem, ezt kedvelem« stb. után egyik alföldi változat így folytatja:

Adjon Isten
Lassús esőt,
Mossa széjjel
Mind a kettőt.
Kántori tánczra,
A Tisza partjára,
(vagy: *Tantori* tánczra,
A víz partjára.)

Pénz volna, pengene,
Karika volna, pergene.
Kállóba fűjják,
Debreczenbe járják,
A kassai lányok
Csak azt fudogálják:
Zsidalom,
Zsudalom,
Zabodaji zabszem,
Ága fának tetejibe,
Hejre, lipityomba!
Haj gerenda, gerenda,
Tartományi gerenda,
Ispilángi rózsá!
Rózsá volnék,
Piros volnék,
Mégis kifordulnék.
Zöld selyem ostya,
Kék galáriska,
Dinom, dánom
Szép Jánoska
Fordulj
Angyalmódra.

(Egyet kihúz a körből s vele tánczol.)

Iccza lánczos, labanczos,
Fekete fátyol fodros!
Az én ángyom kertjibe, kertjibe
Valami van benne:
Ólom deszka,
Fodorménta,
Kántor ménta nóta,
Czo ki, tavaji kutya!

A »Haj gerenda, gerendá«-val kezdődő szakasznak ez a székelyföldi változata:

Haj, gerenda, gerenda,
Tartományi gerenda,
Ipszilom,
ipszilom.
Ipszilomi rózsá!
Ha én rózsá volnék,
Mégis kifordulnék.
Kék selyem mustya,
Zöld galária,
Dinom-dánom, szép Rózsika,
Fordulj angyalmódra!

Az ispilángi rózsából ipszilomi rózsá lett tehát a Székelyföldön, az ostya itt mustya, a kék galáricska itt zöld galária, egy más játékban meg »kerek karazsia«, meg »kövér karasir«.

Gyermekjátékaink legtöbbjében, mint az eddigi példák s a még ezután következők mutatják, a gyermekek valóképpen a nagyok dolgait, cselekedeteit mutogatják nekünk s a házasságra czélzó versek teszik e játékok javát. A leánykérést, a leánykérővel szemben való akadékoskodást megtaláljuk a gyermekjátékokban is.

Ilyen leánykérő játék a *Szép Örzsebet*. A gyermekek körbe állnak s *Szép Örzsebet* a kört kerülgeti. Egyik, az *anya*, kérdezi:

Hol voltál, szép Örzsebet?

Felel Szép Örzsebet:

Innét, onnét, alula,
Fehér lónak alula,
Kapitány uram üzente
Üzenetjét: kérette
Szebbiket, jobbikot,
Karcsú magasabbikot.

A gyerekek forogva felelik:

A mi jányunk nem eladó,
Csak a házba illendő,
Ki sem merjük eresztetni
Száz daru nélkül,
Hintós kocsi nélkül,
A hintóba hat ló legyen.
Ó bé,
Csonka bé!

Mondja erre szép Örzsebet, megfogván a kiszemeltet s kerülván a kört vele:

Kar kezembe,
Juda lányom,
Tanulj emberséget.
Már mi evvel elmehetünk,
Soha vissza nem jöhetünk.
Ugorjatok lányok
a leányok vagytok!
Ipatoknak, napatoknak
Sárga sarkantyúja
Hadd csörögjön,
Hadd pörögjön,
Lánytoknak, legényteknek
Gyöngyös koszorúja.

Így foly tovább a játék, míg szép Örzsebet mind el nem kapta a körben forgókat. Akkor az anya utána szalad az elrablottaknak s kinevetik, ha egyet sem tud elfogni.

Ennek az alföldi játéknak felel meg a különben lényegesen különböző székelyföldi játék, melynek szintén lakodalmi szokásokban van a gyökere. Itt a gyermekek két csapatra oszlanak. Az egyik csapat sorban egymás mellé telepszik a földre, csak egy marad állva, a sor szélén: ez a *vezér*. A másik csapat megbúvik egy kerítés mögé, s onnét indulnak a földre telepedett csapathoz, élükön szintén vezér, a ki e szavakkal üdvözlí:

Kakas, Isten jó napot!

Másik vezér: Récze, rucza fogadja.

Első vezér: Jutkáné, Butkáné,
Te kegyelmed leányodért
Jöttünk legszebbikért,
Legjobbikért,
Rózsaszín orczájuért.

Másik vezér: Mert a mi leányunk
Igen hegyes, igen begyes,
Kőkapu nélkül,
Aranyperecz nélkül
Ki sem adható.

Vagy: Az én lányom nem eladó.
Csak házamba illendő.
Kapufélig sem eresztem
Pergát gyócs ing nélkül,
Kisebb ujját sem mutatom
Arany gyűrű nélkül.

Csak a kezdete egy, de különben másfajta játék a következő, melyet történeti vonatkozása is érdekessé tesz. A gyermekek összefogózva sorba állanak, a két szélső magasra tartja a karját, kaput formálva. Most kezdi a vezér:

Kakas, Isten jó napot!

Kapus: Récze, rucza fogadja.
Tíz, tíz! Ki népei vagytok?

Vezér: Lengyel László jó királyé.

Kapus: Az is nekünk ellenségünk.

Vezér: Miről való ellenségetek?

Kapus: Minapiba itt járatok,
Hidunk lábát lerontátok,
Fel sem ácsolátok.

Vezér: Ácsok vagyunk, ácsmesterek,
Fenyőfából kifaragjuk,
Ingyen aranyozzuk.

Kapus: Honnan kapjátok az ingyen aranyat?

Vezér: Felfutunk Kis-Bódogba,
Kis-Bódogból Nagy-Bódogba,
Kérve kérjük, adva adják,
Ruddal tolják, medenczével mérik.

Kapus: Hazudtok, tolvajok, mert
Vagy lopjátok, vagy csaljátok.
Vagy kuruzsoljátok.

Vezér: Sem nem lopjuk,

Sem nem csaljuk,
Sem nem kuruzsoljuk;
Isten adománya.
Mi a kapu váltsága?

Kapus: Két arany alma s egy tollas vitéz.

Erre a sor vége megindul s a kapun mind keresztül bujnak. Az utolsót a kapusok »elvámolják« s a játék újra kezdődik, míg a vezérnek minden népét elvámolják. Egyedül maradván, lecsúfolják, letapsolják, hogy népe nélkül maradt.

Lakodalmi játék a »Királyúrfis« játék is. A gyermekek körbe állnak. A középén áll a »királyúrfi«, a körön kívül a »kérő«, a ki dalolva mondja:

Én egyedül járok,
Királyúrfi! várok,
Kit adsz nekem,
Kivel haza mennem?

Felel a királyúrfi:

Kozma Juczit.

Mondja a kérő:

Nem kedvellem én azt,
Nem szeretem én azt,
Csúf maga, ruhája,
Rongyos a bundája.

Most újra kezdi dalos mondókáját a kérő:

Én egyedül járok,
Királyúrfi! várok,
Kit adsz nekem,
Kivel haza mennem?

Feleli a királyúrfi:

Osvát Rebit.

Mondja most a kérő:

Kedvellem én azt,
Szeretem én azt,
Szép maga, szép ruhája,
Lobogós ingválla.

Erre kikapja a körből azt, a kit kedvel, s így foly tovább a játék, míg a körből valamennyit összefűzi, s a királyúrfit, ki magára marad, letapsolják, kinevetik.

Szép lakodalmas játék ez is:

Körbe fogódnak, egy leányka a kör közepén áll s a többi dalolja:

Fehér liliomszál,
Ugorj a Dunába!

(A leányka ugrál erre.)

Támazd meg ódalad
Két arany pálczába.

(Két kezét a csipőjére teszi.)

Te similkodjál meg,
Te mosakodjál meg!
Te arany viola,
Te törülközzél meg.

(Simítja a haját s úgy tesz, mintha mosakodnék, törülköznék, szóval: »készül« a lakodalomra.)

Hosszú útnak annyi pora,
Én szívemnek annyi búja.
Kis kertemben egy almafa,
Azon terem arany alma;
Szedjed, rózsám, az almáját,
Csak meg ne sértsed
Gyenge ágát!

Mert az ága elmulandó,
De az alma gyümölcsoltó.
Kék paradicsom,
Liliom, liliom,
Elloptad, rózsám,
Jól tudom, jól tudom,
Söm, söm, söm!

Most más hangon folytatják:

Csörög, börgög az ajtóján,
Nótárus kapuján.
Benne csörög Csitri Julcsi,
Húzzátok a sánczra!
Fölkerekedett a szoknyája,
A szerelem hajtja.
Fáról szakadt rongyos guba,
Vetnéd a nyakadba.

Ismét más hangon:

A nyulacska iczike-piczike,
Ölgyed-bölgyed, befittyen, befittyen,
A jó, *eges* udvarán, udvarán,
Minden délbe dibigán, dobogán:
Annak adjuk a leányt,
Ki felköti a kardját.

Egy elkapja a kör közepén álló leánykát, aztán tánczolnak, folytatván a dalt:

Felkötöttem kardomat,
Fátyol nyakravalómat.

Más hangon:

Adjon Isten záporosót,
Mossa össze mind a kettőt.

Ismét más hangon:

Midalom, dádalom,
Gója, giliczécske!
Gólya süti pogácsát,
Czo ki, tavalyi kecske!

Erre kimegy a leányka a körből s más megy be helyébe, aztán újra kezdik.

Nagyon kedvelik a gyermekek a *kiolvasó* játékot is, mely abból áll, hogy a gyermekek összeteszik egy-egy ujjokat s egy ujjon megkezdik a mondókát, úgy mennek végig az ujjakon egy-egy szóval, vége felé már szótaggal is s a kinek az ujjára esik az utolsó szó vagy szótag, az a - Bűdös Pál, azt letapsolják, kinevetik. E *kiolvasás* játékok közt különösen érdekes az »Ögyötöm, bögyötöm« kezdetű, melynek meglepő hasonmása van meg a zürjéneknél is s a zürjének éppúgy nem tudják, hogy mit jelent egyik-másik szó, mint a hogy nem tudják a székelyek, kik közt e játék ismeretes.

A székely kiolvasós játék így szól:

Ögyötöm, bögyötöm,
Tijom, tájom,
Tozszsok, bozszsok,
Bánya-bükki,
Bükk-magyaró,
Czéla,
Czinegei,
Kácski,
Tarkó,
Pinty.

Az »ögyötöm, bögyötöm«-nek, a mint azt Udvarhelyszéken mondják, Háromszéken az »egyetem, begyetem«, néhol meg »egyerem, begyerem« felel meg, a tozszsok, bozszsoknak meg a *törzsök, börzsök*.

De hogy hangzik a zürjén *kiolvasó*?

Ögödym, ögödym,
Tyvjän, konjön,
Tödtsör, pödtsör,
Niss jam vartön,
Puon, pegyschön
Broton lyijiss.

A székely és zürjén játék három első sora tehát szinte egy.

Ugyane játéknak másik változata a Székelyföldön:

Egyetem, begyetem
Kender - táncz!
Hát kend - sógor -
Mit ki-ált.

Én án-gyomat - kiál-tom,
Vas pál-czámat konga-tom,
Kong-kong-konga-tom,
Kácz ki - tolvaj! -
Te vagy, - te!

Szereszámá nincs ezeknek a kiolvasó játékoknak, s ezek is többnyire mind régi eredetűek, sok száz esztendeje élnek, sőt az *ögyötöm, bögyötöm*-ről nyilvánvaló, hogy ezt még az őshazából hozták honfoglaló őseink.

Lássunk még egy párt belőlük:

Egy időben
Madarak valánk.
Földre szállánk,
Köles szemet
Szedegeténk.
Tökbe töltők,
Tök nem tartá
Vasba töltők,
Vas megtartá.

Idáig két-három szó is esik egy ujja, aztán már csak egy-egy szó vagy szótag, így:

Szip - szép,
Szabó - Pál,
Szípd ki - innét
Ezt a - rette-netes
Büdös - Pált!

Ritkaság a kiolvasók közt az ilyen, mint ez, mert ennek minden szavát lehet érteni. De van akárhány, melynek jóformán minden szava értelmetlen - ma, mint például ez is:

Án, tán, tu-tán,
Fir, fár, lu-kán,
Á-rizs, bá-rizs,
Bu-kor bá-rizs!
Dun-ga, dun-ga,
Dun-ga!

Vagy például ez:

En, ten, ti-nusz!
Szó-re-ke, ti-nusz!
Szó-re-ke, ti-ka-to-ka,
Oja-boja, bam-busz!

Többé-kevésbé érthetők:

Egygyöm, kettöm,
Hábor - német,
Ökör - bika,
Lengyel - László,
Bibicz - Berta,
Karika - bankó,
Butty!

Úgyszintén ez is:

Ögyedelöm - bögyedelöm,
Bille-gény!
Hová - mégy te
Kis le-gény?
Czinczi-náti
Falu-jába,
Suri-nomi
Erdő-ségbe,
Brum, csinn, brum!

Talán sokat is időzöm a gyermekjátékoknál, de azt hiszem, nem végzek fölösleges munkát, mert im látjuk, hogy minden játék egy-egy dal valóképpen, a magyar nép lelkének költői megnyilatkozása, s ritka játék az, melyet dal nem kísér.

A gyermek felül a hintára, a társai hajtják a hintát, s im, dal kíséri a hinta lendülését. A indulást számolással kezdik:

Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolcz, kilencz - tíz!
Tiszta víz!

Itt egy kicsit megállapodnak, aztán kezdődik a dal:

Belé halt a mátkám,
Mivel vontassuk ki?
Tizenkét szunyoggal,
Tizenhárom bolhával,
Tizennégy kullancscsal.
Adjanak egy vékát!
Minek azt a vékát?
Hogy virágot, hogy virágot
Ültessünk beléje.
Minek a virágot?
Vén asszonyok kebelibe,
Leányoknak a kezibe,
Legényeknek kalapjába!

Dongó hajtsa, légy mozgassa,
Hajtsd ki diófa tetejibe!

Erre teljes erővel meglendítik a hintát, kihajtják oly magasra, a hogy csak bírják, aztán más gyermek ül a hintára s kezdik újra: egy... kettő...

A számokra is van versök, minden számra egy-egy rímes mondás:

Egy -
Érik a meggy.
Kettő -
Feneketlen teknő.
Három -
Csörög a járom.
Négy -
Oda bizony nem mégy.

Öt -
Szakad a köd.
Hat -
Kis pad alatt pap.
Hét -
Sütött a pék.
Nyolcz -
Romlik a polcz.
Kilencz - Kis Ferencz.
Tíz -
Tiszta víz.
Ingom, gatyám
Csupa víz,
Az én szívem
Oda visz!

A labdázás ugyancsak mozgalmas játék, de ez is jobban esik, ha vers kíséri. Egy fiú a lapdát fölfelé hajigálja (kukkra, vagy a mint a székely gyermek mondja: kopóra=kapóra), kifogja, vagy legalább igyekszik kifogni, közben meg mondja ezt a verset:

Egy előre,
Két kettőre,
Három hatra,
Kis harangra,
Nagy harangra.
Gyertagyujtás
Meg eloltás
Meg jó hátba
Buffogatás!

Az utolsó szónál a gyermekek szétszaladnak, a versmondó utánuk dob s ha valakit el nem talál, más folytatja a kukkra-dobást. De jól el kell találni, hadd puffanjon, mert a »surlás nem jár!«

Vers kíséri a közönséges *czicza-játékot*, a czeka-futást, mint a Székelyföldön mondják. Egy gyermek a középre áll, jobbról-balról két-két gyermek, összefogódzva. A középen álló a czicza. Kérdi egy a négy közül:

Czicza-macza, melyik szemed fáj?

Czicza:

Mind a kettő egyformán.

Most egyszerre mondja mind a négy:

Ereszd, ereszd, ha jó lesz,
Ha jó szófogadó lesz.

Az egyik oldal »ereszt«, vagyis megfutamodnak. Ha a czicza egyet elfog, ez lesz a czicza, a másik meg párja lesz a páratlanul maradottnak s így folytatják tovább.

Hasonló ehhez a *bolha-játék*. Két gyermek összefogódzik, a harmadik, a »bolha« szembe áll velük s a következő párbeszéd folyik köztük:

Kettő: Nézz az égbe, mit látsz?

Bolha: Békát.

Kettő: Mit eszik?

Bolha: Kását.

Kettő: Mivel kavarja?

Bolha: Disznó czombjával.

Erre szétszaladnak s ha a bolha valamelyiket megfogja, ez lesz a bolha.

Ilyen játék, melynek versenyfutás a vége, temérdek van. Íme még néhány közülök.

Egy gyermek beléáll a gödörbe, ennek a neve *gödöri róka*. A többi a gödör szélén áll, csúfolkodnak a gödöri rókával, ki ide-oda szaladgál a gödörben s addig kapkod a gödör szélén állók után, míg valamelyiket be nem kapja. Közben a gödöri rókát ezzel a versikével csúfolják:

Gödöri róka,
Nincsen benne macska,
Ha én macska volnék,
Egeret is fognék.

Ehhez hasonlók a *sajtos*, a *kendős*, a *nyulas* játék. A sajtos játéknál körbe ülnek, - ezek a sajtok, - van aztán egy botos és egy vevő. A vevő rámutat egyre s kérdi: hogy a sajt? Felel a botos:

Egy peták,
Nem üti fel a pofád.
Én a sajtom nem adom,
Inkább körüszaladom.

A botos és a vevő most körüszaladnak s a melyik hamarabb ér a kiinduló helyre, azé lesz a sajt.

A kendős játéknál körbe fogódnak, egy meg kezében összefont kendővel kerülgeti a kört, míg a többiek dalolják:

Tök, tök, dinnye,
Búza, dinnye,
Zöld árpa,
Zöld levele,
Piros szőke
Borfestékje.

Itt valamelyiknek a háta mögött a kört kerülő ledobja a kendőt, mialatt a többiek az utolsó sort dalolják:

Kendő elejtője.

A melyik háta mögött esett le a kendő, az fölkapja s kergeti a kendő eldobóját. Körbe szaladnak s a kergető a körből ki próbálja rántani valamelyiket, akkor aztán ez kergeti azt, ki előbb kergette a másikat s így tovább.

A *nyulacska* játéknál körbe állnak, középen áll a »nyúl«, kívül a gazda:

Gazda: Mit ásol, kis nyulacskám?

Nyúl: Répát ásnék, ha volna, de nincsen!

Gazda: Adsz-e nekem, ha találsz?

Nyúl: Akkor sem adok.

Erre a nyúl megfutamodik s szalad, míg utól nem éri a gazda.

Kettesben is játszanak ilyen versenyfutás játékot, de a versike itt sem marad el. Például az egyik gyermek a tenyerébe fekteti a másiknak a tenyerét s veregeti, lapogatja e versike kíséretében, minden szótagra egy ütést számítva, így:

Apa-csiga - mama-liga,
Ha u-tól érsz, vaska-rika.

Az utolsó szónál a veregető megfutamodik, a másik utána s ha eléri, megváltozik a szerep.

Mondják ezt a versikét is:

Eb adós, kuty' adós,
Ha meg nem adod, légy adós!

Ezek az egyszerűbb lefolyású s pár sornyi versikével kísért gyermekjátékok nyilván a gyermeki lélek szüleményei s bizonyára azok, mint alább meglátjuk, azok a csúfolódó versikék is, melyekben fölötte gazdag a gyermek népköltés.

A valóság az, hogy a legtöbb játék - dalos, s a melyet dal nem kísér, ott már a testi erőnek, ügyességnek s általában a test mozgásának jut a főszerep.

A nem dalos játékok közt egyike a legkedveltebbeknek a *kótyázás*. A *kótyát* négy fiú játsza s két bot és egy labda kell *hozzá*. Két lyukat ásnak egymástól tíz lépésnyire s kettesével felállanak egymás háta mögött, még pedig kettő a két lyuk közt, vagyis bent vannak a várban, a másik kettő kívül áll. A bent levők kezében a bot, ezek ütik a labdát, a külső kettő a *dobó*. Most a baldobó a jobbdobónak dobja a labdát, ez meg vissza a balütőnek és ez visszaüti a labdát. Ebben a pillanatban a két dobó a középre fut, ott a bottal vívók módjára egyszer *kótyáznak*, akkor a jobbütő visszaszalad s ha ezalatt a balütő által elütött labdát a jobbdobó felkapja s a lyukba dobja, ő marad bent és az ütő marad kint, de ha az ütő hamarabb teszi a botját a lyukba, továbbra is bent marad: övé még a vár.

Régi eredetű játék ez, kár, hogy ez is meg a többi társai lassanként elfelejtődnek. Hát ismerkedjünk meg e »nem dalos« játékok közül is egynéhánnyal. Im lássuk például a *peggyes* játékot. Ám először is tudjuk meg, hogy valóképpen mi fán is terem az a peggyes? A peggyes egy darab csontocska, mégpedig a bárány *bokacsontja*. Erdélyrészben ismeretes ez a játék. Még ismeretes. A gyermekek vonalat húznak a földre s ettől pár lépésnyire annyi peggyest raknak le a földre, a hányan játszanak. Egy peggyest kézben tartanak s a földre rakottakat célba veszik, dobálják. Ki a hányat eltalál, annyit elvesz. Aki az elsőt találja, egynek kivételével mind felveszi s akkor a többiek új sort raknák.

Játszák ugyanis a peggyest, - olvassuk Jankó János Torda, Aranyosszék, Toroczkó cz. könyvében - hogy három peggyest letesznek a földre, egy fiú leül melléjük, jobb kezével egyet feldob, közben egyet felvesz, de egyuttal a feldobottat is elkapja a levegőben. Most aztán egyet feldob s dobás közben kettőt kap fel a földről, kifogván a feldobottat is. Ha mindhárom a markába van, egyet feldob, közben a másik kettőt leteszi a földre, a feldobottat pedig elkapja. Tovább foly a játék azzal, hogy a fiú mindahárom peggyest a tenyerére teszi s hirtelen mozdulattal a keze fejére dobja. Ez a játék bevezetése. Aki ezt sem tudja megcsinálni, azt a

játékból kizárják. Most aztán fogadnak a gyermekek, mégpedig - milliókban. Történik pedig ez a következőképpen. A fogadó a kezefejére tesz két-három peggyest, fellöki s hirtelen kézmozdulattal sorba kifogja azokat. Tíz milliót jelent, ha két feldobott peggyes közül az egyiket felülről, a másikat alulról fogja el; husz milliót, ha mindkettőt felső fogással kapja el; 30 milliót, mikor kettőt alsó, egyet felső fogással kapja el. A negyven millió éppen megfordítottja a tiznek; hatvan milliót jelent, mikor az első peggyest felső fogással, a hátsót (a testfelölit) alsóval kap el; nyolczvan milliót, mikor az alsót balra, a hátulsót jobbra kapva, oldalfogással fogja el; 500 milliót jelent, mikor hármat dob fel s az elsőt alsó fogással, a két hátulsót külön egymásután felső fogással kapja el; ezer milliót, ha mindahármat felső fogással, egymásután fogja el. Aki azt a számot, a mennyire fogadott, nem tudja összehozni, leül a földre, tenyerét a földre fekteti s minden ujja végére egy-egy peggyest tesz. Minden peggyesnek neve van: a hüvelykujjon levő peggyesé *bot*, a mutatóujjé *kapa*, a középsőujjé *gereblye*, a gyűrűsujjé *csípő*, a kisujjé *simító*. A győztes a hüvelyk peggyesét földobja a levegőbe s a kő repülése közben háromszor megüti a vesztes fiú kezefejét. Ugyanígy tesz a többi peggyessel is, csak hogy míg a hüvelykujjánál ütött, mivelhogy itt *bot* a neve a peggyesnek, a mutatóujjánál kapamódra összeszorítja ujjait s úgy vág a kezefejéhez, a középujjnál *gereblyefogakká* válnak a győztes ujjai s végig karmol a vesztes kezefején; a gyűrűsujjánál csíp a »csípővel«, a kisujjánál meg elsimítja a simítóval az ütést meg karmolást. Ha netán a győztes megvéti ezt az eljárást, a vesztes csinálja végig a győztes kezefején ugyanazt.

Igazán érdekes játék a peggyes játék s a mint látható, sok kézbeli ügyességet és jó szemét kívánó. Kár volna, ha az újabb keletű játékok kiszorítanák.

Nagyon közönséges, országosan ismert játék a *lyukba* (lyukba) *vetős*. Egy kis lyukba bizonyos távolságból bele kell dobni a gombot. Ha nem talál a lyukba, de közel esik melléje, az illető rendszerint azt mondja: állók! vagyis nem próbál többet, jöllehet dobhatna háromszor. A lyukba dobás csak abban az esetben szabályos, ha a beledobott gomb nem érintette esés közben a lyuk közelébe hullott gombokat. Aki elsőnek dob a lyukba, felszedi az összes heverő gombokat, újra dobja azokat s amelyik nem talált a lyukba, azt ujjahegyével próbálja befricskázni. De csak egyszer szabad megfricskázni a gombokat s ha nem sikerült befricskázni a lyukba, sorba jön a többi fiú. Ki a mit be tud fricskázni a lyukba, az övé.

A labdajátékok közül a már leírt kótyázás mellett közönséges s mindenütt ismeretes a *várbaállás*. A fiúk körbe állnak, egy a középre. A körbe állók egymásnak dobják a labdát s közbe-közbe egyik-másik a körben állóhoz dob. Ha talál, mind szétfutnak, a vár közepén álló a várból utánok dob s akit eltalál, az kerül a középre. Ha senkit sem talál el, ott marad a vár közepén s tovább dobálják, de viszont, ha az, aki a körben állók közül dob és nem talál, bekerül a várba, míg rendesen mind bekerülnek s aztán újra kezdik a »vár-ostromot«.

Nagy szerepe van a *botos* játékoknak.

Ilyen botos játék a *balabika*. Egy botot lefektetnek a földre s azt egy másik bottal, melynek görcs van a végén, úgy igyekeznek eltalálni, hogy az elhajított bot a két végén tánczolva közeledjék a lefektetett bothoz.

A *parkás* játékban, más néven *malaczosdiban*, követ vagy labdát hajítanak a lyukba; a lyuk mellett bottal áll egy fiú, a *város-szolga* s botjával mind azon mesterkedik, hogy a lyuk felé hajított labdát vagy követ visszaüsse.

Gólyajáték-nak nevezik azt a játékot, melyben bottal bizonyos távolságra kell elütni egy fadarabocskát. Ha az ütőnek ez nem sikerül, be kell falni a fadarabocskát s úgy kell féllábon belovagolni a kitüzött távolságot.

Igen érdekes a »Sánti kuczi« játék, melyet Aranyosszékről jegyzett föl Jankó János, melyet azonban más vidékeken is játszanak. A »Sánti kuczi«-t ketten-négyen játszik. Egy bottal a földre négyszögletes várat csinálnak, azt hat kockára osztják (néha négyes, nyolczas, sőt tizes várat is rajzolnak) s aztán keresnek egy lapos követ: ez a sánti kuczi.

9	8	7
4	5	6
3	2	1
10	11	12

⊙ A

Hat kockás vár.

A sánti kuczit a számok sorrendjében bedobják az első kockába az A. pontból. Most egy fiú féllábon utána megy s a lába hegyével kilöki a követ abba az irányba, a melyből jött. Ezt ismétli a számok sorrendjében. A várra, vagyis a négyszögeket elválasztó vonalakra vagy a sánti kuczira rátaposni nem szabad, aki rátapos, annak újra kell kezdeni az egész játékot. Ha aztán így eljutott a 6. számú négyszögig, szabad addig pihennie, míg tizet számlál, aztán vissza megy a 7-11 útra s ezt ismétli annyiszor, ahányszor erre a dologra »ráállt«, vagyis: fogadott. A melyik fiú elébb készül el a maga dolgával, hozzá fog a másikéhoz s ha azzal is elkészül, »megbutukolja« a másikat. Ez a megbutakolás abból áll, hogy a győztes befogja a legyőzött szemét s vezeti összevissza. A legyőzött kezében van a kő s azt ott köteles elejteni, a hol a győztes parancsolja; a győztes még ezután is sokáig vezetheti a legyőzöttet (mindig becsukott szemmel), végre aztán leveszi a kezét a legyőzött szeméről s ez addig keresi a követ, míg meg nem találja.

A kedveltebb játékok közé tartozik a *bakfitty*, a *farkas-játék*, az *ördögkerék*, a *hunyócska* vagy *buvódsdi*, a *csürkésdi*, a *falhoz közelítő* stb. stb. A bakfittyben vagy másnéven bakugrásban egy fiú a falnak támaszkodik, a másik a hátára ugrik, ráül, mint a lóra, aztán ráugrik a második, a harmadik is, annyi, a hány elfér. Aki nem tud felugorni, az lesz a *bak*. Játsszák ezt úgyis, hogy egy a falnak támaszkodik, a második az elsőnek a lába közé dugja a fejét, a harmadik a másodiknak s így tovább, jó hosszú bakot csinálnak. A többiek ráugornak az így alkotott bakra, mely rendszerint szétesik, s nagy nevetés közt esnek egymásra, fejjel, lábbal összekeveredve. A *farkas játéknál* egy fiú a pásztor, egy a farkas, a többi a juhászkutya. Kalapjukat, ruhájukat ledobják a földre; ezek a juhok. Oda ódalog a farkas, felkap egy »juhót«, szalad vele, a kutyák utána s addig üzik, míg el nem fogják. Az *ördög-kerék* játékban néhányan egymástól bizonyos távolságra a földre ülnek, a többiek meg összefogózva szaladgálnak az ülők körül. A földön ülők azon vannak, hogy a szaladgálók közül valamelyiket megüssék. A kit ütés talál, leül a földre, az, aki megütötte, a szaladgálók közé kerül. A *hunyócska* vagy *buvódsdi* közismeretes játék. A csürkésdit fiúk és lányok együtt játszik. Körben állanak s a kör közepén guggol egy gyermek: ez a *czigány*, a körön kívül jár egy: ez a holló. Kérdezi a holló a czigányt: Mit ásol, czigány? Felel ez: Murkot. - Hát mivel eszed? Felel a czigány: Csürkével: egygyel az enyimmel, egygyel a tiédde. Mondja a holló: De én azt nem hagyom, a szemedet kiásom. Most a czigány »át, gát!« kiáltással egyet elkap a csürké, a körben állók közül s addig ügyeskedik, míg valamennyit el nem kapja.

De térjünk vissza a gyermekversikékhez. A mint mondtam, a gyermekvilág igen gazdag a csúfolódó versikékben. Ártatlan természetű csúfolódások ezek. A gyermek szeme sok félszegséget meglát, mi a nagyok szemét elkerüli s van e csúfolódó versikékben sok találó, elmés. Különösen nevekre csinált versike van temérdek, egy-egy névre több is s ritka név, a melyikre nincs egy pár soros »jellemezni akaró« versike.

Ime egy kis »bokréta« belőlök:

Simijon (Simeon) - sapka,
Szegletes laska.

(Mondják ugyanezt Samukára is.)

Jancsi: bakacsi.
Fára hágott,
Fagygyat rágott,
Nagy semmivel
Elébb állott.

Ádám!
Kutya ül a hátán.

Döme, Döme, dömtele,
Van-e esze? Van fene.

Gergő - tekergő!

Aleluja.
Meghalt Gyurka,
Eltemették
Poczok-lukba.

Gyurka!
Kell-e véres hurka?

János!
Mér vagy olyan álmos?
Azér vagyok álmos,
Mert a nevem János.

Jóska - babóska!

Jóska - poloska,
Kikelt-e már a sóska?

Rebeka!
Letörött a dereka.

Pista, Peti, Palkó,
Turós szájú Jankó,
Tamás bíró, Benedek,
Gyertek elé, egyetek.

Sándor!
Kis kutyával tánczol.

Temérdek csúfolódó vagy jellemző versike van az állatokra is.

A héjára, melytől nagyon féltik a csirkét meg a pipét, ezt kiabálják:

Héja, héja, vakapád!
Varjál nekem tarisznyát.

Vagy:

Héja, héja,
Lakatos,
Ne vidd el a másét,
Csak az uraságét.

A szegény csókára, mely télen át sokat éhezik:

Csóka,
Csörög a csontja.

A kusza, megtépászott tollú tyúkra:

Tyúk, tyúk,
Kusza tyúk!
Merre van a gyalog út?
Arra van a gyalog út,
Amerre a kusza tyúk!

A macskára két versike is van:

A macskának négy a lába,
Ötödik a farkinczája.

Vagy:

Jobb a kutya, mint a macska,
Mert a kutya nagyobbocska.

A haragos pulykát ezzel bosszantják:

Szebb a páva, mint a pulyka,
Szebb, szebb, szebb!

Vagy:

Szebb a páva,
Mint a pulyka,
Mert a pulyka
Taknyos orrú,
De a páva
Arany tollú,
Rud, rud, rud,
Rud a lába
Rud, rud, rud!

A komoran mendegélő bikát is bosszantják, persze a sövény mögül:

Bömböl bika,
Vaskarika,
Bú - bú - bú!
Kést, kést a bikának,
Forró vizet a nyakának,

Bú - bú - bú,
Bú - bú - bika,
Vaskarika!
Van-e husod eladó?
Van, van, de nem jó;
Veszett kutyának való.

A ludat jellemzik ezzel, de emberre is igen talál: két lúd elindul s az egyik mondja: Menjünk a pap rozsába.

Mondja a másik: Ketten szedjük egy zsákba.

Aztán mikor oda érnek, mind a kettő ezt mondja nagy szaporán: Kiki magának, kiki magának!

Jellemző a bárány és a juh szava is. A bárány kint a réten így bég: Eperlapi! - Igen, ezt szeretne ő, de az öreg juh, a tapasztalt juh visszabég: Bár avarat kapnál!

A бүккi vadgalamb így szól:

Mit, mit, mit,
Mit kaptam én?

A nyúl (ha elcsipte a kopó):

Mást, mást, mást!

A kutya így fogadja a vendéget:

Hom, hom, hom,
Honn a gazda, honn.

Természetesen, mindezt az illető állatok hangját utánozva mondják a gyermekek.

Vannak csúfolódó versikéik a különféle népekre is.

A cigányra:

Czigány, cigány,
Szenes zsák!

Vagy:

Czigány, cigány,
Vaskalán,
Czigány duré,
Vaskanduré. (Alföld.)

Ugyanezt a Székelyföldön így mondják:

Czigány móré,
Vacs kandóré!

Az oláhra:

Oláh, oláh,
Ordas zsák.

A svábra:

Sváb, sváb,
Karaláb,
Temesvári
Disznóláb.

A rácra:

Rác, Rác,
Kovedác,
Kígyót, békát
Összerág.

A drótostóttól kérdik:

Van-e verébre patkó?

A zsidóra:

Zsidó, zsidó, vakapád,
Mért nem öszöl szalonnát?
Lásd, a magyar mögöszí,
Drága pénzön mögvöszí!

A magyarra:

Árpa kenyér,
Zab haluska,
Szaladj magyar,
Jó a muszka!

A magyarra és a rácra együtt:

Rác, rác, pokolba,
Magyar, magyar templomba!

(Mondják ezt a magyarra és oláhra is.)

A németre:

Német!
Kinyúl a béled.
Két kis kutya húzza,
Öreg apád nyúzza.

De a mint láttuk, egymást sem kimélik a gyermekek s megvan az ők csúfolódó versikéjük a kis diákra is, ki most kezd lapozgatni az Ábéczés könyvben. Ime elkövetkezett az idő, mikor a gyermek élete nem csupa játék. Viszik az iskolába, mest' uram színe elé, aki beírja a kis diák nevét egy nagy könyvbe. Ennél a nagy könyvnél azonban sokkal fontosabb egy kis könyvecske: az Ábéczé. Ebből tanulták régen az »ábé - abot«, ma meg az *a*-t meg a *b*-t. A régi tanító mód szerint, minden betűnek külön neve volt, a *b*=bé, a *cz*=czé s így tovább, aztán ha megtanulta a gyermek: *a*-bé, akkor elkezdette hadarni *a*-bé=ab.

Erre szól a csúfolódó versike:

Ábé=ab,
Kecske bab,
Hol lakik az
Oláh pap?

Vagy:

Á, bé, czé, dé, borjú láb,
Fogd a farkát, tejet ád.

A régi s mai iskola közt végtelen nagy a különbség. Diplomás tanító 48 előtt ritka mint a fehér holló. Papok, papi pályára készülő ifjak vagy egy pár latin iskolát végzett kántorok tanítják azokat a gyermekeket, a kiket a szüleik feladnak az iskolába. Késő ősszel kezdődik a tanítás, kora tavasszal, a mint a mezei munka kezdődik, vége a tanításnak. Nem igen kényszerítik a szülőket, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Kálmán Lajos könyvében (Koszoruk az Alföld vadvirágaiból) van egy vers, nyilván jó régi eredetű melylyel a régi jó világban az iskolás fiúk bejárták a falut s így hívták a többi gyermeket iskolába. De ez az »iskolábahívás« Gergely pápa napján, márczius 12-én történt s valóképpen iskolai ünnep volt, alkalom arra, hogy a gyermekek a maguk és az iskola számára egy kevés pénzt összekolduljanak. A fiúk fején kék csákó, oldalukon fekete szíjjal felkötött vörös kard, fehér ruhában - így jártak házról-házra a fiuk Szent Gergely napján, magukat Szent Gergely katonáinak mondván. Dicsértessék a Jézus Krisztus! - ezzel köszöntöttek be a házba. Elöl állott egy fiú, zászlóval a kezében (különféle színű pántlikákkal s kendőkkel ékesített hosszú, vékony fa volt ez a zászló); a zászlótartó mögött állottak a »vitézek«. Ezek a vitézek kardjukat összeütötték, mi köszönést jelentett s aztán énekelték a következő verset:

Szent Gergely doktornak,
Hírös tanítónknak
Az ő napján,
Mint elejink szokták,
Mönjünk mi is, fiak,
Oskolába!

Madarak is jönnek
Seregekkel együtt,
Növekesznek,
És most kikeletkor
Gyönyörű tavaszkor
Zöngedöznek.

Egyéb állások is,
Füvek, termő fák is
Mögújulnak,
Tetszenek Istennek,
Nékünk hasznot tesznek,
Így szolgálják.

Hát ti rossz gyermekek!
Itten mit heverték
Egyetömbe?
Ha nincs tanítástok,
Lősz minden munkátok
Haszontalan.

Ha unalmas versünk,
Bocsánatot kérünk,
Édös atyánk!
Minket elejinte...
Félelem' szeretett
Édös anyánk.

Maga Isten mondja (itt a kardjukat ismét összeütik)

És nyilván tanítja

Igéjével:

Nincs drágább adomány

Mint a jó tudomány

Az embernek.

Lássátok, atyátok

Törődnek anyátok

Egyetömbbe.

Krisztus int titeket,

Úgy szülejiteket,

Hogy küldjenek.

Mint *ilyen*et helyben,

A gyümölcsös kertben

A fiatal,

Nevekősznek ifjak,

Gyermekek, jó fiak

Isten által.

Hogyha nem adhattok

Minékünk dejákat

Házatokból,

Adjatok tentára,

Papírosra, pennára

Valót.

Hogy Isten áldása,

És szent áldomása

Házatokon

Maradjon mindvégig,

Világ végeztével

Jószágtokon.

Enek végeztével újra összeütik kardjokat s kapnak egy pár krajczárt pennára, tentára, papírosra.

A Székelyföldön is, de inkább csak a róm. kath. iskolákban, iskolai ünnep napja volt régen a nagy tanítómester, a »doktor« Szent Gergely pápa napja, de más volt a lefolyása, mint az Alföldön. A gyermekek az iskolából a templomba vonultak énekszóval, kettős sorban. Elöl egy fiú Gergely pápa képét vitte. A gyermekekkel együtt mentek a szülők is a templomba. Ott a gyermekek verseket mondtak, énekeltek, majd a pap beszédet intézett a szülőkhöz és gyermekekhez, aztán úgy a mint jöttek, visszamentek az iskolába. Az ünnepet a kántortanító lakásán, a szülők adományából összehordott lakoma fejezte be, melyben szülők és gyermekek egyaránt résztvettek, majd muzsikaszó mellett táncoltak. Jóllehet Szent Gergely pápa napja márczius 12-dikére esik, rendszerint e napon az iskolai esztendő is véget ért. Mint az erre az alkalomra írt rigmus mondja:

A fagyos tél zordon napjai enyésznek,

Iskolától búcsút a tanulók vesznek.

Régi szokás óta Szent Gergelynek napja

Volt erre jelölve, mint examen napja.

A protestáns iskolákban ha nem is ünnepelték meg Gergely napját, (habár itt még szokás volt a »gergelypapai tojás«, vagyis minden szülő egy tojást adott e napon a tanítónak) a tanítás itt is rendszerint véget ért husvét ünnepén, tehát legkésőbb április havában. S mert október meg november havában kezdődött a tanítás, az egész iskolai esztendő alig tett ki hat hónapot.

De milyen is volt a régi iskola? Ismerkedjünk meg vele nagyjában. A tulajdonképeni népiskolával a XVI-ik században találkozunk s többnyire a papok a tanítók. Főtárgy, természetesen, a vallás, az imádságok tanítása, tanítják az olvasást, írást s némi számolást. A gyermekek a paphoz, vagy ha van »mester«, ehhez járnak iskolába, külön iskolaépület nincs. A pap az iskola lelke, s a mennyiben tanítót alkalmaznak, ez a pap utasítása szerint köteles tanítani. Maguk a tanítók is rendszerint papjelöltek ez időben, s a tanítóság első foka a papi pályának - a protestánsoknál. A róm. katolikusoknál már nem papjelöltek a tanítók, jobban mondva: a kántorok, kik a tanítást ingyen végzik, a mennyiben csak a kántori szolgálatért jár fizetés. A hány az iskola, jóformán annyiféle a tanítás, mert közös tanterv nincs. Kiki a maga tudása, belátása, pedagógiai rátermettsége szerint tanít. Még e század első felében is, annál inkább tehát az elmúlt századokban, minden falusi iskolában tanítanak latinul, sőt van arra példa, hogy héberül és görögül is. A tanító minden nap felad egy pár latin szót a gyermekeknek, s másnap fölkerdi e szavakat. Papiros vagy tábla, mire följegyezzék a szavakat, nincs, tehát a feladott szavakat a fejökben viszik haza felé, útközben felkarczolják a kerítésekre, s másnap reggel az iskolába menet leolvassák onnét, ha ugyan közben valamelyik csintalan gyermek a felkarczott szavakat be nem mázolta.

Arról, hogy a tanítók külön képzésben részesüljenek, szó sincs. Az eklézsiák első sorban kántorokat választanak, a fő a jó éneklő hang, a tanítás tudománya mellékes. S ez így van nagy általánosságban egész 1868-ig, az Eötvös-féle népiskolai törvény megalkotásáig. Tankötelezettségről sem lehet beszélnünk a mai értelemben. Összeírták ugyan a gyermekeket, de jó, ha az összeírtak harmada feljár iskolába, ott t. i., a hol van iskola. Nem kényszerítik a szülőket, hogy iskolába küldjék a gyermeket. Hiába is kényszerítenek, mert ritka községben van akkora vagy annyi iskolaterem, hogy az iskolaköteleseket mind be tudná fogadni, s nincsenek egyesületek meg különféle iskolai alapok, melyek a szegény ember gyermekét felruházzák, hogy tél idején iskolába jár hassanak. Mária Terézia ugyan nagyot lendít a népiskolák ügyén, de ismerjük az ő szándékát: ő az iskolákkal nem a nép művelődését célozza valóképpen, hanem a magyar nép elnémetesítését. De ha nem tekintjük Mária Terézia németesítő törekvését, egyébként az ő iskolaszabályzata nagy haladást jelent, mert többek közt megállapítja a tanítástervét is. Az iskolakötelezettséget az 5-12 évre szabja ki s a tanítás-terv megjelöli, hogy az egyes osztályokban mely tárgyak tanítandók. E tanítás-terv szerint tanítani kellett pedig az *első* osztályban *télen*: a kis káté első és második fejezetét, betűismeretet, szótagolást, olvasást, az Ábéczé első tábláját; *nyáron*: a kis káté harmadik fejezetét, szótagolást, olvasást, az Ábéczé második és harmadik tábláját s megkezdik az *írást*. A *második* osztályban *télen*: a bővített káté három első fejezetét, olvasást, az erkölctan első szakaszát, írást, *helyesírást*; *nyáron*: a megbővített káté negyedik vagy utolsó fejezetét, az erkölctan második szakaszát, *német írást*, német nyelvszabályokat. A *harmadik* osztályban *télen*: vallástörténetet, az erkölctan harmadik szakaszát, írást, számvetést, német nyelvtant; *nyáron*: erkölctant, számvetést, egyszerű hármasszabályt, hallás után írást és a latin nyelv elemeit.

A mint látjuk, olvasás, írás, számolás, német és latin nyelv a tanítás tárgyai a kátén kívül, földrajzról, történelemről, természetrajzról, szóval némi általános ismeret nyújtásáról szó sincs. Természetesen, a német nyelv is csak a *tantervben* van meg, tanítani csak a városi iskolákban tanítják, úgy, a hogy tudják. Hál' Istennek, nem nagyon tudták. Még legtöbb eredményt érték el a német nyelv tanításában a Székelyföldön, hol a határőrvidéki szervezet következtében *katonavilág* volt s az ott állomásozó ezredek és századok beleszóltak az iskola

dolgaiba is. A német nyelv tudása nagy előny lévén a katonai pályán, a székely szülők szívesen küldötték fiaikat az úgynevezett triviális német iskolákba, melyeket az egyes századok helyein állítottak fel, annál is inkább, mert a katonai hatóságok az ilyen fiúkat különféle kedvezésekben részesítették. De magukban a falusi iskolákban, különösen protestáns iskolákban, vajmi kevés eredménnyel tanítják a németet. Csak éppen arra törekedtek, az iskolai hatóságok, hogy az examen alkalmával, melyre rendszerint egy katonatiszt is megjelent, tudjanak egy pár német szót is a gyermekek.

Megállapítván az iskolák tanítási tervét, természetesen gondoskodni kellett a tanítóképzésről is. E végből egyes városokban 2-4 hónapos tanfolyamokat rendeztek, de ezek a tanfolyamok nem sokat lendítettek az iskoláztatás ügyén. A kántortanítók rendszerint, még e század első felében is, az esperes előtt állották ki a vizsgát, s az examináló bizottság a falubeli papból, meg néhány falusi emberből állott. Volt e vizsgák közt olyan is, hogy a tanítójelölttel plajbászt meg lúdtollat hegyeztettek, s ha a jelölt ügyesen »aptálta« meg a plajbászt és lúdtollat, a tanításra képesnek jelentetett ki. Megvolt a »diploma«.

Ma, midőn a tanítók jó része diplomás ember, ha nem is mondhatjuk még, hogy a fizetés az egész vonalon arányban áll a tanító által végzett munkával (ámbar újabb időben e tekintetben is nagy a haladás, s remélhetően már a közel jövőben megszűnnek a tanítók panaszai), a régi jó világra bizony ráillik, hogy a milyen volt a tanító, olyan volt a fizetés is. A mint említém, a tanítók általában mint kántorok kapják a fizetést, magáért a tanításért némi csekély tandíj járt az egyes tanulók után. A kántor pedig, mint ma is, fizetését természetben kapta, őszi meg tavaszi gabonát, fát, egy pár hold földet, kaszálót. Egységes fizetésről csak annyiban lehet szó, hogy a hívek egyformán fizettek, már t. i. azok, kiknek földbirtokuk volt, de a kántortanító fizetése attól függött, hogy hány »kepéző«, béradó gazda van a faluban. Hogy milyen volt a fizetési rendszer például a Székelyföldön, a múlt század vége táján, erről tájékozhatjuk magunkat az alsó-csernátoni (Háromszékm.) eklézsia határozatából, mely 1775-ben kelt. E határozat szerint, mely olvasható *Berecz Gyula Háromszékmegye népoktatási intézeteinek története* című könyvében, »a prédikátorok és rektorok fizetése, a régi urbárium értelmében, mindenütt a traktusban volna három kalangya búza (egy kalangya = 27 kéve), s tavasz is (zab) ennyi és egy-egy tereh-fa s hat-hat véka szalad (az a gabona, melyből már egyszer szeszt főztek)«. Ez jár a papnak és tanítónak minden házas embertől, olyformán, hogy két rész a papé, egy rész a tanítóé. A fizetés rendje azonban - jegyzi meg az alcsernátoni határozat - némely eklézsiában igen különböző, »mert itt a nagyobb eklézsiákban a szalad ki nem jár, a hol kijár is, többnyire zabbal fizetnek. Némely filiális eklézsiában, mikor az anyaekléziától elszakadtak, többre is kötelezték magokat. A házas emberek kivétel nélkül fizetik a bért; az özvegy férfi is, ha »ekéjének és szántásának rendi meg nem állott«. Az özvegy asszony férje halála vagy férjétől történt akármilyen elválása után, ha szánttat és vettet, egész kepevel (bérrel) tartozik. Ugyanígy a nőtelen legények is, kiknek külön jószágok van, még ha tizen lagnának is egy háznál. A mely özvegy asszonynak olyan fia van, a ki szántogathat, szintén egész kepevel tartozik; de ha az özvegy asszonynak három olyan fia van, ki egész kepeét fizet, ő maga csak félkepevel tartozik. Aztán jönnek az »osziporások«, a zsellér, a napszámos emberek. Ha jó »dologtehető« zsellér ember, a papnak fizet négy sustákot (egy susták négy krajczár), a rektornak vagyis a kántortanítónak két sustákot. A zsellér özvegye két vég vásznat ad a papnak, egyet a mesternek. A vászonnak singe legyen sustákos. De fizethet pénzt is: két sustákot a papnak, egyet a rektornak. A ki annyira szegény, hogy sem sustákot, sem vásznat nem adhat, minden sustákot egy-egy napszám-munkával válthat meg. »A fattya-vetett leányok, kik házassági tisztességen kívül lettek asszonyokká«, fizetés dolgában az özvegy asszonyok rendjébe tartoznak. Az új házasok, ha béradók, három denárt fizetnek a papnak esketésért; ha nem béradók, egy forintot. A halotti temetésért a pap egy forintot kap, a

»mesterek« éneklésbeli szolgálatjukért ennek harmadát, vagy »a ki mint alkudhatik«. Ha a mester végezi a harangozást, jutalma egy kenyér, egy sült pecsenye és egy korsó sör.

»A gyermekeket taníttatni - mondja az al-csernátoni írás - és azokért nem fizetni, *igazságtalanság* volna, holott a mesterek is így lennének szorgalmasabbak, s mi is úgy ösztökélhetjük erősebben a tanításra, ha illendő sallariumok megjár.

Legyen tehát fizetésök:

Colligenstől	24 dénár,
Legenstől	30 »
Rudimentitástól	40 »
Grammatistától	60 »
Syntaxistától	100 »
Poétától	150 »

melylyel a Dominus Rectorok is contentusok legyenek, hanem ha privátim is tanítják őket, és szorgalmasan tanítsanak, vigyázván inkább a tanítványok épülésére, mint maguk commodításukra, és hogy hivataljokat illendő szorgalmatossággal végezték legyen, annak megbizonyítására esztendőnként Exament constituálni tartoznak.«

Ezektől az esztendőnként való examenektől jobban féltek a mesterek, mint a tanítványok. Az esperes, s egy pár egyházi és világi kiküldött sorba járnak az iskolákat, s ha az examen nem sikerül, a mesternek egyszerűen kiteszik a szűrét: fel is út, alá is út. Általában papnak is, tanítónak is bizonytalan az állása, mert egész e század közepéig szokásban van főként a kálvinistáknál a »pap meg a mester-marasztás«: ha a hívek meg vannak velük elégedve, ünnepelesen megmarasztják, s pap és mester ennek örömeire megraktálja a híveket; ha azonban a hívek meglegedését nem nyerik meg, esztendő kiteltével papot, mestert kiköltöztetnek a falu végére - mehetnek tovább.

E század elején némi javulás mutatkozik a tanításban. Kitűnik ez abból az érdekes körlevélből is, melyet 1820-ban bocsát ki Kis Ferencz étfalvi (Háromszékm.) pap és sepsi egyházmegyei direktor, írván a következőket: »Ha consideráljuk a szegény falusi együgyű népet, az hol magok a szülők is még nevetlen csecsemők az erkölcsi életben, - mely szükséges legyen az ily helyeken az iskola, azt minden jó szív érezheti - ugyanis itt születik az erkölcsi élet, itt nyílik meg a vallásnak és virtusnak ajtaja s a következő nagyobb társaság fundamentuma. Itt vettetik meg, a melyeket ha betéve tartanánk, méltó szemre való hányás, sőt átok is fenyegethetné restelkedésünket. A felsőbb rendeletek semmit el nem mulasztottak, csaknem egymást érik az újabb meg újabb parancsolatok, a legjobb móddal való taníthatásról. A méltóságos főkonszisztórium 1811-ik esztendő 8-ik havának 20-ik napján költ rendelése még azt is kiírta, micsoda tudományok taníttassanak, a melyeket én is kinevezek a következőkben:

1-o. A keresztyén vallásnak sarkolatosabb ágazattjai, Szent História, Kis vagy Koppé Chatekizmus. 2-o. Egy kis Természet és Haza históriája, - hazájok Topográfiáját, produktumait meg kell vélek esmértni, igen rövideden, az ő értelmek szerint. 3-o. Egy kis fizika-geográfiát, összekötve más geográfiával, igen rövideden, hogy ezek által a *babonás principiumoknak* elejek vétetődjenek, hogy esmerjék meg, miből lesz az esső, jégesső, menykő és hogy az aeri tűz nem lüdercz, a holdat nem kutyák eszik meg, és mikor földingás vagy, nem az óriások forgatják. 4-o. Írást, deklinációt, konjugációt, aritmetikát etc. 5-o. A jó, helyes és értelmes olvasáshoz szoktatni kell. - A tanításban pedig ily rendet tartsanak a humanissimus oskolamester atyafiak: *hétfőn, kedden, csütörtökön, pénteken* azt a rendet kövessék és úgy disponálják a gyermekeket, hogy mihelyt villámodik reggel, felmenjenek az oskolába és

reggel harangozásig csináltasson praecest a tanító, egy kis fohászkodást és éneklést mondasson véllek a maga jelenlétében, hogy szokjanak a gyermekek Isten segedelmének kérésével fogni nappali munkájukhoz. 2-o. Reggeli 9 óráig harangozástól fogva mit hadjon a tanító a gyermekeknek, az a tanító prudentiájára bízatik. 3-o. Kilencz órákor menjen a tanító a klasszisba és tanítson a nagyobbaknak deklinációt, komparációt stb., elkezdve itt: hány betű van? 4-o. 10 órától fogva 11-ig a kisebbeket tanítsa s az alatt a nagyobbak a tanító jelenlétében írjanak, hogy ne légyen módgyok a taszigálódásra; 11 órákor pedig bocsássa haza. 5-o. Délután egy órákor menjen bé a tanító és a nagyobbakkal deákul, magyarul olvastasson maga jelenlétében, hogy szokjanak a gyermekek a tiszta, értelmes, sebes és makogás nélkül való olvasáshoz, mert a jó olvasás a többeknek fundamentuma. 6-o. 2 órától fogva 3-ig megint tanítsa a kisebbeket s az alatt a nagyobbaknak hadjon leczkét s azután estvig ismét mit cselekedjék, az is prudentiájára bízatik. *Szerdán, szombaton:* 1-o. Dél előtt 9 órától fogva 10-ig vallást kell tanítani. 2-o. Tíz órától fogva 11-ig a nagyobbaknak aritmetikát. 3-o. Délután 1 órától fogva 2 óráig a kisebbeknek számolást, római és arab számokat s azután játszódni kell bocsátani. *Vasárnap* bibliai históriát olvastasson és parancsolatokat mondasson. A felséges királyi főigazgató tanácsnak 1809. esztendőben költ s azután sokszor megújított Dekretoma tartásánál fogva a tiszteletes Papok a magok eklézsiájokban levő oskolájukat, mint fővigyázók szorgalmasan vigyázzák s vizsgálják, a most kiszabott normativumtól a humanissimus oskolamestereket eltávozni ne engedjék. Az írásra nézve minden tanító oskolamester az írásra vagy maga tegye fel, vagy a gyermekekkel tegye fel a dátumot; és minden szombaton a tiszteletes paphoz küldje által a dictiumokat, aki is vizsgálja meg, ki vagy-e minden órára az írás és maga is vidimásván küldje vissza az humanissimus oskolamesternek, aki egész esztendei iskolai írásokat a gyermekeknek tartsa meg, hogy mind a tiszt, visitatorok, mind pedig az exament alkalmatosságával a tiszt, censorok vehessenek számot, és láthassák meg, ki hogy ment elő napról napra az írásban, amelyből az is meg fog tetszeni, ki mennyit keringett. Mind a tiszteletes papok ezen normativumot protokollálják, mind a humanissimus oskolamesterek magoknak bejegyezzék és oly pontosan teljesítsék, hogy mind vizitáció, mind exament alkalmatosságával a szerint fognak számolni és aki kötelességének tökéletesen megfelel, a méltóságos főconsistorium 1811. esztendőben költ rendeleténél fogva jobb eklézsiában való promóciót, aki negligálja, demóciót és kemény büntetést fog nyerni.«

E körlevél szószerint való közlése, azt hiszem, nem volt fölösleges, mert ez a »bécsi felséges haditanács« rendeletén alapult s így annak főbb pontjaihoz alkalmazkodtak országszerte az iskolák, felekezeti különbség nélkül. Általában a »hadsereg« nagyon szigoruan veszi az iskoláztatást s sűrűn ad ki erre vonatkozó rendeleteket a »bécsi felséges hadi tanács«, mely az iskolák vizsgálatára *Direktorokat* rendel ki s ezek keményen büntetik a hanyag oskolamestereket, előljárókat s a szüléket is, kik elvonják gyermeköket az iskolától.

Hogy mind e nagy szigor mellett is csekély eredményt tud felmutatni 48 előtt a népiskola, nem csodálhatjuk, mert hiába valók voltak a legszigorubb utasítások, hiába írták elő a tanítás tervét is, ha hiányzottak az alkalmas tanítók. Egy pár gimnaziális osztályt végzett diákok ingyen vállalkoznak a tanításra, csak hogy megszabaduljanak ezen a czímen a katonaságtól. Könyvem első kötetében említek egy rendeletet József császár idejéből, mely az előljáróságok figyelmét felhívja azokra az ifjakra, kik csak névszerint kántortanítók, valóképpen nincsenek alkalmazva, ezeket tehát nem szabad föloldani a katonáskodás alól. A fiúkat az oskolamester tanítja, a lányokat a - harangozó. Képzeltető, mily eredménnyel. Ehhez járul az oskolamesterek helyzetének bizonytalansága. Lehet, hogy szorgalmasan végzik a tanítást, de egy vagy más okból összetűznek a hivekkel s ez elég arra, hogy »kiköltöztessék« a faluból. Minden második-harmadik esztendőben más-más az oskolamester, s ritka az olyan mester, ki egy faluban megöregedik. A harangozó leánytanítónak rendszerint egy-egy leányka után 40 krajczár a

fizetése s egy-két hold föld, természetesen ehhez való az eredmény is. De ha több is a fizetés, akkor sem mutathat föl valami nagy eredményt, mivelhogy ő maga is alig tudott többet olvasásnál, írásnál. Az iskolamesterek élete tengődés. Ugyancsak rájuk fér az a csirke, meg az a pár tojás, mit a szülők ajándékol visznek mest' uramnak a gyermek beiratásakor és az examen után. Szerdán és szombaton délután a »tanterv« szerint játszanak a gyermekek s erre a mesterek önkényes adót vetnek ki: minden gyermek hoz egy tojást vagy egy cső kukoriczát mesturamnak: ezzel fizetik meg a délutáni játékot. Még az én gyermekkoromban, a 60-as években is így volt ez. A gyermekek maguk viszik fel a tüzelő fát, mindenik egy-egy hasábot reggel is, délben is és sorban csinálják a tüzet a nagy nyitott kemenczében. Természetesen, a fa nagy része a mesturamnak marad. A tanyai iskolákról nem is beszélve, hol a szétszórt tanyákból járnak fel az iskolába s a nagy távolság miatt havas meg sáros időben szánon meg kocsin viszik föl a gyermekeket (így van ez ma is), s a hol a gyermekek az egész napot az iskolában töltik, ott költik el a magukkal vitt elemózsiát, sőt néhol az egész hétre ott maradnak, csak vasárnapra kerülnek haza, - még oly iskolákban is, melyek bent vannak a faluban, van arra példa, hogy a gyermekek reggeltől estig ott maradnak az iskolában. Berecz Gyula már említett könyvében olvasom az al-dobolyi iskoláról, hogy ott egész 1870-ig ilyen volt az iskolai élet: »Már reggeli 4 órakor bekopogtatnak a rektor uram ajtaján (iskolaépület nincs, tehát a rektor lakásán foly a tanítás), befűtenek a magukkal hozott tüzelő anyaggal, a maradékot pedig lerakják a rektor úr javára. Az egész napot estig a tanteremben töltik. Délben a magukkal hozott élelmi szereket a rektor úr konyháján melegítik meg *s vele együtt költik el*. A tanítói jövedelemnek egyik forrása itt a versmondás. A fiúk a karácsonyi és husvéti ünnepek alkalmával csoportosan megindulnak, közöttük egy a pénztáros és egy a gazda. Betekintenek a falú minden portájára, felváltva verseket mondanak, a miért aztán a jószívű gazda vagy néhány krajczárral vagy pedig valamelyes élelmi szerrel, liszttel, tojással stb. örvendezteti meg a kis sereget. A pénzt a pénztáros veszi át, az élelmi szereket pedig a gazda rakja a tarisznyába, melyet felváltva czipelnek. A »zsákmányt« aztán rektor uram osztja ki közöttük, illendő részt tartván meg a maga számára.«

Az iskolák berendezése a lehető legkezdetlegesebb. Néhol két köre fektettek egy hosszú keskeny deszkát, e mellett kuczorogtak a gyermekek. Mindössze egy asztal van az egész »tanteremben« s ezen írtak sorban a gyermekek, annyian, a hányan az asztalhoz fértek. (Ehhez hasonló felszerelésű »tantermek«-et még ma is lehet találni egyes nemzetiségi iskolákban.) Az asztal sem a mai értelemben vett asztal, hanem u. n. *talpból való asztal*, ami nem más, mint egy közepén ketté hasított jókora átmérőjű szálfá, melynek lapos fele az asztal teteje, a másik felébe lábai voltak belevésve. Egy ilyen asztalnál két gyermek ült szemben egymással, szintén talpból való, gyakran le sem faragott széken. Palatáblának még híre sincs. Papirost csak az urak gyermekei használnak. Egyszerű fatáblát használnak az írásra, melyet a tűznél meglágyított viasszal bekentek s úgy írtak rá lúdtollal. Mikor teleírták, letörölték, levakarták a viaszt s minden írásnál újra bevonták viasszal a táblát.

Egyáltalán az iskolák rendesebb felszereléséről csak e század második felében lehet beszélnünk, ámbár még ma is találkozunk itt-ott, különösen nemzetiségi falvakban, a régi világra emlékeztető iskolákkal. Magam is fordultam meg még nem oly rég oly tót iskolákban, hol a gyermekek a földön guggoltak, padnak vagy padfélének nyoma sem volt s az egyetlen iskolai eszköz a durván faragott nagy fatábla volt. Tollat, tintát, papirost nem láttak a gyermekek. A »tanító« katonaviselt közönséges bocskoros paraszt ember. A »tanterem« és a tanító lakása egy. Itt főzte a tanító az ebédre való krumpliját, s a tanteremben volt összes vagyona: egy tyuk a csirkéivel. Egy ilyen tanítónak a fizetése - a 68-iki törvény után is - alig ment föl 30-40 forintra s mihelyt kitavaszkodott, indult az alföldre - napszámba. Még a hatvanas és hetvenes években is fölös számmal vannak azok a tanítók, kik maguk sem jártak túl a falusi iskolán.

Ezekhez képest professzor számba mennek azok, kik legalább a gimnázium alsóbb osztályait kijárták vagy éppen mesterképzőt végeztek, a milyen már a század első felében is volt egy-nehány az országban. Általában a felekezeti gimnáziumokban gondot fordítottak a kántorképzésre: a jobb hangú, de gyengébb tehetségű fiúk megtanultak orgonán játszani s már a gimnázium harmadik-negyedik osztályból mentek szanaszét próbára. A kinek legjobb hangja volt s a legtöbb egyházi éneket tudta elénekelni - azt választották kántornak; hogy tud-e tanítani, az majd az examennél derül ki.

Még a kántori fizetésben van némi egyöntetűség, a mennyiben a hivek természetben fizetnek, mégpedig annyi csomó szalmát, vagy annyi véka szemes gabonát, a hány béradó gazda volt a faluban. Magáért a tanításért külön fizetnek, bár néhol a kántori fizetésért kell végezni a tanítást is - de rendszerint minden községben más-más a taksa. A legszokottabb díj egy tanuló után 40 krajczár vagy egy huszas (33 krajczár), aztán némely községben újévkor kapott a tanító minden szülőtől egy kakast és Gergely pápa napján egy tojást. A pénzbeli tandíjat néhol megváltották egyszersmindenkorra szántófölddel - így jegyzik fel például ezt Árkos háromszékmegyei községről, mely a 40 krajczárokat 14 $\frac{1}{2}$ véka főrő (körülbelül egy és háromnegyed katasztrális hold) földdel váltotta meg, azzal a feltétellel, hogy míg a földeket bírja, a tanító egyebet nem követelhet a tanulóktól, csupán az újévi kakast és a gergelypapai tojást. Van olyan község, ahol a tandíj egy csirke, melyet 10-15 tojással lehet megváltani, később aztán, mikor pénzben fizetik a tandíjat, a csirkét ajándékuul viszik. A mi addig fizetés volt: szokássá válik s fenmaradt a mai napokig.

Nem is beszélve azokról a »tanítókról,« kik maguk is a betüvetésnél, az olvasásnál többre nem vitték, mert maguk sem jártak túl a falusi iskolán, azoknak a tanítóknak is, kik mégis legalább a gimnázium néhány osztályát kijárták, szégyenletes, megalázó, alárendelt a helyzetök a pappal szemben. Ha még ma is merül fel panasz, főként a felekezeti tanítók köréből, hogy némely pap nem akarja látni a tanítóban a nép nevelőjét s sértő módon érezteti vele felsőbb voltát, ezt éppenséggel nem csodálhatjuk a régibb időkben, mikor tényleg a pap és tanító iskolázottsága közt fölötte nagy volt a különbség. Az a pap, ki végig járta az iskolákat, olyik külföldi akadémiát is járt, nem becsülhette valami nagyra a pár gimnázialis osztályt tanult oskolamestert s ha még uralkodni szerető természet is volt, akár csak egy szolgálival, úgy bánt el a tanítóval. Hogy minő volt a viszony pap és tanító közt, erre érdekes világot vet a tudós Benkő József az ő »Filius posthumus« című munkájában, melyben a nagy-baczoni iskoláról a következőképp emlékezik meg:

»Nevezetes szép iskolája volt eleitől fogva (tehát valószínűleg a reformáció óta) s van ma is ezen Eklézsiának (melyben magam is tanultam) holott *házasság nélkül való Mester tartatik*, mint régen más eklézsiákban is házasság nélkül való mesterek, vagy csak *diákok* is voltak. Ezek néha a collegiumokba is visszamenvén, innen van, hogy ma is néhol a Schola mestert *diáknak* nevezik az hallgatók. Minthogy a bacsoni schola mester *nevezetes scholára* tartozik vigyázni: 1761-ben instált és akkor jó választ is nyert ezen Eklézsia méltóságos kurátora Dániel István urtól arról, hogy az ide való Scholae Rector, mint az oppidanus Rectorok, generális Synodusra, Communitásra etc. való utakat ne tegyen.«

Azt, hogy a nagy-baczoni »schola mester« fölmentést kért a generális és más gyűlésekre való utazás alól, a mai nemzedék talán azzal magyarázná meg, hogy bizonyosan költséges volt ezekre a gyűlésekre való járás. Nem az volt a baj. Hanem a schola mester ezekre a gyűlésekre az esperest kísért s azt ki kellett szolgálnia, valamennyire intelligens embert a legmegalázóbb módon. Ha az esperes megjelent valamely egyházközségben, a mesternek azonnal jelentkeznie kellett előtte s végeznie kellett mindenféle szolgálatot az esperes személye körül, nem véve ki még a csizmatakarítást sem. Az esperes körlevelét a szomszéd községekbe a mester vitte el. A

közygylésekre felváltva kísérték az esperest a mesterek, az egyházkerületi Synodusra pedig mindig a legfiatalabb mester volt a kísérő. Ez töltötte meg az esperes ur pipáját, ez takarította a szobáját, gondozta az esperes ur lovát, szóval: szolgálja volt az esperesnek.

E szolgálatok alól való felmentésért »instált« a nagy-baczoni mester. S ha már Nagy-Bacsonban vagyunk, följegyzem, hogy itt a kántor még ma is kap »kalap koptatás« czimén évenként 1 forint 20 krajczárt az egyházközségtől, miből nem is lehet egyebet következtetnünk, mint hogy a régi jó világban erősen kellett süvegelni a hiveket s a szegény mester nem győzte magát kalappal a maga szükös fizetéséből. Természetesen, ma már más világ van s az 1 forint 20 krajczárt a régi jó világra való derüs emlékezéssel adják át a rektornak. De kétségtelen, hogy egyebütt is megvolt ez a kalap kopás czimén fizetett díj s mindenesetre szép volt eleinktől, hogy ha már megkövetelték a szegény mestertől az alázatos süvegelést, - adtak legalább kalapravalót.

De talán sokat is időztünk a régi dolgoknál. Ideje, hogy búcsut vegyünk a régi jó világtól s üdvözljük a Bach-korszakra virradó alkotmányos érárt, midőn a népoktatás új ösvényen indul s halad esztendőről esztendőre főlebb, főlebb, hogy ma, a század végén, már óriási haladásról beszélhetünk, ha csak ötven évvel tekintünk is visszafelé. A 48-as törvények s köztük a népoktatás törvényének áldásait nem élvezhette népünk, a Bach-korszak föléleszteni próbálta Mária Terézia és II. József császár idejét, ámbár el kell ismernünk, hogy nem tekintve a németesítő szándékát, egyébként az iskolák felállítását s általában a tanítás módszerét illetőleg haladást jelent a Bach-korszak. A Bach-korszakban kezd megszűnni a sillabizálva való olvasás s kezdődik az írva-olvasás tanítása s a Bach-korszak embereinek kérlelhetetlen szigorúsága sok községet hajtott iskolaépítésre, s nagy gondja volt arra is, hogy a gyermekek pontosan járjanak iskolába, meg hogy a tanítók tanítsanak. Természetesen, a Bach-korszak embereinek szeme előtt éppenséggel nem az a cél lebegett, hogy a magyar nép valami nagyon »kiművelődjék,« hanem hogy a »közös hazának« hű polgárok nevelődjének. A hol csak lehet, megkezdik a német nyelv tanítását s a városokban meglehetősen eredményt is érnek el. Ha úgy harmincz-negyven esztendeig kell várni az alkotmányos érára, ma bizony egész más képe volna Magyarországnak.

Hála Istennek, még idejekorán jött az 1868-ik évi XXXVIII. törvenyczikk: a *népoktatás törvénye*. A magyar népoktatás történetében korszakot alkot e törvény, mely ma már sok tekintetben reformra szorul ugyan (dolgoznak is a reformálásán), de e törvénynek köszönhetjük a gyökeres változást a népoktatás terén, azt a valóban nagyméretű haladást, mit a jelen mutat a 68 előtti állapotokhoz képest. Ez a törvény mindenekelőtt kimondja az általános kötelezettséget. Minden gyermeket 6-12 éves korig iskolába járásra kötelez e törvény, sőt 12-15 évig is, de már ezek csak hetenként kétszer járnak föl, az u. n. ismétlő iskolába, mely legujabban országszerte gazdasági ismétlő iskolává kezd átalakulni.

Megállapítja e törvény a tanító minimális fizetését is, mégpedig 300 forintban, mi szintén nagy haladás a multhoz képest. Azóta e tekintetben is jelentékeny a haladás s még nagyobb várható a közel jövőben, de a 300 forint is már óriási summa volt a régi idők természetben meg pénzben megszabott fizetéséhez, mely néhol alig negyven forintra rugott s az is inkább papirosan, mint a valóságban.

A törvény szabadelvűségét dicséri, hogy - természetesen, bizonyos feltételek megszabása mellett, - minden felekezet, társulat, egyesület, egyesek, községek s az állam állíthatnak fel iskolát, viszont azokat a felekezeteket és községeket, melyeknek iskolája nem felel meg a törvény szabta kellékeknek, kényszerítheti e kellékeknek megfelelő iskola felállítására és tartására s e célra a községek az adófizető polgárok egyenes adójának 5 százalékát igénybe

vehetik. A hol a község a maga erejéből nem képes iskolát tartani fenn, az állam megy segítségére, sőt ujabban segíti a felekezeteket is, ha e részben az államhoz fordulnak.

E törvénynek köszönhetjük a *tanítóképzők* felállítását is s ha egyelőre lassan is még, de évről évre szaporodnak az okleveles tanítók, a régibb tanítók számára pedig tanfolyamokat rendeznek, hogy megismerkedhessenek a törvény alapján készült új tanítás-tervvel s a tanításnak a réginél célra vezetőbb módjaival. Egyidejűleg tanfelügyelőket nevez ki a kormány, kezdetben többnyire ugyan olyan férfiakat (a minthogy nem is válogathatott nagyon az erre alkalmas emberekben), kik az iskolák dolgaival, a tanítás helyes utra való irányításának módjával nem igen ismerősök, de kezdetnek ez is valami s az idő - a mint azt ma már mondhatjuk - e tekintetben is jórészt orvosolta a kezdet nehézségeivel járó bajokat.

A tanító és a szülők között való bensőbb kapcsolatot célozta s általában a népben az iskola iránt való elevenebb érdeklődést vélte fölkelteni a halhatatlan emlékű Eötvös József az *iskolaszéki* intézmény megalkotásával, melyre ma sűrűn ugyan a panasz, s bizony kíváncsi is volna valamely módon újraalakítani ezt az intézményt vagy inkább más egyébbel pótolni, de a cél szép volt s tényleg az intézménynek az ország számos községében áldásos volt a hatása, különösen a kezdet kezdetén, mikor csakugyan nagyon szükséges volt az iskolák iránt való érdeklődés fölkelése.

Az iskolaszékek az iskolafentartó egyházközségek, illetőleg a községi képviselőtestületek tagjaiból alakulnak, maga az egyházközség, illetőleg községi képviselőtestület választja azokat, három évről három évre. Elnök rendszerint a helybeli pap. Az iskolaszék választja a tanítót, ez ellenőrzi a tanítást, a mi bizony számos községben írott malaszt marad, mivelhogy akárhány a régi világból való iskolaszéki tag jóformán sem írni, sem olvasni nem tud, s ha tud is, csak annak lehet ellenőrizője, hogy a tanító tanít-e, a tanítás mikéntjét, természetesen, nem ítélni meg.

Az állami iskoláknál az iskolaszéknek megfelelő testületnek *gondnokság* a neve, s ennek tagjait a miniszter nevezi ki, lehetőség szerint a község legértelmesebb embereit szemelvén ki. Itt is rendszerint a pap az elnök, s ha több felekezet van a községben, annak a felekezetnek a papja, a mely többségben van. Erre a tanítók kinevezésénél is tekintettel van az állam, s különösen oly iskolához, hol egyféle felekezet van, más felekezetbeli tanítót ritkán nevez ki, már azért sem, mert a legújabb idő óta az állami tanítókat egyben a kántori teendők elvégzésével is megbizsa az állam. Az újabb tanító nemzedék, mely már diplomával lép a tanítói pályára, nem vágyakozik a kántorságra, mivelhogy a kántoroknak nincs nyugdíja, ha csak egyszersmind nem tanítók is, s ma már csak a gazdagabb eklézsiák tarthatnak külön kántort, melyek jelentékenyen nagyobb fizetést adhatnak, mint ad az állam vagy a község az ő tanítójának. A tanításnak nem válik ugyan hasznára, hogy az állami tanító egyben a kántori tisztelet is végezze, hisz gyakran épp a tanítás órájában kell temetésnél szolgálnia, de »a szükség törvényt ront« s a szegény eklézsiákat nagy tehertől menti meg az állam, midőn az ő tanítójának megengedi, hogy a kántori tisztelet is végezhesse. Természetesen, a tanító fizetése is emelkedik ezzel, ha nem is kapja a teljes kántori fizetést, a menyiben, rendszerint, valami méltányos összegben kiegyezik az egyházközséggel.

A magyar népoktatás ügye különösen a 90-es években vesz nagyobb lendületet, eladdig az 1868-iki népoktatási törvény jótékony hatása csak szórványosan mutatkozik, a haladás részint a felekezeti féltékenykedés, bizalmatlankodás, részint az állam nehéz pénzügyi helyzete miatt lassú menetű. A felekezeteknek az állam iránt való bizalmatlankodása még máig sem enyészett el teljesen s többnyire csak oly egyházközségek adják át iskoláikat az államnak, melyek teljességgel nem tudják az iskolát fentartani, a tanítót fizetni a törvény kötelezte módon. Am ez a bizalmatlanság *a magyar állammal* szemben teljesen indokolatlan, hisz az államnak

különös nagy gondja van a vallás-erkölcsi nevelésre s tekintélyes összeget költ a hitoktatásra, a mit, természetesen, maguk a papok teljesítenek. Oszlik is lassanként a bizalmatlanság s ma már rohamosan szaporodnak az állami iskolák. Csak legujabban ezer állami iskola építését szavazta meg a törvényhozás s ebből már háromszázat 1898-ban felállítottak s ez idő szerint már 27 ezer tanítóból háromezer az állami.

Ha nagy vonásokban is, igyekeztem képet adni a népoktatás régi állapotáról; nem lesz fölösleges, ha e képet kiegészítem a 68-iki törvényt követő harmincz esztendőről egybeállított statisztikai adatokkal. Im, lássuk a fokozatos emelkedést.

Két évvel a 68-iki törvény megalkotása után, 1870-ben 2.284,741 iskolaköteles gyermek volt, vagyis a lakosság 16.85%-a; 1880-ban 2.097,490, a lakosság 15.20%-a; 1890-ben 2.524,569 (a lakosság 18.16%-a) és 1897/98-ban 2.925,305, - a lakosság 19.29%-a. Ebből iskolába járt 1870-ben: 1.106.954 mindennapi és 45.211 ismétlő iskolás; 1880-ban 1.262,453 mindennapi és 357.239 ismétlő; 1890-ben: 1.581,974 mindennapi, 478.538 ismétlő; 1897/98-ban 1.764,614 mindennapi, 589.691 ismétlő iskolás.

A *népiskolák* száma 1875-ben 15282 volt, még pedig elemi iskola 15.162, felső népiskola 61 és polgári 59. 1890-ben: elemi iskola 16.559, felső nép 64, polgári 164 és felsőbb leányiskola 18, összesen 16.805. 1897/98-ban volt elemi iskola: 16.769, felső népiskola 31, polgári 277, felsőbb leányiskola 25, összesen 17.098, tehát huszonöt év alatt két ezerrel szaporodott a népiskolák száma, a tanteremek száma pedig 1870. óta, a mikor 17.702 volt, 1896/97-ig 27.116-ra emelkedett, tehát *tízezer* tanteremmel több. Ugyanígy emelkedett a *tanítók* száma is. A népoktatási törvény 1869-ben 17.792 tanítót talál, kik közt, természetesen, vajmi kevés az okleveles ember; 1880-ban már 21.664 tanító működik, 1890-ben 24.908, 1897/98-ban 27.717, ebből 25.499 okleveles. Tanítónő jóformán alig volt a népoktatási törvény életbeléptekor, mindössze a tanítók 3%-a, ma már a tanítóság 18%-a tanítónő.

A népoktatási törvény életbeléptével számos tanítóképző létesül s 1869-ben 45 férfi- és 34 tanítónőképző van, de ez a szám már 70-ben leapad, nevezetesen 40 férfi- és 7 tanítónőképzőre, míg 1881-ben 55 a férfi tanítóképzők száma s 17 a tanítónőképzőké. 1896/97-ben 48 elemi férfi, 22 elemi nőiképző, egy polgári tanítóképző és négy polgári tanítónőképző van. Ez a nagy ingadozás onnét van, hogy sok felekezeti tanítóképző megszűnik, miután az illető felekezet nem tudja a törvényszabta színvonalon fentartani a képzőjét, különösen mióta az állam megköveteli, hogy a felekezeti tanítóképzőkben is négy éves legyen a tanfolyam, mint az államiakban. Azt talán nem kell bizonyítani, hogy mennyire fontos a tanítók egységes képzése, ehhez azonban csak egy lépés a négy éves tanfolyam az összes tanítóképzőkben. Valameddig nem az állam ad oklevelet az összes tanítóknak, úgy nemzeti, illetőleg állami, mint az oktatási érdekeket illetőleg nem lehet tökéletes a megnyugvásunk.

Ha a jelen állapotot nézzük, öröndetes fejlődés képe tárul elénk az egész vonalon. A tanító többé nem színpadi figura, nem egy szükséges rossz, a kit a mily sovány kenyéren tartott a nép régente, éppoly kevéssé is becsülte meg. Míg még nem oly rég is a tanítói pályára vagy a gyöngye vagy a nagyon szerény fiúk mentek, ma már anyagilag is kezd kíváncsú lenni a pálya, kenyeret és társadalmi tisztességét biztosít az erre lépőnek. Az állam maga egészíti ki a felekezeti és községi tanítók fizetését négyszáz forintra, a menyiben az erre képtelen egyházi és politikai község e részben hozzá fordul, az erre képest meg rá kényszeríti, a saját iskoláiban pedig fizetési fokozatokat állapított meg épp legujabban, 1899-ben. Négy fizetési fokozat van, midőn e könyvet írom, s a helyi pótlékokat eltörölvén, ez idő szerint 943 tanító kap 400, 1206 tanító 500, 387 kap 600 forintot és 80 tanító 700 forintot. Azok a tanítók, kik 700 forintnál magasabb fizetést élveznek, ezt a többletet személyi pótlékként kapják. Az 1899-iki fizetés-rendezés szerint, a 2610 állami tanító közül összesen 520 részesült részint fizetésemelésben,

részint a helyi pótléknak a törzsfizetéshez való csatolásával nyugdíjjogosultsági előnyben. - Ha most még tekintetbe vesszük az öt évről öt évre kijáró korpótlékot (a törzsfizetés 10%-a) - joggal mondhatjuk, hogy ma már a tanítói pálya nem tartozik azok közé, melyekre csak kénytelenségből lép az ifju.

Az iskolaépületek dolgában is nagy a haladás a legujabb idő óta. Az állami iskolák nagy részét bérházakban helyezték el annak idején s bizony sűrű panaszok emelkedtek az iskolák és tanítói lakások nyomorúságos volta miatt. Wlassics miniszteré az érdem, ugyanazé a miniszteré, kinek a tanítói fizetések rendezése és javítása is köszönhető első sorban, hogy ma már egymásután épülnek az ország minden részében az oktatási és egészségügyi követelményeknek megfelelő iskolák. Már az Eötvös-féle népoktatásügyi törvény rendeli, hogy az iskolákat egészséges helyen építsék, a tantermek elég nagyok (egy tanteremre 60 gyermeket s minden gyermekre legalább 0.8-1.2 m² helyet számítva), világosak és könnyen szellőztethetők legyenek. Utasítja e törvény az iskolafentartó hatóságokat, hogy a meglévő iskolákat az említett kellékeknek megfelelően alakítsák át. Ugyanígy gondoskodik a törvény a kisdédóvó épületekről is: itt egy teremre legfeljebb 80 gyermeket számít s minden gyermekre legalább 0.8 m² tért. A közoktatási kormány 1870-ben adott is ki minta-épületterveket, ellátva a kellő tájékozással, hogy miként építsék a népiskolákat az egészségügyi és pedagógiai követelményeknek megfelelően, s ugyanily tájékoztatót adott ki 1892-ben a kisdédóvók építéséről is. Ám az iskolafentartó hatóságok nem nagyon vették figyelembe a kiadott mintaterveket s ez a körülmény indítja arra Wlassics minisztert, hogy új mintaépület-terveket adjon ki, a legkisebb részletre is kiterjedő tájékoztató kíséretében. E mintaépület-tervekből, melyek szerint a most felállítandó ezer állami iskola épül s a melyek szerint építik újra a régiebb állami iskolákat, bemutatok néhányat képből is. Általában azt hiszem, nemcsak a mostani idő, de a jövőendő nemzedéknek sem lesz értéktelen, ha e könyvben is megörökítem, milyennek gondolták e század végén a *minta iskolát*. Ha sikerült némi fogalmat nyújtanom a régi iskoláról, annak berendezéséről, a tanítás módjáról, bizonyára nem lesz fölösleges, ha a késő nemzedékek számára feljegyezzük: milyen volt az e századvégi iskola az ő berendezésében s ugyanugy, ha láttuk, hogy mit tanítottak például e század elején a népiskolákban, mit tanítanak e század végén.

A Wlassics miniszter által egy vaskos nagy könyvben kiadott »kisdédóvodai és népiskolai mintatervek, építkezési utasítások« az országos közegészségügyi tanács javaslata alapján készültek s a minta iskolaépület kellékeit a következőkben szabják meg. Először is: *minő legyen az iskola telke*. A teleknek oly helyen kell feküdni, hogy a gyermekek mennél könnyebben elérhessék s nagy közsgben lehetőleg több telket kell e célra kiszemelni. Inkább több kisebb iskolát, mint egy nagyot. Ennek az az előnye van, hogy, ha egyik iskolát be kell zárni fertőző betegség miatt, esetleg a többibe járhatnak a gyermekek. A telek környékén ne legyen vásártér, vasút, országút, folyó, záporárok; ne legyen bűzös hely, gyár, kormos kovácsműhely, sertésölő híd, mén- és bikatelep, bordélyház. A telek mennél nagyobb, lehetőleg minden oldalról szabad legyen. Szemügyre kell venni, hogy a szükséges épületek célszerűen helyezhetők-e el. A szomszédos, átellenes házak ne fogják el az iskola világát. A telek talajviszonyait egészségi szempontból meg kell vizsgálni.

Milyen legyen az *iskola épület*?

Az egyosztályu iskolában szükséges helyiségek: *a)* a tanterem, *b)* az előcsarnok, *c)* árnyékszék, *d)* mosdó- és ruhaszoba. Több osztályu iskolában ugyanazok a helyiségek többszörösen szükségesek s ezenfelül egy külön szoba szertárul, mely a tanítóknak gyülekező helyül, valamint irodának, kisebb épületekben könyvtárul is szolgálhat. Egy vagy két osztályu iskolában csak egy tanítói lakás lehet az iskolaépületben. Több osztályu földszintes iskolánál

nem célszerű, ha a tanító és a szolga benn laknak. Több osztályu iskolánál lehet az épület emeletes is, de két emeletnél magasabb nem lehet. Az utca vonalától legalább hat méternyire kell bent lenni az épületnek. Az ablakok lehetőleg északkeletre, északnyugatra vagy délre tekintsenek. A szilárd és tűzbiztos anyagból épített iskola padlójának száraz talajon legalább fél, nyirkos talajon legalább egy méterre kell esni az udvar szintjétől. Az épület alá vagy pincze jön, vagy költség hiányában, az alapfalakon belől a talajt a padlózatig föl kell tölteni. A tiszta kavics, homok vagy tiszta friss gyársalak-töltésre cement-beton vagy aszfalt boríték jó s erre fektetik a padlózatot. Télen nagyon hideg, nyáron nagyon meleg klímákra való tekintettel az iskola főfalát legalább 60 cm. szélességben kell építeni. Téglán és építőkövön kívül, költség hiányában, használható a téglával kevert vályog és a rámás (farácsos, faváz, kává) építkezés is, sőt bizonyos vidékeken az ott szokásos még egyszerűbb építkezési mód is (vert fal, fecskerakás stb.), ha az iskola fala és padlója biztosítva van a nyirkosság ellen. A vályogfal szélessége legalább 70 cm. A fedél: cserép, pala, vagy kátrányozott fazsindely. Tűz esetére oltó-szerről is kell gondoskodni, zsuppal, náddal egyáltalán nem szabad földni iskolát. Az épülettől kellő távolságban kell ültetni a fákat, hogy a tantermeket ne sötétítsék. A tanterem legfőlebb 12 méter hosszú, s 6.30-6.50 m. mély. Magassága legalább 3.80-4 méter. Az alapterület jól szellőzött iskolában is kisebb tanulók számára legalább egy, kevésbé jól szellőzöttben s nagyobbak számára legalább 1.20 négyzetméter. A falat jó sűrű mészszel kell bemeszteni s nem szabad a falat rajzokkal befesteni avagy papírral bevonni, sem a falat alul deszkaburkolattal fedni, mert mindez a terem tisztogatását, nevezetesen dezinficziálását nehezíti. A terem mennyezete teljesen sima és a fallal egyszínű legyen, s a terem fölött a padlást semmiféle célra sem szabad használni. Legcélszerűbb a cement és aszfalt padlózat s ezt köröskörül mintegy 12 cm. magasságra föl kell vezetni a falba; ha pedig fa a padlózat s nincs alatta pincze, ez alá nyirkosság ellen mentesítő réteg jön, pl. 10-15 cm. vastag beton vagy aszfalt. A fapadlózatot évenként egyszer forró lenolajjal kell itatni. Tégl-, sárganyagpadló, vert, tapasztott padló egyáltalában nem alkalmazható iskolákban, mert ezek nehezen tarthatók tisztán s könnyen magokba szedik a fertőző anyagokat.

Az ajtó *kifelé* nyíló, egy szárnyas és tágas legyen s ha a terem 10 méternél hosszabb, két ajtó szükséges. Nem jó, ha az ajtónak kiálló küszöbe van, mert a gyermekek könnyen megbotolhatnak. És nem célszerű a kirúgó deszkázással diszített ajtórámázat, mert port gyűjt. Sima, fehérre, vagy világos szürkére, avagy világos-sárgára festett ajtó a célszerű: ez könnyen letörülhető. Az ajtónak a tanító asztala közelében, az osztály első harmadában a helye. Ha két ajtó van, a másodiknak a terem utolsó harmadában. Az ablak keskeny, magas és sűrűn álló legyen s nem széles, alacsony és ritka. Keskenyek az ablakközök, nehogy széles árnyékot vessenek a terembe. A tanteremben levő ablakok területének összege a tanterem területének $\frac{1}{5}$ részénél nagyobb tért foglaljon el. A nálunk gyakori kemény télre való tekintettel szükséges a kettős ablak. A kettős ablak közt fehérítetlen, egyszínű ponyvavászonból való függöny fődje el az ablak egész nyílását.

A fűtést télen összhangzásba kell hozni a szellőzéssel. Legalkalmasabb a köpönyeges, feltölthető vaskályha, de oly vidékeken, hol szén meg kokszt nincsen és a tűzifa elég olcsó, megfelel a cserépkályha is. Tíz méternél hosszabb tanteremben két kályha szükséges. A kályha lehet kívül avagy belül fűtő; ez utóbbi gazdaságosabb és egészségesebb, előbbi kényelmesebb és tisztább. A belül fűtő kályha minden ajtaja (tűzelő és hamuajtó) kulccsal záruljon, hogy a gyermekek ne játszassanak a tűzzel. Különösen célszerű a szellőztető köpönyeges kályha, a melynek levegőcsatornája van a padló alatt az udvarra, utcára, a honnét a friss levegő a kályha és köpönyeg közé áramolva, fölmelegedve jut a terembe. A szellőző kályha köpönye alatt tágas ajtó van s tulságosan forró időben és olyankor, a mikor a gyermekek még nincsenek az iskolában, az ajtó felzárása mellett fűtnék, a midőn a terem fűlik

ugyan, de hideg külső levegőt nem kap; enyhébb időben, félig zárt ajtó mellett fűtnek, a mikor közepesen fűt és szellőz a kályha; néha, még enyhébb időben, avagy ha bűz van a teremben, egészen elzárják a belső ajtót s így bőséges külső levegőt kapnak. Szellőzésre még levegő-bebocsátó csövet is kell készíteni a teremben, az ablakok mellett levő sarokban, úgynevezett Tobin-csövet. Ez egyszerű körülbelül 20 cm. átmérőjű pléh cső, a mely a padló magasságában kívülről bevezet a falon át a szobába, itt félkörben fölfelé kanyarodik és 2 méter magasságban nyílik. Kulccsal nyitható és zárható szellentyű van rajtok. Ha a terem levegője forró és nem eléggé szellőzött, ezt a csövet egészen vagy félig megnyitják s így a szellőzést czélszerűen kisegítik. Ha a kályha nem szellőzős, hanem egyszerű köpönyeges kályha, akkor 60 tanulóra legalább egy, több tanulóra két Tobin-cső szükséges; ha szellőzős, akkor 60-nál több tanulónak is elég egy Tobin-cső. A kályhát a tanító mellett levő szobasarokba helyezik el, miután másutt sok helyet foglal el és sugárzásával terheli a tanulókat s ellenző állítandó elébe, hogy a forróságtól megvédje a kályhához közel ülő tanulót.

Következik az iskola berendezése. Itt természetesen legfontosabb a pad. »Az iskolapadot - mondja az utasítás - gondosan kell készíttetni, mert annak czélszerű avagy czélszerűtlen szerkezete, valamint értelmes avagy fonák használata jelentékenyen befolyásolja a gyermek kényelmes és türelmes ülését, és befolyásolja teste épségét és egészségét is. Különösen fontos a czélszerű pad a zsenge korú, gyöngye testalkatú, közellátásra hajlandó gyermekekre. Különösen fontos továbbá azokra is, akik az elemi oktatással nem fejezik be iskolázásukat, hanem tovább is, éveken át iskolalátogatásra vannak utalva; de azért a falusi, erős, egészséges gyermekek számára is megfelelő padokat kell beszerezni és a padokban való helyes ülésre föl kell ügyelni.« Milyennek kell lenni az egészséges, czélszerű padnak? Az ülőpadnak oly magasnak kell lenni, hogy a rajta ülő gyermek térdhajlása derékszöget alkosson, a talpa pedig egész hosszában a padlón nyugodhasson; olyan széles, hogy a gyermek elférjen; olyan mély, hogy medenczéje s czombjának két harmada rajta nyugodhasson és medenczéje alakjához képest kissé vājultan feszüljön. Legyen rajta támaszték, a melyre a gyermek könyökével, igen csekély hátradőléssel támaszkodhasson s e támasztéknak a medence és hát domborulatával s a keresztcsont tájéka homorulatával megfelelő homorulata, illetőleg domborulata legyen. Az asztalnak oly magasnak kell lennie, hogy a gyermek előre hajolás nélkül éppen jól láthassa könyvét és írását, vagyis a padban ülő gyermek könyökénél valamivel feljebb érjen; e mellett elég széles legyen, hogy írás közben ne lökdössék egymást a gyermekek és csekély lejtője legyen a mell felé, hogy a könyv, írás lapját jobban lássák, egyenesen ülve, erősebb előre dőlés, lehajlás nélkül is irhassanak és olvashassanak, felkeléskor felállhassanak s a padlóra társaik tulságos zavarása nélkül kijöhessenek. Természetesen, a különböző korú és nagyságú, de sőt testalkotású gyermekek számára különféle iskolapad szükséges, nevezetesen, minden iskolában, melybe 6-12 éves gyermekek járnak, háromféle nagyságú padot kell készíteni, még pedig a következő méretekkel:

Az ülőpad méretei:

	1.	2.	3.
	számu iskolapad.		
Magasság (a padlótól az ülődeszka felszínéig)	31	34	38 cm
Szélesség (egy-egy tanulóra)	52	55	60 »
Mélység	25	27	29 »

Az ülőpad szélét nem élesre, hanem gömbölyűre gyalulják, úgyszintén elülről hátrafelé gyengén, 2-3 cm. mélyen, vājják ki, hogy a gyermek teste alakjához simuljon. Támasztékul a következő sorban álló iskolapad asztala szolgálhat, kivéve az utolsó padot, a melynek külön támaszték szükséges. A támaszték felső $\frac{2}{3}$ -ban, mérsékelten dűl hátrafelé, úgy, hogy a felső

széle 2-3 cm-re álljon hátrább, mint az alsó. A leányok ülőpadjait átlagban 1-1 cm-rel alacsonyabbra készítik, mint a fiukét.

Az asztal méretei:		1.	2.	3.
		számu iskolapad.		
Magasság	1) a tanuló felé tekintő széle felületéből a padlóig mérve	50	56	68 cm
	2) a tanulótól eltekintő szélei	54	60	70 »
Szélesség	(egy-egy tanulóra)	52	55	60 »
Mélység		24	26	28 »

Az asztal lapja előre (a tanulóhoz) huzható és összehajtható szerkezettel készül, hogy a tanuló részint előre dőlés nélkül írhasson, másrészt hogy feleléskor felállhasson, a táblához mehes-sen. A tinta- és tolltartó számára az asztal lapja alatt célszerű, megfelelő hely van, úgy hogy az összehajtott asztallap a tintatartót elfödje, előhúzáskor meg szabadná tegye. A tintatartó jobbkez felől áll. Az asztal lapja alatt 12-15 cm. magas, a gyermek felé nyitott, fiók van, a könyvek, irkák számára. Az asztal lába gömbölyű, hogy ne sértse a gyermek testét. Minden gyermek teste nagyságához mért padban üljön, még pedig az 1. számu padban a 6-8 éves, illetőleg 115 cm-éternél kisebb gyermekek, a 2. számu padban a 8-10 évesek (115-130 cm. magasak), a 3. számuban a 10 éven felül levők (130 cm-éternél magasabbak). A padokat nem szegezik a padlóhoz, hogy tisztogatás és fertőtlenítés végett ki lehessen hordani s oly módon állítják be, hogy a padban ülő gyermek balkéz felől kapja a világosságot. Az ablakos faltól legalább 60 cm. széles utnak kell lenni a közlekedésre, sőt, ha a ruhát itt rakják le, még szélesebbnek. Az ajtótól és az ellenzővel ellátott kályhától legalább másfél méternyire essék a legközelebbi pad.

Egyéb iskolabutorról és felszerelésről következőkép rendelkezik az utasítás: A tanító asztala álljon 15-20 cm. magas emelvényen. A táblát mázolja sötétfeketére, de fényesre, nehogy sértse visszavert fényével a tanulók szemét. Könnyen emelhető és sülyeszthető szerkezet kell hozzá, hogy a tanulók nagyságával megfelelő helyzetbe hozhassák, a mikor rajta ír vagy olvas, és ne kelljen erősen hátrafeszített fejjel és alulról fölfelé tekintve keresni pl. a földabroszon a tárgyakat. A táblát is 15-20 cm-éter magas emelvényre állítsák, hogy a tanulók a felelővel együtt lássák a táblán az írást, földabroszt. A tábla felső széle, lebecsátott helyzetében, legfőlebb 170-180 cm-éterre legyen az emelvény deszkájától, föltolva pedig 250 cm-éterre. Ablak mellé kell állítani, hogy elég világosságot kapjon. A tanító közelében áll az osztály-szekrény. Ebben tartják a különféle rajzokat s eféléket, s nem a falon kifüggesztve, mert egy az, hogy rontják a falat s a gyermek figyelmét is elterelik. Ugy a tantanteremben, mint az iskola egyéb helyiségeiben köpöedény szükséges, egyrészt, hogy a padlót tisztán tartsák, másrészt hogy a gyermeket a szerteköpködéstől leszoktassák. Mindennap ki kell üríteni a köpöedény tartalmát, nehogy bűzössé tegye az iskola levegőjét. A hol iskolaszolga van, vizes köpöcsésze használandó; a hol nincs, a ki naponta gondozza, ott egyszerűen fém- vagy köedény köpöládát fűrészpörrel vagy tőzeggel avagy száraz kerti földdel töltve tartsanak s azt hetenként legalább egyszer ürítsék ki az árnyékszékre. Egy-egy tanteremben több köpöláda szükséges, biztos, szilárd helyzetben, hogy a gyermekek fel ne boríthassák. A fűtéshez való készülékeket, úgyszintén a fát, szenet stb. nem szabad benntartani a tanteremben. Mesterséges világítás csak úgy célszerű és egészséges az iskolában, ha kitünően van berendezve. Ahol ily tökéletesebb berendezés nincs (gáz, elektromos világítás), ott ne tanítsanak sötét napszakban. Ha mégis lámpa mellett kell tanítani, jól égő, nem kormos lángu lámpákat kell tartani, úgy helyezve el, hogy a gyermekek játszva ne érhessék el. Különösen aggodalmas a petroleum-

lámpa az iskolában. Ha az iskolának nincs mosdó-szobája, kívánatos, hogy legalább mosdó-asztal legyen a tanteremben, jól tisztítható mosdótállal, csappal ellátott víztartóval és kendőtartóval. Itt csupán a kezöket moshatják a tanulók, az arcukat nem. Az asztalon áll télen az ivóvíz is és a pohár. Ha nincs az iskolának külön ruhaszobája, illetőleg zárható előszobája, folyosója, ruhafogast is kell készíteni a tanteremben, még pedig célszerűen, hogy a száradó ruha, esernyő bűze és gőze ne rontsa az iskola levegőjét. A fogast a fal mellé állított, elülhátul nyitott szekrényhez hasonló erős ráma alkotja, a mely elég hosszú a ruhaneműek felrakhatására. Az ablakkal ellentétes fal mellett áll a ruhafogas, mely több külön darabból is készülhet, hogy könnyebben szállíthassák. Két sor akasztója van, alul 1 méter és felül másfél méter magasságban. Az oldallapok körülbelül 40 cm. szélesek és 2 méter magasak. A fogas teteje nem vízszintes, hanem a faltól a terem felé háztetőszerűleg lejtős. Alól fémből készült vályuszerű vizgyűjtő van, az esernyőkről és ruhákról lecsepegő víz számára. Hogy eme nyitott szekrényyszerű fogasból a nedves ruhák bűze és gőze lehetőleg eltávolodjon, a terem romlott levegőjét eltávolító két szellőző kürtőt úgy kell elhelyezni a tanteremben, hogy mindkettőnek a nyílása a ruhaszekrény teteje alá, ennek közelébe, a padlótól 160-180 cm. magasságba essék.

Ott hol a költségek engedik, külön *mosakodó és ruhaszobát* rendeznek be. E szobának bejárója nem a tanteremből, de lehet ezenkívül a folyosóról, az előszobából is. Világos, jól fűthető és jól szellőzőnek kell lenni e szobának is. Ahol nincs vízvezeték, alacsony padkán elhelyezett 2-3 fém mosdótál s ugyanannyi csappal ellátott kisebb vízmedence is megteszi a szolgálatot. Ha az iskola tiszta törülközőről nem gondoskodhatik, nem szabad megmosni az arcot, mert a tisztátalan közös törülköző könnyen lehet szembaj terjesztője.

Szükséges a tanteremhez az előcsarnok, a folyosó. Több tanterem is nyílhat egy közös előcsarnokba. Egy tanterem előcsarnoka legalább 10 négyzetméter területű, több teremé aránylagosan nagyobb. Az előcsarnok falának, padlójának tisztasága szintén fontos s nemkülönben hogy a szabadból kellő világítást nyerjen. Az előcsarnokban padka van a gyermekekre várakozók számára s az iskolába korán érkező gyermek is itt várakozik, nem az utcán. Az előcsarnok ajtaján kívül vagy belől lábtisztító áll. A hol külön mosdó és ruhaszoba nincs, a folyosót is lehet használni a ruhafogasok elhelyezésére, s mert a gyermekek óráközben ott is tartózkodnak, ezt is célszerűen kell fűteni és szellőztetni.

Az árnyékszék a mintaiskolánál vagy az iskolával egy tető alatt van, vagy hozzáépítve, külön tető alatt, hogy a tanító szemmel tarthassa a gyermekeket s ellenőrizhesse esetleges tisztatlankodásukat és pajkosságukat, de különben is ártalmas a gyermek egészségére, hogy télen, szélben, esőben, az udvaron át járjon az árnyékszékre. De csak akkor kerülhet az árnyékszék az iskolával egy tető alá, ha annak teljesen tisztántartása, szellőztetése biztosítva van. Az iskolával egy tető alá épült árnyékszéknek külön előcsarnoka van, szabadba nyíló ablakkal és szellőztetővel. Fiúk és lányok számára, természetesen, elkülönített helyiséget építenek s az előcsarnok ajtaja üveges, hogy a gyermekeket jobban szemmel lehessen tartani. Részletesen elősorolja az utasítás, hogy milyen az egészségügyi követelményeknek megfelelő árnyékszék s aztán áttér a *játszó és tornázó térre*. A mintaiskolának a szabad játszó tér mellett földött játszó- és tornázó-tere is van. A szabad, nyílt játszó- és tornázó-tér legalább 300 négyzetméter sik terület. Öreg szemű homokkal és apró kavicssal van behintve, hogy se poros ne legyen, se a víz meg ne álljon rajta. Célszerű, ha lombos fák szegik, de magán a téren nem állhat sem fa, sem bokor. A játszó és tornázó tér lehetőleg oly távolságra van az iskolától, hogy a játszóklármája ne zavarja a tanteremben foglalatostkodókat, a minthogy a tanterem ablakai nem is nyílhatnak a játszótérre. A tér körül kényelmes padok állanak a gyermekek pihenésére. A földött játszótér egyszerű, falábokon nyugvó, pajtaszerű zsindeyes építmény, három oldalon nyitva, a negyediken, a szél oldalán eldeszkázva, s a nyílt játszó tér északi oldalán áll, hogy ezt is védje a szél ellen.

Az iskola vize és kútja szintén nagy fontossága. Ezzel is részletesen foglalkozik az utasítás. Ahol vízmű van, ott abból vezetik be a vizet, ahol nincs, saját kutat ásnak az iskola számára. Kivételesen megengedhető, hogy egyébünnét is hordják a vizet. Ha van a telken jó kút, czélszerűbb azt használni, mint ujat ásni, mert a huzamosan használt kút megüledett s jobban szűri a vizet, mint az ujonnan épített kút. Szemétgödörnek, árnyékszéknek stb. legalább 20 méternyire kell esni a kúttól s ez utóbbi legyen az emelkedettebb helyen és ne a szemétgödör s másefféle. Iskolában földtől és szivattyús kút a czélszerű; a vizet azonban addig nem szabad használni, amíg szakértő vizsgálat a víz jóságát, egészséges voltát meg nem állapította. Nem engedhető meg, hogy a gyermek a kútból, annak csövéből közvetlen igyék, hanem a csőn lánczra kötött poharat kell tartani, esetleg többet is. Télen a vizet a tanteremben tartják, kőagyag kancsóban. A kancsónak oly tágas szája legyen, hogy kézzel be lehessen nyúlani és kisurolni. Kell lenni az iskolában forraló készüléknek is, fertőzésre gyanús víz sterilizálására. Erre szolgál egy főző üst, a melybe beleállítják a vizes kancsót s a melyet vízzel megtöltenék úgy, hogy az üst vize magasabban álljon mint a kancsó belsejében levő ivóvíz. Azután felforralják az üst vizét s vele az ivóvizet. Másfél órai forrás után a vizes kancsót kiemelik, hideg vízbe állítják, hogy lehüljön s úgy isszák. Ha máshonnan hordják az ivóvizet, meg kell állapítani szakértőleg, vajjon jó-e a víz, aztán arra való edényben (a fém edény egészségtelen) hordják az iskolába.

Végül a *tanító testület* lakásáról intézkedik az utasítás. Egy és két osztályu iskolánál a tanító lakása benn lehet az iskolaépületben; több osztályu iskolánál a tanítók lakása is, a szolga lakása is külön épületben, de azért az iskola telkén, helyeztetik el, nehogy a tanítónak vagy családjá valamely tagjának, avagy a szolgának és családjá valamely tagjának fertőző betegsége esetén az egész iskolát be kelljen zárni. Ha költség hiányában nem lehetséges tanító-lakház építése, akkor legalább is gondosan el kell különíteni a tanító és a szolga lakását az iskolától. A hol emeletes az iskolaépület s a tanító-testület benn lakik, ott a lakás a földszinten van; az iskola az emeleten, minthogy itt jobban megkapják a szükséges világosságot. A tanító és a szolga lakásának építésénél ugyanazok az egészségi vezérelvek irányadók mint a melyek az iskolánál. A tanító lakása legalább is két-három szobából (25-30 m²), konyhából (20 m²), kamarából (12 m²), pinczéből (20 m²), külön padlásból áll, külön árnyékszékekkel. A szolga lakása egy szoba (25-30 m²), konyha (15 m²), kamara (10 m²), padlás és árnyékszék.

Lehető részletességgel kívántam ismertetni az e századvégi iskolát, kívül, belől, s ha az olvasó néhány lappal elébb fordít könyvemben, látni fogja az óriási különbséget a mai s a még nem oly régi iskola közt. A mai iskola palota a régihez képest s a jövődő nemzedék, de már a jelen nemzedék is mosolyogva gondol a régi jó időkre, mikor a »tanterem« egyuttal lakása is volt a tanítónak; mikor tanító és tanítványok ebédje ott főtt a »tanterem« nyitott tűzhelyén; a mikor durva faragatlan fák voltak az iskolapadok s középen ketté hasított szálfák szolgáltak asztalúl. A gyermek egészségére ugyan ki gondolt volna? Kinek jutott volna eszébe, hogy az alacsony ablak rontja a szemet, hogy a tanuló és az ablak között 60 cméter távolság legyen; hogy a gyermek balkéz felől kapjon világosságot. És ki törődött azzal, hogy a gyermek milyen vizet iszik. És így tovább és tovább.

Valóban, a század második felében s ebben is főként az utolsó esztendőök folyamán gyökerében megváltozott a népiskola, külsejében, belső berendezésében és megváltozott a tanítás anyaga, milyensége is. De mennyire meg! Pillantsunk vissza csak a század elejére, olvassuk el, mit tanultak akkor a falusi iskolás gyermekek s nézzük mit tanulnak most. Éppen könyvem írásakor jelent meg az országos közoktatási tanács nagy munkája: az *osztott (hat tanítós) népiskola tanításterve*, mely nemsokára életbe is lép. Ez az új tanítás-terv a népiskolában tanítandó anyag tíz főcsoportját állapítja meg, nevezetesen: hit- és erkölcsstan, magyar nyelv, mennyiségtan, beszéd- és értelemgyakorlat, történet, természettudomány, művészet, gazdaság,

kézimunka és testgyakorlat. Gondolom, nem végzek fölösleges munkát, ha e tanítástervet is lehető részletesen ismertetem, hadd lássa az olvasó, hogyan lép át a népiskola a következő századba.

A hit- és erkölcsstan anyagát nem állapítja meg a tanításterv, mert a népoktatási törvény 57. §. értelmében ez az illető felekezetek jogkörébe tartozik, csupán az órák számát szabja meg, heti két órában.

A magyar nyelvi oktatás - mondja a terv - mint általában az egész népiskolai tanítás, a nemzeti, vallásos és erkölcsi nevelés szolgálatában áll. E célhoz képest az oktatás három irányban halad: 1. olvasás (az olvasott dolgok tárgyalása), 2. nyelvtani magyarázatok, 3. írás és fogalmazás. Az *I. osztályban* megismertetik a gyermekkel a beszéd elemeit: szót, szótagot és hangot. Begyakoroltatják az írás segédeszközeinek (tábla, palavessző stb.) használatát. Kézgyakorlásul vonalakat húzatnak velők s írásközben különös gondot fordítanak arra, hogy a gyermek megszokja a helyes testtartást. Az *írás* tanítása együtt halad az olvasásával, de úgy, hogy az írás megelőzi az olvasást. A kis- és nagybetűk megtanulása után, helyesírási gyakorlásul a kettős mássalhangzókat kiejtés után leiratják, másoltatnak és iratnak diktálás szerint. Gyakorolják a szóbeli fogalmazásban, hogy a gyermek a hozzá intézett kérdésekre ne csak egyes szavakkal, hanem fokozatosan, teljes mondatokban is tudjon felelni. Szavakat, mondatokat, majd összefüggő olvasmányokat olvastatnak, szótagolva, majd folyékonyan s közben leszoktatják a gyermeket a beszédbeli gyarlóságokról, minő a selypítés, a hangok felcserélése stb. Az első osztály olvasmányai: a betűk ismertetése folyamán szavak, apró mondatok és rövid elbeszélések, az abéczés könyv olvasókönyvi részében: közmondások, népköltési apró versek, gyermekjátékok, mondókák, erkölcsi rövid elbeszélések, gyermekversek, imádságok, köszöntő versek. Néhány vers és mondóka megtanulása. A *második osztályban* tovább gyakorolják a folyékony és értelmes olvasást. Az olvasmányok: népmesék, erkölcsi elbeszélések, leírások és a gyermek értelméhez mért költemények, imádságok, köszöntők. Nagy gondot fordítanak ez osztályban (némileg az elsőben is), hogy a gyermekek a szavaknak az irodalmi nyelven való kiejtéséhez szokjanak. Az olvasmányokkal kapcsolatban megkezdődnek a nyelvtani magyarázatok is, nevezetesen: a hang, és betű, magán- és mássalhangzók, hosszú és rövid magánhangzók; egy- és kétjegyű mássalhangzók; egy, két, három, négy és több tagú szavak; mély és magas hangú szavak ismertetése. A szünetjelek közül: pont, kérdő és felkiáltó jel. Gyakorolják magokat a betűk szépírásában, másolnak diktálás után és írnak emlékezetből, az olvasmányt összefoglalják három-négy mondatba. A harmadik osztályban fokozatosan tovább halad az olvasás: közmondások, népmesék, népmondák, erkölcsi elbeszélések, további a hazai földrajz, természetismeret, gazdaság, egészségügy köréből való olvasmányok s a gyermek értelméhez mért költemények az olvasás tárgyai. A *nyelvtan* is tovább halad. Megismerkedik a gyermek az egyszerű mondattal. Az alany, állítmánnyal. Főnévvel, névmásokkal, melléknévvel, igével, a melléknév fokjaival, az egyes és többes számmal. Helyesírási feladatokat kapnak. A már magyarázott szöveget leírják, állító mondatokat tagadókká, értesítőket kérdőkké alakítanak. Arra való olvasmányokat a múlt időből a jelenbe, a jelenből a jövőbe írnak át; mondatokat egyesből többesbe és megfordítva. És gyakorolják magokat a szépírásban. A *negyedik osztályban* az olvasmányok köre: közmondások, népmesék, magyar nép- és történeti mondák, történeti elbeszélések, és ugyancsak mint az előző osztályban a hazai földrajz, természetismeret, gazdaság- és egészségügy köréből alkalmas olvasmányok. És költemények. A nyelvtan már nagy kört, talán tulságosan is nagyot ölel föl. Képzett főnevek és igék szétválasztása alap- és képző szóra; igeidők ismétlése; az igék jelentő, fölszólító és föltételes módja; az ige fölbontása töre, módképzőre és személyragra; melléknévek képzése (*jogtalan* stb.). A számnév mint jelző; birtokos jelző; birtok, birtokos rag; névmások; tárgy, tárgyrág. Az igének alanyi és tárgyas ragozása. A határozók

kérdések szerinti megkülönböztetése; a határozói ragok és névutók szemléltetése; a mivel? mivé? kérdésre felelő határozók ragjaiban előálló hangváltozások; a határozó szavak, szóösszetétel. Az írásnál, a szépírás mellett, nyelvtani és helyesírási feladatok, magyarázott szöveg másolása diktálás után; emlékezetből való íratás; az olvasmány tartalmának kivonata; a tanító által elmondott rövid és egyszerű meséknek, esetleg leveleknek íratása. S itt már megkezdődik a házi írásbeli dolgozat is. Az *ötödik* osztályban az értelmes és szép olvasás gyakorlása mellett, gondot fordítanak a költemények tanulására, szép előadására. Olvasmányok: nép- és történeti mondák, képek a hazai történettanítás kiegészítéséül; a hazai föld- és *néprajz*, természetismeret, gazdaság- és egészségtan köréből. Költemények. A nyelvtan tovább halad: a bővített mondat alapján e fontosabb névragok és névutókat összeállítják, a főbb határozókat külön megnevezik; birtokos személyragokat csoportosítják. Igenevek, összetett mondat, alany, tárgyhatározó, jelző helyett megfelelő mellékmondatok; szünetjelek, kötőszó: ez az ötödik osztály nyelvtani anyaga. A szépírási gyakorlatoknál erkölcsi és közmondásokat íratnak, levélcímeket stb. Helyesírási feladatokat kapnak a tanulók s már a vázlatos elbeszélést folyékony előadássá kell kibővíteni; leírásokat adni a megadott vázlat alapján; verses műveket prózába áttenni; tudósító, kérő, köszönő, üdvözlő levelet írni adott vázlat alapján és anélkül is. Megismerkednek a számlával, a távirattal, hirdetménynyel, illetőleg ezeknek miként való szerkesztésével. A *hatodik* osztályban: értelmes, szép olvasás gyakorlása, költemények szép előadása mellett az olvasmányok köre is kitágul. A nép- és történeti mondák mellett a hazai és világtörténetből vett képekkel egészítik ki a történettanítást s hasonlóképp megfelelő olvasmányokkal a hazai föld- és néprajzot, a természetismeretet, a gazdaság- és egészségtant. A nyelvtanban foglalkoznak a mellérendelt mondatokkal, kapcsolt, ellentétes, választó, következtető, magyarázó viszonyal; a megfelelő kötőszavak és szünetjelekkel. Aztán: a hangsúly, a szórend, a *helyes magyarság*, a próza és vers mivolta, az írásművek szerkezete; a legfontosabb közéleti fogalmazványokból való tudnivalók. A szépírási gyakorlatot folytatják; másolás, diktálás és emlékezésből írnak; társadalmi leveleket, csupán a főtárgy megadásával; üzleti leveleket, pénztulványokat, postai és vasúti szállítólevelet állítanak ki. Irnak bizonyítványt, folyamodványt, nyugtatványt, elismervényt, kötelezvényt, felmondást, meghatalmazást s megismerkednek a szerződés és a végrendelet legfontosabb kellékeivel.

A *menyiségtannál* főcél a mindennapi életben legszükségesebb számítások és mérések begyakorlása. Az *első osztályban* az 1-20-ig terjedő számkört ölelik föl, minden egyes szám fogalmának többoldalu szemléltetés alapján való megértetésével. Ezzel kapcsolatban mindegyik megismert szám körén belül azonnal a négy alpműveletet is gyakorolják, mégpedig előbb tárgyakon, azután elvontan is. A tanult számokat leírják. Nemkülönböztet megismerkednek a római számjegyekkel is; továbbá a pénz-, hosszúság-, űr-, súly-, idő- és egyéb mértékekkel, a mennyiben a váltó számok az 1-től 20-ig terjedő számkörbe esnek. A *második* osztályban a huszas számkört kibővítik százig. A négy alpműveletet kellően begyakorolják. Az egyszeregyet fokozatosan összeállítják és begyakorolják azt is. A tízes fogalmát megértetik szemléltetés útján s fölváltják egyesekre és viszont. Figyelmeztetik a gyermeket, hogy a számjegy értéke a második helyen (balra) tízszerre több mint az első helyen. Írásbeli számolás csak annyiban, hogy a tanulók a szóbelileg helyesen megfejtett föladatokat számjegyekkel le is tudják írni. A pénz-, hosszúság stb. mértékét tovább ismertetik az 1-100-ig terjedő számkörben. A *harmadik* osztályban a számkör 1000-ig halad. Valamennyi százaskörben gyakorolják a négy alpműveletet, nem csak szóval, de írásban is. Megismertetik a század fogalmával, s fölváltják azt tízesre és viszont. A kivonás műveletét szóbelileg mind a két módon (t. i. elvevéssel és hozzáadással) gyakorolják, írásbelileg a pótkivonás szerint végzik, annak megértése alapján, hogy a maradék - különbség - nem változik, ha a kisebbítendőt pld. 10-eggyessel s ugyanakkor a kivonandót egy tízessel nagyobbítjuk.

Írásbeli szorzás, előbb egy-jegyű, azután két-jegyű számmal. Mind a négy alpművelet különnevű számokkal is. Az osztási maradékokkal kapcsolatban meg kell értetni, hogy az osztás teljes végrehajtása sokszor az egység részeihez vezet. A tanítás a családi élet és a háztartás körében előforduló számításokra van nagyobb gonddal s a tanulókat a feladatok szó- és írásbeli megfejtése közben a szokásos árakkal is megismertetik. A *negyedik* osztályban átmennek az ezeren felüli számításba. Alaposan ismétlik a harmadik osztályban tanultakat s a számkört bővítik 100.000-ig, majd millióig. Gyakorolják a négy alpműveletet szóban és írásban. Megismertetik az ezeres, tízezeres, százezeres és a millió fogalmával s ezeket felváltják egymásra. Mi a számjegy értéke a 4., 5., 6. és 7-ik helyen? Írásbeli műveleteket végeztetnek különnevű számokkal is, de legfeljebb két-, háromjegyű szorzóval, illetőtőleg osztóval. Megismertetik a törtszám keletkezésével és fogalmával, szemléltetés alapján. A tanult mértékek és pénzek ismeretét folytonosan gyakorolják. A milliméter, köbméter, köbczentiméter, a négyzetméter és négyzetdecziméter szemléltetése, ezeknek egymásra való felváltása, velök való mérés; a gazdasági, ipari foglalkozások köréből vett számítások; élelmi, ruházati stb. cikkek rendes árának ismertetése: ezek mind a tanítás anyagául szolgálnak a negyedik osztályban. Előkészítik a tizedes törtek tanulását is, a pénzek és mértékek tizedes írásának gyakorlásával. Az *ötödik* osztályban számolnak egész számokkal és tizedes törtekkel. Kibővítik a negyedik osztályban tanultakat azzal, hogy a hányadost az osztónak ugyanazon számmal való szorzása vagy osztása nem változtatja. A tanultak alapján következik a tizes számrendszer kifejtése. Hogyan változik a számjegyek értéke, ha jobbról balra s balról jobbra helyezik? A tizes számrendszert kiterjesztik az egység tized-, század- és ezredrészeire; a tizedes törtek leírását és kimondását gyakorolják s alkalmazzák a mérték- és pénzrendszerre. Gyakorolják az egész számok és a tizedes törtek osztását és szorzását 10-zel, 100-zal, és 1000-rel; a négy alpműveletet tizedes törtekkel. Folytatják a szóbeli számolást. Megismertetik a tőke, a százalék és a kamat fogalmával, gyakorlati példák (takarékpénztár, adókivetés, az ország gazdasági életének adatai) alapján. Számíttatják a kamatot egy és fél évre. Ebben az osztályban kezdik tanítani a *mértant*, még pedig ebből: az egyenes és görbe vonalat; a kockát; az egyenes vonal vízszintes, függőleges és ferde irányát; a párhuzamos vonalakat; a kört; a szög keletkezését és mérését; a derék-, hegyes- és tompa szöget; a négyzet és a téglalap területének kiszámítását; a dekamétert, a négyzetdekamétert, a hektárt és négyzetkilómétert. A *hatodik* osztályban számolnak egész, tizedes és közönséges törtekkel. Az *ötödik* osztályban tanultak ismétlése után, összehasonlítják a tizedes és közönséges törteket, foglalkoznak az egész, tört- és vegyes számokkal; közönséges törtek összeadása- és kivonásával, de csak olyanokéval, melyek könnyen alakíthatók egyszerűekké. Közönséges törteket szoroznak és osztanak egész számokkal. Megismertetik a nyereségnek százalékokban való kiszámításával és a százalékszámításnak a nép között előforduló eseteivel, minők a birtokszerzés, örökösödés, adókivetés, az ország gazdasági életének adatai stb. Főlelevenítik a mértani ismereteket. Gyakorlati területméréseket végeznek. Az ölet, mér földet és katasztrális holdat összehasonlítják a méter mértékekkel. A használatban levő mértékekkel alaposan megismerkednek.

A negyedik főtárgy: a *beszéd- és értelemgyakorlatok* célja az ismeretterjesztés, értelemfejlesztés, erkölcsnemesítés alapjainak a megadása. E gyakorlatok az első két osztályban azt a helyet foglalják el, mit a felsőbb osztályokban a földrajz, történet és természettudomány. Eszközeik: az élő szó és szemléltetés. Kiinduló pont: a szülei ház. Ennek körében ismerkedik meg a gyermek a lakás, a család, szülők, testvérek, rokonok, cselédek fogalmával. Ezt követi a lakás berendezése; kamara, padlás, pincze, felszer, udvar, istálló: ebben a háziállatok; a kert: ezzel kapcsolatosan a növény, a föld, az ásványok. A szülei ház után jön az *iskola*. Az iskola után a *templom*. Végül az *idő*, annak felosztása: nappal, éjjel, napok, a hét. Ez az első osztály anyaga. A másodiké: a *község*, ebben: házak, utcák, terek, hidak, közlekedési eszközök; köz- és magán épületek. A község határa: mező, rét, szántóföld, erdő, síkság, domb, hegy, völgy,

folyó, tó. A határ állatai, növényei, ásványai. A község lakossága, foglalkozása, életmódja: földműves, pásztor, iparos, kereskedő, pap, tanító, orvos, jegyző, bíró, polgármester. Végül az évszakok.

A *földrajz* tanítása a harmadik osztályban kezdődik. Főcél: a haza földjének, lakosságának, természeti viszonyainak, gazdasági és műveltségi állapotának, emberbaráti intézményeinek megismertetése s ezek alapján a hazaszeretet ápolása. A hazai földrajz mellett megismertetik a tanulót világrészünk nevezetesebb országaival, a többi világrészekkel és a földdel, mint égi testtel; de a tanítás eme tágabb körében is a hazai földrajz marad a központ, a hazai vonatkozások szabnak irányt. Segítségül veszi a földrajztanítás a természettudományt és a mindennapi élet szükségéhez alkalmazkodik, másfelől meg szakadatlanul keresi a kapcsolatot a történettel, hogy közös tanulságaikat az erkölcsi nevelés szolgálatában értékesítse. A harmadik osztályban a beszéd és értelemgyakorlatok által már megvetett alapon haladnak tovább. Ismétlik és kibővítik az első két osztályban tanultakat, aztán úgy mennek át a *vidék*, a *vármegye* megismertetésére s ezen az uton elvezetik a tanulót az *ország*, a *haza* fogalmáig. Együttal bevezetik a gyermeket a *térkép* megértésébe és használatába, tárgyi szemlélet (alaprajz, helyszínrajz) alapján. Ettől fogva a térkép állandó segédeszköze a tanításnak, melyet a szemléltetés egyéb természetes és mesterséges eszközei egészítenek ki a szükség és a lehetőség szerint. A *negyedik* osztályban a tanítás a vidék és vármegye ismertetéséből indul ki s ezek összetételével addig halad, míg egy-egy kisebb földrajzi egységet (észak-nyugati Felföld, Nagy-Alföld stb.) nem adnak. Ezután a földrajzi egységek sorakoznak s ezek összessége adja az ország területét. A tanítást befejezi, hazánkból kiindulva, Európa áttekintése. Megismerkednek pedig a tanulók: a vármegyéből kiindulva, a Kis- és Nagy Alfölddel, az Észak-nyugati és a Délkeleti Felfölddel, a Dunántullal, a Dráva-Száva közével, a Tengerparttal és Fiumével. Erre következik a magyar királyság összefoglaló ismertetése: határ, hegy- és vízrajz, lakosság, gazdasági élet, műveltség, emberbaráti intézetek, az ország politikai felosztása és kormányzása. Európa általános áttekintése. A hazai éghajlati viszonyok, kapcsolatban a gazdasági élet ismeretével. Az *ötödik* osztály anyaga: Magyarország politikai földrajza, főfigyelemmel az ország felosztására és kormányzására. Magyarország területe és népessége. Az országos kormány. Törvényhatóságok: megyék, városok, Budapest. A magyar tengerpart és Fiume. A társországok. Az ország lakossága vallásfelekezetek szerint. Az egyházak s ezek szervezete és kormányzása. Iskolák, közintézetek. Aztán: Ausztria. Európa országai. Idegen világrészek. A térképhez és egyéb szemléltető eszközökhöz járul most már a földgömb is. A *hatodik* osztály anyaga: Magyarország gazdasági földrajza, nevezetesen: földművelés, ipar, kereskedelem, közlekedés, kivitel, behozatal; Magyarország gazdasági összeköttetése Ausztriával és más országokkal. Aztán jön Európa és az idegen világrészek, a gyarmatokra való különös tekintettel. A föld felszíne: tengerek és szárazföldek; a levegő, éghajlat, égővek, évszakok. A föld mint égitest: alakja, nagysága, mozgásai; a naprendszer. Az égitestekről általában a legszükségesebb elemi ismeretek.

Az *ötödik* osztályban kezdődik a *történet tanítása*, az olvasmányok és a földrajz tanítással kapcsolatosan szerzett ismeretek alapján. Ime az *ötödik* osztály anyaga: A honfoglalás. A magyar királyság és a keresztény egyház megalapítása: Szent István, Szent László. A mongol vész: IV. Béla. A magyar királyság fénykora: Nagy Lajos, Hunyady János, Mátyás király. A mohácsi vész. A török hódoltság. Zrínyi Miklós. Az alkotmány és vallásszabadság védelme: Bethlen Gábor, Pázmány Péter, II. Rákóczy Ferencz. A török kiűzése, az ország elpusztult állapota. A nemzet és királyi ház megbékülése. A mai Magyarország megalakulása: József nádor, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferencz. (Hát a költők?) Végül: a mai napok. A királyi család. A *hatodik* osztály szintén kiterjeszkedik ugyan a magyar történet egész körére, de a mohácsi vészig terjedő korról csupán ismétlésképpen, rövidre szabott áttekintés alakjában

foglalkozik s főcél itt az újabb idők ismertetése. Míg az ötödik osztályban a történelem nevezetesebb alakjai állanak előtérben s az események s a korszak rajza azok körül csoportosul, itt már az események összefüggésére, az intézmények fejlődésre fordítják a fő gondot. Az egyetemes történetre csak annyiban tér ki a tanítás, a mennyiben ezt a nemzeti történet megértése kívánja. A tanítás köre tehát: A mohácsi vészig terjedő kor áttekintése. Az ország háromfelé szakadása a mohácsi vész után; a Habsburgház világbirodalom, találmányok, fölfedezések; a török hódoltság; az erdélyi fejedelemség. A protestantizmus elterjedése hazánkban és hatása. (A reformáció története.) Nemzeti fölkelések az alkotmány és vallásszabadság védelmére. Küzdelem a törökkel. Felszabadulás a török járom alól. Az ország állapota a török kiűzése után. A királyi ház és a nemzet megbékülése; új intézmények; II. Frigyes és Poroszország; a francia forradalom; Napóleon. Hazánk állapota a napóleoni háborúk után. Európa államainak átalakulása. Találmányok, fölfedezések. Elmaradottságunk. A mai Magyarország megalakítása és az 1848-iki törvények. Az alkotmány helyreállítása; az 1867-iki kiegyezés. A német-francia háború és a német császárság megalakulása. A Balkán-államok. Bosznia-Hercegovina. Az ország mai állapota.

A történettanítással egyidejűleg ismertetik meg a tanulót a *polgári jogokkal és kötelességekkel*. Itt az a cél, hogy a tanulók értelmi fejlettségükhöz mérten az állami élet intézményeivel és alkotmányunk alaptörvényeivel megismerkedjenek, lelkükben a törvénytisztelet meggyökerezze, a nemzeti érzület ápolódjék s általában a tanítás rávegye őket, hogy majdan polgári jogaikkal élni tudjanak és polgári kötelességeiket a maguk és az ország érdekében híven teljesítsék. A tanítás a földrajz és történet körében szerzett ismeretekhez kapcsolódik s azokat szükség szerint összefoglalja és a célban kitűzött követelményeknek megfelelően kiegészíti. Az *ötödik* osztályban megismertetik a tanulót a községi, járási és törvényhatósági igazgatással. A kataszterrel és telekkönyvvel. Az adó mivoltával. A had- és iskolakötelezettséggel. Mezőrendőri, ipari törvénnyel: a közegészség ügyével s ennek körében az élelmi szerek hamisítására vonatkozó intézkedésekkel; a cseléd-, a munkások- és a munkaadókról szóló törvénnyel s végül az állami anyakönyv mivoltával. A *hatodik* osztály anyaga: A királyi hatalom; a felségjogok; a trónörökös. Törvényhozás, választói jog; az ország kormányzása; igazságszolgáltatás; bíróságaink szervezete. Az ország bevételei és kiadásai. Egyesületi és sajtószabadság. Magyarország és Ausztria; közös ügyek.

Hatodik csoport a *természettudományi tárgyak*, nevezetesen: természetrajz és természettan: amazt az ötödik és hatodik, ezt csak az utolsó osztályban tanítják, E tárgyak tanításában az a főcél, hogy a tanulók megismerkedjenek a természet tárgyainak hasznos és káros tulajdonságaival, a mindennapi életben előforduló természeti jelenségekkel és erőkkel, szem előtt tartván, hogy általa a tanulóknál mindjobban megerősödjék a vallásosság s lelkükből kiirtsák a köznépnél tapasztalható babonákat, balvéleményeket. A természetrajzi alapismereteket a beszéd- és értelemgyakorlatok útján már az első és második osztályban megszerzi a tanuló. Gyarapítja ezeket az olvasókönyvekből s különösen a földrajz tanításából. Az ötödik osztályban tehát a tanulónak addig szerzett ismereteit kell rendezni, kiegészíteni és bővíteni. Az állatok, növények és ásványok közül mindenekelőtt azokat ismertetik meg a tanulóval, melyek az ő környezetében találhatók s ezek közül is, az életközösség figyelembevételével, különösen azokat, a melyek a háztartásra, a mezőgazdaságra, az iparra, a kereskedelemre s a gyógyításra különös fontosságúak. Megismertetik a tanulót egyes vidékek káros növényeivel és állataival s megtanítják az azokkal szemben követendő eljárásra. A tanítás egymásutánjában irányadók az évszakok. A *téli* hónapokban a lakóhelyen és környékén élő, tehát a népet legközelebről érdeklő állatokat kell megismertetni. Ugyancsak ebben az évszakban tanítják a lakóhelyen található s a népet közeli érdeklő ásványokat és kőzeteket. A tavaszi és nyári hónapokban ugyancsak a lakóhelyen termő s a népet közeli érdeklő növényeket tanítják. A

hatodik osztályban, télen, a tanuló lakóhelyétől távolabb élő állatokat ismertetik. Hazánk hasznos és káros állatai közül a nevezetesebbeket s a hazai tavak és folyók hasznos és kártékony lakóit. Ezek után következnek a külföldi állatok közül azok, melyek az iparra, a kereskedelemre s a gyógyításra különösen fontosak. Ugyanekkor megismertetik a nálunk is használatos külföldi ásványokat. A tavaszi és nyári hónapokban a hazai gazdasági, ipari, kereskedelmi s gyógyító növényeket ismertetik s a hazai mérgesek közül a fontosabbakat; ezenkívül a külföld ama növényeit, melyek nálunk is fontosak a háztartásban, iparban, kereskedésben és gyógyításban. A természetrajz tanításával kapcsolatban megismertetik az emberi testet és annak miként való gondozását s utmutatást adnak az állati, növényi és ásványi mérgezéseknél nyújtandó első segítségre. A *természettan* tanításánál mindenekelőtt rendbeszedik az öt osztályban szerzett természettani ismereteket s a további tanítás is a lehető legegyszerűbb módon történik. E tanítás tárgyai: testek terjedtsége (térfogata), áthatatlansága stb. Az emeltyű, mérleg, súly. Az esés. Az inga. Csiga, lejtő, csavar. Vívezetés, kút, természetes uszás, fürdési szabályok, segélynyújtás a vízbefulásnál. A légkör nyomása, légsulymérő; szivattyus kút, fecskendő, fújtató, lopó. A hőmérő. Fagyás, olvadás, forrás, párolgás; forralás, sütés, fűtés. Első segélynyújtás a megfagyás és napszúrás eseteiben. A párák lecsapódása, köd, felhő, eső, hó, jégeső, harmat, dér. A szél. A gőz ereje, gőzgép. A hang keletkezése. Világosság és árnyék. Fénytörés; domború és vájt lencse, szemüveg. Mágnes, iránytű. Elektromosság; elektromos szikra, villám. Magatartás villámláskor; első segélynyújtás villámsújtás esetén. A galvánáram hatása a lágy vasra; telegráf, telefon. A levegő hatása az egészségre; lélegzési szabályok, a lélegző szervek meghűléséből eredő betegségek. A víz és alkotó részei. A tulságos hideg víz hatása. A tüzelő anyagok égésének és a lélegzésnek fő termékei: a szénsav és vízgőz. A szellőztetés fontossága. A széngázzal mérgezeteknek nyújtandó első segély. A fémek rozsdásodása; rozsdás eszközzel való megsebzés, fémedényekkel való mérgezés. A kőzetek elmállása. A szerves anyagok rothadása. Talajlég; óvatosság az árnyékszékek, csatornák, kripták, kertek megnyitásakor. Szeszes és savanyu erjedés. A szeszes italok hatása a test szervezetre; a pálinka romboló hatása az egészségre. A növények táplálkozása. Trágyázás, szántás stb. Az ember és állat táplálkozása. Az állat- és növényországokból vett fontosabb tápláló szervekről. Étkezési szabályok.

Hetedik csoport: a *művészeti tárgyak*, nevezetesen *éneklés* és *rajzolás*. A népiskolai énektanításnál a zenei érzék fölébresztése és ápolása, a hallás gyakorlása, az ütemérzék fejlesztése a cél, s egyben arra kell törekedni a tanítónak, hogy az ének tanításával a tanuló kedélye művelődjék s legyen e tanítás eszköze a vallásos és hazafias érzésnek. Az énektanítás már az első osztályban megkezdődik, még pedig a hallás gyakorlásával. Megkülönböztetik az egyes hangokat hosszúság, mélység, illetőleg magasság és erőfok szerint. A gyermekek hangkörébe eső kisebb-nagyobb hangközöket vagy rövidebb hangsorokat egyenkint és karban utánénekeltetik. Az ütemérzék fejlesztése végett egyszerűbb szerkezetű, magyaros dalmotivumokat szöveg nélkül gyakorolnak, különös tekintettel azokra a dalokra, melyeket majd szöveggel betanítanak. Gondot fordítanak a hangszervek ápolására, nevezetesen mérsékelt hangterjedelem használata mellett az éneklés idejét és tartamát célszerűen meghatározzák s éneklés közben figyelmeztetik a gyermeket a helyes testtartásra, lélekzetvételre s a hangok és a szöveg szép kiejtésére. A második osztályban ismétlik és gyakorolják az első osztály anyagát s a szorosabb értelemben vett énekgyakorlatok mellett megfelelő egyszerű dalokat énekelnek az 1-8-ig terjedő hangkörben. A harmadik osztály anyaga lényegében egy az első és második osztályéval, azzal a különbséggel, hogy a hang képzésére és az ütemérzék fejlesztésére szolgáló gyakorlatok mind hangterjedelem, mind nehézségbeli fokozat tekintetében a tanulók előbbrehaladottságához alkalmazkodnak. A szorosabb értelemben vett énekgyakorlatok mellett megfelelő egyszerű dalokat tanítanak hallás után, az illető dalok főbb motívumainak előzetes begyakorlásával, de hangkimélés szempontjából nem szabad túlmenni

az 1-8-ig terjedő hangkörön. A negyedik osztályban megkezdik a hangjegyek szerint való éneklést. Megismerkednek az egész-, fél-, negyed- és nyolczad kótával; ütem, ütemzés, ütemjelzéssel, a magyar zenében. Rithmikai gyakorlatokat végeznek, hangjegyeken szemléltetve, szövegolvasással és készítéssel, dallam kíséret nélkül. Megismerkednek a vonalrendszerrel. Az alsó segédvonallal. Következik: a G-kulcs használata. A hangjegyek megnevezése helyök szerint. Hangjegy olvasási gyakorlatok, énekkíséret nélkül. Ütemvonalak a vonalrendszerben. Nyugvó jel. Ismétlő jegyek. Az időmérték és erőfok jelzésére szolgáló legszükségesebb kifejezések és jegyek megértetése. A kemény *C*. hanglétra bemutatása és énekelletése, kezdetben egyenlő értékű hangjegyek szerint, tagolás nélkül, később tagolva a főttebbi ütemfelosztással, különböző hangjegyekkel s más-más rithmus szerint. Hangtalálási gyakorlatok a *C*-hangsor körében, mindig az alaphangból kiindulva s oda visszatérve. Fokozatos gyakorlatok a tulajdonképpeni hangjegyek szerint való éneklés elsajátítására, az 1-8-ig terjedő hangkörben, kizárólag *C*-hangnemből írva. A megelőző osztályokban tanult dalok ismétlése és újabbak tanulása, kezdetben hallás után, később hangjegyek segítségével. Az ötödik osztályban a negyedik osztály anyagának ismétlése és gyakorlása után megismertetik a pontozott hangjegyeket, azoknak értékét, valamint a tizenhatod kótákat is, mint a melyek a magyar dalokban sűrűn előfordulnak. A hangok körét kibővítik, lefelé a *g*-ig, fölfelé *d*-től *f*-ig s ennek megfelelően megismertetik a második alsó segédvonalat s gyakorolják a tanulót az illető hangjegyek olvasásában és éneklésében. Megismertetik a kemény *G*-, majd a lágy *A*- és *D*-hangsort, a szükséges hangemelő és hangmélyítő, valamint a feloldó vagyis a visszaállító jegyek kíséretében s gyakorolják a tanulót a hangsorokon belől a hangok eltalálásában.

Énekelletik az ötödik osztály számára szerkesztett s a jegyek szerint való éneklés előmozdítását célzó technikai gyakorlatokat; s gyakoroltatják egy- és kétszólamú, önálló dalok éneklésében, most már hangjegyek segítségével. A hatodik osztályban főként az eddig szerzett ismeretek ismétlésével foglalkoznak. Emellett a megelőző osztályokban tanult hanglétrákhoz, mint újakat, hozzá veszik a kemény *D*-t és *A*-t s a lágy *G*-t s folytatják az egy- és kétszólamú dalok tanulását, hangjegyek segítségével.

A másik művészi tárgy, a *rajzolás* tanítása tulajdonképpen a harmadik osztályban kezdődik, de már az első és második osztályban megvetik az alapot. Nevezetesen: a beszéd- és értelemgyakorlatokkal kapcsolatosan szemléltetik a tárgyak alakját, nagyságát, helyzetét, színét s ezek alapján megértetik a gyermekkel a következő fogalmakat: szögletes, kerek, lapos, gömbölyű; függőleges, vízszintes; hosszú, rövid, széles, keskeny, magas, mély; egymás mellett, alatt, felett; színes, színtelen, halovány, élénk, világos, sötétszínű stb. E szemléltetés közben a tanító a táblán való rajzolást is segítségül veheti, de a tanulók kezeügyességének gyakorlása csupán a kézírással kapcsolatban történik. A harmadik és negyedik osztályban a testek lapjait, éleit, körvonalait és egymáshoz való helyzetöket szemléltetik egyszerű testmintákon; gyakorolják a szemmértéket; tovább fejlesztik a színérzékét az árnyalatok természeti tárgyakon való megkülömböztetésével. A tanulók e fokon megkezdik a szemléltetett rajzbeli reprodukálását, tervszerűen és fokozatosan vezetett gyakorlatokkal. A testminták lapjait lerajzolják és kombinálják egyszerű sikdiszítványokká, a tanító táblarajzának segítségével. Egyszerűbb alakú (lapos és gömbölyű) természeti tárgyakat lerajzolnak körvonalasan, nevezetesen: levelet, könyvet, palatáblát, ablakot, ajtót, labdát, almát, poharat, kancsót, kulacsot, vedret, kannát stb. Az ötödik osztályban kezdetben kizárólag szabad kézzel és szemmel rajzolnak; később használják a vonalozót és körzőt is s a geometriai rajz kiegészíti, majd felváltja a szabadkézi rajzot! A szabadkézi rajz anyagát részint az erre alkalmas természeti tárgyak, részint a már ismert testminták szolgáltatják, a gulával és kúppal kiegészítve. Ezek alapján, a tárgyak körvonalas rajzain kívül, sikidomokat és diszítványeket alakítanak, különös figyelmet fordítván a szimmetriai érzék fejlesztésére. Az eszközökkel

való rajzolás geometriai alapon indul meg. Szabályos síkidomokat és diszítványokat szerkesztenek táblarajz alapján. Következik erre: a kocka, téglalakú hasáb, négyzetalapú gúla, egyenes körhenger, egyenes körkúp hálózatának elkészítése és egybeillesztése. Az említett testminták ábrázolása alap- és homlokrajzban. Most már szabad használni a tollat és tintát, illetőleg tust is a rajzoláshoz. A hatodik osztály anyaga: Az ismert testminták *látszati képeinek* szemlélet alapján, szabad kézzel és szemmérték után való elkészítése, egyszerű árnyékolással, esetleg színezéssel. Ezután egyszerűbb természeti tárgyak (szekrény, kereszt, torony, ház, tégl- és gerendakötések) látszati képeinek vázlatos elkészítése. Az eszközökkel való rajzolás köre: *síkdiszítványok* szerkesztése és rajzolása; egyszerűbb tárgyak (butorok, szerszámok, házi eszközök, edényalakok stb.) átmetszeteinek elkészítése s könnyebb helyszínrajz felvétele. Most már ecsetet is használhatnak. (A leánygyermekeknél a tanítási anyag egyes részeinek rövidebbre fogásával főként a diszítványi rajzra s a színezések fejlesztésére fordítanak gondot.)

Nyolczadik csoport a kézimunka, még pedig fiúiskolákban a *kézügyesség*, leányiskolában a *női kézimunka*. Természetesen a helyi körülmények szerint változik, bővül vagy apad a tanítás anyaga, különösen a kézügyesség tanításánál. Az első és második osztályban a kézügyesség tanításának anyaga: papírfűzés és hajtogatás; alakok kivágása kartonlapokból; egyszerűbb alakú tárgyak alakítása agyagból. A harmadik és negyedik osztály anyaga: egyszerűbb tárgyak készítése karton papirosból s beragasztásul színes papirossal. Apró munkák sodronyból; a fa- és sodrony kombinációja. Egyszerű diszítványok agyagból. Szalma-munkák. Az ötödik és hatodik osztályé: az előbbi két osztály munka-nemeinek folytatása fokozatos haladással. Külön teremmel rendelkező iskolában egyszerűbb famunkák előállítására a fűrész, vonó- és faragó kés, reszelő, véső és gyalu segítségével. Külön munkaterem híján egyszerű famunka a faragó késsel. A *női kézimunka* tanításánál főcél, hogy a leány a tanultak alapján tovább képezhesse magát s majdan a maga és családjának legegyszerűbb házi szükségleteit elkészíthesse. Ezért az iskolában készítenődő egész munkadarabokat az egyes vidékek szokásaihoz alkalmazzák. Az első osztály anyaga a horgolás és kötés. A *horgolás* köre: kezdő szem, az első sor lehorgolása és fűzött szem. Bordált horgolás. Minta nélküli lyukacsos horgolás. Négy különböző lyukacsos minta. Egy egyszerű gyermek-előke. Az egyes szemek és minták mintaszalag alakjában. Munkaanyag: tízes számú pamut és kettes számú horgolótű. A *kötés* köre: kezdő szem; sima szem; láncz szem; cifra szem. A szálbekötés és leesett szemek igazgatása. Mintaszalag négy egyszerű mintával, sima és cifra szemekből. Téli kezelő. Munkaanyag: 14-es elefánt pamut. A harmadik osztály munkaköre, a horgolásban: egy gyermekzubbony s egy gyermekfőkötő. Munkaanyag: 50-es harang pamut és 2-0 horgolótű; kötésben: egy gyermekharisnya. Munkaanyag: 16-os elefánt pamut. Tanulják a jegyzést is, nevezetesen, egy keresztöltéses jegyzőkendőn nyomtatott és írott nagybetűkkel a tanulók nevének, valamint a családtagok nevének kezdőbetűit s a számjegyzéket 1-10-ig. Szálbekezdés és szálbavarrás. Munkaanyag: félméter kanavász, berlini pamut és himzőtű. A negyedik osztályban befejezik a kötetést a lyukas harisnya sarkának és fejének megkötésével s megkezdik a varrást. Tanulják pedig a varrásból: a szegélyezést előöltéssel és szegélyöltéssel; a szálhuzást; az összevarrást hátrafelé öltött öltésekkel; az összevarrást szélezéssel. Következik a tűzött, lyukacsos szegély; a két szegély összevarrása lánczöltéssel. Az egyszerű suprikálás. Egy széles és néhány keskeny szegély. Ránczolás. A ránczok összefoglalása és bevarrása. Egy dupla vászondarab, melybe a ránczok bevarratnak. Egy utolsó dupla sima darabon egy gomblyuk, 2-3-féle gomb s alsó szoknya szalag fölvarrása. Munkaanyag: $\frac{1}{4}$ méter krés vászon vagy házi szövet s egy fejkendő vagy egyszerű kötény a szegélyezésnek előöltésekkel való begyakorlására. Megkezdik ez osztályban a hurkolást is, melynek munkaköre egy sor sima hurkolás ívek nélkül; egy sor nagy félkör alakú ív s egy sor kisebb félkör alakú ív. Az ötödik osztályban folytatják a hurkolást egy sor nagy és egy sor kis hegyes ívvel, egy sor rózsáívv.

A varrásban átmennek a fehérneműk foltozására, sima és mintás szöveteken. Tanulják a keshedések, harisnyák beszövését; az egyszerű háztartás fehérneműinek szabását és varrását. A hatodik osztályra tisztán a varrással való foglalkozás marad. Egy női ing és szoknya, egy férfi alsó nadrág szabása és varrása s egy felső ruha foltozása a feladat.

Gazdasági és háztartási ismeretek teszik a tanítás anyagának kilenczedik főcsoportját. Cél: a gazdaságban legfontosabb állatoknak, növényeknek, ásványoknak, gazdasági eszközöknek és gyakorlati eljárásoknak ismertetése, rendeltetésökkel és hasznaikkal együtt; továbbá a tanulók erejét meg nem haladó gazdasági foglalkozások gyakorlása, ez által a gazdaság mint foglalkozás iránti szeretetnek és becsülésnek felébresztése. A tanítás részint elméleti, részint gyakorlati, de az elméleti oktatás mindig a gyakorlatihoz kapcsolódik s oly időben történik, a mikor a gazdasági gyakorlatok az évszak vagy az időjárás miatt szünetelnek. A leányiskolában a gazdasági oktatás főképp a konyhakertre, baromfitenyésztésre, sertés- és tehéngondozásra s a háztartásra szorítkozik. Az I-IV. osztály anyaga részben az alapfogalmak és ismeretek közlése szemléltetés alapján, a beszéd- és értelemgyakorlatokkal kapcsolatban, majd az olvasókönyvbe felvett gazdasági olvasmányok segítségével. A gyermekek fejlettségöknek, erejüknek és ügyességüknek megfelelő könnyebb házi és iskolai munkát végeznek. Az *ötödik* osztály anyaga *ősszel* (a fiúiskolában): a zöldségfélék kiszedése, elrakása, trágyázás, ásás, tisztogatás a gyümölcsösben, faültetés, a faiskola ápolása (minden évszakban). A gyökérnövények (répa) szedése, behordása, elvermelése, takarmányul felhasználása. Nyári és téli takarmány. Burgonyaszedés, kukoriczatörések. Gazdasági állatok: juh, sertés, baromfi tartása, terményeik felhasználása és értékesítése (az egész éven át.) Méhészeti gyakorlatok és magyarázatok az egész éven át, az évszakoknak megfelelően. *Télen*: a télire elrakott termények gondozása, a tavaszi vetőmag előkészítése és tisztítása. Hernyózás, kéregtisztítás és rigolozás. A jó istálló szüksége, kellékei. A trágya kezelése és felhasználása. Gabonaforgatás, rostálás, tengermorzsolás. *Tavaszzal és nyáron*: talajporhanyítás, ásás, gereblyezés, vetés, palánta nevelés és ültetés, gyomlálás, kötözés, kapálás, ritkítás, öntözés. Kerti termények felhasználása. Gyümölcsfák tisztogatása; nyári gyümölcsök leszedése, értékesítése. Kaszálás, a zöld takarmány begyűjtése és felhasználása. A *hatodik* osztályban, *ősszel*: az őszi gyümölcsök leszedése, osztályozása, feldolgozása, elrakása, csomagolása, értékesítése; magvak gyűjtése és ismertetése; gödörásás, faültetés, elvermelés; a gyümölcsfák tisztítása, bekötözése. A faiskola ápolása (minden évszakban.) A szőlőfajok ismertetése. Legalább egy-két sor szőlőnek telepítése az iskolakertben. Szüret; szőlőtakarás, rigolozás. A vetőmag előkészítése. Csávázás. A talaj előkészítése a vetőmag befogadására. Vetés kézzel és géppel. Magtakarás. Gazdasági állatok: szarvasmarha és ló ápolása, tartása. Méhészet mint az ötödik osztályban, esetleg selyemhernyó-tenyésztés is. *Télen*: Hernyózás, rigolozás. Oltási gyakorlatok fűz vesszőn. A gyümölcsös és faiskola berendezése, gondozása. A gyümölcsfára hasznos és kártékony állatok. A gyümölcstermelés gazdasági jelentősége. Erdészet s ezzel az erdőtvény ismertetése röviden. Borkezelés, borhamisítás és az ezt tiltó törvény ismertetése röviden. Trágya-kihordás a szántóföldekre, kupaczkba lehuzás, eltergetés; rétek trágyázása. Gabonaforgatás, rostálás, tavaszi vetőmag előkészítése. Gazdasági eszközök rendbehelyezése, ismertetése. Magtári és szérűskerti teendők. *Tavaszzal és nyáron*: Oltványok kiültetése, oltás, szemzés, párosítás, fanyesés, a fák alátámasztása, öntözése. Amerikai ellenálló faj nemesítése, kiültetése. Nyitás, egy-két metszési mód bemutatása és gyakorlása. Döntés, homlítás, kapálás, zöld ojtás. Permetezés. A csemege-szőlő értékesítése. Szántás, vetés, boronálás, fogasolás, kukoricza, takarmányi, gyökér- és gumós növények elvetése; ritkítás, gyomirtás, kapálás. Aratás, betakarás, cséplés. Tarló-buktatás. A magtár. Ez az ötödik és hatodik osztály gazdasági tanításterve, melyet, természetesen, alkalmazni kell az egyes vidékek szükségleteihez s a szerint módosítani. A *leányok* számára az ötödik osztályban a tanítás anyaga ez: A konyhakert, berendezése. Kerti növények vetése, ültetése, ápolása. A kerti termények felhasználása,

elrakása, értékesítése. A virágos kert. A baromfitenyésztés. Selyemhernyó tenyésztése. A *hatodik* osztályban: A konyha és virágos kertben folytatják az ötödik osztályban megkezdett foglalkozásokat. Különös gondot fordítanak a gazdasági termékek kezelésére, felhasználására, a háztartásban és azon kívül való értékesítésére. A sertés gondozása és hizlalása; a tehén és borju gondozása; a tej kezelése. A jó háztartás kellékei.

A *testgyakorlás* a tizedik főcsoport. Ennek tanítása valóképpen a harmadik osztályban kezdődik. Az első és második osztályban testmozgással járó játékokból áll a testgyakorlás. A *harmadik* osztály anyaga: a *rendgyakorlatokból*: Sorakozás és arcsor képzés. Igazodás. Negyed- és félfordulat. Oldalsor és fődözés. Sornyitás és zárás. Egész- és féltávolságvétel. Sorbontakozás zárt arcsorból nyitott arcsorba. Lépcsőzetes felállítás. Ellenvonulás jobbra vagy balra és vissza. *Szabadgyakorlatokból*: Alapállás, szögállás, zártállás, lábujjállás, terpeszkedő és lépő állások. Egyszerű szabadgyakorlatok helyben, két ütemben. Járás helyben és menet oldalsorban. Menet arczban, meghatározott számú lépéssel. Járás utánlépéssel. *Ugrásból*: ugrási előgyakorlatok. Elugrás helyből. Elugrás jobb és bal lábbal. Cél: a biztos el- és helyes leugrás szép testtartással. Játékok. A *negyedik* osztályban: *Rendgyakorlatokból* ismétlik a harmadik osztály gyakorlatait és tanulják a részsutos sorképzést. Fejlődés rendekbe oldalsorból jobbra és balra. Szög- és kigyóvonulás. *Szabadgyakorlatokból*: a harmadik osztály tanítási anyaga és sark-, merő-, guggoló-, támadó- és védő állás. Egyszerű szabadgyakorlatok négyes ütemben. Könnyebb összetett gyakorlatok. Dobbantó és lábujjjárás oldalsorban. Menet arcsorban. Futás 1-2 perczig lassu ütemben. *Ugrásból*: könnyű elugrás jobb- és ballábbal, biztos leugrás helyes testtartással. Ugrási gyakorlatok az ugró számolyokon. Fekvő gerendán való gyakorlatok. Játékok. Az *ötödik* osztályban: *Rendgyakorlatokból*: az előző osztályok anyagának ismételése. Fejlődés oldalsorban rendekből kettős rendekbe, jobbra és balra. *Szabadgyakorlatokból*: Lebegő állás, vivő állás. Összetett szabadgyakorlatok egyenoldaluan. Könnyebb gyakorlatok botokkal és rudakkal. Menet arcsorban. Hármass lépés és ingó járás. Járás helyben különféle kargyakorlatokkal, futás 1-3 perczig. Versenyfutás legfeljebb fél perczig. *Ugrásból*: Az előbbi osztályok tanítási anyaga és ugrásközben kar- és lábgyakorlatok, fordulatok. Ugrás deszka nélkül. Cél: a biztos el- és leugráson kívül a magasugrásban a csipőmagasság, a távolugrásban másfél testhosszuság. Ugrási gyakorlatok az ugró számolyon. *Mászásból*: Mászási előgyakorlatok, és pedig: ugrás feszes függésbe egy és két póznán. Ugrás hajlított függésbe két és egy póznán. Mászó kulcsolás állásban. Mászókulcsolás-csere feszes függésben. Ugyanez hajlított függésben. Feszes függésben huzódás. Mászás utánfogással egy póznán. Mellső és hátsó függő állás. Mellső fekvő támaszban eltolódás. Könnyű gyakorlatok fekvő gerendán és létrán. Játékok. A *hatodik* osztályban: *Rendgyakorlatokból* az előző osztályok tanítási anyagának ismételése. Fejlődések négyes és hatos sorokba jobbra s balra, rendekből. Kanyarodások és fejlődés menetben. Fordulatok menetközben. *Szabadgyakorlatokból*: összetett ellenoldalu és négyütemű szabadgyakorlatok. Bot- és rudgyakorlatok összekötve láb- és törzsgyakorlatokkal. Fekvő támaszban gyakorlatok. Menetközben gyakorlatok és lépésváltozás. Menet részsutos sorban. Hintajárás és forgólépés járás. Egyszerű és ellenállási gyakorlatok. Futás 1-3 perczig, versenyfutás egy perczig. *Ugrásból*: Változatos elugrások, páros lábbal is; leugrás fordulatokkal. Ugrás ugrószámolyokon. *Mászásból*: Mászás egy póznán utánfogással, később tulfogással. Mászás mászókulcsolás-cserével, ugyanez körvértel. Ugrás feszes függésben. A két utóbbi gyakorlat mászókulcsolás-cserével. Függésbe ugrás és vándormászás. Mászás a póznán fel, részsutosan vándormászással le. Könnyű gyakorlatok fekvő gerendán és létrán.

A testgyakorlást, természetesen, a leányoknak is tanítják, ez azonban különbözik a fiuk testgyakorlásától. A leányok testgyakorlásánál különösen az alsó testrészek fejlesztésére és erősítésére, tehát a lábgyakorlatokra fordítanak nagyobb gondot, úgy azonban, hogy a miatt a

testgyakorlás általános célja és harmóniája kárt ne szenvedjen. Kiváló figyelmet fordítanak a testtartás és mozdulatok szépségére, kellemességére. Mellőznek minden olyan gyakorlatot, mely a nőiességgel ellenkezik s az illetet sérthetné. Erre való tekintettel elhagyják a szabadgyakorlatokból a terpeszkedő állást és ugrást, a mély guggolást és az ezzel összefüggő gyakorlatokat; a támadó állást és a fekvő támaszt; e szergyakorlatok közül pedig a mászást és mászáskulcsolást.

Ime, az e századvégi népiskola tanításterve, melyhez teljesség okáért bemutatom az *óratervet* is, hadd lássuk, melyik tárgyra hány óra jut.

A mai népiskola óraterve.

Szám	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	A heti órák összege
		osztályban						
1	Hit- és erkölcsstan	2	2	2	2	2	2	12
2	Magyar nyelv	9	9	9	9	7	5	48
3	Mennyiségtan (számтан, mértan)	5	5	5	5	4	4	28
4	Beszéd- és értelemgyakorlatok	2	2	-	-	-	-	4
5	Földrajz	-	-	2	2	2	2	8
6	Történet	-	-	-	-	2	2	4
7	Polgári jogok és kötelességek	-	-	-	-	1	1	2
8	Természetrajz	-	-	-	-	2	2	4
9	Természettan	-	-	-	-	-	2	2
10	Éneklés	1	1	1	2	2	2	9
11	Rajzolás	-	-	2	2	2	2	8
12	Kézimunka (kézügyesség)	(2)	(2)	(2)	(2)	(3)	(3)	(14)
13	Gazdaságtan és háztartástan	-	-	-	-	2	2	4
14	Testgyakorlás	1	1	2	2	2	2	10
	Összesen:	20	20	23	24	28	28	143

A hatosztályu népiskola, mint látjuk, a hasznos ismeretek gazdag kincsesházát nyitja meg a magyar nép gyermeke előtt - s ezzel nem ér véget a falusi gyermek tanulása: még három évig iskolaköteles, fiút és leányt körülbelül 16 éves korában ad át az iskola a családnak, az életnek. A legujabb idő, Wlassics miniszterségének alkotása *a gazdasági ismétlő iskola*, mely az eddigi ismétlő iskola helyébe lépett s mely intézmény nagy előrelépést jelent a népoktatás történetében. A falusi szülő méltán panaszkodhatott, hogy gyermekét mindenre tanítják az iskolában, csak arra nem, a mire legnagyobb szüksége van az életben: a fiut gazdaságra, a leányt háztartásra. Mint a tanításterv mutatja, már az ötödik és hatodik osztály különös gondot fordít a gazdasági oktatásra s ezt betetőzi a gazdasági ismétlő iskola. Minden évben több száz tanító vesz részt az ország különböző részeiben rendezett gazdasági tanfolyamokban s a közoktatási és földmívelési kormány egyesülten munkálnak abban, hogy az ország megnépesüljön gazdasági ismétlő iskolákkal; évről-évre több és több tanító szerzi meg a gazdaság szakszerű tanítására való képesítést; iratják az e célra alkalmas népszerű gyakorlati és olvasó könyveket, szóval: minden lehetőet elkövetnek, hogy a mult idők mulasztásait helyrehozzák a jelen és a jövő nemzedék nevelésében. Különösen szerencsés gondolat volt a gazdasági ismétlő iskola megalkotóitól, hogy ebben az iskolában a szakszerű oktatás mellett kiváló gondot fordítanak a népiskolában már szerzett különféle ismeretek megtartására s általában

alkalmas olvasmányok által a *nemzeti szellem* erősítésére, ébrentartására. A fiatal nemzedék a legkényesebb korban az iskola szárnyai alatt s nemcsak gazdasági ismeretekkel megrakodva, de az általános ismeretekben, s nemzeti szellemében, öntudatában megerősödve lép az életbe. Ha a tanítók s általában a nép előjárói világosan látják a gazdasági ismétlő iskola célját: egyfelől a gazdasági, másfelől a nemzeti érdekek szolgálatát s a megalkotók tervezte szellemben vezetik a serdülő ifjúságot, bátran mondhatjuk, hogy a magyar népoktatás történetében új érárt jelent ez az intézmény. Új érárt a magyar nép *életében is*.

A nép lelke.

Jellemvonások. - Vallás. - Ünnepi szokások. - Nyelv. - Költészet. - Viselet.

»Minden vallás jó vallás, csak a kárvallás - rossz vallás,« a magyar nép ismeretes mondása ez s e szép mondás minden tudós tanulmányánál jobban megvilágítja népünk lelkét, vallási és minden dolgokban való türelmességét. A türelmesség egyik legszebb vonása népünknek, egyik a más hitében nem bántja, a maga hitét másra nem erőszakolja: üdvözüljön kiki az ő hite szerint. Ismeri a maga fajtáját, annak a mult hagyományaihoz, a vele született s lelkében megerősödött hithez, szokásokhoz való nagy erős ragaszkodását s ha megkívánja, hogy őt a maga hitében, meggyőződésében megtántorítani ne is próbálják, viszont ő sem próbálja meg ezt mással. Vérmérséklete sem alkalmas erre. A vérmes, flegmás s mélázóan komolynak sajátos vegyülete a magyar ember véralkata, könnyen felindul, de könnyen is kibékül: jellemzi igen találóan Jókai - s ez a »vegyülék« nem tűri meg a - türelmetlenséget. »Vérmességre vall - írja Jókai - könnyen felhevithető fantáziája, mely gyakran a félvilággal szembeszállni készíti, s a veszélyek iránt elvakítja. A mohácsi vész előtt az volt a jelszava, hogy »a pecsétnyomó gyűrünkkel is agyonverjük az egész tábornokot.« Ez a bizakodás egyénenként is él; a magyar legény, mikor búcsú alkalmával verekedni indul, nem visz magával botot. Azt mondja: majd lesz az ellenségnek! Ez büszkeségének is az alapja. Elsőséget maga fölött semmi más nemzetnek nem ad. Becsületességére büszke. Hajdan (és nem régen is) a magyar nemes a világ legbüszkébb embere volt; még a parasztja is arisztokrata volt és ma is az, nemcsak más fajok, de egymás között is, és alig van egyebütn annyi fokozat a megszólításokban, mint a magyarban: kend, kegyelmed, ifju uram, nagy uram, nemzeti ur, tekintetes ur, nagyságos, méltóságos és nagyméltóságú, kegyelmes; tiszteletes, tisztelendő, nagytiszteletű, főttiszteletű és főttisztelendő ur; s a ki ezek közül egyet elcserél, haragot von a fejére. Ellenben a *flegmatikus* hajlamáról tanuskodik a magyar népjellemenben az a kitartó ragaszkodás egy-egy nagy eszméhez, a melyet egyszer befogadott. ... Flegmás vérmérsékre mutat a tanulmányosság, az egyszerű vallásgyakorlatban tanusított buzgóság és a hű családi élet. ... A magyar nép nem alázkodik, nem hunyázkodik, de mindenkinek megadja a tiszteletet, kivált a tanult embereknek. Papok, előljárók, kedvelt urak szavára hallgat. ... Minden komolysága mellett sok humor van a kedélyében, de komédiázni nem szeret, a bohóság nem fér össze természetével, az arcza nem való fintorképekre. ... S a ki meg akar győződni a magyar faj mélázón komoly kedélyéről, figyelje meg a kálvinisták isteni tiszteleteit, mikor azok zsoltáraikat éneklék: minden képzeletizgató külső szertartás nélkül az áhitat magából a kedélyből fakad. Ugyanezt az áhitatot találjuk a katolikusok búcsújárásánál, különösen a keresztjárási napokban és a nagyhéten.«

Im előttünk áll nagy vonásokban a nép lelke. Ismétlem: nagy vonásokban. Megismerkedni vele közelebbről, lelkének, kedélyének sokféle megnyilatkozásaiban - ki ne óhajtana?

A magyar nép hosszú küzdelem után vált meg ősei hitétől s ennek magyarázatát megtaláljuk az ő alaptermészetében: míg a maga józan eszével be nem látta az új eszmék jóságát, el nem fogadja vakon, mások szavára. Ezer meg ezer való és adomás történet bizonyítja a magyar nép e jellemét a multban s látjuk ennek példáit ma is lépten-nyomon. De ismét csak ott vagyunk, hogy egy-egy példa többet bizonyít minden bölcselkedésnél. E nemből a legklasszikusabb példák egyike az, melyet Eötvös Károly jegyzett föl az ő *Utazás a Balaton körül* című kitűnő munkájában. A nagy Széchenyi sok minden dolga s gondja közt arra is ráért, hogy gőzhajót szerezzen a Balatonra. »A gőzhajó egyes részeit - írja Eötvös - Angliában csinálták, tengeren át Triesztbe hozták s nagy természetes német lovakon Fűredre szállították. A száz meg ezer darab

hajó- és géprészlet ott volt lerakva a parti gyepen. Természetesen vasból minden darab. Csősz fogadtak melléje, hogy őrizze. Ujj Jánosnak hívták a csősz. Ott őrizte a sok ákom-bákom géprészletet. Előre nevette magában, hogyan fölcsufolódnak ezzel a bolond hajóval az urak. Hajót vasból! De mégis csak bolond az angol. Oda megy hozzá Széchenyi. Sok bábész ember ott áll körül.

- No János, mit csinál ez a sok ember?

- A szemeit mereszti.

- Magyarázd meg János, hogy ebből hajó lesz, a hajónak kereke lesz, a kereket gőz hajtja, a gőzt tűzből-vizből csinálják kazánban.

- No majd megmagyarázom.

Néhány nap múlva megint oda megy Széchenyi.

- No János, megmagyaráztad-e az embereknek, hogy ebből hajó lesz?

- Meg én!

- Mit mondtak rá?

- Nem hiszik.

- Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a hajónak kereke lesz?

- Meg én.

- Hát arra mit mondtak?

- Azt se hiszik.

- Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a kereket gőz hajtja?

- *Azt nem magyaráztam meg.*

- Miért?

- *Mert azt már én magam sem hiszem.*

Széchenyi a feje tetejére tolta föl két bozontos szemöldökét. Nagyot nézett Ujj Jánosra, a ki neki hinni nem akart.

- De ha én mondom, János.

- Az a méltóságod dolga. De én nem szenvedem ám el, ha valaki szemembe mondja, hogy én számár vagyok, mindent elhiszek.

Hát hiszen azt Széchenyi se szenvedte el, de azért a csőszszel tovább nem törődött, hanem azt mondta barátjának, gróf Waldstein Jánosnak: - Szeretem a magyar parasztot. Amit saját eszével be nem lát, azt ugyan semmiféle uraság szavára el nem hiszi. S nézd csak, Muki, olyan *feltartott, egyenes fővel beszél velem*, mintha közülünk való volna.

Bizony ilyen volt - folytatja Eötvös - valamikor a magyar paraszt. Hiszen ma is egyenes termettel, bátran beszél mindenki szemébe. De a *hit dolgában* egészen más. A sok politika, a sok követválasztás megrontotta. Egy darabig mindent elhitt. Egy idő óta semmit sem hisz. Szavaz, de nem ingyen. Nem ingyen, mert szíve szerint nem szereti a képviselőjét. De azért *az igazi magyarnak van hite*, van eszménye, van lelkesülni való ereje. Ha kedve szerint való az embere: ma is hű hozzá, ha meg is kísértik vesztegetni. A politikában is igaz az a népdal: »aki a babáját igazán szereti, zápor eső esik, mégis felkeresi.« E kitérő után így folytatja Eötvös: Széchenyi először is kikötőket épített a Balatonon. Kevesebbet nem épített tiznél. Elment

mindenhová a gőzhajó. De csak úgy kezdetben. Mert csakhamar belátta, hogy balatonparti ember azt ugyan nem használja. Nem azért, hogy félt volna tőle. Más oka van a magyar gazdának.

A magyar oda nem megy, a hová nem hívják.

Oda nem megy, a hol dolga nincs.

Azért hogy utazzék, nem utazik sehová.

A mi a másé, azt nem bámulja.

A mi nem az ő kenyérkeresete, azt tanulgatni eszéágában sincs.

Még a cél nélkül való sétálgatás sem természete a magyarnak.

Minden mondat egy-egy kitűnő illusztrációja a magyar nép lelkének, sajátos, más népektől elütő jellemének. Aki ezt írta, ismeri a magyar népet a veséjéig.

De térjünk vissza a nép vallásbeli hitéhez. Hogy a nép ma nem oly vallásos, mint hajdan: ez szomorú igazság. Ám »az igazi magyarnak ma is van hite, van eszménye, van lelkesülni való ereje.« Ahol a nép lelkéből kiveszett a vallásosság, ott első sorban a pap a hibás. Hol a nép szereti a papját - a templom pitvarát is megtölti vásár- és ünnepnapokon s buzgón, ájtatosan, nagy figyelemmel hallgatja s szedi lelkébe a vallás szent ígéit. A tanyákon lakó nép mértföldeket gyalogol, hogy vásárnap ott ülhessen az ő székében s isteni tisztelet után megkönnyebbült szívvel gyalogol vissza folytatni terhes munkáját. Régi templomának dűledezését szégyelli s erején felül hoz pénzbeli s munkabeli áldozatot, hogy Istenhez méltó hajlékot emeljen. Ha szíve szerint, édesen beszél a papja, - felette büszke rá s messze vidéken eldicsekedik az ő papjával.

A templom - írja Baksay, a kitűnő író és pap - központja nemcsak a vallási, hanem bizonyos tekintetben a társadalmi életnek is. Ide céloz a következő betűrímes versecske is:

Hétfő hetibe,
Kedd keddebe,
Szerda szerelmibe (néhol: *szeribe*),
Csütörtök csüribbe,
Péntek pitvarába,
Szombat szobájába,
Vásárnap hétszer az Isten házába!

A magyar ember - mondja tovább Baksay - szereti a maga templomát; jól esik a lelkének, ha hetenként egyszer igaz szíve szerint kiénekelheti magát benne; de, anélkül, hogy közönyös volna, *nagy mértékben türelmes*. Vallásos, de nem fanatikus. A különböző felekezetek, ha vegyesen laknak, tiszteletben tartják egymás áhitatának tárgyait, szertartásait, ünnepeit; megülik búcsuit, látogatják isteni tiszteleteit és a jószívű öreg végrendeletében egyformán megemlékszik »szentegyházról« és »ekleziáról«, amazon a római katolikus, emezen a protestáns felekezetet értvén; nem is hívják egymást sem hivatalos, sem vulgáris néven, hanem e gyöngéd szóval: »az atyafiak«. Nem is volt a Magyar Alföld vallási villongásuk műhelye soha, s hogy minő bölcsességgel intéztük felekezetközi ügyeinket, mutatja Kecskemét példája, hol nemcsak az összes polgári hivatalok betöltésénél volt meg az egymás iránti hagyományos figyelem, de még a képviselőválasztásoknál is állandóan fenn van tartva az elv, hogy egyik kerület képviselője katolikus, a másiké protestáns legyen.

A templomokban mindenütt példás rend és csend, mely utóbbi főként a templomból való kijövetelnél tűnik ki sok helyen. Először a leányok kor szerint, utánuk a fiatal asszonyok, végre az idősebbek. Azután a férfi nembeli fiatalság, úgy a férfiak, végre az előljáróság. Mind

egyenkint, lassu léptekkel; nincs rá eset, hogy valaki az előtte menőt megelőzné. Nem is volna tanácsos, mert nem a tisztelendővel gyúlne meg a baja, hanem a bíróval.

Azontúl a templom előtti (sok helyütt kerített) tér (a Székelyföldön *czin-terem* a neve) átváltozik a községi és társadalmi élet központjává. A bíró itt teszi közzé a felsőbb rendeleteket, községtanácsi határozatokat; itt vitatják meg s döntenek el a községet illető kérdéseket. Itt állapítják meg a közmunkák heti rendjét; a kaszálás, aratás, gyűjtés, szüret kezdetét; a napszám, főként a kaszás-napszám értékét; sőt régebben itt mondták ki az arató részt is, mely ellen nem volt fölebbezés; sőt nem is volt rá szükség, mert, noha maguk a gazdák határoztak, oly méltányosan, hogy a »szegénységnek« nem volt oka a panaszra. Egész kis parlament, tisztességgel folyva le, mert a bírónak, de még a helynek is megvan az illető tekintélye. De ha a kérdés mélyen érinti a magán-érdekeket, vagy a bíró ellen támadás készül, nem ritkaság a heves szóváltás sem, a mikor aztán a nép feleselve oszlik szét.

De nem csak parlament, törvényszék is volt hajdan. A tolvajcsinyen kapott vagy garázda, engedetlen legény, a házasságtörő, a káromló itt vette el büntetését 6-12 pálcza- vagy korbácsütésben.

A fiatalság a két isteni tisztelet közti időt itt szokta tölteni beszélgetéssel, játékkal, de minden zaj nélkül, mert pázsitra, játszóhelyre menni két templom előtt illetlen. Két templom után szabad a pázsit; kiürül a templomtér; de nem sokáig marad üres. Megjelennek az élteesebb és érdemesebb férfiak s pipaszó és csendes beszélgetés között töltik el az időt a templom árnyékában.

Az Alföldről festi e képet Baksay, de talál ez az egész országra. A minthogy az ünnepi szokások is, csekély helyi eltéréssel - általában közösek. Hogy a *karácsony* a nép legnagyobb ünnepe az egész világon, az természetes. Magyarázza ezt az időszak is, melyre a karácsony ünnepe esik. A tél pihenő ideje a falusi embernek s karácsony ünnepe, melynek az egyház két, a Székelyföldön három napot rendel - valóképpen egy hétig tart, beleszakad az újesztendőbe, az *Apró szentek* napjával s a folytonos névnapozással, táncmulatságokkal. A civilizáció a karácsony ünnepek szokásain is kezdi már éreztetni pusztító hatását, de még mindig a Krisztus születésével kapcsolatos szokások azok, melyek legerősebben állanak ellent a civilizáció régi szokásokat pusztító kedvének. Karácsony szombatján éjjel még felfelzendül az ablakok alatt a kántáló gyermekek Krisztus születését hirdető szent éneke, karácsony reggelén meg sorba járvák a házakat s a régi jó világ kántorai által szerzett ékes rigmusokban hirdetik, hogy ma karácsony napja, minden ember tudja - csak a pap nem tudja! - aztán jön *Apró szentek* napja, mikor fiúk és legények sorba járvák a leányos házakat, vesszővel kiporolják a házi leányt, hogy tiszta legyen egész esztendőn át. Mindannyi szokás közt azonban legérdekesebb a *Betlehemes-játék*.

»A templom tövéből, sőt szentélyéből nőttek ki a nép ünnepi szokásai« mondja Baksay s ez különösen talál a *Betlehemes játékra*, melynek forrása a magyar egyház s a magyar népelet legrégibb idejére vezethető vissza. A Betlehemes-játékot, természetesen, nem a nép közt fenmaradt mai formájában, maga a papság vitte be a templomba, hogy ezzel is előbbsegítse a keresztény vallás megkedvelését. Kezdetben a pap egymaga énekelte a templomban Krisztus születését, de csakhamar belátták, hogy a népnek, a mely lelkében még mindig a pogány valláshoz huzódott, több kell ennél: valami érdeklőtő, szemet-lelket foglalkoztató. Nem egymaga énekel tehát Krisztus születését, hanem több személy, melylyel mondatja s énekelteni el. Megjelenik József, Mária, Gábor, az arkangyal, megjelennek a pásztorok; mind külön-külön s együtt szerepelnek, sőt hogy a nép érdeklődését még magasabbra fokozzák, az oltárra kiteszik a jászolt, a pásztorok elébe járulnak ajándékokkal, megjelenik a három király is. Még tovább megy a papság az érdeklődés fölkeltségében, nemcsak a papok adják elő

Krisztus születését, hanem vándorénekesek, tánczosok, alakosok is, éneklük bent a templomban. Az egyház érdekében valónak látják, hogy ezek a népszerű alakok, kik szerteszét csatangoltak az országban s bohóságaikkal mulattatták a népet, részt vegyenek a templomi előadásban is. És most már nemcsak a templomban adják elő a Betlehemes-játékot, de a templom előtti téren, a temetőben, klastromok udvarain s egyebütt. A hatás kedvéért a komoly jelenetek közé tréfás, mulatságos jeleneteket, mondásokat szőnek. Ezzel aztán veszteni is kezdi a Betlehemes-játék az egyházi jellegét s mindinkább elvilágiasodik. A czéhek s egyéb testületek is rendeznek misterium-előadásokat, népszerű néven: Betlehemes-játékokat, kezdetben a papok buzdítására, később a papok ellenére.

Azok a Betlehemes-játékok, melyek ránk maradtak s melyek egyikét-másikat itt-ott még ma is játszik a Betlehemesek, kétségtelenül abból az időből eredtek, mikor a magyar nép elhagyta ősei vallását. Az egyháztól vette az *alapot* s erre építette a Betlehemes-játékot, abban a formában, a mint az ma előttünk áll. És különösen feltűnik nekünk a minden Betlehemes-játékban szereplő *vén pásztor*, akiben az ősi hitben született s megöregedett pogány magyar alakját sejtjük. A fiatal pásztorok már tisztában vannak Betlehemmel, Krisztus születésével, de a vén pásztor feje sehogy sem akarja bevenni a Betlehem szót, a latin szavakat, minden szót elferdít s csak nagynehezen világosodik meg előtte az új hit mivolta s a Megváltó születésének nagy jelentősége. Az öreggel bolondoznak, mulatnak az ő nehéztelműségén. Ő most is a juhnyáj miatt aggódik, melyet a pásztorok magára hagytak s a helyett hogy őriznék - *Betlehembe* készülődnek. Végre aztán ő is beadja a derekát s lelkesülten siet a többiekkel a kis Jézus jászoláshoz.

A Betlehemes-játékok rendes szereplői: egy-két, néha három angyal, egy katona, huszár ruhában, ki némely játékban Heródes néven szerepel s négy juhász, a kiknek egy pár játékban nevök is van, pld. *Tütüre* (Tytirus), Bandi és Peti. Legtöbb szereplője van a székely Betlehemes játéknak, melyet Orbán Balázs Csíkmegyében talált s közölt is a Székelyföld leírásában. Csíkmegye népe tiszta katolikus, itt volt tehát legkedvezőbb talaja a Betlehemes-játéknak s gyermekkoromban még a csiki székelyek karácsony táján bejárták az egész Székelyföldet e játékkal. A csiki Betlehemes-játék személyei: 1. a *huszár*, szép huszár egyenruhában, fején csákó, oldalán kard, lábán sarkantyus csizma, köpenyét az előadás alatt leveti. 2. A *király*; ruhája a huszárral egyenlő, fején papírból készített korona. 3. Az *angyal*, egészen fehér ruhában, fején gyöngygyel és szalagokkal ékített korona, derekát széles szalag övezi, kezén fehér keztyű s jobbájában egy pálcza, melynek felső végéhez aranyos gomb van erősítve, markolatához fehér szalagsokor kötve. 4. *Szent József*, földig érő fekete köpenyben, melyet barát-kordával szorít oldalához, kezében horgas pálcza, fején kalap. 5. *Szűz Mária, kék színű uri ruhában*, fején ugyanilyen színű kendő, kezén fehér keztyű, jobbájában fehér kendőt tart. 6., 7., 8., 9. 10.: *Bukur, Barbu, Tódor, Nyikuláj* és *Mosu* pásztorok, az utóbbi igen öreg. Öltözetök: közönséges nagyszőrű pásztor szűr (bunda), fejökön nagy báránybőr kucsma, kezökben juhászbót, derekukon kötél s arcukon álarcz, hogy ismerős helyeken meg ne ismerjék őket. A Székelyföldön a pásztorok legtöbbszörre oláhok s bár oláhuul rendszerint egy kukkot sem tudnak, e játékban a pásztorok tréfáiba oláh szavakat adnak, hogy ez is mulatságosabbá tegye a játékot. Házzól házra megy ez a tiz tagu társaság, előre megy a huszár: ez kér engedelmet a játékra, következőkép: kedves házigazdánk, Krisztus urunk születése példáját követők vagyunk, a melyet házi gazdánk jó akaratjából, ha terhére nem lennénk, el akarnánk folytatni, hogy mely szegény állapotban és hogyan született Krisztus Betlehemben. Ha a gazda »jó szívvel« látja, a huszár kimegy, megviszi a választ. Belépnek a házba. Két pásztor a három tornyu templomot (Betlehem jelképét) az asztal közepére teszi, mellé áll az *angyal* és a *király*. *József* és *Mária* az ajtó mellett foglalnak helyett, a pásztorok is ott, csakhogy az ajtó tulsó oldalán. A *huszár* a szoba közepére áll.

Mind (énekelnek):

Betlehembe eljutván,
Jézust ott megtalálván,
Város mellett pajtában,
Annak romlott jászolában:
Essünk térdre előtte,
Boruljunk le a földre;
Ugy tekintsünk pajtába,
Annak romlott jászolába.

A huszár (kivont karddal sétál föl s alá):

Hálát adunk neked, mi teremő Atyánk,
Hogy meg adtad érnünk Krisztus születése napját;
Ti is, ezen háznak virágzó népei,
Született Jézusnak legyetek tagjai,
Ezen tekintetes háznak szép népei,
Isteni formának eleven képei,
Kikért Jézus Krisztus könyező szemei
Áradnak e napra, mint gyöngyök szépei.
Legyen békességes e bejövetelünk,
Ez úri szép háznál kevés ittlételünk,
Míglen Krisztus Jézus születése velünk
Előmutattatik, amelyről beszélünk.
Legyen békességük a juhásztoroknak,
Mint szelid, együgyű, csendes jámboroknak,
Kik a Jézuskához először járulnak,
Buzgó szeretettel lábához borulnak.
Rövid szóval: legyen minden békességben,
Testi-lelki csendes figyelmetességben,
Míglen csekély munkánk szép gyönyörűségben
Véghezmegyen buzgó örvendetességben.
Mert nem tréfaságnak okáért küldettünk,
Avagy hogy világi muzsikát hirdessünk,
Hanem megtérésre hogy példát mutassunk,
Boldog mennyországban együtt vigadhassunk.

(Félreáll.)

A király (sétálva mondja):

Retteg a természet az okos lélekkel,
Sőt az emlékezet ily nagy erejével
Megtompul az elme együtt értelmével,
Az emberi nyelv is megtompul ezekkel.
Mert a természetnek nagyon van ellene,
Szűzön, tiszta szűztől Krisztus születése.
Az emberi elme megtompul ezekre,
A nagy emlékezet fel nem érhet ide.
Fordítsd gondolatát habozó elmédnek,

Tekintsd állapotát egész életednek,
Vizsgáld meg, ó ember, rejtekét szivednek,
Mely nagy haladással tartozol Istennek,
Ime, hozzánk való buzgó szeretete
Az örökké való Istent mire vitte.
Hogy Ádám atyánknak vétkeit nem nézte,
Hanem megváltásra szent fiát küldötte.
Hát én, bűnös lélek, erről mit szólhatok,
Kinek okossági nem nagyok s fontosok,
Segítséget én csak Ő tőle várhatok,
Ki válságunkra jött, s neki áldást mondok.
Melyről buzgó szívvvel mostan azért szólunk,
Két-három szép példát előtökbe adunk.
Jézus látására hogy felindittassunk,
Figyelmetességet töletek kívánunk.

A huszár (a királyhoz):

Szerencsés jónapot,
Kívánt vig órákat
Kívánok jó uramnak,
Akarom, mint látom,
Épségét szép házának.

A király:

Az Úristen hozott!
Házamhoz juttatott,
Szerelmes jó barátom.
Hogy házamhoz jöttél
S engem felkerestél,
Szívem szerint akarom.

Huszár:

Megszállnék uramnál,
Mulatnék házánál,
Ha konyhája terjedne;
A bő étel-italért
Adnék ezüst tallért,
Csak kedvem szerint lenne.

Király:

A bő étel-ital
Minden fűszerszámokkal
Ezennel készen leszen,
Mert érzem magamban,
Hogy a mulatáshoz
Ma nekem is kedvem leszen.

Szent József (a királyhoz):

A mennybéli Isten,
Kit magasztal minden,
Áldja meg kegyelmedet
Isteni kedvéért,
Drága szent nevéért
Hallgassa meg kérésemet.

Király (haragosan):

Mit akarsz énvelem?
Nem vagy te én felem.
Beszéld hamar bajodat!
Sokat szót ne folytass,
Tőlem ez a válasz:
Beszéld hamar bajodat.

Szent József:

Uram, az Istenért,
Drága szent nevéért,
Hadd háljunk itt az éjjel,
A kemény hideggel,
Szörnyü fergeteggel
Ne háljunk meg az éjjel.

Király:

Szerelmes barátom,
Szoros a hajlékom,
Nincs mód a szállásban.
Próbálj abban,
Forogj elébb is.

Szent József:

Uram, az Úristen
Megáld mindenekben,
Csak fogadj bé ez éjre,
Ne kellessék mennünk,
Éppen kirekednünk
A nagy erős hidegre.

Király:

Menj, ne istálj,
Többet ne prézsmítálj,
Mert itt bizony meg nem hálsz,
Próbálj elébb, itt nálamnál
Több embert is találsz.

Szent József:

Uram, a városon majd minden háznál jártunk,
De vannak sok vendégek, szállást nem találtunk.
Hideggel kell meghalnunk,
Ha nem könyörölsz rajtunk.

Király:

Csak menj tovább innen,
Mert érted vendégemet
Meg nem szoríthatom.
Mert pénzes zacskódat,
Aranyos táskádat
Oldaladon nem látom.

Szent József (Szűz Máriához):

Ó mennybeli Isten,
Mégis ne hagy minket.
Ime, szűz Mária,
Induljunk el útra.
Csendesedjünk elménkben,
Talán az Uristen,
Kit hordasz méhedben
Nem hagy el szükségünkben.

Szűz Mária:

Jaj, mint elbágyadtam, szerelmes jegyesem,
Fel nem gondolhatom, mit kelljen mivel nem.
Már a lábaimon csak alig léphetem,
E hideg éjszakán jaj leszen én nekem.
Semmi bizodalom nincsen életemhez,
E hideg éjszakán mert jutok végemhez.
Nem gondoltam volna Betlehem népéről,
Ily idegen legyen az ő istenéhez.

Szent József:

Szerelmes jegyesem, ne sirj s ne bánkódjál,
Mert nem hagy el az Ur, hogy ártson a halál.
Semmi dér és hideg e helyen nem talál,
Ha személye szerint Krisztus körünkbe száll.
Azért csak szálljunk be itt ez istállóba,
Számot mivel éhez senki a városba'
Nem tart s maradhatunk csendes bátorságban,
Inkább is lesz módunk a szent imádságban.

Az Angyal (Máriához):

Üdvöz légy Mária,
Ó Istennek anyja,
Látod jelenlétem,
Parancsolj, mert mennyből
Hozzád küldettem.

Szűz Mária.

Sietséggel szolgálj a te szent uradnak,
Adj hirt a nyáj mellett levő pásztoroknak,
Kik imádására jöjjenek Krisztusnak,
Mert megváltásáért született világnak.

Az Angyal (fel s alá járkál a szobában, miközben a földön aluvó pásztorok lábát meglöki s énekel):

Gloria in excelsis deo!
Dicsőség mennyben Istennek!
Békesség földi népeknek,
Jóakarató híveknek,
Kik Istenben örvendeznek.
Keljetek fel, pásztorok,
Mert született új királytok,
Keljetek fel, meglátjátok,
Térdenállva imádjátok.
Ez lesz nektek a jegy róla:
Ime, fekszik a jászolba'.
Szent szűz, nagy jót cselekedtél,
Hogy Istennek anyja lettél.

(Félbehagyja az éneklést s szóval folytatja):

Vigyzó pásztorok, mostan felkeljetek,
Készüljetek bátran, semmitse féljetek.
Örvendtes új hírt mondok én tinektek,
Melyben gyönyörködni fog a ti szívetek.

Bukur (felkel s a többi pásztorokhoz):

Szculác mintunás pékurárj!
(Keljetek fel rögtön, pásztorok!)

Barin:

Cse je? (Mi az?)

Bukur:

Serkenjete fel hamar; csak az a derék, táti, álmomban mit láték. Dár vám szkusz (= hiszen megmondám), hogy a Krisztus születek. Krisztosz me fertáte (== Krisztuska született, pajtás!)

Barbu:

Bánu Krisztosz, nu máj kokósu o' kukurigát.
(Nem született Krisztus, csak a kakas kukorékolt.)

Tódor:

De én azon nem töröm az eszemet,
Inkább a fűtőbe dugom a fejemet.

Bukur:

Talán itt is jár vala,
Mert arany betüket hány vala.

(Ekkor meglátja az angyalt s megijedve kiáltja):

Dar' voi tocz aicsia (= hát ti itt mindnyájan)
Keljete fel, fortátje (= pajtások.)
Mert itt hallánk nótát,
Melynek nem hallottuk
Soha több formáját.
Itt még jelen látjuk
Az Isten angyalát.
Ne hallgassuk el annak
Nagy sok szép mondását.

Barbu (Bukuróhoz fordulva):

Bizony nem tréfa az, amint tapasztalám,
Mert még álmomban is azt az angyalt látám.
Annak szép énekét mindvégig hallgatám,
De, hogy fel ne keljek, tovább nem állhatám.

Nyikuláj (kelti az igen öreg Mosulét):

Szkoálé méj fertáte, szkoálé méj vén ungiás;
Lukru jeszte; du te a kolo (= kelj fel, pajtás, kelj fel,
vén körmös, dolog van ám, eredj oda.)

Mosu:

Cse je?

Nyikuláj:

Kelj fel sietséggel,
emeld fel szemedet,
Nyisd fel süketséggel megtölt füleidet,
Halld meg azt a drága, mennyei énekét,
Melyet az ittlelvő angyal most éneklett.

Mosu:

Asá szé fié, si laszé szé a duka kai méj.
(Ugy legyen és hozass lovakat.)

(E szavakra a másik négy pásztor botját az öreg alá dugja és lábára emeli, midőn már felemelték, akkor az angyal eléjükbe áll s így szól):

Angyal:

Jertek, sietséggel menjünk a városba,
Mert Krisztus értetek romlott istállóba,
Született s tétetett a hideg jászolba,
Ottan takartatott a kórós szénába.
Cherubin, angyalok felséges királya,
Boldog mennyországnak tündöklő kristálya,
Terólad kiáltja az egek tábora:
Szent, szent, szent az isten,
Seregeknek ura.

A pásztorok (mind a Betlehem elé térdelve éneklük):

Serkentsd fel Jézust, szent fiadat nekünk,
A szent angyaloktól hozzája küldettünk,
Hozzája küldettünk.

Szűz Mária (énekel):

Serkenj fel, én fiam, pásztorok eljöttek,
Szent angyalaidtól hozzájad küldettek,
Hozzájad küldettek.

A pásztorok (térdepelve énekelnek):

Üdvözlégy, Jézus! Pásztorok pásztora,
Mennynek és a földnek teremő szent ura,
Teremő szent ura.
Ha nem utálsz meg, te szolgálid vagyunk,
És mi azért jöttünk, hogy téged imádjunk,
Hogy téged imádjunk!

Bukur:

Vajon jó fortátye, hol találjuk okát,
Hogy az isten fia nem uri palotát
Választott magának, barmok istállóját,
Úgy megutállotta a nagyuri pompát.

Bukur (Szent Józsefhez):

Miért, oh szent József, nem benn a városba',
Valamely tetszetes uri palotába,
Hanem csak alacsony barmok jászolába,
Szállottatok majdan romlott istállóba?

Szent József:

Nagy kegyetlensége a városiaknak,
Szegénységünk miatt úgy megútáltanak,
Isten neveért is szállást nem adtának.

Bukur:

Úgy van bizonyára, mert a városiak
Tele erszényű vendégeken kapnak,
Azok ott kedvesek, kik tallért mutatnak,
De a szegényekkel keveset gondolnak.

(Az öreg Mosut a többiek botjaikra fektetve a Betlehem elé viszik.)

Mosul:

Hát ezt érdemletted, ég, föld teremője,
A városon néki nem adatott helye?
Szállni kényszerítettett ide a mezőbe,
De várjatok még, mert megfizettek érte.

Bukur (a többi pásztorokhoz fordulva):

Nosza jó fortátyim, adjunk ajándékot
A kicsi Jézusnak, akitől mit lehet,
Adjunk szegénynek, kiki a mit hozott,
Mi tudjuk, mindenektől elhagyattatott.

Barbu:

Igenis, szegénynek adjunk, amit lehet,
Mert őt tudjuk, hogy a dézsából nem vehet,
De még ha felnőhet s nagy emberkort érhet,
Egy kis ajándékért százannyi jót tehet.

Bukur (ajándékát a következő szavakkal nyújtja át):

Én, édes Jézusom, egy szép bárányt hoztam,
Legelső fajzatnak ezt az egyet tudtam,
Azt is a Jézustól meg nem sajnálottam,
Mivel a többi is Jézus által kaptam.

(Midőn az ajándékot viszi, az angyal a tornyocskában levő csengettyűt megcsendíti.)

Barbu:

Ó domne szfuntule! (= Ó szent ur!) Drága mennyei harangszó!

Bukur (Barbuhoz:)

Haidé la Betlehem, Barbule! (= Gyerünk Betlehembe, Barbu.)

Barbu:

Cse? Je departe? (= Micsoda? Messze van?)

Bukur:

Nuje departe, numáj aicsia. (= Nincs messze, csak itt van.)

Barbule:

In kate zile posem azsundzse? (= Hány nap alatt érhetünk oda?)

Bukuró:

In dsuaé zile si zsumetáte. (= Két és fél nap.)

Barbu:

No binye, binye. (= Jól van, jól van.)

(Megindul s az ajándékot a következő szavakkal benyújtja):

Ihol én is hoztam egy szép őszi sajtot,
Mert e most mindenütt szűk, bizonynyal jól tudom.
Ezt is a kicsi Jézusnak ajándékba adom,
Pirítva, apránként eszik belőle, én tudom.

Tódor (következő szavakkal nyújtja át ajándékát):

Én is hoztam egy bárány bőröcskét,
Örömebb adnék juhót, avagy kecskét,
De, mivel hogy tartok feles cselédecskét,
Eladtam a juhót s vettem egy kis költségecskét.

Nyikuláj:

Én, édes Jézusom, igen szegény vagyok,
Mivel kilencz apró gyermeket tartok,
Azért én egyebet néked nem adhatok

Egy falás málénál,
Ezt is adták elébb a más háznál.

(A pásztorok az öreg pásztort botjaikra emelik fel, ki e szavakkal nyújtja át ajándékát)

Mosu:

Én, édes Jézusom, igen öreg vagyok,
A füleimmel is immár alig hallok,
A juhok után is alig szaladhatok,
Mind el is hordották immár a farkasok.
Azért túrót, ordát néked nem adhatok,
Mert én magamnak is egy falást sem kapok,
De bogláros szíjat ugyan szépet adok,
Nékem nem kell, mert én immár öreg vagyok.

Szűz Mária:

Köszönöm, pásztorok, szép ajándéktokat,
Szent fiamhoz való nagy jóvoltotokat,
Az Isten s ember is ti jutalmatokat,
Megfizeti mennyben ti fáradságtokat.

Bukur (a többi pásztorokhoz):

Nosza, jó fortátyim, hogy ide jutottunk,
Csudák felett való szörnyű csudát láttunk,
Jézus látásában épen megujultunk.
Azért egy szép zsukátát, édes furulyásunk,
A Jézus nevében. Szuflá jó fértate, suzflá sze ne moi.
(= Fújjad, jó pajtás, fújjad, hogy meglágyíts minket.)

(Barbu elkezd furulyázni, mire a többiek, közbül vevén az öreget, tánczra kerekednek, bunkós botjukat fejük fölött összeütögetik s táncz közben gyakran mondogatják):

Hupa zsvaká Todoricze, Bukura te, si me czuká, hupa, hup!
(= Hopp, tánczolj Tódorka, légy víg s csókolj meg. Hopp, hopp!)

(Az öreg végignézi a tánczot s végeztével haragosan mondja nekik):

Mosu:

Ezt biz eljáratok, de nem igen jól járatok.

Bukur (elérántja):

Eredj, járd meg jobban, vén szipa!

Mosu (oda kiált a furulyáshoz):

Szuflá, ne sze moi! (= Fújjad nélkülem.)

(A zenész megfuvintja kissé a furulyát és abbahagyja, de a süket öreg nem veszi észre s tánczol, mignem Bukur nyakonragadva megrázza s így szól hozzá):

Bukuró:

Nu szufle, vén szipa! (= Nem fujja!)

Mosu (a furulyáshoz):

Szufla ne sze moi!

(Ismétlődik az előbbi jelenet Az öreg az elbágyadásig tánczol s így kiált a furulyásnak):

Mosu:

Desztul! (= Elég!)

(A furulyás visszakiáltja, hogy nem is fujta, s az öreget kikaczagják. Ezután a négy pásztor kört képez, az öreg közepén áll, énekelnek):

Pásztorok:

A szüz egy fiat szült,
Kiért mennyben öröm gyült,
Pásztorok, pásztorok, örvendjeteK, örvendjeteK,
Szabadító földre szállott, örüljeteK, örüljeteK.

(Félrevonulnak.)

Király (kivont karddal járkál):

Hallottuk rendszerint e rövid példában,
Miként Krisztus Jézus romlott istállóban
Született s tétetett a hideg jászolba,
Ottan takartatott a kórós szénába.
Ez is mindnyájunknak lőn ma látására,
Miként a pásztorok az angyal szavára
Menének Krisztusnak látogatására,
Miként gyűladának fel a vígasságra.
Oh! Nem is ok nélkül, bátran vígadhatnak,
Mert ma tölt bé szava a szent prófétáknak,
Ma lett nagy örömük a meghalt atyáknak,
Mivel megnyitott kapuja limbusnak.
Vigadj méltán te is, ime bűnös világ,
Mert Áron vesszején nyílt ma egy szép virág,
Kiáltal megnyilik a bezárt mennyország,
Megszégyenül pokol, ördögi sokaság.
Ti is hát mindnyájan, kik itt jelen vagytok,
Egy csekély munkánkat, amint azt láttátok,
A kicsi Jézusnak ti felajánlátok,
Hogy szállása legyen mindenkor nálatok.
Nemes házigazda, maradj békességben!
Megbocsásd vétségünk csekély verseinkben,
Szép házi népeddel maradj egészségben,
Holtod után mehess az örök életbe.

Dicsőség, dicséret a kicsi Jézusnak,
Ki terhit felvette széles e világnak,
Áldás szent Józseffel a szüz Máriának,
Kik gondját viselték a világ urának.

Bukur (az öreg pásztorhoz):

Hajde aics moj Mosule! (= Jer innen, öreg.)

Mosu:

Cse?

Barbu:

Hallám, panaszkodál vala, mely lapos a táskád,
Próbáld meg a gazdát, ha valamit kapnál.

(Az öreg megmutatja s a második pásztor folytatja a házigazdához):

Ennek a gazdának bácsa én voltam tavaly is,
Héj, jó gazdám volt nekem akkor is,
Ha kétszer kértem, nem adott egyszer is,
De most megtölti még a gulugánkat is.

Tódor:

Ennek a gazdának a kecskéit én őriztem,
De bizonynyal a gazdát meg sem említettem,
De a gazdasszonyyal jól egyetértettem,
Azért kolbászt, májast eleget is ettem.

Nyikuláj:

De itt mi még most is hiában nem jártunk,
Mert megmosolyodék a mi gazdasszonyunk,
Lészen itten nekünk kolbászunk, májasunk,
Csak azt várják itt, hogy tarisznyát mutassunk.

Mosu (a többi pásztornak panaszkodva):

De ti magatoknak mindenütt csak kaptok,
Néktek adnak, mivelhogy ifjabbak vagytok,
De én, hogy süket is vagyok, jól nem is hallok,
Ha kínálnak is, azt gondolom, szidnak, pirongatnak, kifelé fartatok.

Nyikuláj (az öreghez):

Kérlek, vén ungyiás, ne panaszkodjál,
Mert én sem ettem ma egyebet egy falás málénál,
Azt is adták elébb a más háznál.

Mind (énekelnek):

Immár minket, jó gazda, elküldesz utunkra,
Kicsi Jézus áldása maradjon házadra, ra, ra, ra, ra, ra,
Maradjon házadra!

Mint látható, e Betlehemes játék, mint a többi is, részben egyházi emberek, részben a nép alkotása. Mi belőle a népé, azt az olvasó magyarázat nélkül is megtalálja. Sok benne a tudákosság s különösen a huszár, Szent József és Szűz Mária szájába adott versek nyilván újabbkori csinálmányok. József és Szűz Mária szereplése szokatlan. Alig egy-két Betlehemes játékot ismerünk a sok közt, melyben ők előfordulnak.

Népiesség dolgában sokkal gazdagabb az a Betlehemes játék, melyet Kálmány Lajos szegedvidéki gyűjtése után közlünk. A fiatal pásztorok bolondoznak az öreg pásztorral, ki sehogy sem akarja megérteni: hová akarnak menni a fiatal pásztorok s mikor aztán mégis velök tart és megpillantja Betlehemet, ijedten hátrál vissza. E Betlehemes játékban mindössze négy személy szerepel: Angyal, Makszus (öreg pásztor), első és második pásztor. Sokkal egyszerűbb a szerkezete, mint a csiki Betlehemes játéké s ebből is látszik, hogy nagy részében a néplélek alkotása.

Ime, a szeged vidéki Betlehemes játék lefolyása:

Angyal (az udvaron énekli.)

Csordapásztorok, midőn Betlehemben
Csordát őriznek éjjel a mezőben,
Isten angyali jövének melléjük,
Nagy félelemmel telék meg ő szivük.

(Mikor a szoba ajtóba érnek, szavalja.)

Nyiss ajtót, jó gazdám, tán elsompolyodtál?
Hidd el, a kis Jézus a házadba beszáll,
Egy angyal által tégedet megvigasztal,
Aztán az áldása, hidd el, hogy reád száll!

(Belép az ajtón s míg az asztalig elmegy, énekli.)

Mostan kinyílt a szép rózsza virág,
Akit régen várt az egész világ,
Betlehemben kibimbózott zöld ág,
Királyi nemből való méltóság.

(Leteszi a betlehemet az asztalra és csenget, mire belép az)

Első pásztor:

Álom-é, vagy látás? Azt meg nem foghatom,
Mit érez a szívem? Azt meg nem mondhatom,
Míg két pajtásommal be nem bizonyítom.

Angyal (csenget, mire belép a)

Második pásztor:

Adjon Isten! Álmom be ne teljessedjen!
Mert amiként álmodtam, ha beteljesedik,
Juhainknak árát mind nyakunkba vetik!

Első pásztor:

Dínom, dánom, kedves guba,
Nem kell nekem a pálinka,
Kell nekem csak jó borocska.

(Belép.)

Makszus:

Szalonnás jó estét, szerelmes fiaim!
Juhaink megvannak, egy csöpp kárunk sincsen,
Gilicze és Bamsa mind egy akolban van,
Szép, göndör gyapjai vállára hajlanak.

Első pásztor:

No már, apó, mivel ide érkeztél, igyunk, együnk, ha van mit.

(Egy üveget kivesz a suba alól, azt fenékkal felfordítva úgy tesz, mintha innék, de nem tud.)

Második pásztor:

Igyál, öcsém, igyál a magad hasznáért,
Majd én is iszom a gazda szép lányáért’.

(Kezébeveszi az üveget s ő is a fenekén akar inni.)

Makszus:

Veszszén meg a géged, tán nem várakozhatsz?
A’biz, a botomból még véget is kaphatsz,
Jobb azért, hogy hallgatsz, még eleget ihatsz,
Megőszült Koridon, atyádnak is hagyhatsz!

Második pásztor:

Adjon Isten, apa, több buzát, mint rozs’t!

Makszus:

Adjon Isten, fiam, több juhot, mint kost!

(A pásztorok lefekszének s énekel az):

Angyal:

Keljetek fel pásztorok, pásztorok!
Örömet hirdetek,
Mert ma nektek született,
Ki megjövendőltetett,
Egy szűznek méhéből,
Szűzen szült véréből,
Megváltó királyunk,
Alle-allelúja!

Angyal (csenget.)

Glória!

Első pásztor:

Gomolya.

Angyal (csenget.)

Glória!

Második pásztor:

Vén gólya!

Angyal (csenget.)

Glória inek szelszűz deja!

Makszus:

Hallod, pajtás, tarka tehén ugatja a fiát a korében?!

Első pásztor:

Valami szót hallék,
Ugyan felijedék.

(Felkel s odamegy a második pásztorhoz.)

Kelj fel, Koridon!
Mert nagyot ütök a farodon!

Második pásztor:

Én meg a mély álomból ugyan felrettenek!

(Felkel, Makszushoz megy s mondja):

Kelj fel, Maksi, kelj fel, ne légy süket füllel,
Mert majd rád ütök ezennel!

(Makszus nem bír felkelni, erre odaszól neki:)

Hó, hó, mit heversz, mint a vén ló?
Frissebb nálad a csikó ló!

(Makszus felkel.)

Makszus:

Mit feddesz, te golyhó?
Nem vagy talán toklyó,
Tudod, az álom jó!

Második pásztor:

Tudom, az álom jó, de valami szót hallék, nem timejő.

Első pásztor:

Szememmel hallottam, füleimmel láttam,
De csak angyalnak állítottam.

Makszus (az első pásztorhoz):

Bizony te, Titöre, rossznak válsz te szivedben,
Mert szemlátomást füllentesz!

Első pásztor:

Ámbár, ha hazudok,
Igazat nem mondok,
Bárki meglássa!

Angyal:

Menjetek el-be Betlehem városba,
Ott találjátok Jézust a jászolban,
Ökör, szamár között nagy bágyadozásban,
Takarván pólyába.

Makszus:

Gyerünk Betlehembe, higgyünk az angyalnak,
Lássuk, hogy mit adott Isten fiainak?
Én viszek egy báránykát, mit hozol te annak?

(Eközben a második pásztorhoz hajol):

Második pásztor:

Magam sem akarok üresen elmenni,
Étel mellé immár italt is kell vinni,
Egy edény írócskát be fogok mutatni,
Tudom, hogy szívesen fogja tőlem venni.

Makszus:

Hát te, jó Titöre,
Mit felelsz ezekre?
Hozol-e valamit
Szegény értésére?

Első pásztor:

Úgy gondoltam, hogy a bundát adom rája.
(Megrázza bundáját):
Jó lesz a szeleknek meggátolására!

Makszus:

Étel, ital, álom,
Szükséges e három,
Mit magunkkal viszünk,
A kis Jézuskának kedveskedjünk
Ezekkel!

Második pásztor:

Öreg pátriárka, ha mad oda érünk, te szólj előbb, én közben, utóbb a bojtárka.

Első pásztor:

Gyerünk Betlehembe!

Makszus:

Vén tehénbe?

Második pásztor:

Betlehembe!

Makszus:

Tudom, tudom, a Betlehembe!
(Elindulnak a Betlehem-templomhoz, de mikor odaérnek, Makszus ijedten visszahátrál.)

Első pásztor:

Ne félj öreg, Jézus!

Makszus:

Hus?

Második pásztor:

Jézuska.

Makszus:

Tudom, tudom, a Jézuska.

Első pásztor:

Vesd rád, öreg, a keresztet!

Makszus:

Tyúk hús,
Lúd hús,
Meleg czipó,
Egy itcze bor

(Hasára üt)

Ide csúsz!

(Betlehem felé hajolva:

Üdvözlégy kis Jézus, mi kegyes királyunk! kik szent angyalid által köszönteni jöttünk.
Megbocsáss, édes Jézuskám, hogy több báránykám nem volt, de ha ellenek, szent
főlségednek még párját is hozhatunk.

Irhának a bőre,
Botosnak a szőre,
Majd jó lesz neked
A kemény télre.

Második pásztor:

Én hoztam italkát,
Egy edény írócskát
Mert mást nem hozhatok;
Ha lesz szomjuságod,
Izét megkóstolod,
Majd bor gyanánt iszod!

Első pásztor:

Én egy bundát adok,
Mert mást nem adhatok,
Ha véle használok,
Véle takaródzol,
Majd édesebben nyugszol.

Angyal (énekli.)

Vigan zengjete, ceterák, Jézus született,
Harsogjatek, dob, trombiták, Isten-ember lett,
Ez midőn ő felsége ocsmány kevélységünket
Megalázzván a világi kényességeket.

Czifra, fényes palotákat immár megvetett,
Az istállót választotta, abban született.
Ő udvarló szolgál: juhok, barmok pásztori,
Nem is tündér e világnak földesurai.

Ti hát pásztorok, szegények, örvendezhettek,
Közöttetek a kis Jézus, dicsekedhettek,
Tőletek nem kincset kíván, csak tiszta szívet,
Ha ezt neki megadjátok, nyertek életet.

Első pásztor:

Mondjunk a kis Jézuskának egy éneket!

Második pásztor:

Hogy szent országába vigye fel lelkünket!

Makszus:

Nem bánom, fiaim, magam is ráállok,
Mint tőlem telik, én is kontravizálok.

(A betlehem előtt énekelnek.)

Mind (énekelnek:)

Üdvözlégy Jézus,
Messiás, Krisztus,
Pásztorok,
Kik e nyájától,
Szent angyalidtól
Küldettünk,
Köszöntésedre,
Szemlélésedre
Eljöttünk.

Téged urunknak,
Messiásunknak
Ismerünk,
Térdünk meghajtván,
Földre borulván,
Imádunk.
Kik e nyájától,
Szent angyalidtól
Küldettünk.

Angyal (szavalja.)

Áldjon meg a Jézus, szerelmes jó gazdánk,
Hogy többször is érhesd a karácsony napját.
Adjon Isten egészséget, hatvan verem búzát,
A mi tarsolyunkba vess egy marék poltrát!

Borod annyi legyen, mint a Tisza vize,
Lencse, borsó, kása kasodat megtöltse,
Gyereked a kemenczét kilencz sorjával körülülhesse,
Megéhült gyomrát tűztől enyhithesse!

Első pásztor:

Mondjunk a gazdánk kedvéért egy éneket!

Második pásztor:

Majd talán a háziasszony is megszán egy uj forinttal!

Makszus:

Köszörüljük hát neki gégenket!

Pásztorok (énekelnek és tánczolnak.)

Jobb ez a gazda, mint a másik volt,
Ki csak savóval, máléval tartott,
Ajtaja mögé minket szoritott,
Onnan pediglen ki is taszitott.
De ez a gazda asztalt terített,
Arra pediglen húst, bort készített,
Hogy szükségben eleget tegyen.

Igyál Titöre, itt meg nem ázol,
Igyál Koridon, itt meg nem fázol,
Mert a szárazon senki se gázol.

Már az utczában sokat fáradtunk,
De még ily házra sohsem találtunk,
Mert itt borral is majd jóllakhatunk.

A gazdasszony is készül már arra,
Jó gondja vagyon a pásztorokra,
Egy vagy két kolbászt készít számunkra!

Első pásztor:

Elmondok mi eztet, bármily nehezen is!

Második pásztor:

Nem tudom, jutalma leszen-e, vagy nem is?

Makszus:

Majd talán a gazdasszony is megszán bennünket egy fél szalonnával is! Eredj, apa, elől,
te tudod az útját!

(Mennek kifelé.)

Angyal (énekli.)

Elindulának és bé is jutának,
Szűz-Máriának jónapot mondanak.

A Betlehemes játékok kiegészítőinek mondhatjuk a *Háromkirály játékokat*, a mennyiben néhol a Betlehemes játék után közvetlen játszották el a háromkirály játékot. Egyébként, rendszerint Karácsony után s Vízkereszt vagy háromkirályok napja közt játszá, még pedig gyermekek, házról-házra járván. A három király személyesítője három fiú. Fejükön czifra csákó s ruhájok fölött fehér ing és gaty. Vállokon keresztül pántlika alakú színes papiros csüng alá, még pedig az egyik fiú vállán piros, a másiken zöld, a harmadiken kék színű. A három napkeleti bölcs nevét viselik: Gáspár az első, Menyhárt a második, Boldizsár a harmadik. Gáspárnak kardja van, Menyhártnak csengő a kezében, ő megy előre s kérdezi, hogy meghallgatják-e a »három királyok«-at. Boldizsár csillagot tart a kezében s azt, valahányszor ezt éneklik: »örömmel nyujtja« - kinyujtja. Ha beeresztik a házba, mielőtt belépnének, éneklik:

Három királyok napja,
Országunk egy istápj,ja,
Dicsérjük énekekkel,
Vigadozó versekkel.

(Mikor beérnek, éneklik:)

A szent királyok,
Három mágusok,
Úr Krisztust
Midőn tisztelvén
Akkép szemlélvén
A Jézust, a Jézust.

Gáspár is mondja:
Örömmel nyújtja
Aranyát,
Hogy ezzel vallja,
Fölmagasztalja
Királyát, királyát.

Menyhárt e szerint
Örömmel nyújtja
Tömjénét,
Hogy ezzel vallja,
Fölmagasztalja
Istenét, Istenét.

Boldizsár e szerint
Örömmel nyújtja
Mirháját,
Hogy ezzel vallja
Fölmagasztalja
Az urát, az urát.

Gáspár

(kit most Heródesnek mondanak, kirántja a kardot s kérdezi Menyhártot:)

Hát te miféle király vagy és honnan?

Menyhárt:

Én vagyok Menyhárt király, parancsolok Júdeában.

(*Menyhárt* kérdezi Boldizsártól.) Hát te, miféle király vagy és honnan?

Boldizsár:

Én vagyok Boldizsár király, parancsolok Szerecsen országban.

(*Boldizsár* kérdezi Gáspárt.) Hát te miféle király vagy és honnan?

Gáspár:

Én vagyok Heródes király, parancsolok Palesztinában.

(*Boldizsár* kérdezi Gáspárt.) Mit hoztál kis Jézusnak?

Gáspár:

Aranyat hoztam, és avval megajándékoztam.

(*Gáspár* kérdezi Menyhártot.) Hát te mit hoztál kis Jézusnak?

Menyhárt:

Én tömjént hoztam és avval megajándékoztam.

(*Menyhárt* kérdezi Boldizsárt.) Hát te mit hoztál kis Jézusnak?

Boldizsár:

Én mirhát hoztam és avval megajándékoztam.

Gáspár:

Gáspár, Menyhárt, Boldizsár, a kik egy ideig áztak-fáztak. Mind a három szent király:
Mig a kis Jézus ágyára találtak.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

(Mikor kifelé mennek.)

Elindulának és bejutának,
Szűz Máriának jó napot mondának.

A Betlehemes játékon meg a három királyok játékán kívül a *kántálás*, a *regölés* meg a rigmus-mondás érdemelnek figyelmet, mint oly karácsonyi szokások, melyek mind máig megmaradtak. A *kántálás* már kevésbé szokásos manapság, a rigmus-mondás azonban még mindig általánosnak mondható. Amannak karácsony szombatján este van az ideje, a rigmus-mondásnak karácsony másodnapjának reggelén. A kántálás kétségtelenül régibb szokás s nevének megfelelően az ünnepet üdvözlő éneklés volt, ma azonban részben ének, részben rigmus s a szép szokás kéregetéssé fajult. Nevezetesen a Székelyföldön ma már inkább csak az *oláhczigányok* járnak kántálni, énekelnek az ajtó előtt valami éneket Jézus születéséről s kunyorálnak utána a maguk módja szerint. A kántálás valóképpen a házasság szertartásainak a maradványa - írja Kálmány Lajos, ki *Szeged népköltésében* be is mutat egy pár e fajta éneket, melyek a házassággal foglalkoznak s a menyasszonyt és a vőlegényt gunyolják, a végén aztán a kántálók is kapnak valamit a vendégségből. S hogy nem keresztény szokás, azt azzal bizonyítja Kálmány, hogy az egyház szerint december hónapban házasodni tilos. Az egyház azonban az adventet a b. sz. Mária tiszteletére is szentelte s így találkozott az egyház éneke és a pogány szokás s alakult Szegeden a boldogságos szűz Mária dicsőítésére.

A kántáló gyermekek kettesével-hármasával járnak házról-házra kántálni. Szabad-e kántálni? kérdik. Vagy: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Meghallgatják-e az angyali vigasságot? Így szólnak be az ablakon s ha a gazda megengedi, elkezdik énekelni:

Ávé Mária!
Grácia pléna!
Így üdvözlé angyal
A szép szűz Máriát,
Krisztusnak választott anyját,

E bevezetés után tréfás verseket dalolnak, pl:

Eljöttünk mink kántálni, kántálni,
Nem kell minket bántani, bántani.
Adjanak egy darab kolbászt,
Mink is hoztunk fülit-farkát.

Aztán szóval mondják:

Eredj, szolgáló, nézd meg azt a pulykát!
Nem vágta-e el a gulyás a nyakát?
Hallom, hogy zörgetik a kulcsot, pénzt akarnak adni:
Ha huszast nem adnak, el sem fogjuk venni,
Ha piszkafát adnak, el fogunk szaladni!

Vagy:

Betekintek az ablakon,
Málét látok az asztalon.
Nem kell nekem a málé,
Legyen a gazdáé!

Ide, rétes, rongyos!
Ide, kalács, fontos!
A vőlegény rongyos,
A menyasszony kontyos.

És szokták szavalni az ismeretes gunydalt is a prücsök házasságáról, a mi mind Kálmány Lajos fentebb közölt okoskodásának helyességét igazolja.

De még ma is lehet hallani kántálást, mely igazi kántálás s az éneket nem követi rigmusolás. Ilyen ének, szintén Szeged vidékéről, az alábbi:

Örüljete, örvendjete,
E napon vígan legyetek,
Mindnyájan most vígadjunk,
Mert ma született Urunk.
Siessünk, ne késsünk,
Betlehemi istállóhoz
Induljunk!
Lőrinczke, Ferenczke
Vígadjál,
Andriska, sípodon
Sípoljál.

Isten fia a jászolban
Szénán fekszik a szalmában,
Szűz szent anyja ringatja,
Szent József takargatja.
Pásztorok, vígadjunk,
Mert született Urunk,
Kit régen vártunk.
Gyurika, örvendezz
És dudálj!
Jancsika, sípodon
Furulyálj!

A *kántálással* rokon, illetőleg egy a *regölés*, csak a neve más. Ősrégi szokás ez is, eredetileg lakodalmi szokás, mely lassanként válik *karácsonyi szokássá*, a mennyiben a regösök karácsony másodnapján és a karácsonyt követő héten járnak házról-házra, énekelvén a *regös dalt*. Nem gyermekek, hanem serdülő ifjak járnak a regös énekkel s régen csupán az ifju házasságokat tisztelik meg, de később a regöléssel is, mint a kántálással, minden házat megtisztelnek, hol valami ajándékot remélhetnek. A regös vagy regelős dalok ősrégi volta mellett tanuskodnak a bennök előforduló egyes szavak, kifejezések, ma már nehezen vagy egyáltalában nem érthető mondások, de történelmi adataink is vannak arról, hogy például a XVI. században országszerte szokásos volt a regölés, nemcsak karácsony hetében, hanem egész farsangon át.

A *regölést* a mai nemzedék már alig ismeri. A Székelyföldön és túl a Dunán van a fő fészke: innét gyűjtötték össze buzgó gyűjtőink a regős dalokat, annyit, a mennyit még meg lehetett találni régi írásokban s itt-ott a nép ajkán. A Székelyföldön is csak Székely-Udvarhely vidékén találtak regős éneket, nevezetesen: Kénos, Lókod, Telekfalva, Bágy és Dálya községekben még ma is szokásban van a regölés. *Kriza János Vadrózsák* című könyvében közöl egy ilyen regős dalt, melylyel a szájhagyomány szerint, a fiatal házasokat tisztelték meg, de tartalma azt bizonyítja, hogy nemcsak a fiatal házasokhoz állítottak be a regősök, a mennyiben a házaspár közt, a regős ének szerint, gyermek is fekszik, még pedig *páris*, vagyis páros gyermek. A székely regős dal téli képpel kezdi, hull a hó, s a nyulak, rókát nyomán találnak a regősök ennek vagy annak az udvarára.

De álljon itt egész terjedelmében a székely, vagy mint Kriza mondja: ó-székely regesek dala.

Porka havak hulladoznak, de hó reme róma,
Nyulak, rókák játszadoznak, de hó reme róma,
Benyomozók a faluba, de hó reme róma,
Sándor Ferencz udvarára, de hó reme róma,
Ott találánk rakott ágyat, de hó reme róma,
Abban látánk vetett ágyat, de hó reme róma.

(Minden sor végén ismétlődik a »de hó reme róma«, az ének további sorait tehát csak anélkül közlöm.)

Abba fekszik jámbor gazda,
Belől fekszik gyenge hőgye.
Közből fekszik *páris* gyermek,
Serkentgeti apját, anyját.
Kelj félj, apám, kelj fel, anyám,
Mert eljöttek a regesek.
Régi törvény, nagy rőtt ökör,
Annak fele regeseké.
Hátán által hatvan kolbász,
Annak fele regeseké.
Szarva teli sült pereczcel,
Annak fele regeseké.
Farka bojtján egy korsó ser,
Annak fele regeseké.
Füle teli apró pénzzel,
Az maradjon a gazdának,
Fara teli mogyoróval,
Az maradjon gyermekeknek.

Végül megkérdik a gazdát, hogy beereszti-é. Ha nem, azt sem bánjuk, mondják, mert akkor kikötjük az ajtaját, hogy még a szükségire se jöhessen ki.

A regölésnek úgy az egyházi mint a világi előljáróság ellensége s Heltai Gáspárnak egy Kolozsvárt 1552-ben kiadott, a *részségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról* című könyve a *regélő hetet* az ördög nagy ünnepének nevezi, mondván: »A mi Urunk Jézus Krisztusnak születésének napja után következik az ördögnek nagy ünnepe, a *regélő hét*, ottan a farsang«. Más helyen: »A sok duska itálnak, a *sok regelésnek* nincsen semmi vége«.

A kénosi reges szokásról (e községből való az itt közölt dal) Kriza egyik gyűjtő társa ezt írja: »Midőn uj pár kel össze vagy idegen pár települ a helységbe, ezzel a régi énekkel tisztelik meg karácsony másodnapján reggel, a mit regelésnek neveznek; e végre előbb az *idősebbek*, azután a *középkorúak*, későbbben az *ifjak* nagyobb számmal elmennek az illető pár udvarára, hol énekelni kezdik: porka havak hulladoznak (így is: esedeznek, eseketnek) stb. egész addig a verssorig, hol a gyermek jelenti a szüleinek, hogy »eljöttek a regesek«. Ekkor a ház ajtajához mennek s tovább éneklük: Régi törvény, nagy rótt ökör stb.

Jakab Sándor kénosi lelkész e szokásról a következőket írta Krizának: »E népdalban a fő gondolat, melyből az egész kifoly, a *rótt ökör*, a mi nem egyéb, mint a bőség szarvának érzéketése egy fából kifaragott ökrön, mely kétségkívül meg is lehetett veresre festve, vagy ha nem is volt festve, de a hosszan hátára aggatott sok kolbász és sült pecsenye igen könnyen kölcsönözhetette neki a veres színt. Ezt az ökröt, a szájhagyomány szerint, az uj házaspár házához karácsony első napján este beállították s annak a szarvát az uj házaspár beaggatta sült perezczel, olyanformával, mint a toroczkói *somodi* nevű kalács s ez a perez ma is ilyen; a fülébe pénz téve, a farkára seres korsó kötve (régén a székelyek főzték az édes sert, ma már ritka helyen); a köldöke úgy volt fából alkotva, hogy benne a komló megállhatott, a fara hasonló módon, hogy a mogyorót tartalmazhatta s a mint a regesek ezt énekükben érintik, az új házaspár azzal a sorral szedegette le a rótt ökről s adta át a regeseknek. A régi törvény nem egyéb, mint ősrégi szokás, mi az új házásokra megtisztelő ugyan, de némi erkölcsi kényszerrel párosul, mert fiatal házások és legények mint egy banderium, úgy rohanják meg az új párt s míg sült perezczel és pálinkával jól el nem látják, addig házatól bajjal távoznak. Ennyit tudtam meg e népdal s a vele járó népszokás értelméről s ennél többet róla a nyolczvan éves öregek sem tudnak mondani.«

A *rótt ökör* tul a Dunán mint *rők ökör* is fordul elő, sőt így is: *röjtököm*, a miből nehéz kiolvasni a rótt ökröt. Nem merem egész határozottsággal állítani, de erős a gyanum, hogy a *rótt* is valóképen nem *vereset* jelent itt, hanem a *rótt* szónak az elferdítése, különösen ha az ősrégi székely szokásra gondolok, mely szerint a székelyekre ökröt *róttak* ki, ha a király vagy a királyfi házasodott. Ez volt a régi székelyek adója, egyéb semmi. Így aztán könnyebben magyarázható a »régi törvény, rótt ökör« verssor, minthogy a régi törvény kirotta a székelyre ezt az adót. Ezt az ökröt példázhatta a fából kifaragott ökör, melyet ugyan az *adóztatók* visznek az adózóhoz, de azért, hogy telerakja perezczel s mi mással.

Közölvén a székely regös éneket, nem lesz fölösleges, ha megismerkedünk egy tul a dunai regös énekkel is, mely érdekes keveréke a pogánykori és a későbbi keresztény egyházi népköltésnek. A honfoglalás mondájának csodaszarvasa s a misemondó gyertya két egymást követő sorban! Vasmegye körmendi járásából, a Hegyhát vidékéről közli az *Ethnografia* (1891. évf.) ezt a regös dalt, mely szintén a fiatal házásoknak szól s mellyel szintén karácsony másodnapján járkák be a házakat 16-20 éves legények. Az ajtóhoz érve ezt mondják: »Szerencsés jó estét adjon Isten! Megjöttek szegény *Szent István* szolgái. Elfagyott kinek füle, kinek farka: nyomjuk-e vagy mondjuk?« Ha belülről azt kiabálják ki, hogy »nyomják«, akkor nem mondják, hanem bosszankodva tovább mennek, miközben ezt mondják: »Adjon Isten száz ólat, meg egy koszos malacot.« De ha azt kiabálják belülről, hogy: mondják, akkor rákezdik az éneklést:

Amott keletkezik egy kerék pázsit,
Abba legelődik csoda fiu-szarvas;
Annak a szarvasnak ezer ága-boga.
Misemondó gyertya gyujtatlan gyuladjon, ótatlan aludjék!

Hej, *regő rejtem!*
Azt is megengedte,
Az a nagy Uristen,
Ennél a háznál is van
Egy nyöső leány (vagy legény).
Jaj, mi a neve?
N... a neve.
Jaj, kit adjunk neki?
N... leányt (v. legényt) adjunk neki.
Isten meg se mentse,
Kebelébe ejtse.
Bele csöndörödjék,
Bele pöndörödjék,
Mint a czicza farka,
Még annál is jobban.

Hej, *regő rejtem!*
Azt is megengedte
Az a nagy Uristen.
Adjon az Uristen
Ennek a gazdának
Négy kis ökröt,
Két kis bérest,
Aranyos ostort
A kezébe,
Aranyos ösztökét
A kezébe.

Haj, *regő rejtem!*
Azt is megengedte
Az a nagy Uristen.
Adjon az Uristen
Ennek az asszonynak
Egy tyuk alatt
Száz csibe fiat,
Egy ludja alatt
Száz liba fiat;
Annyi hizót,
Réten mennyi turás;
Annyi vaját,
Kutba mennyi csöpp víz.

Haj, *regő rejtem!*
Azt is megengedte
Az a nagy Uristen.
Adjon az Uristen
Ennek a gazdának:
Egy hold földjén
Száz kepe buzát,
Annak a buzának
Ezer menyi köblöt.

Haj, regő rejtem!
Azt is megengedte
Az a nagy Uristen.
Ha a maguk asztala
Szent oltár lehetne,
Ha a maguk kenyere
Krisztus teste (vagy szent ostya) lehetne;
Ha a maguk bora
Isten vére lehetne!

Haj regő rejtem!
Azt is megengedte
Az a nagy Uristen.
Rőtt ökör, régi törvény!
Szálljon Isten
A házukba;
Szárnyával, seregével,
Vetett asztalával,
Teli poharával.
Szegen vagyon
Csattos erszény,
Abban vagyon
Kétszáz garas,
Fele szegény
Regősöké,
Fele a gazdái.

Mindezt az ajtó előtt éneklik s úgy lépnek be aztán »Dicsértessék a Jézus szent nevé«-vel, majd az ajándékkal tovább állanak.

Az itt közölt regős éneken látszik, hogy csak későbbi toldalék benne a »Misemondó gyertya«, a Krisztus teste stb. s az egyház nyilván, ha már meg nem akadályozhatta az ördög ünnepét, legalább keresztényi színt igyekezett adni. Így vált a lakodalmi szokás karácsonyi szokássá s a fiatal házaspároknak szóló énekből minden háznak szóló ének, melylyel mindenkit megtisztelnék, a kitől némi ajándék remélhető.

Azok a rigmusok, melyeket karácsony másodnapján szavalnak a gyermekek s melyeknek fejében zörgő diót, mogyorót, na meg huszast várnak, többnyire verselő kántorok csinálmányai s csak itt-ott érzik, hogy a nép is toldott-foldott rajtok. Ám a népies zamat nem tagadható meg e rigmusoktól sem.

Mindössze kettőt mutatok be. Az egyik határozottan a néptől való s a legelterjedtebb az egész országban. Vagy ki nem ismerné ezt a rigmust:

Ma karácsony napja,
Minden ember tudja,
Csak a pap nem tudja,
Majd az is meghallja.
Horgas a disznóláb,
Az övembe szúrom,
Karikós a kalács,
A karomba húzom.

Zergetik a kulcsot,
Pénzt akarnak adni,
Ha karajczárt adnak,
Meg fogom köszönni,
De ha márjást adnak,
El se fogom venni.

A másikat, mely különben szintén jó népies ízű, már valamelyik kántor csinálta a rigmusoló iskolás fiuk számára.

Így szól ez:

Tudom, jól tudjátok, itt vagyon karácsony,
Most a mester keze nem jár a korbácson,
De még a másé sem csépen, kalapácson,
Inkább forog szeme a vajás kalácson.
Aki felvirradott karácsony napjára,
Jól főzet, jól süttet, háznépe számára
Gazd'uram ökeme parancsolatjára
Egy kancsó bor ugrik rakott asztalára;
A singes kolbászok sisteregve sülnek,
Ekként a jó bornak korcsolyák készülnek.
A szép szőlőhegyek kint a fagyon ülnek,
S itthon az emberek levétől hevülnek.
Most a jó barátok együtt beszélgetnek,
Látogatják egymást, míg hasznót vehetnek.
De a hol csak száraz kortytyal fenyegetnek,
Oda, tudom, ők is nem igen sietnek.
Mi e szent ünnepen úgy vendégeskedjünk,
Most is, de máskor is, annyit igyunk s együnk,
Hogy jusson, maradjon, máskorra is tegyünk,
S Jézus születése hasznában részt vegyünk.

A kis Jézus születésének ünnepe az egész keresztény világban első sorban a gyermekek ünnepe, az összes sátoros ünnepek közt ez a legmozgalmasabb, egy ünneppel sincs összekötve oly sokféle szokás, egyet sem ünnepelnek meg ily *alaposan*, a miben, természetesen, nagy része van a téli időnek is, mikor a falusi nép a nap s az este java részét pihenésnek, mulatozásnak szentelheti. Karácsonyra esnek a legvidámabb névnapozások (János és István) s karácsony ünnepe belenyulik az új esztendőbe. Közbe esik *Aprószentek napja* is, mikor fiuk és legények sorra járják a leányos házakat s leszámítva az isteni tisztelet idejét, szól a muzsika minden faluban, járják a legények, leányok vecsernyétől reggelig, vagy valamelyik e célra kifogadott háznál vagy a tánczczal is sorbajárják a leányos házakat, mindenütt eljárnak néhány tánczot, a gazda szíves engedelmeivel. A régi világban nem volt ilyen zajos a karácsony: egyházi és világi előljáróság szigorúan ügyelt arra, hogy muzsikaszó, duhajkodás meg ne zavarja az ünnepi áhitatot. Súlyos büntetés terhe alatt tiltva volt már az egész adventen át a táncz, a muzsika. Karácsony szombatján este az isteni tisztelet el nem maradott sehol. Karácsony ünnepén a korcsmárosok bevonták a czéget, míg az isteni tisztelet tartott. A régi világ ájtatos népe még a Betlehem-járást sem tűrte meg. Így Kassa város tanácsa 1617-ben megbotránkozott azon, hogy »karácsony szombatján éjjel meztelen karddal járnak, farsangolnak, csillaggal járnak, sőt még az asszonyi állatok is éjjel farsangolnak, férfiúi ruhába öltöztetve, mely dologért Úristennek haragja száll reánk, ha elszenvedjük«.

A karácsonyi ünnepek áhítatát zavaró multságok ellen kiadott rendeleteknek szere-száma nincsen a régi világban. Ma rendeletek nem zavarják a népet abban, hogy kedve szerint ünnepelje karácsonyt s dicséretére válik népünknek, hogy ma sem zavarja az ünnepi áhítatot: míg az isteni tisztelet tart - hallgat a muzsika, öregek s ifjak ott vannak Istennek házában, dicsőítvén Istennek fiát!

A régi időkben s még ma is néhol, az *újesztendőt* is köszöntik. Nem mint az uri rendnél egymást, hanem magát az új esztendőt, mégpedig énekszóval. Itt is a gyermekek azok, kik házról-házra mennek s énekelnek:

Új esztendő,
Vígság szerző,
Most kezd újulni,
Ujulással,
Víg örömmel
Most kezd hirdetni.

Hirdeti már
A Messiást
Együtt meglenni;
Legyetek ti
Az Istennek
Áldott hívei!

Dicső Jézus,
Dicső Krisztus,
Szentelj meg minket!
Bő áldással,
Bor, búzával
Látogass minket!

Mi is néktek
Szentelhessük
Új esztendőnket!
Már minálunk
Feltámadott Bárány-csillagja.

Már minálunk
Örvendezik
Nóé galambja,
Nóé galambja.

Második sátoros ünnepünk, a *husvét*, a feltámadás ünnepe, sokkal csendesebb, elevenebbé a második napon, a »vizbevető hétfőn« válik: a *locsolással*. A husvétot megelőző hét a csöndes áhítat hete s *nagypénteken* még a kálvinista is böjtöl. Igen, a kálvinista is. Ez az egyetlen böjtnapja van a kálvinistának, mikor zsiros ételt nem eszik. Krisztus, urunk feltámadása és a természet ébredése egy időre esik s bár nem ritkaság, hogy »fejér« husvétunk van (fekete karácsony: fejér husvét, így tartja a példaszó), lelki szemünk verőfényesnek, mosolygónak látja ezt az ünnepet. S ha fejér is a husvét, a fiatalság nem enged a hagyományos szokásból: házról-házra járják a leányos házakat, megöntözik a leányokat, »mert ha meg nem öntik, nem virágzik szépet«. A falusi legény nem vesz a patikában illatos vizet, jó az Istenadta kutvíz is s éppenséggel nem takarékoskodnak: teli fazékkal, dézsával, vederrel öntik végig a leányzót, sőt még a kuthoz is elviszik nagy sivalkodások között, hogy alaposabban megöntözhessék. A

gyermek is kiveszik részöket husvét örömeiből. Sorra járják ők is a házakat s mint karácsony ünnepén a zörgő dió, mogyoróért, most meg a piros tojásért rigmusolják végig a falut Ezek a rigmusok is kántorok csinálmányai, de többnyire jó népies zamatuak s így megérdemlik, hogy az olvasó néhányával megismerkedjék.

Imé, a husvéti rigmusok.

Kedves bátyámuram, e ház családfője,
Kedves nénémasszony, ennek kedves nője,
Szomorú nap vala ezelőtt harmadnap:
Nagy kínok közt halt meg a legnagyobb főpap,
De már kiszabadult a halál-fogságból,
Feltámadott s kijött a gyászokorsóból.
Egy kedves kis lánykát ide szalasztottunk,
Akinak mi mindig a nyomában voltunk.
Nyájasan akarunk mi ő véle bálni,
Őtet egy pár tojás megfogja váltani.
Még pedig pirosan meg légyen az festve,
Úgy a vízöntéstől meg is léssen mentve.
Elmondám.

Gyönyörű a tavasz, mosolyog az élet,
Áldásokat mutat az arany kikelet.
Feltámadt a Jézus, mondják az írások,
Vízöntő hétfőre buzognak források.
Mi is ide jöttünk ifju kedvünkben,
Hogy harmatot öntsünk kedves növendékre.
Mert ha meg nem öntjük ezt a növendéket,
Nem virágzik nekünk jövőre szépet.
Áldja meg az Isten ékes virágokkal,
Nyerjen az egekből dicső koronákat.
Elmondám.

E háznak kis kertjében
Van egy rózsató,
Rózsás kertben növelje
A jó teremő.

Vizet öntök a tövére,
Szálljon áldás a fejére!
Az Istentől ezt kérem,
Piros tojás a bérem.

Szerencsés jó reggelt kívánok a házba,
Ó, én mint egy holló jöttem a munkába,
Láttam és találtam a szép virágszálra,
Engedelmet kérek a meglocsolásra!

Mert elértük husvét második reggelét,
Láttuk locsolódni az ifjak seregét,
Mi is azt a példát akarjuk követni,
Ezt a szüzet rózsavízzel megönteni.

Természetes, hogy ezekért az ékes rigmusokért kijár a piros tojás s egy-egy fiú annyit rigmusol össze, hogy alig czipeli. Egész nap nem látsz egyebet aztán, mint hogy a fiúk itt is, ott is *türkölnek* a piros tojással. Azaz hogy csak a Székelyföldön »türkölnek«, az Alföldön már *koczintanak*, néhol *czuczliznak*, Somogyban *kókányolnak*. Ez a türkölés vagy koczintás pedig abból áll, hogy két fiu a markába szorítja a piros tojást, kiki a magáét, a tojásnak csak egyik hegye látszik ki s összeütik a tojás hegyét. Az, a kinek a tojása ebben az összeütközésben eltörik, a győztesnek adja a magáét. Van aztán ilyenkor kaczagás és - elpityeredés! És van hajbakapás is, ha a türkölő felek egyikét hamisságon kapták. Mert rendszerint minden fiunak van egy pirosra festett - fatojása is, melylyel szerencsét próbál.

Mint husvét szokás maradt fenn szórványosan a »határjárás«, mely ősrégi szokás s nyilván csak az idők folyamán kapcsolódott össze a husvétal, mivelhogy ez ünnep a természet ébredésének idejére esik. *Jakab* Ödönnek, a kitűnő költőnek köszönhetjük e nagyon érdekes és szép szokásnak az elpusztulástól való megmentését. Máستól följegyezve nem láttam e szokást, mely kétségtelenül pogánykori eredetű. A husvét határjárás az ő falujában, Vadasd marostordamegyei községben, egész a legutóbbi időkig megvolt, de ma már ott is kezd feledésbe menni. Megérdemli, hogy úgy a mint a költő leírta, egész terjedelmében közöljem a »határjárás« lefolyását.

A mi legényeink - írja *Jakab* Ödön - nagy sovároigma várják a husvét közelgését. Már nagypénteken összeverődnek apróbb csoportokba s együttesen járkák a határt. Fölkeresnek minden egyes forrást, minden egyes csörgőt, melyeket a késő őszi esőzések s a téli viharok részint megrongáltak, eliszapoltak, részint pedig törmelékszeméttel, gizzazzal színültig töltöttek. És mindeniket kitisztogatják, helyreállítják a legnagyobb gonddal, hogy a következő mezei munkák idejében a szomszédok ne szűkölködjének soha és sehol friss, éltető italban.

Persze, ez a komolyabb része a dolognak; az igazi várva várt mulatság, úgynevezett »határjárás« husvét szombatjára esik.

E napon mihelyt este szürküledni kezdett: nagy kúrtszóval és kurjongatással indul el pár legény az egyik faluvégről végig az utcákon. A nép mindenfelé csakhamar kigyűl a hangjukra s innen egy jókedvű legény, onnan egy fiatal házias ember csatlakozik a nagyhangu menethez, mely folyvást növekszik, mint a ballagó folyó az útközben belészakadó apró patakoktól. Mire kiérnek a falunak arra a végére, a merrefelé abban az esztendőben a »vetéskert« zöldül: akkorra már egész sokadalom ember van összeverődve.

Itt pihenőt tart a gyülekezet s hozzá látnak nyomban a szervezkedéshez. Először is a szükséges állásokat töltik be, alkalmas, jóra való hivatalnokokkal. Mindenekelőtt egy írástudó papról gondoskodnak, a ki a szokásos könyörgéseket fogja felolvasni az imádságos könyvből. Ez lesz a gyülekezetben az első tekintély, szent és sérthetetlen, akárcsak a király. Azután választanak egy éneklő mestert, a ki az áhítatos éneklést vezesse és az elfuvandó zsoltárok szövegét soronként előre diktálja a buzgó közönségnek. Tesznek egy embert ítélőbírónak, hogy igazságos megtorlásban részesüljenek a határjárás alatt netalán előforduló apróbb kihágások. A bírói ítéletek végrehajtására megtesznek egy izmos, jó kötésű legényt - csapómesternek. Ez sem utolsó hivatal, mert a keze járásától sok legénynek függ a jövőbeli testi állapota! Végül kiszemelnek egy hivatalos

kürtöst és négy felvigyázót, a kik a rendőri szolgálatot végzik. Két legényt pedig előre küldenek a vetéskert utolsó pontjára, hogy jó tűzzel várják ott a határjárókat, mikor azok éjjél tájban befejezték a barangolásukat.

Mikor aztán ilyenténképpen mindeneket szépen elintézték: kötelező törvényeket szereznek, szigorú miheztartás végett. Ezekben a törvényekben meg van szabva pontosan és bölcsen, hogy a határjárás alatt ki mint viselkedjék. Káromkodni tilos. Haragot, gyűlölséget egymás iránt ez időre mindenkinek el kell felejtetni s csak a szeretet hangján szabad egymáshoz szólani. A ki a másikat tegezve szólítja: bőrében jár, súlyos kihágást követ el. Az idősebb ember titulusa: »bátyám uram«; az ifjabbé: »öcsém uram«. Menetközben duhajkodni, engedetlenkedni, léháskodni: kész veszedelem akárki fiának. Mert a kit a felvigyázók a bíró elé visznek, az ugyan személyválogatás nélkül megkapja a kifordított frontjára a maga porcióját. Egy mogyorófa pálczával úgy reá olvassák a törvényt, hogy még az unokája is attól vakarózik!

Nagy későre elindul a jól szervezett sereg, égő lámpásokkal, a vetéskert körül. Az élénk lármá és zsvajgás messzire felteri a mezőség jámbor éjszakai csendjét. Folyvást harsány kürtöléstől, kurjongatástól, s váltogatva egy-egy áhitatos zsoltár kenetes dallamától visszhangoznak körül a magas hegyoldalak. A jövődő bő aratás édesen biztató hitétől virágos jó kedvben csordulnak ki a reménykedő szívek.

Ezen közben apró-cseprő kópéságok, furfangos cselvetések nem ritkán fordulnak elő, a szigorú törvények mellett is. Mert mindenkiben erősen fészkelődik a vágy, hogy a másikat valami úton-módon a törvényszegés bűnébe keverje. Ha egyéb által nem; legalább is a tiltott »tegező« megszólítás által, a mire a szokás miatt könnyen reá botlik a nyelv. A minek aztán rendesen az az eredménye, hogy a »csapómester«-nek ugyancsak meg kell dolgozni a rá ruházott hivatalos tisztességért! A mi rendszerint általános derűtséget kelt a vig kompániában.

Közbe-közbe több helyt megállnak s a választott pap után buzgón imádkozva kérik a vetéskertre az isteni áldást. Ezt már aztán nagyon is komolyan, majdnem az ellágyulásig áhitatosan végzi minden ember.

Később két suhanczot előre küldenek a hegytetőre, hogy a szomszéd falu birtokától elválasztó határdombokat megkeressék. Ez a legkényesebb és a legháládatlanabb hivatal! Mert az a két suhancz, a határdombra fektetve, okvetlenül kikap. Ha meglelték a határdombot: azért kapnak ki, hogy jövőre még inkább emlékezzenek rá; ha pedig nem találták meg, büntetésből számlálják az ítéletet rájuk. És a kiket a bizalom megtisztelt ezzel a fényes hivattal, azok a sorsukat semmi szín alatt el nem kerülnek. Mivel jaj annak, a ki a határjárók törvényei alól szökéssel akarna menekülni! Az ilyen dezertor ünnep másodnapján a templom előtt nyilvánosan kap ki, miután az istenitiszteletet ott benn elvégezték.

A legmagasabb határhegyen *meggyujtanak egy jó nagy szalmazsuppot*, hogy a szomszédfaluknak is hirt adjanak a határjárásról. Ha ilyenkor idegen határjárókkal találkoznak össze: egymással szemben telepedik a két barátságos csapat, együttesen elénekelnek valamely husvéti éneket s mindkét fél papja rendre egy-egy könyörgést olvas fel. A végén pedig hangos kiáltásba törnek ki mindnyájan: »Adj uram, bort, buzát, bőséget, csendességet a magyar hazában!« Ezt az üvöltő imádságot aztán könnyüszerral meghallhatják ott fenn is a mennyországban!

A határjárás végeztével felkeresik a *két tűzcsinálót*, a kik kötelesek a társaságot olyan tüzzel várni, mely *csupa eleven szénhalmaz, láng és üszök nélkül*. Ez is áldatlan hivatal! Mert az oda érkezők addig okoskodnak, addig mesterkednek, a míg valami kis hibát találnak a tűzben, s átszolgáltathatják a szerencsétlen kalefaktorokat a - csapómesternek.

Innen haza térnek a határjárók ismét a faluba; de most már csendesen, hogy ne zavarják fel az alvók nyugalmát. Végigjárják szép rendben a falut, s a hol lány vagy ifju menyecske van, fehér barka-ágot tüznek a kapura. Ezzel illedelmesen azt akarják kipuhatolni, hogy husvét másodnapjára virradólag hol látják őket szivesen, ha öntözni mennek, a minek neve nálunk: »hajnalozás«. A hol a kaputól reggelre, egy vagy más okból, levették az ágot, oda a hajnalozók be nem tennék a lábukat a világ minden vagyonáért! Ők csak oda mennek, a hol szeretettel és tisztességgel várakoznak rájuk.

Mely kár, hogy ez a szép, ősrégi szokás - mint annyi más - áldozatul esik a civilizációnak s meg kell elégednünk azzal, hogy feljegyezzük az utókor számára!

De a husvétnak megmaradt legalább az ő piros tojása, megmaradt a locsolkodás, csakhogy ezek nemzetközi szokások, megvannak a világ minden keresztény népénél. A pünkösdi szokásokról már elmondhatjuk, hogy ezeknek csak az emléke ha él még, lassanként az is elenyészik. Csak a följegyzésekből ismerjük már a pünkösdlőt s a *pünkösdi királyságot* a közmondás őrzi, magát a szokást *Jókai* Mór leírása tartotta meg.

A *pünkösdlőt* Kálmány Lajos jegyezte fel az ő nagybecsű gyűjteményében, *Ős Szeged népköltésében*. »Négy, olykor több lány jár - írja Kálmány - pünkösds első napján házról-házra »pünkösdlőni«. Párosan, kezét fogva állanak meg: első sorban, jobbról a *királyné*, fehér fátyollal leborítva - ha páratlanul vannak, akkor a középre megy - balról a *vőlegény*; hátuk megett a *zsákos*, a ki az ajándékot szedi össze, baloldalon pedig a *násznagy*. A hová bemennek, ott így köszöntenek be: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szabad-e pünkösdlőni? Ha szabad, akkor elkezdik:

A pünkösdsnek jeles napja
Szentlélek, Isten küldöttje,
Erősítse mi szivünket
Az apostolokra.

Melyet Krisztus ígért vala,
Akkor adta tanítványra,
Mikor menne mennyországba
Mindenek láttára.

Tüzes nyelveknek szólása,
Úgy, mint szeleknek zúgása,
Leszállva az ő fejökre
Nagy hirtelenséggel.

(Sebesebben éneklik.)

Királyné pálczája,
Királyné koronája;
Szálljon erre a házra
Az Isten áldása:
Mint régente szállott
Az apostolokra.

(A »királyné« maga énekli.)

Én kicsike vagyok,
Nagyot nem szólhatok,
Mégis az Istennek
Dicséretet mondok.

Gyöngé vessző vagyok,
Mindenfelé hajlok,
Szüleim kertjében
Most nyilni akarok.

Nem anyától lettem,
Rózsafán termettem:
Piros pünkösdi napján
Hajnalban születtem.

(A »vőlegény«.)

Kelj fel, Ur Istennek
Választott serege!
Mert megtetszettél már
Egek fényessége!

Fényes, tiszta tükör
A Jézusnak neve,
E szép liliomnak
Zöldelő mezeje.

(Násznagy.)

Hej, czinkus, czintus,
Fehér tulipántos!
A Jézus markába
Öntsetek virágot!

Egy kis fehérségben
Tulajdon Istenség
Hiszlek, hogy jelen vagy,
Ó te drága szentség.

Szentséges Istennek
Csodálatos volta
Ádámnak vétkeért
Maga Fiát adta.

(Zsákos.)

Felállott szent János,
Meglátott egy várost,
A pokol kapuját
Földig letapodta,
Mennyország ajtaját

Szépen kinyitotta.
Öt ezer embert
Letelepítettem,
Öt árpa kenyérrel
Beelégítettem.

(Tánczolnak - kiki a párjával - s dalolnak.)

Mimi - mama, mimi - mama,
Piros pünkösdi napja!
Holnap lesz, holnap lesz
A második napja!
András - bokrétás,
Feleséges, jó tánczos,
Jól megfogd, jól megfogd,
A lovadnak száját,
Ne tapodja, ne tapodja
A pünkösdi rózsa!

A pünkösdi rózsa
Kihajtott az útra,
Szedje fel a menyasszony,
Kösse koszorúba!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Mint látható, a pünkösdlő is, épp úgy mint a karácsony esti kántáló, valóképpen lakodalmi szokásnak a maradványa. A bevezetés az ünnep üdvözlése, a további rész keveréke egyházi, lakodalmi és játékverseknek.

Mi volt a *pünkösdi királyság*? Ezt Jókai így írja le egy regényében.

Piros pünkösdi napján összegyűlnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az istentisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbeviendő pünkösdi királyválasztásra.

Odakünn azalatt lóháton ülő ifju legények pattognak ostoraikkal s üzik a tréfát egymással. Mikor aztán az előljáró urak odabenn mind kiírták a sok tintát abból a nagy kalamárisból, előljön a kisbíró uram ő kegyelme, egy nagy piros selyemzászló a kezében, egy nagy vőfénybokréta a süvege mellett, a kinek jeladására a tornácba telepedett barna zenészbanda rárántja a legszebb nótát, a melytől valamennyi paripa tánczol és ugrándoz. A legények fejükre nyomják a süveget, még jobban szorítják a kengyelt; ma van piros pünkösdi, ma válik el: »ki a legény a faluban?«

»Indulót húzz!« parancsolják a cigánynak; a klarinétos nekitartja szerszámát kisbíró uram fülének, hogy meggyőzze jó szándékáról, mitől annak majd a füledobja reped; a zeneszóra a népség kitódul a mező felé, ki gyalog, ki szekérháton, ott elállják a sikságot, tizen-huszan egy szekéren, az ifju sarjadék felkapaszkodott a fákra, onnan nézi, mint karzatról, a közelgő mulatságot s kiabál le az alant állókra: »Ott jönnek már, ott jönnek már!«

Jönnek bizony! Elöl jön kisbíró uram. Fölvitte Isten a dolgát, most lovon ül. Utána egy banda cigány, mind egy hosszú szekérre rakva: a primás áll a szekérben, úgy húzza; a trombitást szidja a kocsis, hogy ne trombitáljon a fülébe; saroglyában ül a brúgós piros nadrágiában, s szabódik a mészároslegényeknek, hogy neki ne eresszék azt a tulkot, melyet a szekér után vezetnek.

Mert a mulatsághoz harapni is kell valamit: ökröt fognak sütni. Ott a másik szekéren a rettentő bogrács, meg a sok jó cipó, a hordó bor is ott van, még pedig tiz akós, s zöld mázos korsókkal két szép hajadon ül rajta, akik majd osztogatják.

Következnek aztán szép rendben a lovaslegények, négyével egy sorban. A rendet az érdemes előljáróság zárja be, a tisztartó csézájának adva első helyet, melyen ott ül a tisztelendő ur is.

A mezőre érve, kisbíró uram kilovagol a piros zászlóval a határhalomhoz, s letüzi azt oda; ekkor a lovaslegényeket mind sorba állítják. Bíró uram megfeddi őket előre, hogy le ne essenek a lórul, meg hogy egymást le ne taszigálják, és hogy azután becsületére váljanak a helységnek, el ne kapja előlük a pünkösdi királyságot valami idegen.

Ekkor azután jelt ad a kovácsmesternek, aki katonaviselt ember lévén, ért az ágyuzáshoz. Három mozsár van ám leverve a földbe, beverve faczövekkel a szájuk. A kovácsmester hosszú nádszál végibe égő taplót szorít, azzal hasra fekve oda csúszik a szélső mozsárhoz s messziről elpukkantja a nagyhangu vasat. Az asszonyi nép a füleit dugja és sikoltoz; a gyerekhad szalad a kilőtt fojtás után, ha meg tudná találni.

Szól a második lövés is, azután meg a harmadik; arra elkezde valamennyi lovas vágatni a kitűzött cél felé. Egy darab ideig semmit sem látni belőlük a támadt nagy portól; hanem egy kis szellő elveszi a port róluk, s elétünik a versenyzők csapatja. Össze-vissza vannak már zavarodva; ki elébb, ki hátrább; egyiket félrevitte a lova, azon jót kaczag-nak; másiké megállt a pálya közepén s össze-vissza forog; de nyargal a többi. Öten-hatan kiváltak már a többi közül; a paripák lába, alig látszik a földet megérinteni; mintha repülnének, mintha a lobogó mente a lovasnak szárnya volna, mely a levegőben hajtja. A versenypálya felén végre két lovas nyomul legelőbbre: egy szürke, egy ráró. A szürke nyeri el; a ráró nyeri el! mondják itten-ottan; aki nem hisz, fogadjon egy pint borba. Még egy ugrás, még egy szorítás, kettő közül egyik a célhoz ért hamarabb mint a másik; az pedig a szürke volt. Csak egy lófejjel ért hamarabb a piros zászlóhoz.

A lovasok újra visszatérnek, megint sorba állnak; harmadik lövésre újra kezdődik a verseny. A rárós lovas csak úgy mosolyog magában, s egy pár ölnyire is elébb hagyja futni versenytársa lovát. Akkor aztán sarkantyúba kapja ő is a rárót s hátrahagyva valamennyit, odavágtat a szürke oldalához. Egyenlően futnak, mindkettő jó ló és jó lovas. Egyik sem enged a másiknak. Az egész népség kiabál utánuk: »ne hagyd magad szürke, ne hagyd magad ráró; szorítsd Jancsi, szorítsd Miska!« Ezuttal a ráró ért egy fejjel hamarabb a célhoz. A bíró már akár ítéljen.

Lassan, lassan, bíró uram; még egy futás az élet. Ez koronázza be. Az lesz a pünkösdi király, aki most nyer.

Harmadszor csak a két lovas fut, ki a két első futásban nyertes maradt, a többiek félre állnak. A ráró lovasa még ekkorig egyszer sem üté meg paripáját, karikás ostora most is oda van akasztva a nyakába; ezuttal hát levág egy kis hajlós fűzfavesszőt, s a mint megindulnak, kettőt rávág vele a lovára. Mint a dühös vihar nyargal a paripa a két ütestől bősziúten előre, a jó szürke messze elmarad mögötte, a diadalmas legény a legnagyobb rohanás között visszafelé fordítja orcáját elhagyott társára, mintha azt kérdené tőle: »hol maradtál, szolgám?« Az egész nép tapsol.

Ekkor a ráró diadalmas lovagjának virágokból és hosszú szomorúfüz ágakból font koszorút tesznek fel a kalapjára s mint a pünkösdi királya, ő kezdi meg a tánczot az esteli mulatságban. Egy évig azután őt nevezik pünkösdi királynak. Nem kell pedig hinni, hogy ez csak valami üres czim. Járnak e mellé hatalmas kiváltságok. A pünkösdi király

egy évig minden lakodalomba, ünnepélyre, mulatságra hivatalos; lovát, marháját tartoznak társai őrizni, s ha netalán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik. Ilyen nagy ur a pünkösdi király egy álló évig. Akkor azután vége van a pünkösdi királyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

E nagy ünnepek mellett egy sereg piros betűs ünnepünk van még, melyeket a néphumor »Szent heverdel napok«-nak nevez. Ne sokaljuk ezeket az ünnepeket: testünk, lelkünk üdítésére kíváncsiak. És a mellett hogy a vallásos érzés ébrentartói, ápolói, rendszerint kedves segítői is a népnek az ő időszámításában, közelebb jelölve meg egyik-másik ünnep-nappal valamely nevezetesebb, emlékezetre érdemes eseményt. Ezeket a piros betűs ünnepnapokat a katolikusok tartják, de városokon ünnepnap, legalább is munkaszünet egy ilyen piros betűs nap a más felekezeten lévőknek is. Legnagyobb ezek közt a *Szent István napja* (augusztus 20.), mely ma már nemcsak a katolikusok ünnepe: nemzeti ünneppé tette a törvényhozás. Ezt a napot nagy pompával ünneplik az ország fővárosában. A Szent-István-napi körmenetben úgyszólván részt vesz az egész ország népe. E napon a magyar nép óriási tömegekben zárandokol az ország szívébe s felekezeti különbség nélkül részt vesznek a körmenetben, melyben körülhordozzák a »dicsőséges szent jobb kezét«. Itt együtt látjuk az egyházi és világi előkelőségeket s az ország minden rendű népét, a maga tájviselésében. Ur és paraszt együtt áldoz Szent István király dicső emlékének, a magyarok első királyának.

Nevezetes körmenetes ünnep az *Urnapja*, szintén katolikus ünnep, mely a pünkösdi csonka hetét követő csütörtökre esik. Ünnep, melyet önkéntelen megtart a más felekezetből is, hiszen az *Urnap* a napja az!

Az bizonyos, hogy piros betűs napokban nincs hiányosság, különösen ha egyik-másik nem esik vasárnapra. Ime, csak névszerint felsorolva: Vizkereszt, Gyertyaszentelő Boldog asszony, Gyümölcsoltó Boldog asszony, Péter és Pál, Nagy Boldog asszony, Kisasszony nap, Mindszente, Mária szeplőtlen fogantatása. A reformátusoknak is van egy piros betűs napja: a reformáció emléknapja, mely október 31-ikére esik.

Hát tartsuk meg mi is ezeket a piros betűs napokat s minekelőtte tovább mennénk a nép lelkének rajzolásában, állapodjunk meg pillanatra a *nép nyelvénél*. Volt idő nemzetünk történetében, mikor jóformán csak a föld népe ápolt nemcsak a földet, de a magyar nyelvet is, mialatt a nemesség, különösen a főnemesség nyelvében, szokásaiban az idegenségnek szegődött szolgálatába. Aztán mikor a nemzet újra ébredni kezdett, költők és tudósok a nép nyelvéhez fordultak, ehhez a gazdag kincsesbányához: ennek kincseiből formálják újra a magyar nyelvet, a népnyelvből formálódik ki az irodalmi nyelv. A magyaron kívül nincs is talán nemzet, melynek irodalmi nyelve és a nép nyelve közt oly közel való, oly szoros volna az atyafiság, mint a hogy ennek példáját mutatja a mi irodalmi és népnyelvünk. Nyelv-tudósaink az utolsó 20-30 esztendőben tenger kincset gyűjtöttek össze a népnyelv és a népköltészet kimeríthetetlen bányáiban s irodalmi nyelvünk ereje, szépsége megmérhetetlen sokat köszönhet a nép nyelvének, valamint maga az irodalom is a magyar nép gazdag költészetének. A mi népünk megérti az irodalmi nyelven beszélőt, éppugy az irodalmi nyelven beszélő a népet, a mivel nem minden nemzet dicsekedhetik. S bár nem mondhatjuk, hogy az egyes vidékek népének beszédje közt nincsenek eltérések, ez az eltérés korántsem olyan, hogy az egyik vidék népe meg ne értené a másikat, a mint ez megesik, hogy tovább ne menjünk - a mi földünkön élő szászokkal is. Minden vidék nyelvjárásának megvannak a maga különösségei, érdekességei, de a székely megérti a palóczt, ez meg viszont a székelyt, bár jó messzire élnek egymástól, míg a mi szász népünkkel megesik, hogy a szomszéd falusiak is nehezen értik meg egymást. Arról nem is beszélünk, hogy a szász népnek csaknem vad idegen a német nyelv, éppugy az oláh nép sem érti az oláh irodalmi nyelvet.

A magyar nyelv egységes nyelv volt eredetileg s csak időjárással szakadt különböző nyelvjárásokra, a nyelvjárások közt azonban, mint már jeleztem, szoros a kapcsolat. Balassa József, a kitűnő nyelvtudós, *nyolcz főbb nyelvjárást* különböztet meg. E nyelvjárások ismertetésében bátran elfogadhatjuk őt kalauzunknak s épp azért közlöm, a mit erre vonatkozólag ír *A magyar nyelv* cz. könyvében, közlöm egész terjedelemben. Bevezetésül elmondja Balassa, hogy a más vidékről valóknak mindjárt feltűnnek azok a szavak, melyeket a maga szülőföldén sohasem hallott. Pld. a mi a Duna vidékén *kukoricza*, azt a Felső-Tisza vidékén *tengerinek*, Szatmár-, Szilágymegyében s Erdélyben *málénak* nevezik. (Hozzátehetem: a Székelyföld egy részében *törökbuzának*.) A *bab* neve Tiszántúl *paszuly*, Erdélyben *fuszulyka*. A Dunántúli ember nem érti meg, ha a debreczeni fiú górál (hajigál), felmegy a *padra* (padlás) vagy ha labdázás közben azt mondja, hogy a labda csak *cseszte* (alig érintette); székelyek közé kerülve elbámul, ha azt hallja, hogy a *kasból* (kosár) *kiduvad* (kiömlik) a meggy, vagy *kalákába* hívják az atyafiakat (segítségbe), *lekosztolják* (leveszik) a fáról a gyümölcsöt s *boldogtalannak* hívják az ostobát, az együgyűt. A ki gondosabban figyel, észreveszi azt is, hogy az idegen helyen másképp ejtik ki az egyes hangokat s az ismert szóknak is más-más alakjuk van. Somogyban azt mondják *jó* és *ló*, Debreczenben *jaó* és *lú*, a palócz vidéken *jaó* és *laó*; a *megyek* ige Fehérmegyében *ménék*, Szegeden *mögyök* vagy *mék*, Debreczenben *mengyek*, a Székelyföldön *mönyök* (itt-ott, különösen Udvarhelyszéken *mönyök*), ami egyik vidéken *négv*, másutt *nígy*; az ember Szegeden *embör*, Debreczenben *embër*; a Rába vidékén az asztal *asztuó*, a tehén meg *tehién*, Borsodmegyében *tehen*. (Ugyanígy *tehen* a Székelyföldön is.) Még nagyobb figyelemmel azt is észrevehetjük, hogy a ragok alakjában és használatában, a mondatok alkotásában s így a nyelv egész szerkezetében is van különbség az egyes vidékek beszédmódja közt. A palócz *kiéssel* vágja a kenyeret, *papnól* (papéktól) jön s a *birónyi* (biróékhoz) megy. A sopronmegyei azt mondja: *el kellek mennyi*, az erdélyi pedig: *el kell menjek*.

E sajátságok - írja tovább Balassa - melyek az egyes vidékek nyelvét jellemzik, nemcsak a nép körében figyelhetők meg, hanem részben megmaradnak a műveltebbek beszédében is. Nem oly nagyok ezek a különbségek, hogy a kölcsönös megértést nehezítenék s ez az oka, hogy az ország más-más vidékéről valóknak gyakori érintkezése sem koptatja le egészen a szülőföld jellemző bélyegét, s ahol az ország különböző részéből való társaság van együtt, kellő figyelemmel hallgatva beszédüket, majdnem mindegyikről meg lehet ismerni, hová való. Deák Ferencz ismeretes volt feltűnően zalai beszédmódjáról s Csengery Antal is megemlíti Felsőbüki Nagy Pálról, hogy a dunántúli kiejtést talán ő tartotta meg legsajátságosabban.

A magyar nyelvterületet főleg a fontosabb hangtani sajátságok figyelembevételével osztjuk egyes nyelvjárásokra. Egyik legfontosabb különbséget az egyes vidékek nyelve közt a zárt *ë* hangnak használata okozza. A legtöbb vidéken határozott különbség van pld. az *embër* szó két magánhangzója közt, az elsőt nyíltabban, a másodikat zártabban ejtjük. Épp ily különbség van a *kértek* (ők) és *kérték* (ti) második szótagjának magánhangzója közt. Az országnak egy aránylag elég nagy részén (a Felső-Tisza vidékén s Erdélynek egész magyar területén, a székelyt bele nem számítva) egyformán nyíltan ejtik mind a két magánhangzót: *ember*. Ezért mondjuk, hogy ezen a vidéken *ező* nyelvjárást beszélnek a többi *ëző* nyelvjárásokkal szemben. Az alföldnek egy nagy részén, továbbá a Dráva mellékén s a székelység nyugati felén szintén megkülönböztetik ezt a két magánhangzót, mégpedig úgy, hogy az *ë* helyett, néhány egytagú vagy idegen szó kivételével, mindig *ö-t* ejtenek: *embör*, *kértök*, *köll*, *föl*, *nézöl*, *ezöket*, *öszik*, *mögnészétök*, *születött stb*. Ezeket a nyelvjárásokat az előbbiekkal szemben *özöknök* nevezik. Van még egy másik ilyen fontos hangtani különbség is az egyes vidékek beszédmódja közt. Az *é* hangot ugyanis szintén kétféleképp ejtik különböző vidékeken. Némely szóban megmarad az *é* vagy ezt helyettesítő más hang lép helyébe: *Kéz*, *szél*, *tehén* (a Rába

vidékén: *Kiéz, sziél, tehién*, a palóczóknál: *Kês, szêl, tehen*); más szavakban viszont a magyar nyelvterületnek igen nagy részén mindig *i*-t ejtenek az *é* helyén: *níz, vín, kík, vír, ígni, egísz* stb. E kétféle *é* hang között, melynek eredete is különböző, majdnem minden vidék ejtésében van valami különbség.

E bevezetés után, a *hangtani* és *alaktani* sajátságok figyelembevételével, az egész magyar nyelvterületet nyolcz nagy nyelvjárásterületre osztja Balassa József, megjegyezvén, hogy ezeknek mindegyikét *több közös vonás* jellemzi. Természetesen e nagyobb nyelvjárások területén belül még több apró nyelvjárást lehet megkülönböztetni, ha a kisebb eltéréseket is figyelembe vesszük.

A nyolcz nagy nyelvjárást Balassa következőképp osztja el: Két nagy nyelvjárás a *dunántuli* vidékre jut, mégpedig e kettő közül az egyik a *nyugati*, a másik a *keleti*. A nyugati nyelvjárás terület a Dunántúl nyugati megyéit (Moson, Vas, Zala déli fele) foglalja magában, a Rábczától Somogy megye határáig. Jellemző sajátságai, hogy igen kedveli a rövid magánhangzókat s nemcsak az *í, ú, ű*-t ejti röviden (*sir, visz, sziv, kut, husz, tűz, szür*), hanem még ott is rövid magánhangzót ejt, a hol az *l* kiesését pótló hosszú hangot várnánk: *kivü* (kívil) *pörü* (pöröl), *házbu* (házból), *óvasu* (olvasol), sőt néhol: *emënt* (elment), *oma* (alma). A szó végén a nyílt *e* helyén egyes nyelvtani alakokban *ë, ö* áll: *kezë, bennë, tettë, nizzë; fülö, tűzö, ökrö, összö, törtö* stb.; *á* után álló szótagban az *a* helyett mindig *o*-t ejtenek: *pávo, házo, lábo, százod, szántonyi*; *l* előtt zártabb lesz a magánhangzó; *gondul* és *gondu* (gondol), *gondúsz* és *gondulsz* (gondolsz); *pörül* és *pörü* (pöröl), *pörünyi* és *pörünyi* (pörölni). Az *ly* és *lj* helyett mindig *ll* és *l* hangzik: *illen, ollan, mellen* (milyen), *királ* és *kirá, halle* (hallja), *állon* (álljon), *kerüllön* (kerüljön). Jellemző sajátsága e vidék beszédmódjának a mássalhangzók erős használása is: *id van, od vót, hussvit* (husvét), *öfén, hatfan, um megmontam, uv vót*, (úgy megmondtam, úgy volt), továbbá az ilyen szavak: *üeg, üög, ög* (üveg), *hűökk, hőkk* (hüvelyk), *koács* (kovács), *küet* (követ). E területnek egyes részei külön is kiválnak egy-egy sajátságukkal; így a Rába vidékét a kettős magánhangzók jellemzik, az Őrség és Hetés nyelvét a rövid mássalhangzók kedvelése, Göcsejt ismét sajátságos kettős mássalhangzói s egyes ragoknak eltérő alakjai, pld. *háztaul, ruhájik, szovik* (hátsó stb), *ómájje, kapájje* (almával, kapával).

A Rábaközi nyelvjárás ismertetéséül egy népmese részletét közli Balassa. Im így beszélnek a Rábaközben:

Éccer vuót ek kiránok égyetlen éf-fija. Mindig azo könyörgött az aptjánok, hom-má mikor házasothatik még. A kirá még azom bisztatta, mindig avuó kisztetté be jaz iskolábo, hom-majd ié-véheti a nádi kiasszonyokat. éccer a gyerek má sèhossè engedett az aptjánok, mivié má sokájig halogatta; hát má mëkházasodik, akárhugyan lèssz. Aszonta jaz aptya: nohát idès fíjam, ép paripát adok, ha annyi üdüönn mëktudod kerünyi ja várost, ameddig ién, akkor iémèhecc a nádi kisasszonyokiér, mëkházasothatol. Gondúta, hogy ussè tuggya elöőbb mëkkerünyi mim maga. Oda jatta neki ja rosszabbik paripát, maga még a jobbíkra út; de ja fíja miég éf fiél uórávol elüöbb haza írt, mind a királ. Mas má mit vuót mit ténnyi, eleresztetté a nádi kisasszonyokho. Asztán mënt, mënt égy esztendejig a kiráfi. Mikor égy esztendüö iémút, ír él lassu szelet, oda köszön nekie: Juó napot sziél uram! halotta-jè hirit a nádi kisasszonyoknak? Aszonygya lassann a sziél: Nem hallottam, de csak mënny uóra égyenèst; iés ièbocsátotta.

(Magyar Nyelvőr, 14. k. 519. l.)

A Dunántúl *keleti* részén, Somogy megye déli felét s Baranyamegyét kivéve, sok tekintetben az előbbihez hasonló nyelvjárást beszélnek, csak hogy egyes sajátságai nem fejlődtek ki oly határozottan, mint a nyugati megyében. Ez a dunántúli nyelvjárás szintén röviden ejti a

tőszótagban az *i, u, ü* hangokat (*sir, ut, tűz*), *á* után álló szótagban *o-t*, vagy ehhez hasonló zártabb *a-t* ejtenek (*mámo, lábo, szántonyi*) az *ly* helyett *ll, l* hangszik: *illet, ottan, királ, foló*, de már *j-t* mondanak ezekben: *ájon, hajja* (álljon, hallja); szótag végén elmarad az *l* s a magánhangzó zártabb lesz, de mindig hosszú marad: *gondúja, énekünyi, pörűtem; óma, szóma*. Egyezik a nyugati megyék ejtésével az is, hogy a *ja, je* rag *j* hangja az előtte álló mássalhangzóhoz illeszkedve *gy*, vagy *ty* lesz: *rabgya, várgya; kalaptya, kaptya*. Az egyes mássalhangzók képzése módja, különösen a kettős mássalhangzók, hiánya s a név- és igeragok eltérő alakjai mégis elég szembetűnővé teszik az eltérést e két vidék nyelve közt.

Pontos határ vonalat azonban nem húzhatunk köztük: Vas-, Veszprém- és Zalamegye határán lassú átmenetben vesznek el a nyugati nyelvjárás terület jellemző sajátosságai, úgy, hogy e területen valóságos keverék nyelvjárásokat találunk.

Az alábbi mesetörredék, mely Csetény veszprém-megyei község nyelvjárása szerint van feljegyezve, képet nyújt a dunántúli nyelvjárásról.

Eccēr vót ēggy embēr, annak vót három fija. Asztán mikor má főnyőtek, ēkütte a fíjajit mestērsīgēt tanúnyi. Hát oda vótak ēnnyihány esztendejig. Mindēnik tanút ēgy-ēgy mestērsīgēt, asztán haza gyütt az aptyáhó, kírdēszte űket, hom mijem mestērsīgēt tanútak. Eggyik aszonygya, hocs csizmazija mestērsīgēt, a másik aszonta, hosz szabó, a harmadik mēg aszonta, hogy ű a zshivánságot tanúta.

Aszonygya: Idēs fíjam, tē nagyon rosz mestērsīgēt tanúta, asz nēm hatyhatom, hanem ē kő mēnnyi, asztán a császárnok mēggyelēntenyi. - Aztán ēmēnt a császárhó, mēggyelēntette. Aszonygya: Császár ű felsige, gyelēntēm, az én fíjam haza gyütt, mēktanúta a zshivánságot, én nem tom, micsinájok vele.

Aszonygya neki ja császár: Eb biz nēm jó mestērsīg. Hanēm ēgyebbiránt gyűjjön ē hozzám, kipróbálom, ha jó mēktanúta a mestērsīgīt, akkor megmarathat.

Akkor ēmēnt az aptya haza. Monygya a fíjánok, mēnnyēn ű fōlsíghó próbáro. Hát asztán ēmēnt, fōlőtözött a fija, mindēnfēle fegyverēket kōrúrakott, asztán ēmēnt a császárhó.

(Magyar Nyelvőr, 22. k. 378. 1.)

A Dunától keletre egész az erdélyi hegyekig terjedő vidéken, a nagy alföldön a legtarkább néprajzi kép tárul elénk. A többség magyar, de mindenütt, majdnem községről-községre tarkázza a német, szerb, horvát, tót, bolgár, oláh lakosság. Ez az a vidék, mely a török uralom viharai után pusztán és üresen maradvá, prédája lett az idegen települőknek. Pedig ez az egész terület, hozzá véve még a Duna, Dráva és Száva közét is, egykor tiszta magyar volt s lakossága mindenütt az *öző* nyelvjárást beszélte, melyet ma legjellemzőbben a Dráva melléke, Szeged vidéke s a Kis-Kunság egyes városai őriztek meg. Ma megtaláljuk még ezt az *alföldi nyelvjárás területei* Aradmegyétől Zala határáig majdnem mindenütt, vagy mint szétszórt szigeteket vagy pedig nagyobb, összefüggő területként, főleg a Dunántúl a Dráva mentén, Somogy és Baranya megyében. E nyelvjárás területnek legszembeszökőbb közös sajátossága az *özés*, vagyis hogy az *ē* hang helyén rendszeren *ő-t* ejt (*szöm, vöszi, kérők*); e mellett jellemzi a szegedvidéki s a drávamenti nyelvjárást az is, hogy a mélyhangu igék harmadik személyét így ragozza: *adi, húzi, lati; akarik, várík* (akarják, várják) s a jelentő módon is használja a felszólító mód alakjait: *lássá, taniccsa, hajcsuk* (látja, tanítja, hajtjuk). A Dráva mentén ilyen összevont igealakokat is használnak: *ütte, köttem, futtunk* (ütötte, kötötte, futottunk). Legrégiesebb formában az a négy református község őrizte meg ezt a nyelvjárást, mely a Valkó és

Szerem megyei, egykor erős és nagyszámu magyarság romjaiként a Dráván túl, a *horvát lakosság közt* mai napig megőrizte magyar nyelvét és református vallását.

Az alföldi nyelvjárás ismertetéséül egy szegedi népmesét közöl Balassa. Ez a *három szögény ember* s szól ekképpen:

Mikó a három szögény embör êmönt pészť ásni, akkó nap nem tanátak pészť, osztán a két embör êggy úcába lakott, a szögény embör mög a másik úcába. Másnap az a két embör asz monta, hogy nê híjuk a szögény embört, mert ha tanálunk pészť, akkó töb jut. Osztán nem is híták, hanem êmöntek pészť ásni. Ásták, ásták, hát úgy négy óra felé tanátak êggy vörös köcsögöt, osztán az teli vót tekenyös békával. Osztán aszonta a két embör: Jaj pajtás, jó lössz ám, ha behajícscuk a szögény embömek az ablakján, akkó nagyon mögijed! Ugy is vót. Oszt a szegény embör mikó főkêť, hát látta, hogy nagyon sok arany mög ezüst van a szobájába. Ugyan, édös Jézuskám, hunnan attad tē eszt a sok pészť? Röggê főkêť a szögény embör, akkor a sok pészť összeszötte, akko beletötte az almárom fíjókba, akkor úgy nyóc óra felé bemönt a bíróhon, oszt monta: Bíró uram, én neköm adott a Jézuska sok pészť! No, szögény embör, ha neköd atta a Jézuska, akkor tē érdemöted mög! Akkó a szögény embör êmönt a templom elébe, osztán vitt êggy nagy kötő ezüstöt mög êggy nagy kötő arant, osztán adott a Jézuskának is, mög a kódusoknak is. No imádkozzatok mos mán amé attam eszt a sok pészť! Imátkozunk az élőkêť, mög a holtakêť, aggyon isten erőt, egésségöt, hogy még nekünk töb pészť athasson, mög magának is lögyön.

(Kálmány. Szeged népe. I. 123.)

Az alföldi nyelvjárás terület mellett s részben vele keveredve *êző* nyelvjárást beszélő lakosságot találunk. Ez a tarkaság úgy keletkezett, hogy a mult század folyamán nemcsak idegen nyelvű lakosságot telepítettek az alföldre, hanem magyarok is vándoroltak oda az ország más részeiről. Ez az új magyar lakosság sok helyt megőrizte az ő régi nyelvét; így pld. a dunántúli nyelvjárást beszélők ma is Orosházán, palócz helységeket találunk Pest-, Bács-Bodrog- és Aradmegyében (pld. Félegyháza, Zenta, Pécska.) A különböző vidékekről összeverődött s új lakóhelyén megmagyarosodott lakosság ajkán új nyelvjárás keletkezett, mely részben alkalmazkodott a környezet nyelvéhez. Ily módon a különböző vidékről származó magyarok keveredéséből s tótok, horvátok, németek megmagyarosodásából keletkezett az a nyelvjárásterület, melyet ma *duna-tiszainak* nevezünk. Nincs is e nyelvjárás területnek egységes jellege. Mindenütt tarkítják a más vidék nyelvét megőrző szigetek s az alföldi nyelvjárásterületnek megmaradt töredékei. Nyelvében is mindegyik vidék az őt környező lakosság beszédmódjához alkalmazkodik; a Duna és Tisza között részben *öző*, míg a Tiszán túl mindjobban simul a Felső-Tisza vidékének nyelvjárásához.

Az Alföld északi felén, a Felső-Tisza vidékén, ismét nagy és egységes magyar nyelvterületet találunk, mely felnyulik egész a Kárpátokig. Ezt az *észak-keleti nyelvjárás területet* főleg két hangtani sajátosság jellemzi. Az egyik az *ízés*, vagyis hogy a zártabb *é* helyén mindég *í*-t ejtenek (*íl, kíľ, ídes, fehír*), a másik, hogy a zártabb *ê*-t nem ejtik, hanem helyette mindig a nyílt *e*-t használják, tehát egyforma a két magánhangzó e szavakban: *ember, gyermek*. Jellemzi még e vidék nyelvét a hosszú magánhangzók kedvelése: *kútat, útat, nyúlat, vízen; téfel, kél, nyél* (ehelyett *kel, nyel*), *bément; l, r, j* előtt is: *êlment, kêlmed, âlma, têtjbe*; az *ó, ő* helyén bizonyos esetekben ejtett *ú, ü*: *lú, ű, kű, lűni* stb: az *é, ó, ő* helyén ejtett kettős magánhangzó: *k^ééz, le^evél, j^aó, jegy^eő* s főleg az a sajátosságos hanghordozás, melytől pld. a debreczeni ember sohasem tud szabadulni. A birtokos személyrag a többes szám harmadik személyében *-ok, -ek, -ók* (*lovok, kezek, könyvök*) s az igék felszólító módjának harmadik személyét minden igénél

ikesen képezik: *jöjjék, mennyik, egyik*. A nyelvjárásterületnek a Tiszától északra eső része (Zemplén- és Abauj megyékben) a legfontosabb jellemző vonásokban egyezik a Tiszántúli nyelvjárással, e mellett egyes palócz sajátságok is jelentkeznek e vidék nyelvében, mint pld. az *é* helyett álló *e*: *tehen, level, kötel* s a szó végi *ó, ő* ezekben: *koszoró, váló, gyűrő*, valamint a birtokos személyrag ilyen alakja: *végi, részi, híri* stb.

E nyelvjárásterületnek mintegy folytatása az oláhság közt szigetekként elszórt erdélyi magyarságnak nyelve, a *Királyhágóntúli nyelvjárásterület*, mely legfontosabb sajátságaiban az előbbivel egyezik, sőt a rövid magánhangzók nyíltabbá fejlesztését még folytatta is. Erdélyben már nemcsak az *ē* helyett ejtenek mindig *e*-t, hanem az *o*-ból is rendszeren *a* lesz: *att, ajan, alló, adal, gandalam* stb.; sőt van egy kis vidéke Erdélynek, Küküllő- és Alsó-Fehérmegye magyar része, ahol az *ō* helyett is egy ennél nyíltabb hangot ejtenek, amit *oe*-vel jelölhetünk: *oekoer, zoeroeg*. A Királyhágóntúli magyarságnak egy kis külön szigete Kalotaszeg vidéke, mely főleg abban tér el az őt környező magyarság nyelvétől, hogy a zárt *ē*-t is ejti.

Ime két kis nyelvmutatvány, az egyik párbeszéd *Debreczen* népének nyelvén, a másik mesetörredék, mely Alsó-Fehérvármegye sajátságos kiejtését mutatja be.

I. Kirül beszélnek? A P. tekintetes úrrúl. Nem mindenki tud annak kedvére d^aógozni, ojan nyögös ember az. Níccer mekkaapáltam az ütetist, de m^eég ugyan hozzálássak három nap, hogy mekkaapájjam. Félvágattya ás^aó nyomnyira, de m^eég a pálczájával is szurkájja utánnam a f^eődet, hadd leveg^eőzze magát. - Hát terem-í az ütetis? - Lök etyk^eét billinget. Kár, hogy fával is teli van. - Meg is szakad aszt a sok fát nevêlni. - Maga is egész nap nítikízláb bajol benne. - Nem er^eőszakos muszáj az. - Nem is teszi aszt más senki. Meg ammenyit rák^eött, ha telnék is t^eőlle, as se teszi, aki harmincz-negyven ezerig ál vagyunképpen. Mind^eétig fírgeli, gy^aóntatja aszt a sz^eöll^eőt. Azt monygya, a fejár fereg eszi. Mám mondok, hogy enni azt a keserűsítet? Asz monygya ám, hogy ojan okos embêrnek tartjuk magunkat, m^eégse tudunk a sz^eöllőhő. Kár az a nagy okosság. Temérdek píst rák^eött haszon nélkül. Az onokája írni annak a hasznát, vagy asse. - Vegyük kê, egyik ebből a hercegszilvábúl. Csupa j^aó, üdíti fêlfele êlm^eét. - Nekem is v^aót annyi mint a sár, de mán êlhord^aódott a pijacra.

(Magyar Nyelvőr, 23. k. 93. 1.)

II. Eccê vót, hó nem vót, vót egy oereg ember, akinek annyi gyêrmeke vót, mint a rastán a juk, de még egyê több. Ez az ember nagyon szegín vót. Êment hát, hogy keressen szógálatat, mê másként nem tudatt vóna élni! Há amim ment egy êrdön keresztül, tanálkazatt az oerdoeggêl. Az oerdoeg asz kérdészte tölle: Hoá mész te szegín ember? Menyek, aszanygya, hagy szógájjak, mê nem tak másképpen megêlni. Gyere szegín ember hazzám, mê nekem éppeg kell egy szóga. Há êmentek haza az oerdoeghez a pakalba. Eccê az oerdoeg êlküdi az embert, hagy hazzan a kútró vizet. Az ember êjis ment, de a karsót êtoerte s nem vitt vizet, hanem vót neki egy rassz zsidóbicskája s azzâ kezdett vájkálni a kút mellett. Há az oerdoeg éppeg âra gyütt s meglátta az embert, hagy miccsinál. Hát te ember, te miccsinálsz itt? Mé nem hazal vizet, mê tám kell a víz, hogy igyunk. Há né, aszangya az ember, êtoertem a karsót s asztán, hagy ne még mennyek haza, há êviszem az egész kutat. Jaj szegín ember, nehagy êhazd a kutat, mê viszek én vizet s êviszlek téged is. Ezután a szegín embert nem még kútték ê vizér.

(Lázár J. Alsófehérvármegye magyar népe. 138. 1.)

A Dunától és Tiszától északra eső területet, mely egész a tótságig húzódik, egybefoglalva nevezzük *észak-nyugati nyelvjáróterületnek*. Középpontja a Heves-, Gömör-, Borsod-, Nógrád- és Hont megyében lakó palócság; tőlük keletre Zemplén megyéig, nyugatra a magyarság véghatáráig s délre a Tiszáig, hozzávéve a Jászságot és Pestmegye északi részét is, mindenütt palóczos nyelvjárást beszélő népesség lakik, köztük a bükkaljai matyók. Ez a terület nyelvi tekintetben igen érdekes. A palócz nyelvjárás jellemző vonásai legerősebben a Mátra és a Cserhát hegység környékén fejlődtek ki; a mint messzebb és messzebb távoznunk bármely irányban e középponttól, úgy enyésznek el lassanként a palócz nyelvjárás jellemző vonásai, s engednek tért a szomszédos nyelvjárások hatásának. Úgy hogy e nagy területen igen változatos sorozata tárul eléink az apróbb nyelvjárásoknak s a határszéleken mindenütt keverék nyelvjárásokat találunk.

A palóczok beszédét az egyes hangok sajátos képzése s az éneklő hangsúly teszi oly különössé. A palócz nyelvjárása a legerősebben *éző*, mert sohasem ejt *ö*-t az *ē* helyén: szēm, vērēs, fēl, fēlhő; az *a*-t nyíltabb *á*-nak ejtik, az *à* helyén pedig vidékenként más-más zártabb hangot vagy kettős magánhangzót ejtenek: *ápām, tánā* (talál). Igen kedvelik általában a kettős magánhangzókat; *ó, b, é*-t majdnem mindenütt valamiféle kettős magánhangzó pótolja s a kétféle *é* közül a nyíltabbat *ê*-nek vagy *e*-nek, a zártabbat rendszeren *í*-nek ejtik: *kēz, fēl, szēl; tehen, szeker, keres*; viszont *szíp* vagy *szép, vékony* vagy *vékony*. Palócz sajátosság az is, hogy a szó végén az *ú, ű* helyén *ó, ő* van: *háboró, szomoró, gyűrő, ágó, kező*; jellemzők az ilyen ragos alakok is: *urónk, kezőnk, igyónk, gyerőnk* (urunk, kezünk stb.) A mássalhangzók közül igen szeretik a palatális hangokat; az *ly* eredeti alakjában csak itt maradt meg, azonkívül az *i, e, ő, ü* előtt a foghangok (*t, d*) helyett is mindig inyhangokat ejtenek: *gyió, gyisznó, tyükör, ütyi, kertyi*. A szótag végző *l* rendszeren elmarad s az előtte álló magánhangzó különböző változást szenved, pld *szóama* (szalma), *avvaó* (avval), *főü* (fél). A *vel* rag *v*-je változatlan marad mássalhangzó után is: *késvel*, illetőleg: *késveő*. Álljon itt példának a sokféle palócz és palóczos nyelvjárás közül a Karancsvidéki e mesetöredékben:

ëccër hun-hunnem, v^aót a vilâg^aó êkkirâ, ennek az egyyî szëmi mind^eé rít, ammâs mëme mind^eé nevetett. V^aót neki hârom fîjâ, ezekköz^o já letkisebbik tyizékê esztend^oös v^aót, â közëps^o tyizëhât, â letnâgyobb hûsz. Ez a hârom kirâfi ê kikeletyi rëgv^o ësszût, ëdr^oô-mâsr^aó beszëgettek, â letnâgyobb ez ^o szeret^oőjejr^o, â közëps^o ez ^o paripâjâra, â letkisebb ez ^o mädârjâir^aó. Eszibe jut ëccër â letnâgyobb kirâfinâk âz âpjok szëmi, f^otëtt^e mágokbâ, hom mëkkêrgyik tⁱölë. Aszongyâ hât â letöregebb kirâfi: mäj bemëk ên më tudâk^aonyi âpânkot. â kirâ éépensëgv^o fûröstököm^oôt sût húst, âho szoktâ mindën rëgv^o. Bekocogtât hât â mi kirâfij ón, mëg âttâ jez ^o ételyit, më cs^aó^akótâ kezit, osztëng mëkkêrte: mijê rí jâz ëd szëmi, â mäs mëmë mindê ör^oô? A kirâ nâgy^aó mëmërgëskëdëtt fîjârâ, jâszontâ neki, tisztolly ^e mi széⁱpën van. A kirâfi ^o in^aót âpjâ jel^o; mikor âz âjtâlho êrt, pëndëléⁱst hall mägâ után â sârkânê, ämmë nem mäs v^aót ez ^o âpjâ kësînê më villâjânâ. ^omonta osztëng â kirâfi testvêrjeinek ez ^o esetyit. Mäj mëgkêrdëm ên, hâ tyík mâ nem meritëk, äszongy â közëps^o, âkit ez ^o båtorsâgiâê âpjâ letjobbâ szeretëtt. â kirâ m^eé akkor is ëtt; ez is mëkêrtë âpjât, de bij ännâk is kës^vő fel^oôt.

(Pintér Sándor, A népmesékről, 79. 1.)

Erdély keleti részén ismét nagyobb, összefüggő magyar területet találunk. Itt laknak századok hosszú sora óta a *székelyek*, kiket a hagyomány a hunok maradékainak tart. A történeti és nyelvi bizonyítékok ellene szólnak e hagyománynak; annyi azonban bizonyos, hogy Erdély

mai lakói közül legrégebbiek a székelyek, kik az eredeti foglalás jogán birják mai hazájukat. A székelyek együtt jöttek be a magyarokkal az új haza elfoglalására; valószínűleg az Etelközben csatlakozott kabarok utódai, kik előbb az elfoglalt föld északi és keleti gyepűit, határszéleit őrizték és védték, majd pedig Erdély elfoglalása után, Szent István király korában, a keleti határszélre települtek át új feladattal és új jogokkal. Bérczes hazájukban, területileg is elszakadva a magyarságtól, hosszú ideig őrizték régi jogaikat; nyelvük is, az elszigeteltség következtében, mai nyelvjárásaink körül legtöbb régiséget őrzött meg formában és szokásban egyaránt.

A mai *székely nyelvjárasterület*, melyhez a székelységen kívül a moldvai csángók is tartoznak, több nyelvjárásra oszlik. A székelység nyugati fele *öző*, míg a keleti *öző*, e mellett több más sajátságra nézve is különbözik egymástól e két vidék nyelve. De van sok olyan sajátság is, mely az egész székely nyelvterületet közösen jellemzi. Így pld. a zártabb magánhangzó a tárgy ragja előtt: *kezemöt, ökööt, életömöt, fíjadot, ruhámot*; az *i* helyén ejtett *ü* ezekben: *küs, szüvem, üdő, mü, tü* stb. A székely nyelvjárások közt sok régiességet találunk, melyek közül legfontosabbak az olyan alaktani sajátságok, mint az elbeszélő mult (*íra, kére*) továbbá az *írók, kérők; irnók, kérnök*-féle tárgyas igealakok s az összetett idők használata, mint pld. *irt vala, irt volt*; az ikes igék külön ragozását is a székelység őrizte meg legkövetkezetesebben.

A kétféle, nyugati és keleti székely nyelvjárás bemutatására szolgáljon az alább közölt népballada és mesetörredék, amaz Udvarhely megye *öző*, emez Háromszékmegye *öző* nyelvjárásán.

Budai Ilona.

Budai Ilona ablakba könyökle,
Hája, hogy ellenség rabol e környékbe.
Csak eszébe juta kéncsös küs ládája,
S kéncsös küs ládáját hónya alá fogja,
Hajadon küs lányát jobb kezén vezette,
Futkosó küs fiát bal kezére vötte.

Mönyön, mönyön, mönyön sűrű fenyves erdön,
Egy felhagyott úton, sütét röngetegön;
Hát min'ha hallaná lovak dobogását,
S csakhamar letöszí hajadon küs lányát.
Hajadon küs lánya ijenképpen sira:
»Anyám, édös anyám, ne haggy el az útba,
Essék meg a szüved, ne haggy itt ingömöt!«
»Bizon itt hagylak én leányom tégödöt:
Mett leán hêjibe leánt ad az isten,
De pénzöm hêjibe ingyen nem ad isten.«

Mönyön, tovább mönyön sűrű fenyves erdön,
A fölghagyott úton, sütét röngetegön;
Hát min'ha hallaná lovak dobogását,
S csakhamar letöszí futkosó küs fiát.
Futkosó küs fia ijenképpen sira:
»Anyám, édös anyám, ne haggy el az útba,
Essék meg a szüved, ne haggy itt ingömöt!«
»Bizon itt hagylak én, édös fiam, tégöd:
Mett fiú hêjibe fiút ad az isten,
De pénzöm hêjibe ingyen nem ad isten.«

Mönyön, tovább mönyön sűrű fenyves erdön,
 Az elhagyott úton, sütét röngetegön,
 Míg êjuta végre egy szép tágas rétre,
 Hát egy bival tehén azon jődögél le,
 Az idei bornyát szarva között hozta,
 A tavaji bornyát maga után rítta.
 Ezt hogy megpillantá Budai Ilona,
 A földre borula, keservesön sira,
 Keservesön sira, kárhoztatá magát:
 Az oktalan állat nem haggya el bornyát.
 Istenem, istenem, én édös istenem,
 Hát én lelkös lévén, hogy hãgyám gyermekem!
 Aval visszafordult a nagy fenyves erdön,
 Az êhagyott uton, sütét rengetegön;
 Csakhamar elérte s oda nyujtá ujját,
 S híni kezdé szépön az ő kicsi fiát.
 »Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
 Ha a'löttél vóna, itt nem hattál vóna.«

Mönyön, tovább mönyön a nagy fenyves erdön,
 A földhagyott úton, sütét röngetegön;
 Csakhamar elérte s oda nyujtá ujját,
 S híni kezdé szépön hajadon kűs lányát.
 »Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
 Ha a'löttél vóna, itt nem hattál vona«.

Hogy ezt így hallotta, ijenképpen sira:
 Immán ojan vagyok, mind út mellett a fa;
 A ki ott êmönyön, ágaimot rontsa,
 Ágaimot rontsa s a sárba tapossa.

(Krize, Vadrózsák, 317.)

Lakott egy országnak két szégetibe mēssze egymástól két gazdag embēr. Ęggyiknek fija lētt, a másiknak lēánya. Mind a ketten mēkhitták egymást komának s a kērēstlōbe arra ēggyeszek, hogy a gyermekeikēt ēsszeházasićcsák. Nōttek a gyermekek, de munka nélkült s mind kényēs bēcék. Hogy mēgnōttek, ōkōt ēssze ēs házasićtōtták. Csakhamar mēkhōt mind a kettōnek apja, annya, ōk magikra marattak, a világhoz nem ērtēttek, a gazdasághoz sēmmit sēm tuttak; a jobbágyok, zsēllērēk vēllik aszt csináltak, amit akartak; főggyik megburjánosodott, a búzás kas mind mēgürült s mēkkesztek szēgēnyēdni. Ęccēr a gazdának eszibe jut, hogy a vásárba kéne mēnni, met az apjától ēs úgy látta vōt. Elindült a vásárba, s elhajtotta a még mēglēvō fijatal pár szép ōkrit ēs. Úttyába találkoztōt ēggy lakadalommal s annak úgy kōszōnt: Isten ōrōzze kijetēkēt ijen szomorū vātozástól. Ő eszt az apjától ēccēr a halottas háznál így hallotta vōt. Mēkharagusznak ezētt rēâ a lakadalmasok, met ēkkicsit jó vērikbe vōtak s jól mekcibájják, aszt mongyák neki: Máccor ha ijen dōgot lácc, tarcsd fēl a kalapodot a botod végibe s ōrōmōdbe rikōtozz.

(Steuer J. A székely nyelv hangjai. 21. 1.)

E nyolcz főnyelvjárást jellemezve - írja befejezésül Balassa - végig jártuk az egész magyar nyelvterületet s azt láttuk, hogy minden egyes vidék nyelvének megvannak a maga jellemző vonásai. Nem helyes tehát az az eléggé elterjedt felfogás, hogy csak az olyan vidék nyelvét szabad nyelvjárásnak tekintenünk, mely az irodalmi nyelvtől lényegesen és szembetűnően eltér. Így pld. sokan megengedik, hogy van palócz, göcseji, szegedi vagy székely nyelvjárás, de a maguk vidékéről, melynek nyelvét és kiejtését megszokták, azt hiszik, hogy ott nyelvjárás nincs, ott mindenki szépen és helyesen beszél. Nyelvjárás mindenütt van, a hol a magyar nyelv él és természetesen fejlődik. És ezért nem is szabad a nép nyelvében csakis hibás beszédet látni, melyet üldözni és irtani kell. Minden nyelv a beszélők ajkán él és fejlődik s ez a fejlődés ép a nép körében a legtermészetesebb, mert erőszakos hatások kevésbé érintik s az idegen nyelvek is csak hosszantartó és állandó érintkezés után hatnak reá«.

A mint a kitűnő nyelvész által közölt példák is bizonyítják, a más-más vidéken élő magyarság nyelvében nincsenek oly nagy eltérések, melyek megnehezítenék az érintkezést, mint sok más népnél tapasztaljuk, ami csakugyan amellet bizonyít, hogy ezek az eltérések az idők folyamán fejlődtek ki. S a mint nem találunk nagy eltéréseket a nyelvében, azonképen nem találunk nagy eltéréseket lelkének különféle megnyilatkozásaiban sem. Idegen hatás alatt vehetett s vett is föl egy-egy vidék népe szokásokat, melyeket más vidék népe nem ismert vagy őrzött meg szokásokat, melyeket egy más vidék népe az idők folyamán levetkőzött, de főbb vonásokban egy a magyar nép lelke, egy annak megnyilatkozása. A mi különbséget, a mi nevezetesebb eltérést találunk, a helyi, éghajlati, gazdasági s általában az életviszonyok eltérései eléggé magyarázzák. És magyarázza a nép ezer éves élete e földön. Ez az élet nagy vonásaiban egy, de számos eltérést mutat, a minthogy egy-egy vidék népének inkább kijutott a küzdelmekből, osztály- és vallási harcokból, elnyomatásból, szegénységből, nyomorúságból.

A magyar nép sok minden közt azzal is dicsekedhetik, hogy az ő ezer éves élete örökös küzdelem földjeért, szabadságáért, nemzeti léteért. E küzdelemnek köszönhetjük a népköltészet legszebb virágait, de viszont ez örökös küzdelem az oka s magyarázója, hogy kissé megkésve vetettünk ügyet a temérdek kincsre, mely a századok folyamán összegyűlt. Mi tenger kincs kallódott el a századok folyamán: sejtetik velünk a töredékes, sokszor érthetetlen sorok, melyek népköltési gyűjteményeinkben olvashatók. Ám így is, ha jól szemügyre vesszük a megmentett kincset, bizvást mondhatjuk, hogy a magyar nép költészete kiállja a versenyt bármely nép költészetével. S ez nagy szerencsénk. A nép őrizte leghívebben a magyar nyelvet s a népnek köszönhetjük, hogy költőink, mikor már-már elnyeléssel fenyegetett az idegen szellem, megtalálták a forrást, melyből új erőt, lelket merítettek s megteremtették a nemzeti műköltészetet. Ez a forrás ott bugyogott a nép lelkében ezer esztendőn át, csak nem vették észre, mivelhogy a néppel nem törődtek, lelkének megnyilatkozásait nem becsülték, kicsinylették, sőt egy időben, mikor egyesek figyelme e forrás felé fordult, idegenül, bizalmatlanul fordultak el attól. Ugyan mi szép telhetik ki a paraszttól?

Alig ötven esztendeje, hogy a népköltészet kincseit komolyan gyűjtögetik össze s ezzel az idővel egybeesik irodalmunk ujjaszületése, nemzeti irányba való terelődése is. Irodalmi nyelvünk magyar ízt és szint nyert a népnyelv kincseinek okos felhasználásával; a törülmet-szett szavaknak, szólás-mondásoknak, kevés szóval sokat mondó, dallamos hangzású példabeszédeknek, közmondásoknak valóságos kincses bányája nyílt meg előttünk. S a népnyelv e kimeríthetetlen kincses bányája mellett megnyílt előttünk a népköltészet végtelen birodalma. Nagy lelki gyönyörűséggel olvassuk a nép balladáit, szomorú nótáit, szerelmi, pusztai, tréfás, bordalait, hallgatjuk elmés, jóízű, nagy találékonyságra valló, a szertelen kalandoktól óvakodó, de annál egészségesebb gondolkozást bizonyító meséit, csodáljuk a találós mesékben való kifogyhatatlanságát, jókedvének, ötletességének sziporkázását a táncznótákban, s a

mit előbb kellett volna említenünk földjének, hazájának erős szeretetét a hazafias és a katonadalokban.

Igazi költői lelkű, mély kedélyű, még tréfáiban is bizonyos komoly színt megtartó, mulatozásaiban is igaz komoly karakterét meg nem tagadó nép ez: az idegen, ha megismerte, meg is szerette e népet.

De példák bizonyítanak s nem a nagy általánosságban való nagyotmondások. Meg kell ismerkednünk közelebbről e nép lelkével s erre legjobb eszközünk: költészetének a megismerése. Kezdjük a költészet ama fajtáján, melyet verses formákba öntött a mi költő népünk s ezek közt is a régibb időkbe vezető balladákkal. Népköltési gyűjteményeink is rendszerint a misztériumok után, melyeket néhány oldallal elébb az ünnepi szokásokkal kapcsolatban mutattunk be, a balladákkal kezdik. Míg a misztériumokba már írástudó emberek beledolgoztak vagy éppen ők szerettek s idővel a nép toldotta-foldotta egygyel-mással, rányomván a maga lelkének bélyegét, a balladák egészen a nép lelkének szülöttjei. Előre kell bocsájtanunk, hogy népballadáink igazi hazája Erdély s különösen a Székelyföld. E balladák jó része a régi daliás világba vezet vissza, míg - a székely nép szavajárásával élve - a »magyarországi« balladák többnyire a pusztai s főként a nem oly régi betyáréletből veszik meséjük anyagát. Nemcsak a tartalomban, de az előadás formájában is nagy a különbség a székely és a magyar balladák közt. Míg emezek dalszerűek, rímes versszakokra osztottak, a székely népballadák nem osztódnak versszakokra, a rím is elvétele fordul elő. Gyorsan, többnyire párbeszédekben pörög le a történet, szükséztől, szinte kerülve kerül a bőbeszédűséget. Ám azért a dallamosság nem hiányzik belőlök s kétségtelen, hogy eredetileg valamennyit dalolta a nép, a minthogy néhánynak (pld. Görög Ilona, A királyfi stb.) megis maradt a dallama. A versszakok és rimek hiányát főként a gondolat rithmusa pótolja s ennek oly szép példáit találjuk különösen a székely népballadákban, hogy a rimeket szívesen nélkülözzük. A gondolat rithmusának három főmódját különbözteti meg Arany János: az ellentétet, az összerakót és párhuzamost. Szébbnél-szebb példákat adnak erre a székely népballadák:

Ime a »Bándi urfi«, ki a siralomházban így kesereg:

Anyám, anyám, anyám!
Mikor *engem* szültél,
Szültél volna *követ*;
S mikor kereszteltél
Gyenge meleg vízbe,
Feresztettél volna
Forró buzgó vízbe;
S mikor takargattál
Gyenge gyolcs ruhába,
Takargattál volna
Forró paraszába!

Az ellentétes képek egész sora vonul el előttünk e néhány sorban. Ehhez hasonló a *Világszép Erzsók*, melyben a halott menyasszony és mátkája közt a következő párbeszéd folyik:

Csináltatsz-e nekem *valami* koporsót?
Csináltatok, rózsám, *márványkő* koporsót.
Behuzatod-e majd *valami* vászonnal?
Behuzatom, rózsám, *fekete fátyollal*.
Kivereted-e hát *valami* szegekkel?
Kiveretem, rózsám, *aranynyal, ezüsttel*.

Kivitetsz-e vajjon *valami cigánynyal?*
Kivitetlek, rózsám, *királyurfiakkal.*
Meghuzatod-e majd a *hármás harangot?*
Meghuzatom, rózsám, *mind a tizenhatot.*
Kikisérsz-e, rózsám, *ha csak a kapuig?*
Kikisérek, rózsám, a *nyugodalomig.*

Látható, hogy itt nemcsak ellentét van a képekben, de fokozódás is: a menyasszonynak minden kérésére - többet ígér vőlegénye.

De nem lehet célunk a népballadák költői szépségeit aprajára venni, inkább arról a gazdagságról adunk némi képet, mit a nép lelke a költészet ez ágában is teremtett s ha még néhányat elmondjuk a tartalmát, ha egyet-kettőt bemutatunk egész terjedelmében - azt hisszük, eléggé méltányoltuk a néplélek e megnyilatkozását.

Több százra megy ama népballadák száma, melyeket a népköltés gyűjtőinek sikerült még megmenteni az elkallódástól. Hogy sok pusztult el, ezt a töredékes közlések szomorúan bizonyítják. Így is bizvást mondhatjuk, hogy népballada-költészetünk más népek e fajta költészetével kiállja a versenyt, sőt a legtöbbét felül is mulja, nemcsak mennyiségben, de minőségben is. Csak a javát, csak az ismertebbeket említjük meg s már ez is nagy gazdagságot sejtet. Im, hadd vonuljanak fel sorban: Kádár Kata, Kőmives Kelemenné, Budai Ilona, Barcsai, Molnár Anna, A királyfi, Szilágyi és Hajmási, Landorvári Dorka, Pálbeli Szép Antal, (ugyanez Görög Ilona cím alatt), Biró Szép Anna, Világszép Erzsók, Bándi urfi, Kis Julia, Az áspis kigyó, Fogarasi István, Kerekes Izsák, Szép Ilona, Kis-Gergő Istvánné, Nagy-Bihal Albertné, Betlen Anna, Mónusi Jánosné, A fogoly katona, Biró Máté, Ugron János stb. Ezek mind régebbi keletűek. A pusztai, a betyár történeteknek meg se szeri, se száma.

A legismertebbek egyike: Kádár Kata. Számptalan változata él ma is a székely nép ajkán. Gyula Márton, a nemes legény, szereti jobbágyának, a leányát, Kádár Katát. Feleségül akarja venni. Anyja, a büszke nemes asszony hallani sem akar erről s fiát kitagadja. Gyula Márton világgá megy, de mielőtt utnak indulna, a leány egy keszkenőt ad neki e szavakkal:

Mikor a színében vörösre változik,
Tudd meg, életem is akkor megváltozik.

Alig ér a rengeteg erdőbe, nézi a keszkenőt. Vörösre változott a színe. Megfordítja hintáját, vágat haza. A falu végén kérdi a disznópásztort: mi újság.

»Mi nekünk jó nagyon, de neköd rossz nagyon«, felel a disznópásztor. Elmondja, hogy Kádár Katát Gyula Márton édes anyja feneketlen tóba vettette. Háromszor jött fel a víznek színére, de három hóhérlegény ismét belevetette. Nem is megy haza, hajtat egyenesen a feneketlen tóhoz. Lekialt a leányhoz, az visszafelel a tó fenekéről s Gyula Márton leszökik a tóba.

Feneketlen tóban összeölelkeznek,
Összeölelkeznek,
Aj! ott sem lehetnek,
Onnét is kiveszik.

Egyiket temetik oltár elejibe,
Másikat temetik oltár háta mögé.
A kettőből kinőtt két kápolna-virág,
Az oltár tetején összeölelkeztek.
Az anyjok odament, le is szakasztotta,
A kápolna-virág hozzá így szólala:
Átkozott légy, átkozott légy,

Gyulainé édes anyám!
Éltembe rossz voltál,
Most is meggyilkoltál.

A régi nóta, mely mindig új marad: ez Kádár Kata története. A gazdag, nemes legény s a szegény jobbágy leány nem lehetnek egymásé, csak a halálban. De itt aztán igazán egyek lesznek. Sírjokon virág fakad s ezek összeölelkeznek. Bőbeszédűség nélkül, röviden, cziczomátlanul mondja el az egyszerű nép a maga egyszerű történetét s bár csak elvétve fordul rím elő benne: költemény ez, a legjavából való.

Szintén sok változatban ismeretes a *Molnár Anna* is, mely balladaformában igazi himnusza a hitvestársi hűségnek és az anyai szeretetnek. Ajgó Márton szökésre csábítja Molnár Annát, ám ez visszautasítja a csábítót:

Nem mehetek, Ajgó Márton!
Vagyon nekem hűtös társam,
Hűtös társam, jámbor uram,
Karon ülő kicsi fiam.

Meglepő rövidséggel, pár szóval nagyot halad a történet:

Hivta, nem jött, elrabolta.

Rengeteg erdőben, nagy fa árnyékában pihennek meg. Ott Ajgó Márton az asszony ölébe hajtja a fejét s elalszik. Anna véletlenül fölnéz a fára s hát hat szép leány függ ott egymás mellett, felakasztva. A hetedik bizonyosan ő lesz, - gondolja magában. Szeméből kicsordul a könny, Ajgó Márton arczára hull, ki erre fölébred.

»Mért sirsz, mért sirsz Molnár Anna?«
»Nem sirok én Ajgó Márton!
Harmat vagy a faágon,
Az hullott le az orczádra.«
»Hogy hullana harmat mostan,
Mikor éppen álló dél van...«

Mondja Annának, menjen föl a fára, de Anna csellel él: menj előbb te, hadd tanuljam meg tőled. Ajgó lépre megy, fölmászik a fára, kardját leejti s feladatja Annával, ez azonban úgy fölhajítja a kardot, hogy ketté csapja Ajgó Márton nyakát. Anna most magára veszi Ajgó Márton katonaruháját, úgy tér háza. Bekiált az ablakon, szállást kér a gazdától.

»Aluszol-e, jámbor gazda?«
»Nem aluszom, jó katona!«
»Adsz-e szállást éjszakára?«
»Nem adhatok, jó katona:
Elhagyott a feleségem,
Siró gyermek tűzhelyemen.«

De a »katona« megnyugtatja, hogy hallott ő már gyermeksirást, s a gazda beereszti. S itt következik a ballada legszebb része. Molnár Anna nem meri még fölfedezni kilétét, előbb tudni akarja, hogy az ura mint vélekedik róla, ám az anyai szeretetnek nincs nyugalma: szeretné megszoportatni a fiacskáját. Cselhez folyamodik. Borért küldi a gazdát a faluba s az alatt

Kigombolá a dolmányát,
Megszoptatá siró fiát,
Megszoptatta, megcsókolta
S a tűzhelyen elaltatta.

A visszatérő gazda csudálkozik, hogy a gyermek nem sír. Talán azért hallgat, mert idegen van a háznál. Aztán vacsorához ülnek s szól a vendég:

»Hallod-e te, jámbor gazda,
Egyet kérdek, felelj reá:
Feleséged ha még élne
S élve hozzád haza jönne,
Megszidnád-e, megvernéd-e?
Még éltibe fölvetnéd-e?«
»Meg sem szidnám, meg sem verném,
Még éltibe föl se vetném.«

»Én vagyok a feleséged.
Kivel elmondtad a hitet.«
Ők egymásra ismerének,
Össze is ölelkezének,
Vígan is vacsorálának
S holtig együtt maradának.«

E ballada merő ellentéte tárgyánál fogva a *Budai Ilona* című, melyet fentebb közöltem az udvarhelyszéki nyelvjárás illusztrálására. Abban az anya, mikor veszedelemben látja kincses ládáját, feláldozza két gyermekét s keservesen bűnhődik, itt meg a hűség és szeretet megkapja méltó jutalmát. Általában az anyai és gyermeki szeretet, s a hitvesi hűség és szeretet s ezeknek az érzelmeknek a visszája számos népballadának a tárgya. A hitvesi hűtlenségnek rendszerint kegyetlen a büntetése. A népballada megcsalt férje nem ismer megalkuvást s ha szíve engesztelődik is, ez már csak a végrehajtott megtorlás után következik be. Az e fajta tárgyú balladák közt a legsikerültebb a *Barcsai* című. A régi Erdély egyik fejedelmi családjának tagja e ballada egyik hőse, mint a név mutatja. Előkelő asszony lehet az is, a kivel Barcsai bűnös viszonyt folytat, de a ballada nem őrizte meg a nevét. Azzal kezdődik, hogy az asszony küldi az urát Kolozsvárra, hogy hozza el onnét az asszony apjától a nagy végvásznak, ingyen kapott gyolcsot. A férj el is indul, jóllehet a fia figyelmezteti, hogy ne menjen, mert »anyám asszony bizony Barcsait szereti.« Látszólag az asszony elaltatja a férj gyanuját azzal, hogy részeg a gyermek, de csak látszólag, mert fele útjáról haza tér. Az ajtó zárva. Az asszony huzza-halogatja az ajtó nyitását, ezalatt Barcsait ládába bujtatja. Most a láda kulcsát kéri a férj.

»Nem adom, nem adom a nagy láda kulcsát:
A szomszédba jártam, kerten átal hágtam,
A nagy láda kulcsát ottan elhullattam,
Hanem megtaláljuk szép piros hajnalkor,
Szép piros hajnalkor, világos virradtkor.«

Erre a férj berugja a láda oldalát s kihengeredik belőle Barcsai, kinek mindjárt fejét veszi a kardjával. És most az asszonynak fordul. Mint rendszeren a balladákban s a mesékben, megkérdik a bűnöst, hogy három halál közül melyiket választja, a megcsalt férj is megkérdi:

Hallod, feleségem, hallod, asszony, hallod,
Három halál közül melyiket választod?
Avagy azt választod, hogy fejedet vegyem,
Vagy selyem hajaddal házat kisöpörjem,
Avagy azt választod, reggelig virrasztasz,
Hét asztal vendégnek vígan gyertyát tartasz?

Az asszony szó szerint veszi az utolsó kérdést s feleli:

»Három halál közül én is azt választom,
Hét asztal vendégnek vigan gyertyát tartok.«

És most jön a szörnyű halálbüntetés, az elevenen való megégetés. Szól a férj az inasnak, hogy hozza elé a nagy kászu szurkot (a kászu = fenyőkéregből készült tömlő), a nagy végvásznakat, az ingyen kapott gyolcsot s rendeli:

»Fejinél kezdjétek, talpig tekerjétek,
A sok ingyen gyolcsot fejére kössétek,
Fejinél kezdjétek, talpig szurkozzátok,
Talpánál kezdjétek, végig meggyujtsátok.
Fejihez állítok egy oláh furulyást,
Lábához állítok egy cigány hegedűst.
Fujjad, oláh, fujjad az oláh furulyát,
Huzzad, cigány, huzzad a cigány hegedűt;
Fujjátok széltibe, huzzátok ízibe,
Mostan hadd vigadjon feleségem szive.«

E szörnyű vég a ballada egy változatában enyhül annyiban, hogy a férjnek feltámad a lelkiismerete s a megtorlás kegyetlen voltának tudatában felkiált:

Istenem, istenem! Én mit cselekedtem!
Megöltem Barcsait s kedves feleségem.

A szerelem, e mindennél erősebb érzés az uralkodó a népköltészetben, ez szolgáltat legtöbb anyagot népballadáinknak is. Különös nagy előszeretettel énekli meg a nép a boldogtalan szerelmesek szomorú történetét. Gazdagság és szegénység, előkelő és alacsony születés szolgálnak rendszerint magjául a szomorú történetnek. *Kádár Katának*, a jobbágyleánynak gyászos vége nem az egyetlen, ehhez hasonló számtalan van népballada-költészetünkben, de feltűnően több az eset arra, hogy az előkelő leány szerelmes a szegény legénybe, mint viszont. Ime, szép Julia, a királykisasszony, jobbágylegénybe szerelmes. A király megöleti a jobbágylegényt, szívét, máját kivéteti s hazaküldi Juliának.

Hogy meglátá szép Julia,
Hogy megölek az ifiat,
Fejét földre csüggesztette,
Magát halni eresztette.

A királyt megtöri leányának haldoklása. Ha ő ezt így tudta volna! Bizony nem öleti meg az ifiat, de fiának fogadja, királyságát, országát mind neki adta volna.

Ez mind így is történik a *népmesékben*. Ezek mind *jól* végződnek.

A szegény legénynek felesége lesz a királykisasszony, a király megosztja vele királyságát, országát. Ám a népballada nem igen ismeri a kedvező véget, ott nem egyenlítődik ki a születésbeli nagy különbség. De meg van a költői igazságszolgáltatás. A szerelmesek nem lehetnek egymásé, de lám a király, a ki ezt megakadályozza, megtörik, látván leányának haldoklását.

A *fogoly katona* cz. balladában egy egyszerű székely katona a török császár tömlőczében sinylődik. Szomorú énekét mindegyre hallja a császár leánya, kiszabadítja a tömlőczéből.

Ottan levéteté
Nehéz vasat róla
Fegyveres strázsával;
Ottan átölelé
Szegény székely legényt
Két gyenge karjával;
Onnét élvezeté
Czifra palotába,
Ottan lefekteté
Puha selyem ágyra.
»Enyém vagy te mostan,
Szép fogoly katona!«
»*Van nekem szeretőm,*
Császár szép leánya!«

A török császár ajtón át hallgatja ezt a párbeszédet. A székely katonának fejét véteti, s testét a tengerbe vetteti. A leányát toronyba zárátja, de ez folyton énekli a székely katona szomorú nótáját s a császárnak nincs nyugalma sem éjjel, sem nappal. Maga elé viteti s kérdi:

Hát te mit énekelsz,
Beste-lélek lánya?
Éjjel nem alhatom,
Nappal nem nyughatom.
»Szomorú énekét
Székely katonának.«
»Egyszerre vigyétek,
A tűzbe vessétek!«
Egyszeribe vitték,
A tűzbe vetették.

Ám a tűz nem égeti meg. Most tengerbe dobátja, a székely katonához. S lám

Tenger befogadta,
Szépen eltakarta,
Székely katonával
Egy helyre habarta
Császár szép leányát,
Gyöngé Ilonáját.

Íme, a nép költői lelke mily szépen, finoman végzi a költői igazságszolgáltatás munkáját. S mily szép karaktert rajzol egy pár szóval a székely legényben, kivel a török császár leányának szerelme sem feledteti az ő szeretőjét, a ki messze földön siratja őt, epekedik utána. De a török császár leányát az ő nagy szerelméért nem illeti-e meg az a jutalom, hogy bár a halálban egyesüljön a szegény székely legénynyel?

Szerelem és szeretet: e kettő közt való különbséget valósággal kiélezi a nép s nem egyszer állítja szembe egymással e két érzést. Az *áspis kigyó* a legénynek kebelébe bújik, szívét szorongatja, piros vérét szíjjá, gyenge derekát majd átalszakítja. Sorba kéri a legény apját, anyát, bátyját, ángyát, öccsét, vegyék ki kebeléből a nagy áspis kigyót.

Az apa mondja:

»Inkább elleszek én
Az egy fiam nélkül,
Mint hogy már ellennék
Az egy kezem nélkül.
Eredj az anyádhoz,
Majd talán kiveszi.«

Ugyanezekkel a szívtelen szavakkal utasítja el az anya is. Mintha csak az egyszeri szászt hallanók: »a szomszéd jobb ember, mint én«. Végezetül az öcs a *rózsájához* utasítja.

»Vedd ki, rózsám, vedd ki,
Kebelembe bujót,
A nagy áspis kigyót!
Szivem szorongatja,
Piros vérem szíjja,
Gyenge derekamat
Majd általszakítja.«

S végződik a ballada a leány e négy sornyi mondásával:

»Inkább elleszek én
Az egy kezem nélkül,
Mintsem én ellennék
A galambom nélkül!«

A magyar nép költése a *szerelmi dalokban* leggazdagabb s balladáink közt is azok a legszebbek, melyekben a szerelmes szívek bánata, kesergése, epekedése, sírig tartó hűsége szólal meg. Az *árva leány* egy arany almafa alatt kesereg magában, azt kesergi, hogy sem apja, sem anyja. Meglesi a »kevély katona« s felajánlja magát, hogy ő majd apja, anyja, gondviselője lesz. Halljuk csak, mint utasítja vissza a leány a kevély katona ajánlkozását:

»Nekem bizony ne légy,
Te kevély katona,
Mert nekem is vagyon
Gyűrűsöm, jegyösöm,
Kiért én elvártam
Hét szép esztendeig,
Hét szép esztendeig,
Teljes harmadnapig.
De én még elvárom
Hét szép esztendeig,
Teljes harmadnapig;
De ha akkor sem jó,
Én aztán elmegyek
Az apácák közé,
Az apácza földre.
Ott én, a mig élek,
Istent is szolgállok,
Ha pedig meghalok:
Isten előtt állok.«

Hát olvashatunk-e egyhamar szebbet, megkapóbbat az árva gerlicze szomorú történeténél?

Óh! mint búsul kis gilicze,
A ki társát elvesztette!
Társát egy vad elkergette,
Talán eddig meg is ölte.
Én elmegyek arr' a helyre,
Hol kiomlott piros vére;
Hol szaggatták szálkás husát,
Ott rakatok egy kápolnát;
A csontjából kirakatom,
A vérivel föliratom:
Hogy vagyon az árva dolga,
Ki hazáját rég elhagyta!
Én egy igaz árva voltam,
Ki hazámat rég elhagytam,
Viz mentére elindultam,
Ha megtalálnám a társam.
A királyné ablakában
Megtaláltam, de rabságban,
Így énekel bánatában:
»Hej gilicze, kis gilicze,
Mért jöttél te ilyen messze!
Menj vissza te arr' a helyre,
Honnét jöttél ilyen messze!«
S visszafordult arr' a helyre,
Honnét jött ilyen messzire;
Fejét földre csüggesztette,
Szárnyát széjjel terjesztette,
Magát holtta eresztte:
Hogy a társát elvesztette.

Van népballadánk közt egynehány, - de igazán csak néhány - melyekben vidám, enyelgő hang csendül meg. Ezek közül való a már említett *Királyfi és Görög Ilona*, melyeknek a dallama is megmaradt, a mi mutatja, hogy kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendettek. Ki ne ismerné a bohó királyfi kedves történetét, a ki mit gondolt, mit nem magában, lehányta magáról királyi ruháját s a kocsisáéba öltözött? Így megy a szegény leányhoz, ki jó szívvvel fogadja, kanapéra ülteti s kezét igéri a »szegény kocsis legénynek«. Most meg a bohó királyfi mit gondolt magában? Elment a gazdag bíró lányához, szintén a kocsisa gunyájában. Ez bezzeg nem ülteti kanapéra, hanem csak - lóczára s visszautasítja a szegény kocsis kezét, büszkén adja tudtára, hogy gazdag legényt vár. Ám a bohó királyfi nem hagyja megtorlatlanul az elutasítást. Haza megy, felölti királyi gunyáját s úgy megy el újra a gazdag bíró lányához. Bezzeg most jó szívvvel fogadja, selyem kanapéra ültetné s hogyan adná kezét a királyurfinak! Most már a királyfin a sor, hogy visszaadja a kölcsönt.

Nem kellesz én nekem,
Gazdag bíró lánya,
Kell nékem, kell nékem
Szegény ember lánya!
Trallala, trallala,
Szegény ember lánya!

Görög Ilona s Zetelaki László szeretik egymást. Úgy látszik, a szülők nem jó szemmel nézik a fiatalok szerelmét, bár az sem tűnik ki, mintha komolyan elleneznék azt. Zetelaki László betegséget színlel. Azaz, hogy beteg is ő valójában: szerelem betege. Az epekedő szerelmes mondja ezt:

Bizony csak meghalok,
Anyám, édes anyám,
Görög Ilonáért!

A karcsu dereku, piros arczu, dombos ajaku, a lenvirág szemü Görög Ilonáért.

Az anyai szív esdve kéri:

Ne halj meg; ne halj meg,
Zetelaki László.

Igéri, hogy csináltat csudamalmot, melynek az első köve béla-gyöngyöt jár, a második köve sustákat (a régi négy krajczáros) hullat, a harmadik pedig szép suhogó selymet. Majd eljönnek oda szüzek, szép leányok csudamalom látni, eljön Görög Ilona is.

Hogy a csudamalom elkészült, azt a Görög Ilona szavaiból tudjuk meg. A leány kéri az anyját, hogy ereszsze el csudamalmot látni. Az anya aggódik, nem ereszti a lányát. Fél, hogy »megvetik a hálót«.

A szerelem betege tovább epekedik: Bizony csak meghalok, anyám, édes anyám!

Most az anya azzal csitítja fiát, hogy olyan csudatornyot csináltat, kinek a szélessége a Dunapartig ér, a magassága az egekig, majd eljön oda Görög Ilona.

Felépítik a csudatornyot, de Görög Ilonát visszatartja az anyja: »Megvetik a hálót«...

Ujra halljuk Zetelaki László epekedését s akkor aztán azt mondja az anyja:

Halj meg, fiam, halj meg,
Zetelaki László!
Oda is eljönnek
Szüzek, szép leányok
Csudahalott látni.
A tied is eljő
Csudahalott látni
Szép Görög Ilona.

Most már Görög Ilona nem hallgat anyja szavára. Hallja Zetelaki László halálahírét s hiába óvja, inti anyja, hogy megvetik a hálót »s anyjától elviszik szép Görög Ilonát«, - felöltözik kék selyem ruhába, lábára húz piros patkós csizmát, a fejére köt piros selyem kendőt, elejébe köt feje előkötőt s megy.

Zetelakiné látja a mint az uton jöddögél Görög Ilona. Kelti a fiát:

»Kelj fel, fiam, kelj fel,
Zetelaki László!
Kiért te meghaltál,
Az uton jöddögél.
Kelj fel, fiam, kelj fel,
Zetelaki László!
Kiért te meghaltál
Belépe a házba!«

Néhány sor még, vége a balladának. Nincs egy fölösleges szó. S mennyi kedvesség e néhány sorban:

»Láttam én halottat,
De ilyent sohasem,
Kinek az ő lába
Felszökölőleg álljon,
Kinek az ő karja
Ölelőleg álljon,
Kinek az ő szája
Csókolólag álljon,
Ki föl is ébredjen,
Csak én megcsókoljam!«

A népléleknek ehhez hasonlóan kedves nyilatkozása a *Szép Ilona*. Véges végig párbeszéd a falu birája és Szép Ilona közt s e párbeszédben egy megkapó, költői szép történet kerekedik ki. Érdekes, hogy e különben is rövid balladát szószerint közöljük. Tartalma kedvességeért, formájának kerekiségeért egyaránt megérdemli ezt.

Isten jó nap, bíró gazda, kelmed házában!
»Hozott Isten, Szép Ilona, az én házamban!
Mért sirsz, mért sirsz, Szép Ilona, az én házamban?«
Én elhajtám ludaimat szép zöld pázsitra,
Oda jöve bíró fia, lúdam behajtsa.
Agyon üté kelmed fia szép gunáromat!
»Ne sirj, ne sirj, Szép Ilona, szép gunárodért,
Megfizetem, szép gunárod, mondsza: megnyit ért?«
Minden legkisebb tolláért egy-egy aranyat,
Hátul legyező farkáért arany legyezőt,
A szárnyáért, két szárnyáért, két arany kalászt,
A nyakáért, szép nyakáért, hat sing pántlikát,
A fejéért, szép fejéért, egy arany almát,
Abban égő két szeméért két arany gyertyát,
Hajnalvisító torkáért arany trombitát,
Benne levő költségéért hat font rizskását,
A zuzáért, a májáért, hat fej káposztát.
»Számptalan sok kívánsága Szép Ilonának,
Akasztófa helye tehát bíró fiának!«
Akasztófa olyan legyen, mint kinyílt rózsa,
Két karom két szép karfája, akasztófája.

Ime, nem érezzük a bőbeszédű magyarázat, a lelki állapot rajzának hiányát: a bíró és a leány párbeszéde formás, eleven történetet mond el nekünk. Tudjuk, bár nem magyarázza a költő, a nép, hogy nem kell komolyan venni az akasztófa emlegetését. A leány minden szava, kívánsága kedves incselkedés s ha nem mondja is végül a költő, látva látjuk, hogy bíró uram fia elésomfordál a kellő időben s »felakasztja magát« Szép Ilona két szép karfájára.

Bizony a néptől sokat tanulhatnak a költők. Tanultak is egynehányan. Hasznát is vették.

De más világba lépünk most Búcsut veszünk a rejtelmes, homályos történetekben, mondákban gazdag hegyvidéktől s átröppenünk a végtelen síkságra. Más a föld, az ég, a levegő, más a nép. Mig a székely a régi világban kalandoz, ott keresi s találja meg a lelkét, képzeletét

foglalkoztató, izgató történeteket, szereti a rejtelmest, a titokzatost, mert a mit maga körül lát, a rengeteg erdő, az égnek meredő hegy, a váromladék mind rejtelmes, titokzatos - az alföld, a puszták népe nem lát titokzatost, rejtelmest a végtelen, nyílt rónaságon. Képzeli, hogy nem kalandoz a régmúltban, a pusztai és betyárélet romantikája ragadja meg költő lelkét, a nép fiának a vármegye uraival és szolgáljaival való összeütközése, a katonafogdosás, szegény legények szerelme - ím a főbb tárgyak, melyekből a székeltyől s általában a hegyvidéki balladától teljesen elütő balladák, nótás történetek kerekednek. »Azt tartják - írja Imre Sándor (A népköltészetéről és népdalról), - hogy a hegyek a szabadság hazája; de az ily nagy síkokon is tenyészt és tenyészik a szabadság. Amaz a bezártság, ez a korlátlan szabadság; amaz védelmező és szenvedő, ez cselekvő természetű szabadság. A pusztának, e mellett, roppant széles és terjedt látköre vonz, magánossága, csendessége s mindene, a mi a lelket nagyszerűségével, komolyságával, egyhangúságával elmélkedésre, magába mélyedésre indítja és folytatja... Csendesség, melybe csak az a felséges hatalom szól erősebben, mely a felhőket, esőt, zivatart felhossa és mennydörgésben szólal meg«. Majd írja: »A lelkes szemlélő talál itt (a pusztán) élvezni, szemlélni valót. A napfény a mint a sík mezőn vagy a fűvön és fűvényen ragyog és játszik, a tengerhabként hullámozó fű vagy kalásztenger, a délibáb, a terjedelmes és csillagos ég, a holdvilágon más alakot öltő határ bokraival, a tanyák, a pásztor-kunyhók és tüzek, a mezők állatai csapongva és csoportosan, a madarak: daru, gólya, s mások más vidéken ismeretlenek és idestova kifogyandók: a tűzok és a rétek ritka szárnyasai. De főképp a végtelen tér, melybe önkénytelen süllyed bele az elmélkedő lélek, - melyben csak távolról látszik egy-két jele a műveltebb embervilágnak: a falu tornya vagy házainak halvány körrajza. És a puszták ékessége: a csárda. Ez az oázis a Szaharában. Ez ad ételt, italt és emberi társaságot a puszták munkásának és kivált a szegény legénynek. Itt található dal, zene, zajos vígság a pusztai nélkülözések és kínos kalandozások után. Másrészt a csárda menedékhely, néha pedig hadi működés alapja, ostrom és védekezés helye, hol a szegény legények és a vármegye megmérkőznek. Körülötte »delelget gulya, ménes«, rejtekhelye sok orzott vagyonnak, sok titoknak és kalandnak. Néha komoly jelenetek, elmélkedés és vezeklés helye is. Elbúsul itt néha a vadonban elunatkozott, feleihez visszavágyó betyár; s ha előbb itt tervezte ellenállásait az üldöző hatóság ellen, s itt dicsekedett hős tetteivel, majd itt vígad sírva a társadalom kivetettje, itt látja be, hogy mindenfelől szorongatják, a maga megadása és bűnhődés órája elközelített. Itt bujdosol, itt kujtorog. Ezért éneklő önmagáról:

Czifra csárda az én tanyám,
Ott szoptatott édes anyám,
Nevelőm volt a jó Isten -
Nyalka szegény legény lettem.

De a szegény legény - magyarázza tovább Imre Sándor - nem egyszerű rabló, ki egyébrest vagy tehetetlen. Nem ilyen ez osztály igazi képviselője. Nem orgyilkos, sőt nem is gyilkos, nem tolvaj. A ki *csupa* tolvaj, azt a szegény legények megvetették; a mint kivetették magok közül a részegest és esztelent is. Inkább bujdosók (*voltak*, ezt mindig oda értjük), mint háboruk után a guerilla csapatok; különbek az olasz karbonároknál s más titkos szövetségbeliéknél. Náluk az *erő nyílt harcza* volt szokásban, azokkal, kiket okuk volt gyűlölni vagy fenyíteni. Nem voltak oly hazafiasak mint az új görög klepták, kik népök szabadságáért, bár ösztönszerűen, harcoltak idegenek ellen; de különbek az újkori társadalom petrolőrjeinél, mert *nem dúltak vagyonszerzésért*, nem pusztítottak emberéletem kiméletlenül. Van bennük némi regényesség, lovagiasság s így fogták fel a regényírók is, ellenkezőleg a Hóra- és Kloska-fajtákkal. Nők elrablása, sokszor ezek megegyezésével; szeretőik a csárdában vagy a faluban: énekeik ezekhez, elválások tőlök. A szegény meggazdagítása, nagy urak megadóztatása ezek számára. Valóságos adószedők a nem-adózók ellenében. A puszták birtoklása

lovagias fölény jogán. Egyikben több, másikban kevesebb emberies érzés, hála, kimélet. És sok elmésség, találósság. Legszebb és nagyon mentő jellemvonás pedig az, melyet Eötvös Károly (Budapesti Hírlap 1887. okt. 13.) említ. Az, hogy többen közölök *álnév* alatt betyárok, például Sobri és társai, hogy szüleik és feleik általok meg ne gyaláztassanak s magok is netalán saját nevök alatt visszatérven a társadalomba, becsületöket megtarthassák vagy megnyerhessék. A tulajdon népünk, véreink felől való igazságos ítélhetés, tehát hazafias kötelesség kívánja, hogy helyesen ismerjük meg őket. Sokat a katona-fogdosás, a földes urak hatalmaskodása, az uriszékek üldözése, a megyei urak rosszlelküisége üldözött ki a társadalomból. Ezek a költés tárgyai. A költés nem foglalkozik aljas bűnökkel, csupa gonosztevőkkel; s ez maga, hogy a nép szeretett rólok énekelni, sőt művelt költők szóltak rólok, mutatja, hogy nem merőben gonosztevők voltak. Kalandot kalandhoz fűztek, vetélkedtek merények feltalálásában a legelmésebb városi kalandorral vagy ármányos ügyvéddel, de szívök fenekén rendesen maradt valami magja az emberieségnek, szikrája a megjavulható erkölcsnek. És összes gonosztetteik aligha meghaladják egy csábító vagy egy hazaáruló bűne súlyát. Némelyeknek családja volt a faluban, melyhez időnként titkon beszökött, mely iránt a leggyöngédebb apaként viselte magát. Volt, a ki soha senkit meg nem ütött, sőt meg sem szidott, hacsak nem a »vármegyét«, s fegyelem és lovagias hűség uralkodott köztök. A nép idealizálva találta bennök a szabadabb ősidőkbeli elődeit. Másfelől bennök látja a hatalom üldözöttjeit, a népért boszúállókat, a vagyonegyenlőség vagy legalább méltányosabb birtokarány eszközlőit. A nép nem érti az állam rendeltetését, bonyolult kormányzatát és a történelmet. A történelem hősei helyett ezeket a regényhősöket kedvelte, vagy nem egészen kedelve is, ezek hőstetteit emlegette, csodálta. Tetszenek - mondja végül Imre Sándor - a népnek az ő ilyen hősei nemcsak ősemberi hajlandóságból, vagy vitéz tetteikért, hanem kiváltképpen gyászos sorsukért; tetszik elfogatásuk, hősi ellentállások, elválások öveiktől, elítéltetésök, a kivégeztetés, a búcsuzás.«

Valóban, a nép nagy szeretettel beszél a pusztá fiairól, tetteit magasztalja, szerető féltéssel kíséri utjokban s szomorú végökét igaz szívvel megsiratja. Szinte kiérzik e nótákból a nép dicsekedése. Büszke az ő hőseire, kik a szegényt nem bántják, csak a gazdagot, a nép elnyomóit, s kik bátran szembeszállnak a vármegyével is. Bogár Imre, Angyal Bandi, Sobri, Rózsa Sándor, Csehó Pista s a többi: mindmegannyi kis király a végtelen rónaságon s mintha fejedelmi személy lépne be a kidült-bedült falú csárdába: minden teremtetett lény őket szolgálja, strázsálja. Szerető gonddal rajzolják meg e nóták a betyárt, a lovát, a nyeregszerszámját aprajára, akárcsak egy hadsereg vitézi tettekben híres hadvezérének alakját. Angyal Bandi cifra csíkos kantárt nyom lova fejébe, ő neki magának kurta süveg a fejében módosan, fejtörő fátyol a nyakában bokrosan; válla hegyét cifra bunda nyomítja, a sallangja lába fejét borítja; arany rojtú a gatyája, melynek a matériája Sléziából való. És Angyal Bandi homloka alabástrom, fekete két szemöldöke pedig szivárvány.

Megelevenedik Bogár Imre képe is, a mint végig lovagol Szabadka utcáin. Sötét pej paripán jön.

»Arany a zablája,
Réz a kantárszára,
Szabadkai szép leányok
Bámulnak utána.«

Aztán a csárdába megy. Bekiált a kapun:

Korcsmárosné, hallja!
Talán nem is hallja?
Nyissa ki hát a kapuját,
Hadd menjek be rajta!

Most sorba kérdi: van-e paprikása? Vörös bora? Hát szép leánya? Az is van.

»Van leányom, szép leányom,
Betyárok számára.«

Száz itcze bort rendel most Bogár Imre, hogy kínálja meg a vármegyét, de »hunczut a vármegye«, nem iszik a borból.

Látom, hogy már azt akarja:
Holtig legyek rabja.

Meglesik a tiszahajlási csárdában s ott elfogják híres Bogár Imrét.

Repülj, madár, repülj,
Hej, Szabadka felül,
Az a híres Bogár Imre
Maga van egyedül...

Csehó Pista is a csárdában mulat s egy rossz személy dalolgat az ölében, míg a csárdás leánya kint strázsál. Az a rossz személy elárulta s egyszerre csak szalad be nagy ijedten a csárdás leánya, jelenti, hogy jön három pandur. Hirtelen fölnyergeli Bársony lovát, fölkap rá, de a ló megbotlik egy gödörbe s Csehó Pista kezét töri

Hétfőn este az ég alja piroslik,
Csehó Pistát vesztőhelyre most viszik.
A fél falu sirva megyen nyomába,
De nem megyen, nem siratja babája.
»Kedves babám, jutok-e még eszedbe?
Jaj be sokszor mulatoztam öledbe!«
»Rongyos betyár, soh'se jutsz az eszembe,
Nem is ültél sohasem az ölembe.«
»Úgy áldjon meg a Teremtő tégedet,
Mert te vittél minden bajba engemet,
Gyenge vállad, piros orcád, kék szemed -
Te okoztad akasztófán vesztemet.«

Sobrit, ki uri családból való volt s ki, mint nem egy társa, el is titkolta családi nevét - kedves hetykeséggel beszélgeti a róla költ nótá. Sorba közlik vele, ezzel a megszólítással: hej, huj, Sobri pajtás! - hogy elvitték a paripáját, az irhás subát, a selyem ruhát, a nyalka csizmát, az inget, gatyát - mindre könnyelmű nemtörődömséggel felel: Hej, haj, csak hadd vigyék, van még elég.

Végül ezzel ijesztik:

Hej, haj, Sobri pajtás!
Hozzák már az akasztófát.

Felel rá hetykén Sobri:

Hej, haj, csak hadd hozzák,
Sobrit arra nem akasztják!

Rózsa Sándor - ezer urral sem cserélne, olyan nagy ur. Betyár volt, az is lesz. A zsebje tele bankóval, az istállója lopott lóval. De a vég még is a tömlöcz.

Édes anyám rózsafája,
Én voltam a szélső ága;
De Ráday leszakasztott,
A tömlöczbe elhervasztott.

A ló a mindene, legföltettebb kincse a betyárnak. Ennek az életét jobban félti, mint a magáét Salló Pistát (ki nyilván egy a már említett Csehó Pistával) elfogják a pandurok, mert lova lába megbotlik egy gödörben. Megkötözik a kezét, kis pej lova pedig szomorun nyerít mellette. A megkötözött betyár lovához fordul:

»Nyerítsél rám, édes lovam, paripám!
Én vagyok a Salló Pista, te gazdád.«

Rárivall az egyik pandur:

»Rajta, rajta, azt a kutya mindenit,
Lovát félti, nem a maga életit!«

Salló Pistát kötik a kocsira,
Akkor kérdi: hol az ő kedves lova.
»A te lovad elment az ő utjára,
Téged pedig viszünk Félegyházára.«

Viszik Félegyházára. Akasztófára. S im a betyárnak utolsó gondolatja: a gyermekei.

»Kérem szépen zsandár káplár uramat!
Engedje meg egy néhány szavaimat:
Hadd izenek én a feleségemnek,
Gondját viselje a gyermekeimnek!«

A mesebeli táltosról nem beszélhetne a gazdája nagyobb bizalommal s büszkeséggel, mint a hogy beszél a betyár az ő lováról. Beviszi a vásárra, de nem azért, hogy eladja, hanem, hogy - szebb legyen a vásár. Pedig szeretné megvenni egy csendbiztos. No annak, éppen nem adja. Bárkinak másnak.

Kérdik tőlem: hogy ez a ló?
Ez a csikó nem eladó.
Ez a csikó nem eladó,
Nem csendbiztos alá való;
Mert ha erre biztos ülne,
Sok szegény legény rab lenne.

Meg aztán a ki erre a csikóra akar ülni, legyen bár egy százas a zsebében.

Sárga csikó, bársony nyereg,
Nem ül arra minden gyerek,
Csak az a gyerek ül bele,
Kinek százas a zsebibe.

Csendbiztos úr bele ülne,
De nincs százas a zsebibe;
Ha nincs százas a zsebibe,
Nincsen helye a nyeregbe.

A lóval, legszebb s legkedvesebb lovával próbálja megváltani rabságát a hurokra került betyár. Nem emlékszem oly nótára, hol pénzt ígérne. Mindig a lovát kínálja s ettől gyakran meg is tántorodik a vármegye embere.

Egy szép lovat komiszárosnak adtam,
Mikor mondta, de örömmel hallgattam:
»Bátran jöhetsz, bátran mehetsz, nem bántlak,
Akár éjjel, akár nappal találalak.«

Másutt meg:

Biztos uram arra biztat:
Lopjak neki hat pej lovat,
Hajtsam be az udvarára,
Nála leszek vacsorára.

A vármegye embereit lóval, a föld népét meg azzal hajlítja maga felé a betyár, hogy ad a pénzből a szegénynek, mit elvesz a gazdától. Van többek közt egy nóta, mely így jellemzi Sobrit:

Könnyű módon gyűjtöm kincsemet,
Mig reám verik a bilincset.
Kibolházom a zsubrákokat,
Más vérén hizott fukarokat.

Ajándékot adok szegénynek,
Mezitlábos vándorlegénynek,
Megnézem a zsidó erszényét,
Elveszem hamis szerzeményét.

Ne kérd tőlem: mi vitt ezekre,
A zshivány, eltiltott tettekre.
Az élet elég rossz bolondság,
Mesterséges csalfa hiuság.

Ha meghalok, rózsám, ne felejts,
Sirom fölött egy pár könyvet ejts.
Mondja, a ki erre utazik:
Itt a híres Sobri nyugszik.

A nép sohasem tekintette a betyárt közönséges zshiványnak, hisz ha annak tekinti, más módon nyilatkozik meg lelke, vele foglalkozván. A ma már rég letűntnek mondható betyárélet, mint e néhány szemelvényből is látható, mélyen megragadta a nép lelkét, képzelő erejét s ha nincs is okunk visszasírni a betyáréletet, arra sincs okunk, hogy rejtegessük, s a költészetnek ebből az életből fakadt virágait bátran tűzhetjük kalapunkra. Ám a népköltészet legszebb virágait mégis a *szerelmi dalok* közt találjuk, s ha népünk szerelmi költését gondolatban, képek gazdagságában egyik-másik nép szerelmi költése felül is mulja, az egyszerű közvetlenségben, hangulatosságban felülmulhatatlan, talán páratlan is. De az őseredeti egyszerűség, a közvetlenség, a hangulatosság mellett, képekben sem szegény a magyar nép szerelmi költése s a szerelmes sziv megtalálja a természetben az ő bánatával vagy boldogságával rokon képeket. A csendesen folyó víz, mely télben megaluszik (csak az ő szive nem nyugszik meg soha); szélvész üldözte, záporosó kergette madár; a köszikla, melyből könnyebb poharat csinálni, mint két igaz szivnek egymástól elválni; a ragyogó fényes csillag, mely utat mutat a sötétben vándorló szerelmesnek; a fecske madár, mely üzenetet visz; a temérdek virág, melyekhez a szerelmes

hasonlítja a kedvesét; a gyászfekete holló, mely sorsunk rosszra fordultát jelenti be - és így tovább a képek egész tömege. Ám a szerelmi dalok közt is legszebbek a bánatos, kesergő dalok, melyekben nem közvetlenebb, de mélyebb, erősebb az érzés s a képek gazdagsága is nagyobb. A szerelem »átkozott gyötrelem« s a boldogtalan szerelmes szíve feljajdul, szinte halljuk a keserű szemrehányásban kitörő zokogást:

Szerelem, szerelem, átkozott gyötrelem,
Mért nem virágoztál minden falevelén!

A kedvesétől távol élő legény »csak hirül hallja, keseredett szívvvel«, hogy az ő édesé mással játszadozik. Sem oda nem mehet, sem nem üzenhet s erről azt gondolhatja a leány, hogy ő mást szeret. Pedig ha azt gondolja, hamisan gondolja, hamis gondolatja el is kárhoztatja. Eddig a dal egy szerető szív vívódása, de az igazi erős fájdalom csak itt tör ki valójában, ebben a megkapó gyönyörű képben:

Csendesen folyó víz télben megaluszik,
De az én bús szívem soha meg nem nyugszik.
Én csak olyan vagyok, mint szélvészben madár,
Kit a záporosó elvadászott immár.

A merre a boldogtalan szerelmes megy, még a fák is sirnak, a levelek hullnak; máshol meg az egész világ ellene támad, még a fűszál is. Bujdosóvá tette a szerelem. El is megy a világ végére, hol senki sem ismeri, a hol senkinek sem lesz a terhére; kísérője a bujdosásban »a búbánat és a rózsám képe«. Hát a kinek olyan bánat van a szívéen, hogy az két rét hajlott az egeken. S ha még egy rét hajlott volna, szíve ketté szakadt volna!

Gyötrelem a szerelem, de legnagyobb gyötrelem a titkos szerelem.

Nincsen nagyobb gyötrelem,
Mint a titkos szerelem,
Mert a ki ezt próbálja,
Nincsen boldog órája.
Azt akarják, ne éljek,
Veled ne is beszéljek.
De én attól megélek,
S a hol lehet, beszélek!

Szóval: »csak azért is«. Igazi magyar vonás. Hát még ez a büszke, szilaj kitörés:

Nem vagyok én adós,
Nekem sem adós más,
Nem bántok én senkit,
Engem se bántson más.

Megverek valakit,
Vagy engem valaki,
De az én rózsámat
Ne szeresse senki.

Vagy levág valaki,
Vagy én le valakit,
De a galambomhoz
Nem bocsátok senkit!

Némelyik dal szinte pazarul ontja a színes képeket:

Amott kerekedik egy fekete felhő,
Amott tollászkodik egy fekete holló.
Várj meg, holló, várj meg, hadd izenjek tőled,
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.
Könnyen megösmersed ennek háza táját:
Piros rózsák lepik arany almafáját.
Gyémánt az ablaka, üveg az ajtaja,
Magának kék szeme, aranyszínű haja!

Vagy ez:

A fekete holló gyászt visel magáért,
Én is gyászt viselek jegybéli mátkámért.
Jegybéli mátkámért mit nem cselekedném,
Tenger sűrű habját kalánnal kimerném,
Tenger fenekében gyöngyszemeket szednék,
Jegybéli mátkámnak gyöngybokrétát kötnék.
Küküllő kövecse kalamáris volna,
Tenger sűrű habja mind tintalé volna.
Mezőn mennyi fűszál, mind pennaszál volna,
Fán a mennyi levél, mind papiros volna,
Bánatom leírni annak is sok volna!

A szerelem a legnagyobb érzés s valamint nincs magasabb az égnél, azonképpen nincs nagyobb valami a szerelemnél. Kérdi:

Mi magasabb az egeknél?
Mi nagyobb a szerelemnél?
Kit a szerelem körülfog,
Nem kell annak semmi dolog.

De bár a legnagyobb valami, az sohasem elég, sohasem lehet azzal jóllakni. Ime, mondja a leány:

Addig a házamból el nem megy,
Míg három szál gyertya el nem ég.

Felel a legény:

A negyedik is már félben ég,
A szerelem mégis nem elég.

A szerelmes szív lelki állapotát lehetne-e találóbban jellemezni, mint a hogy ez a négy sor teszi:

Jaj Istenem, én hogy élek?
Még egy madártól is félek.
Hogyha egy madár felrepül,
Az én szívem mindjárt meghül.

Találó egy hasonlat ez is:

Viz alá, viz alá,
Viz a malom alá;
Viz hajtja a malmot,
Szerelem a csókot.

A szerelem meghatározásában meglepő gazdag a népköltés.

Hej, sokféle a szerelem!
Soknak keserű gyötrelmem.
Ne szakassz a leveléből,
Ne egyél a gyümölcséből:
Édes a levele,
Keserű a leve.

A szerelem még a száraz ágnál is hamarébb ellobban. A legény hívja a leányt:

Gyere rózsám, az erdőre,
Száraz ágat szedegessünk tüzelőre.

Felel rá a leány:

Száraz ág ellobban,
Szerelem még jobban.
A mi szerelmünknek
Be hamar vége van!

A szerelem megvakít s tanácsolja is egyik a másnak:

Szeress, rózsám, csak nézd meg kit,
Mert a szerelem megvakít.
Szeress, rózsám, csak legyen szép
Ha szenvedsz is, hadd legyen mért.

Vagy:

A szerelem csuda vak,
Keveset lát ugyancsak.
Vak, úgy mondják, s ha vak, hát
A setétben mivel lát,
Hogy megfogja a lánykát?

Mindennél nagyobb erejű a szerelem, megbabonázza, akaratát megbénítja annak, kiben fészket vert, jómagával tehetetlenné lesz.

Megyek ide, megyek oda,
Meg vagyok én kuruzsolva.
A kit sokszor megátkoztam,
Mind csak azzal barátkoztam.
Félek tőle, ő is tőlem,
Nem tudom, mi lesz belőlem!

Hol nincs szerelem? Van mindenütt e világon, van mindenben, minden teremtetett lényben.

Szerelem van minden fűben, minden fában,
Minden csúszó-mászó kis állatocskában.
A szerelem oly édes,
Mint a kenyér, ha mézes,
Hogyha mézes!

A szerelmes szív megkapó felsohajtásaiban, kitöréseiben rendkívül gazdag a mi népünk költése. Az egyszerű, természetes közvetlenség erejével hatnak ezek a felsohajtások. Egy-nehány sor s oly sokat mondók! Ime izelítőül egynehány:

Ó, hogy fülemile madár nem lehetek!...
Kis kertedben, rózsám, fészket nem verhetek!
Miért az ördögért tudlak úgy szeretni,
Hogy gondolatomból ki sem tudlak vetni!
Bujdosik az elmém a szerelem miatt,
Mint kis fecske madár kereng az ég alatt...
Miért ragyog a sok csillag az égen?
Miért nyílik a sok virág a réten?
Miért újul ki tavasszal az erdő,
Hogyha nincsen igaz szívű szerető?
Mink vagyunk a rózsák,
Mink szeretjük egymást,
Szép piros hajnalban
Megcsókoljuk egymást!
Nincs oly virágos kert, ki oly rózsát nyilna,
A kit leszakajtnak, hogy el ne hervadna!
Én Istenem, mi az oka?
Körül veres az ég alja.
Bokros bú járja szívemet,
Siratom az édesemet.

A kedves kaczerkodás, incselkedés szólal meg ezekben az egy-egy strófás dalokban:

Csalom a szemedet,
Te is az enyimet,
Csókolom a szádat
Piros két orczádat, -
Te is az enyimet,
Én is a tiédet!
Tudtam én azt, tudom is,
Hogy a leány mind hamis.
Még ha imádkozik is,
Legényt kíván akkor is.
Virágzik a pipacs pirosan,
Mosolyog a rózsám hamisan,
Odajön hozzám titkosan,
Megcsókol engem hangosan;
Mosolyog a rózsám hamisan,
Megcsókol engem titkosan...

Hej, csillagom, teremtetted!
Ki volt nálad a mult estve?
Ablakodon voltam lesbe,
Láttam, ki ült az öledbe.
»Akárki ült az ölemben:
Mégis te voltál eszembe.«

A rózsza a nép legszebb, legkedvesebb virága: ennek a nevének nevezi legtöbbször a szerelmes az ő kedvesét. Ritka az a dal, melyben a rózsza elő ne fordulna. A rózsza után a galamb a legkedvesebb neve a kedvesnek, vagy mint a nép nevezi: szeretőnek. Hogy különben melyek a nép legkedvesebb virágai és állatai, azt megtudjuk nótáiból. Amint mondám: a rózsza az első, aztán jönnek a rozmarin, szegfű, muskátli, viola, gyöngyvirág, tulipán, majoránna stb. Az állatok s nevezetesen a madarak közt: első a galamb, a gerlicze, ezután: a gólya, fecske, daru, rigó, a sas, fülemile, a hattyu, a páva, a holló, a csóka. Valamennyi madárnak van valami jelentősége. A holló gyászt, szomorúságot hirdet, a magasban szálló meg hirtelen lecsapó sas a csalogatás, csapodárság jelképezője, a fecske a legmegbízhatóbb postása a szerelemeseknek, a daru a mulandóságra emlékezteti, a páva szabadulást jósol a rabságban synylőnek, a gólya a családiasságot jelképezi, a galamb a hűséget. S így tovább. A fák közt az almafa, az almafa virága, gyümölcse kedves tárgya a népdalnak, sűrűn fordul elő aztán a szőlőtőke, s természetesen mindazok a fák, melyek a nép előtt ismeretesek, sőt olyannal is találkozunk, melyet nem ismer, mint pld. a cédrusfa.

A legnagyobb, mit a leány szépségéről mondhat a legény: hogy még a rózsánál is szebb. Na meg, hogy szebb a ragyogó csillagnál is. A csillag vetekedik a rózsával: csaknem oly sűrűn használja megszólításul s a mellett a csillag a leghűségesebb barátja, kalauzolója a tévelygőnek, ez mutatja meg az utat a legénynek, ki nem tudja, merre van a szeretője háza.

A népnek a piros a legkedvesebb színe s valahányszor rózsáról beszél, rózsához hasonlítja a kedvesét, piros rózsát kell értenünk. Aminthogy legény a leányban, s leány a legényben a barna piros szereti, mivelhogy ez az igaz magyar fajta. A szőke s a veres iránt elfogult. A szőke beteges, a veres részeges. »Barnát végy el, az lesz a jó, az lesz feleségnek való.«

Nincs szebb virág a rózsánál,
Legények közt a barnánál,
Mert a barna magyar fajta,
Azért kapnak sokan rajta.

Nincs szebb madár a fecskénél,
Barna piros menyecskénél,
Mert ha ölelni akarom,
Könnyen átéri a karom.

Ritkaság számba megy a szőke dicsérete, mint ebben a dalban is

Nincs szebb virág a szegfűnél,
Leányok közt a szőkénél,
Mert a szőke *úri fajta*,
Azért kapnak sokan rajta.

Mintha némi szelid gúnyolódás is volna ebben. Nem meggyőződés mondatja, hogy lányok közt nincs szebb a szőkénél, mert mintegy megindokolja, hogy miért *kapnak* rajta. Mert hát - úri fajta.

Van egy dal, melynek első szakaszában a legénynek fáj a szive a szökére, a másodikban a barnára. Már most melyiket szereti igazán? Megfelel a harmadik szakaszban:

Onnan (már t. i. a tanyáról) mentem a csárdába,
Barna babám látására;
S mig a barnát ölelgettem,
A szökét elfelejtettem.

Szeri-száma nincs azoknak a daloknak, melyek a rózsát magasztalják, mondhatnám, valóságos rózsza-kultuszt csinál a nép s szinte rá jár a szája: nincs szebb virág a rózsánál. Ennél szebb csak kedvesünk lehet.

Rózsa vagy, rózsza vagy,
Még annál is szebb vagy,
Aranynál, ezüsthöz
Sokkal ékeesebb vagy.

Aranyat, ezüstöt
Mindenkor találok,
De tetőd, rózsám,
Könyen el nem válok!

Egy másik dalban:

Nincs szebb virág a kertekben
A rózsánál,
Nincs szebb kis lány a városban
A rózsámnál.
Piros az ajaka,
Mint a piros alma,
Eszemadta!

A rózsának a fája is különb minden más fánál. A sávoli erdőben két fiatal fa. Ezüsttel bimbózik, zölddel levelezik. Alattok foly el egy patakocská, oda jár friss vizre egy pár galambocská.

Az ágyok dereka
Majoránna fája,
Bár rózsafa volna,
Hogy ne csikorogna,
Hogy az én galambom
Csendesen nyugodna,
Csendesen, édesen,
Ketten, szerelmesen...

Bizony különb a rózsafa minden más fánál. Lám:

Van rózsafa, de nincs rajta,
Van szeretőm, de mi haszna?
Én szeretem, ő nem szeret,
Jaj de gyalázatos élet!

Ellenben:

Van rózsafa, van is rajta
Van szeretőm, van is haszna.
Én szeretem, ő is szeret,
Ó be gyönyörű egy élet!

De külön könyvet kellene írnom, ha mind a szépséget az olvasó elé akarnám rajzolni, mi a népköltés s különösen a szerelmi költés fáján terem, illatozik. S menjünk ki a zöld erdőre, zöld mezőre: ott is minden fűszál, virág, bokor, a róna végtelensége, az erdőnek zugása, a föld takarója, a csillagos ég, - mindmegannyi táplálói és tárgyai a népköltésnek, nevezetesen a szerelmi költésnek. Szerelemről beszél minden.

Mikor szép az erdő? Mikor zöld. Mikor a vadgalamb benne költ.

Olyan a vadgalamb mint a lány,
Fáj a szíve a legény után.

Hátha még leány volna a kerülő! Akkor volna csak igazán szép az erdő. A kerek erdő is azért oly szép, mert közepében két szál gyenge vessző.

Gulya, ménes legeli azt,
Az én rózsám téríti azt.

A kerek erdő közelében feltűnik a szép tábla búza. Az meg azért oly szép, mert közepében két szál piros rózsza.

Azt a rózsát leszakítom,
Kedves rózsám, néked adom.

Aztán ismét visszatér a kerek erdőhöz:

Erdő, erdő, de szép kerek erdő!
De szép legény kerüli azt kettő!
Ha az Isten megengedi,
Egynek párja fogok lenni.

Minden, a mit lát a szabad természet ölen, a kedvest juttatja eszébe, minden kép a leg-szebbhez, a neki legkedvesebbhez vezet. Ime:

Gulya, gulya, arany gulya,
Ezüstből van mind a szarva.
Ki őrizi ezt a gulyát?
Mutassa meg már az magát.

Ottan iszik a csárdában,
Piros bor van poharában,
Arany kalap a fejében,
Ezüst fokos a kezében.

Szeretném az arany gulyát,
Haj, még jobban a gulyását,
De mi haszna, hogy szeretem,
Mikor nem is ismer engem!

A zavaros vizü Tisza, melyből nem iszik a legény lova, az ő bús szerelmét példázza. Aztán hirtelen más kép ragadja meg: az a fényes csillag, mely kapuja előtt ragyog. Csak az az egy, több nincs is ott. S éppen ezt az egy csillagot tiltották el tőle. Teljessé lesz a kép a tanyával, az ő rózsájának tanyájával, melynek »ide látszik« az állófája. Ezen az állófán bús gerlicze szokott meghálalni... Jaj de nehéz tőled, rózsám, megválni!

Búcsut veszünk erdőtől, mezőtől s felkeressük a dalos kedvű népet otthon a barátságos meleg szobában, az asztal mellett, vidám nótázás, borozás közben. Sírva vígad a magyar, jó kedvében sem haloványodik el jellemének komolysága. Biztatják egymást:

Dinom-dánom, sógor!
Előtted a jó bor.
Köszöntsük egymásra,
Bátorságadásra,
És vigasztalásra.

A bor mindenre jó, feledtet bút, bajt, nyomorúságot.

Ej, haj, igyunk rája,
Ugy is elnyel a sír szája!

Mi feledteti a hűtlen szeretőt, ha nem a bor?

Korcsmárosné, egy itcze bort,
Vagy kettőt, vagy kettőt,
Hadd felejtsem ezt a hűtlen
Ej, haj, szeretőt.

S hogy mulat a magyar ember? Ezt is a nóta mondja meg:

Hej, huj, magyar ember
Összeüti bokáját,
Átalkarolja
Kedves babáját.
Büszkén kiáltja:
Három a táncz halálig!
Ej, haj, világos,
Ej, haj, virradtig!

A magyar ember nem viszi piacra bűját, baját, sőt jókedv mögé rejti azt.

Kalapomat félre vágom,
Ne lássák szomorúságom,
Húzd, cigány, a ki lelke van!
Hogy mulassak bánatomban.

Húzd rá, cigány, keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen;
Ne tudja rajtam kívül más,
Hogy *ez csak sírva vígadás!*

Bor mellett, tánczközben csakúgy terem a nóta s népköltésünk különösen gazdag tánczközi verses kurjantásokban. Ezek közt a verses, többnyire 2-4 soros kurjantások közt sok elmés, jóízű versecske van. A pillanat szüli s rendszerint csattanóság, csipősek, gunyosak, de van köztök sok kedves, gyöngéd mondás is: szerető szíveknek szerelmes, epedő felsohajtása s a magok rövidségükben méltán számíthatók a néplélek költői, megnyilatkozásai közé. A magával nem bíró tánczos kedvét lehetne-e találóbban kifejezni, mint a hogy ez a két sor teszi:

Kicsi nekem ez a csür,
Kirepülök, mint a fűrj.

Vagy:

Kicsi nekem ez a ház,
Kirúgom az oldalát.

Kedves ingerkedéssel biztatják a cigányt:

Húzzad, cigány, disznót adok,
- Nem túrja fel az udvarod!

Utána rikkantja a másik:

Huzzad, cigány, hegedüs,
Fekete vagy mint az üst,
Kürtön jártál mint a füst.

Vén asszonyok, vén leányok igen bölcsen teszik, ha nem vegyülnek a tánczos kedvű fiatalság közé, mert ugyancsak kijár nekik a csipkedésekből. Ezekben kifogyhatatlanok. Halljuk csak:

Aj, Istenem, azt a vént,
Hogy ölelem meg szegényt!

Olyan ránczos a bőre,
Félre huz a vér tőle.

Kicsi csupor hamar forr,
A vén asszony puskaapor.

Jó az öreg a háznál,
Ha baj nincs is, bajt csinál.

Ugy szeretem az öreget,
Mint a bival a töreket.

Hát a házas ember mit keres a tánczó legények közt?

Szűrő szita, tejes lábas,
Álljon félre, a ki házas.

Hogy mi az oláh kedves étele, azt is elrikkantják:

A sarkantyum taréja
Puliszkából van rakva.
Ha az oláh meglátja,
Turóval fut utána.

S csak úgy röpülnek egymás fejéhez a csipkedő, gúnyolódó versikék, ilyenformán:

Fáin legény az a Peti,
Ha bokáját összeveri,
Vagyon sarkantyus csizmája
S a patkóját egy szeg tartja.

Pille Gyuri jó katona,
Azt se tudja, hol a lova.

Kormos Pista ügyes legény,
Egy kötelet megér szegény.

Ucczu, bolond, ha nincs eszed,
A mi volt is, mind elveszett.

De van temérdek vers, melyben önmagukat gunyolják:

Lefittyent a csizmám szára,
Korcsomán a lovam ára.

Hat ökre volt az apámnak,
De most egy sincs a fiának.
Köszönje a korcsomának,
Bolond-tágas nagy torkának.

Nincsen lovam, gyalog járok,
Átugranám, nagy az árok.

Azért vagyok lengeteg,
Megsántított a hideg.
Három hétig mind rázott,
Még a lelkem is fázott.

Azért rongyos a gatyám,
Háromszéki a rózsám.

A mit talán négy szemközt nem merne megmondani a legény, most a táncz hevében elrikkantja szíve titkát. Mind megannyi nyílt szerelmi vallomások e versecskék:

Ó de ügyes, ó de jó,
Ó de kedvemre való!

Piros orcza, fekete szem,
Ez engem a földbe teszen.

Ülj le mellém, egy kicsiddég,
Szívem bár addig nyugodjék!

Napról-napra csak fogyok,
Hol hevülök, hol fagyok,
Érted én beteg vagyok.

Ugy szeretlek, majd megeszlek,
Megbecsüllek, ha elveszlek.

Úgy szeretem a képed,
Mint a gyermek a képet.

Ha ezt el nem vehetem,
Nem ihatom, ehetem,
Magamat eltemetem.

Bezzeg nem temeti el magát az a legény, ki szertelen boldogságában így rikkant fel:

Ne ülj rózsám az ölembe,
Nem férek el a bőrömbe
Örömembe'!

Igy tánczol a magyar legény, »szót ad a táncznak«, a nélkül nem is táncz a táncz. Tánczközben sem nyughatik a nép mindig munkáló lelke s a mint e szemelvények mutatják, ebben a fajtában is a népköltés értékes gyöngyeivel ajándékoz meg minket.

De gazdag a mi népköltésünk a tréfás és gúnyos dalokban is. A nép éles szeme, egészséges érzéke meglátja, megérzi a legkisebb ferdeséget is s a mint a régi időkben a pap a szószéken

kiprédikálta a megtévelyedett híveket, azonképpen a nép nótára veszi azokat, kik félrelépnek, akikben valamelyes ostorozásra méltó fogyatékossgot fedez fel. Nem kiméli a maga fajtaját, de nem fél kigúnyolni a hatalmasakat sem s a szenvedett sérelmekért gúnyos nótákban vesz elégtételt.

A dézsma s a robot megszűnt 48-ban, ám azért szedik az adót s szól a dob. Pompás gúnydala van erre a népnek. Azt mondja:

Nincsen dézsma, nincsen robot,
Mégis csak ütik a dobot,
Seje ridi radóra!
Hat ökrömet elviszik az adóba.

Zireg-zörög ablak, ajtó,
Gyün be rajt a végrehajtó,
Seje ridi radóra!
Dunyhát, vánkost fölírják az adóba.

A faluba' lótnak-futnak,
Jaj a tyúknak, jaj a lúdnak,
Seje ridi radóra!
A vak récze nem elég az adóba.

Lótnak-futnak ide s tova,
Ez az élet de mostoha,
Seje, ridi radóra!
Czifra dunyha nem elég az adóba.

Fölírnak ott minden szeget,
Amit csak ott írni lehet,
Seje, ridi radóra!
Tunikát is elviszik az adóba.

A nagylábon élő, üres zsebű urak is megkapják a maguk részüket:

A tárnoki híres urak,
Sárirom!
Mindig a korcsmában vannak,
Sárga liliom!
Czifra bot van a kezökben,
Sárirom!
Egy krajczár sincs a zsebükben,
Sárga liliom!

Ki ne ismerné a pozsonyi kisasszonyról szóló gúnydalt. Ez még a 48. előtti időkből való, de ma is éneklik. A nép igazságszerető, demokrata érzelmének valóságos elégtételül szolgál, hogy ím a gazdag földesúr leányát is megcsípi, selymet lopván a boltban. A dal minden második sora: krinolínban! Ezt a ruhát valósággal gyűlölte a nép s gyűlöli ma is. Szinte látszik, mi jól esik a lelkének, hogy nemcsak a tolvaj kisasszonyt, de a krinolint is pellengére állíthatja. A kisasszonyt lopáson érik s akárcsak egy paraszt leánynyal, úgy bánik el vele a boltos, kit azzal kér elnézésre, hogy az ő apja - földesúr. Földesúr? kap rajta a népköltő, -

Ha az apád földes úr,
Krinolínban!
Ha az apád földes úr,
Krinolínban!
Ha az apád földes úr,
Selymet lopni ne tanulj,
Reczepicze, krinolínban!

A nép költő-lelke ezekben a gúnydalokban sem tagadja meg magát. Otrombaság, durvaság a népköltés ez ágában is csak nagy ritkán fordul elő, annál sűrűbben lep meg ötletességével, elmés fordulatokkal, meglepő képekkel.

Formásabb, ötletesebb versecskét műköltőtől se kívánjunk, mint a milyen a maga nemében ez:

A kutasi csárda ki van festve,
Oda jár a legény minden estve;
Felül a lóczára,
Mosolyog a szája
Babájára.

Igazi eleven életkép e néhány sorban, s a következő versszakban váratlan képpel lep meg, folytatván:

Ez az utcza végig ki van festve,
Arra jár a fináncz minden estve;
Kiül a padkára,
Mosolyog a szája
- A dohányra!

Ma már nem oly feltűnő, mert mind általánosabbá kezd lenni a népi viseletnek városiassal való felcserélése, de még nem oly régen is erősen szemet szúrt, ha a nép gyermeke urias ruhát szedett magára. Elevenen emlékszem arra, hogy gyermekkoromban a Brassóból látogatóba haza jött csizmadia legényre a falu fiatalsága templomból kijövet rátámadt s becsmérő, csúfondáros szavakkal illette, mert olyan ruhában jött haza, akár egy tekintetes úr. A régi egyszerűség elmúlását siratja s az elurasodást gúnyolja ez a dal:

Már ezután her fon Peti,
Még a bolond is neveti.
Csizmadia voltam,
De már kabát rajtam!
Szolgáló is *kalapot* tesz,
Seprű helyett *parizolt* vesz.
Dolgozni nincs kedve,
Morog mint a medve.
Favágó is *kabátot* vesz,
Mindjárt tekintetes úr lesz.
Nem köszön az ácsnak,
Volt jó barátjának!

A *német* ruhában járókat egyszerűen kitagadja a nép a magyarságból. A ruháról lehet megismerni, ki a magyar, ki a német. Azt mondja:

Már mi nálunk megismerni úgy lehet:
Ki nem magyar, német plundrát viselget,
A fején nagy emeletes kalapot,
A lábán meg gumilásztin papucsot.

Már mi nálunk megismerni úgy lehet:
A ki magyar, magyar ruhát viselget,
Sarkantyút meg darutollas kalapot,
Azzal kíván a mainál jobb napot.

A nyakán ülő német kigúnyolásában kifogyhatatlan a nép. Sok keserűséget okozott a népnek a német beamter, a német katona s nótában, anekdotás történetekben ugyancsak kiönti rajta bosszúját. Gúnyos sajnálkozással beszél a »szegény panyókás német«-ről, kit a gazdasszony nem szeret s a gúnyt tetézi azzal, hogy rossz magyarsággal mond reá nótát.

Az enyím madar gazdasszony
Hogy megsétálni piaczon,
Madar katonát meglátik,
Halahula!
Komplimentom megcsinálík,
Halahula!

Madar katonát meglátik,
Komplimentom megcsinálík,
Szegény német csak búsulík,
Halahula!
Hogy gazdasszony nem szeretik,
Halahula!

S mily mélységes megvetés, kicsinylés szólal meg e négy sorban a német iránt:

»Hallod-e, te barna kis lány,
Hát a szoknyád fodros-e mán?«
»Mit kérdezed, német kölyök?
Nincsen ahhoz semmi közöd!«

A nép formás, rövid dalokban szólaltja meg bús és vidám érzelmeit s az igazi népdal rendszerint alig több két-három strófánál. Ha hosszabb, rendszerint vagy nem a néptől való, vagy, a mint szájról-szájra ment a nóta, itt is, ott is hozzá tettek egy-két versszakot, melyek többnyire nem is függnék össze az eredetivel, csak a dallam tartja össze a több strófás nótát. A formáság, rövidség dolgában a néphez iskolába járhatna nem egy költőnk. Ime, hogy csak a gunydalok mellett maradjunk, itt egy példa. Egy legény eltűnik a faluból, nem találják. Mi történt vele? Bizonyosan megölték. Gyanúba is fognak egy legényt, hogy agyonütötte az eltűnt legényt. Aztán kisül, hogy nem ütötte agyon azt senki, még az Isten nyila sem, hanem agyonütötte a bor. Holt részegre itta magát. Ezt a mulatságos történetet három strófában mondja el a népköltő, következőképen:

Húzzák a harangot,
Sírnak az asszonyok:
Harmad napja vagyon,
Elek oda vagyon.

Mondják vala nagyon:
Gegő ütte agyon;
Gegő mondja nagyon:
Én nem üttem agyon.

Az Egres tetején
Egy fa alatt vagyon,
Ott sem Isten nyila,
A bor ütte agyon.

Ehhez hasonló az a bor mellett danolt nóta a szegény Berkiről, a ki azért halt meg, mert nem adtak jó bort neki. Öt strófán keresztül variálódik, hogy miért halt meg szegény Berki. Keserű szemrehányással illeti a nóta az egész világot. Lám, adtak volna jó bort neki, most is élne szegény Berki!

A miskolczi bál csúfos végét most is danolják országszerte, pedig bizony rég eshetett, a mikor:

Egybegyültek, egybegyültek a miskolczi lányok,
Ej, huj, ej, huj! a miskolczi lányok.

Lisztet kértek egy markocskával s összegyúrták turós gombiczának, ki is tálalták egy nagy lapítóra. De jön a papné kutyája s megeszi a turós gombiczát. A lányok úgy megütik a kutyát a laskanyujtóval, hogy megdöglött szegény.

Igy lett vége, így lett vége a miskolczi bálnak,
Ej, huj, ej, huj, a miskolczi bálnak!

Röviden és elmésen veszik nótára a nagyralátó leány hoppon maradását. Egy pár szóban előttünk a leány, ki ugyancsak kedvébe jár a dsidás kapitánynak, de hát:

Elment már a regiment,
A házasság füstbe ment.
Kántor Teri itt maradt -
Isten ugyse! Két szék közt a pad alatt.

A mindennapi életnek száz meg száz dolga, apró-cseprő eseménye mind megannyi hálás anyag arra, hogy a nép a maga kedves csufondárosságát, játszi kedvét, csipkedő természetét mutogassa. A legényről, kinek neve Kovács János, az egész falu tudja, hogy ki a kedvese. Belekötnek: hogy, ha úgy van, a mint van, miért nem veszi el. Enyelegve figyelmeztetik:

Ugyan János, vedd el már.
Mert a tyuk is tudja már.
Ha a kakas megtudja,
Ki is kukorékolja.

A szegény ember kedves magagúnyolása szól hozzánk e versből:

Nagy gazda volt az apám,
Hej, sokat is hagyott rám!
Hat ökörnek kötelét,
Meg egy vasvilla nyelét,
Eszemadta!
Jaj! Eszemadta!

Jól is nevelt ökeme:
Mindennap megdöngete;
Iskolába járatott
Minden télen hat napot.
Eszemadta!
Jaj! Eszemadta!

Hát a ki más faluból hoz feleséget! Az a híre, hogy gazdag a leány. Csap is nagy vendégséget. Teheti, mert nagy vagyont kapott vele.

Még tehént is hármat hoztak,
- De mind visszabogároztak!

Szinte halljuk a falusi nép kárörvendő kaczagását.

A másik meg tünődik, hogy mit csináljon. Megkínálták egy leánynyal.

De nem tudom, mit csináljak,
Elvegyem vagy retiráljak.
Szép a leány s elég víg,
De az esze igen híg.

Az is nagy gondot okoz a legénynek, hogy kit vegyen feleségül. Fiatalt? Vént? Özvegyet? Pap leányt venne, de az mindig imádkozik s a szép diákokkal könnyen barátkozik. Fiatalt venne, de az nem tud czipót sütni s ha vendégek jönnek, nem tudja traktálni. Özvegyet venne, de az mindig szomorú s minden szava - egy égi háború. Nem házasodik, inkább »barát« lesz. »Kutya ezer teringette, Csavargós életje, Ihajaja, jaj!«

A verses formájú népköltésnek még egy ága van, mely különösebb figyelmet érdemel; értem azokat a nótákat, melyeknek tárgyát a *haza*, illetőleg a szülőföld (mert hisz a nép lelkében a haza fogalma nem egyéb a szülőföldnél, a falunál, a hol született, nevelkedett) és a *katonaélet* szolgáltatják. Az idegenbe vitt katona emlegeti legtöbbször az ő hazáját, az ő dalaiban találjuk meg az édes anyaföldhöz való erős ragaszkodást, szeretetet. A népköltés ez ágával a katonaélet rajzánál ismertetjük meg az olvasót, most áttérünk a népléleknek egyik leggazdagabb s a nép eszejárását, jellemét, az emberekről s általában az élet mindennemű dolgáról való felfogását tükröző megnyilatkozására: a *népmesékre*. Mig a dalokban a nép meglepő gazdag érzelmvilága tárul elénk a maga bájos egyszerűségében, megkapó közvetlenségében, a mesékben lehetetlen nem csodálnunk hatalmas képzelő erejét, törülmetszett humorát, találékonyságát, ötletességét, egészséges eszejárását. A népmesék nagyrészeről nehéz kimutatni, hol volt az igazi bölcsője, honnan, mely országból került hozzánk, de a magyar minden mesére, bárhonnan került az hozzá, rányomta a maga bélyegét; a maga hamisítatlan, eredeti eszejárását, gondolkozását megtaláljuk valamennyiben, épugy az idegenből közénk szakadtakban, mint azokban, melyeknek eredete nyilvánvalóan magyar. A magyar nép komoly természete nem szereti a trágárságokat s nevezetes körülmény, hogy míg népmeséinkből akár tiz vastag kötetre valót is lehetne összeszedni, melyek bátran adhatók a serdülő ifjúság kezébe, alig egy vékony kötetre való van oly mese, melyek a bennök előforduló trágárságoknál fogva kárt tehetnének az ifjúság lelkében. Annál jobban kedveli az igazi, törülmetszett, kacagtató humort s mikor ennek a komoly természetű nép különös kedvelője, nem árul el ezzel következtetlenséget, ellenkezőleg: a komoly gondolkodású, s nehéz munkát végző népnek lelki szükséglete ez. Nem a csodás elemekkel túltömött mesék a magyar nép legkedvesebb meséi, hanem azok, melyekben saját magára, a maga eszejárására ismer, melyekben az életbölcsesség egészséges humorral párosul. A mesemondás valóságos lelki pihenő s első tekintetre alig ismerünk a kevés szavú, komoly természetű magyarra, ha halljuk bohónál bohóbb ötleteit,

melyek gyakran a képtelenségekbe csapnak át. Lehetetlen, képtelen helyzeteket teremt a magyar mesemondó bohókás kedve s ez egészen, magyar sajátosság: a nyugati népeknél alig találunk erre példát, legalább is a képtelenségeket nem fűzik - hogy úgy mondjuk - a végtelenségig.

Ime, itt van mindjárt az egyszeri gyermek, a ki az apja lakodalmát meséli el. Azzal a képtelenséggel kezdi, hogy az ő apja elakarja venni az anyját s küldi a malomba, hogy őrlessen a lakodalomra kenyérnek valót. Kezdődik ezzel a képtelenséggel s következik erre a képtelenségek egész lánczolata. Keres egy *átalvetőt* s felvisz a hijjuba (padlás) *három tarisznyát*, ott megtölt *kilencz szalmazsákot* búzával. Persze csak úgy könnyedén a vállára billenti s viszi a szekérre. Az ökröket be akarja fogni, de egyik sem talál jól a régi helyére; fogja a csást hócsból, a hócsost csából s így jól talál. A járompálcza sem talál a helyére. Egyik helyett dugja a lapátnyelet, másik helyett a kötő rudat s rendben van. A malomba érve, az ökrök előtt felüti az ostor nyelét, nehogy meginduljanak, megy a malomba, keresi a molnárt, egy lelket sem talál, néz az ágy alá, a kályha mögé s hát látja, hogy a zöld kancsó nincs a szegen. Ebből megtudta, hogy a malom *epreszni* ment. Nosza utánna, ki az erdőbe. Ott a malom, szimatol a bokrok közt. Vág egy husángot, de mire ráüthetett volna, a malom már bent a völgyben, zúg, zakatol s az ő búzáját őrli. Mire beér, az ostornyél megfogant, s akkora fa nőtt belőle, mint a barassai torony s annyi fiókát költöttek belé a seregélyek, hogy azoknak a csárrogásától nem lehetett hallani a malom zúgását. Felmász a fára a seregélyfiákért, dugja kezét a likba, de nem fér; próbálja a fejét: jól belefér s teli szedi a keblét seregélyfiával. Az ám, de nem tudja kihúzni fejét a likból. Hopp! hazafutott, vette a ródaló fejszét s kivágta magát a likból. De nem tud leszállani, oly vastag a fa. Kiált a molnárnak: segítsen, ez meg a fiától molnárpogácsát küld neki. Végre megértik, mi baja, s felnyujtanak neki egy véka korpát. Ebből kötelet sodor. Próbálja, leér-e a földig s hát egyrét nem ér le; próbálja kétrétüleg s úgy pompásan leér. Ereszkedik lefelé, de egy egér elrágja a kötelet, ám a mire leesett volna, a keblében a seregélyfiak megtollasodtak s elrepültek vele. És így tovább. Képtelennél képtelenebb dolgok történnek vele. Végre aztán haza kerül. Otthon már sírva, jajgatva kereste apja, anyja. Lett nagy öröm. Legelőször ő járta el az anyjával a menyasszony tánczot. »Én még ezután - így szól a mese vége - egy esztendőre lettem, mert apámnak igazi törvényes fia vagyok; szépen felcseperedtem s ügyes legény lett belőlem.«

Számtalan változatban él ez a mese s van még több e fajta. De képtelenségek hajhászása nélkül is csak úgy buzog, pezseg meséinkben a legpompásabb humor, az elmés, kifoghatatlan jókedv. A kicsinylett, semmibe vett, féleszünek, kótyának tartott szegény legények lépten-nyomon csúffá tesznek, kezdve a falu bíróján, fel a királyig mindenféle földi hatalmasságot, van mit nevetni az ő tehetetlen haragjukon. Itt van az özvegy asszony nagy erejű, de lusta fia, Erős János, ki csak hogy a halálba nem üldözi gazdáját, a bírót. Alig tud megszabadulni a legénytől, a kit pedig azért fogad fel, hogy kevés bér fejében jól kihasználja. Elküldi Jánost a juhokkal s megparancsolja, hogy napközben irtsa ki a cziherest is, de arról már megfeledezett, hogy ennivalót adjon neki. János nagy tüzet csapott, két bárányt megnyúzott, nyársra húzta, megsütötte, megette. Este kérdi a gazda: Mekkora helyen nyúztad meg János? (Már t. i. a cziherest). - Én biz egészen, felelt János. Kisült, hogy a bárányokat nyúzta meg, de a bíró nem mer haragot mutatni, mert az volt a kommencióban, hogy esztendő végén egy pár bocskorszíjjat kap a legény, ezt pedig annak a hátából vágják, a melyik megharagszik a másokra. János ad is okot eleget a haragra, de a bíró nem mer haragudni. És bár nagy károkat okoz, a legény pártján vagyunk, mert a fukar bíró éheztetni s bár az is benne volt a kommencióban, hogy János özvegy anyját is ellátja étellel, itallal, ruházattal, erről is bölcsen megfeledeznek. Szinte biztatjuk Jánost: csak bosszantsa a bírót Bosszantja is tőle kitelhetően. Egész télen át egy bokrot sem húz ki a cziheresből. A bírót veti föl a méreg. Végre is

kénytelen becsületesen feltarisznyálni a legényt. Akkor aztán a nagyerejű legény egy nap alatt tövestől kirántotta a bokrokat, összehordta egy csomóba, meggyújtotta s lett akkora tűz, hogy a faluban félre verték a harangot, oda csődült a falu népe. A bíró pattog, de János csak azt kérdi tőle: Talán bizony haragszik, gazduram? - s ijedten válaszol a bíró: Dehogy haragszom, dehogy haragszom! A szegény bíró most mindent elpróbál, hogy valahogy megszabaduljon e veszedelmes legénytől. Az erdőbe küldi abban a reményben, hogy ott a medve majd megöli Jánost, de János egy vaddisznó csordával állít haza meg egy medvével; aztán mély kutat ásat, annak a fenekére leküldi Jánost s mikor fel akar jöni, nagy malomkövet dobát rá. De János a malomkövet fejébe nyomja, akár egy kalapot, feljö a kútból s pálinkás jó reggelt kíván a bírónak. Végül háboruba küldi a bíró, de ott meg egymaga szerte veri az ellenséget s a király hálából neki adja egyik leányát.

Bolond Istókot az egész falu bolondnak tartja, de ő csak afféle bolondos eszű legény, tuljár az egész falu eszén s csuffá teszi a falu népét. Aztán ha nincs meg »mind a négy kerék«, az az igazság, hogy Isten egyébbel pótolja ki. A szerencse Bolond Istókot nyomon követi, vele van a legválságosabb pillanatokban. A lenézett, kinevetett legény mindjárt az első cselekedetével lefőzi a testvéreit, kik roppant okosnak tartják jó magukat. Egy bika marad a három testvérré, egyéb semmi. Nem tudnak rajta megosztozni. Végre is abban állapotodnak meg, hogy építenek egy-egy pajtát s a melyikébe beszalad, azé lesz a bika. A két okos szép kőistállót épít, Bolond Istók pedig egy kis pajtát - leveles ágakból. A bátyjai már előre nevetnek rajta. Ám a bika, mivelhogy forró meleg idő van, s a legyek erősen bántják, egyenest a leveles pajtába szalad. Szóval: győz az egyszerű, természetes észjárás. Aztán nagy bolondságot követ el Istók. A bikát eladja egy nyírfának - hitelben. De vele a jó szerencse. A nyírfától persze hiába kéri a pénzt, haragjában kivágja s tenger sok arany hull ki az odvából. Haza viszi az aranyat, beleönti egy dézsába. A bátyjai ellopják s helyébe *buzairet* tesznek. Istókot ez nem konfundálja. Hátára kapja a dézsát s tartalmát a szomszéd faluban mint csodaorvosságot árulja. Egy uraságnál megszáll, ott a disznók megeszik a buzairet, ő azt állítja, hogy arannyal volt tele s az uraság, csakhogy be ne pörölje, temérdek pénzt fizet neki. Haza megy a pénzzel, a bátyjai kapnak a bolond szerencsésén, ők is elmennek buzairet árulni, de persze pórul járnak. Szörnyű haragra lobbannak, s el akarják pusztítani. Ráfogják, hogy az ördögökkel czimborázik. A kupaktanács halálra ítéli Istókot. Hordóba fenekelik, hogy aztán így a vízbe dobják. De mielőtt végrehajtanák a halálos ítéletet, templomba mennek s a hordót kiteszik a templom elé. E közben arra jön egy uraság négy lovas hintón. Bolond Istók torkaszakadtából kiabál: Hiába erőltettek! Nem leszek főispán! Nem leszek főispán!

Bezzeg akart lenni az uraság. Hogyne akart volna. Helyet és ruhát cserélt Istókkal, az uraságot vízbe dobják s alighogy ez megtörtént, jött a néppel szembe Istók a négy lovashintón. Volt nagy álmélkodás. Istók elhiteti a néppel, hogy a gát alatt találta a négy lovas hintót. Van ott még annyi, hogy hat falunak is elég lenne. Nosza mind egymás feje tetején ugrálnak a vízbe. Szentül hittéka bolond szavát, mert a mint a folyó partján járatta a lovakat, látták a folyóban azok árnyékát.

A kapzsiság pompás szatirikus rajza a mese befejezése. »Az egész falu népe ott gomolygott a vízben papostól, harangozóstól, csak a vén papné, a ki istápon járt, nem ugrott bele. A papnak nagy széles kalapja volt, s az nem ment le a víz fenekére, hanem ott uszált a víz színén. Látja ezt a papné, belenyult az istápjával, s egyre dőfölte, biztatta az urát: Menjen beljebb, édes uram, *válogasson a javából*. Menjen beljebb!

Hiszen beljebb is ment az egész falú, úgy, hogy egy sem jött vissza többet. Bolond Istók pedig elfoglalta az egész falut s akkora úr lett belőle, hogy az egész vidék csudájára járt. A ki nem hiszi, járjon utána.«

Más fajta bolond a *félkegyelmű*, ostobaságra ostobaságot elkövető ember, kire szép nagy gazdaságot hagy az apja, de *egyetlen* fiu volt, kényesen nevelték, meg esze sincs, tehát mindenéből kifередik. A felesége is egyetlen leány, azt is kényesen nevelték. Ime egy kép az életből. Két életterlen összekerül, duskálnak a jóban, de csak fogyasztani tudnak, szerezni a meglévőhöz nem. A félkegyelmű vásárba megy, mert úgy látta az apjától. Még van két szép ökre, azzal indul el. Az uton mindenféle mulatságos összeütközése van az emberekkel. A lakodalmas népnak azt kiáltja: Az Isten adjon a megszorodottaknak vigasztalást! Ő ezt a mondást gyakran hallotta, de nem tudja alkalmazni boldogtalan feje. A felháborodott lakodalmas nép jól elpáholja s aztán kioktatják, hogy máskor, ha ilyet lát, rikoltson: ijjuju! Utólért egy mészáros, ki egy sereg disznót hajt. Nosza elrikkantja magát: ijjuju! A disznók szerteszaladtak, a mészáros eldöngeti s ez is kioktatja: máskor inkább kiáltsd azt: az Isten áldja meg egy helyett kettővel! Meg is fogadja a tanácsot; ezt kiáltja oda egy gazdának, ki a búzavetés közül tépegeti a töviset, bogáncsot. - Máskor inkább segíts, ha ilyet látsz, oktatja a gazda. De előbb jól eldöngeti ez is. Persze hogy *segít* két verekedő embernek, kik egymás haját tépték. Ő hol az egyik, hol a másik haját tépi, minek természetes következtése, hogy a verekedő atyafiak neki esnek s az ő haját tépik.

A vásáron eladja az ökröt egy fakó szekérért, ezt meg egy fejszéért, a fejszét egy kaszafenő kőért, azt meg, egy csomó vadréczt látván a tóban, közék dobja. Most levetkőzik, keresi a követ, azalatt ellopják a ruháját: anyaszült meztelen jut haza. Nem mer a felesége szeme elé kerülni, elbujik a pinczében. Bort ereszt a hordóból, de a csapot egy kutya után dobja, a bor elfoly. Hogy eltüntesse a nyomát, egy zsák liszttel behinti a pincze földjét. Ott van egy lud, az elkezd sziszegni. Azt hiszi, hogy ez elárulja az asszonynak. Kitekeri a lud nyakát, megkoppasztja, aztán belefekszik a lisztbe meg a tollba s arra a helyre ült, hol a lud kotolt. Ekkor jó az asszony. A félkegyelmű a lud helyett sziszegni kezd. Az asszony első pillanatban szörnyen megijed, de végre is megismeri az urát, elkergeti a háztól. Mikor mindenből kifogy, akkor kezd nyiladozni az esze. Mintha megsokalta volna a mesemondó igazságos lelke a sok csufszágot, mi a félkegyelműn megesett, világosságot derít elméjére. Az uton találkozik a Halállal, a félkegyelmű kifog a Halálon, lekötelezi magának s ennek fejében a Halál csudadoktorságra tanítja. Meggyógyítja a király halálra vált leányát, a király udvarába veszi feleségével együtt s élnek boldogan, nagy jólétben, míg végre el nem jön érte a Halál s elviszi őt is, mivelhogy betelt az ideje.

E futólagos vázlat is rendkívül nagy leleményességét mutatja a mesemondó népnak. Szaporán követik egymást a bohózatok, ám nemcsak mullattat, de tanít is s az igazságos, megnyugtató véggel sem marad adós.

Csak figyelmesebben kell vizsgálunk a nép meséit, valamennyinek megtaláljuk a gyökerét a mindennapi élet ezer meg ezerféle dolgában. A legtöbb meg nem is kívánja tőlünk e különös figyelmet, nyilvánvaló a mindennapi élettel való szoros kapcsolat. A szegény ember dolgozni nem akaró feleségét, ki azért lustálkodik, mert ő gazdag leány, nem figyelmezteti, hogy dolgozzék, e helyett folyton a macskát biztatja: dolgozz, macska! Az asszony nevet az urán. Hogy kívánhat ilyet a macskától! Nap nap után telik, a macska a megparancsolt munkákból semmit sem végez el. Most jön a büntetés. Megveri a macskát. Meg ám, de úgy, hogy a felesége hátára köti s úgy veri a macskát. Erős kura, de meggyógyul az asszony: most már tudja, hogy neki kell dolgoznia, nem a macskának.

Hát a földi hatalmasságok, s ezek közt a legnagyobbak: a királyok nagy hatalma hányszor vall kudarcot a szegény, de elmés, furfangos, bátor szívű emberek cselekedeteivel szemben? Valóságos bohózatbeli alak az a király, kinek minden prüsszentését lovas legények viszik hírül s a ki nem mondja: »adj Isten egészségére«, - halál fia. Csak egy akadt az egész

országban, a csillagszemű juhászlegény, a ki nem ált kötélnek. A király elé viszik, mindent elpróbálnak vele, de hasztalan. Többféle módon akarják megtörni a makacsságát, előbb szép szerével, aztán tömlöczbe vetik, medvék tömlöczébe s így tovább, de nem lehet rajta kifogni: bátorsága és furfangos esze mindig megmenti a bizonyosnak vélt haláltól. Addig nem mondja: adj Isten egészségére, míg a király neki nem adja a lányát. Végre is a király beadja a derekát Csak azért, hogy ne legyen országában egyetlen egy ember, a ki az ő prüsszentését ne köszöntse. Mikor aztán a lakodalmi ebédhez ülnek s a *tormás hustól* prüsszenteni kezd a király, a juhász oly szaporán hadarja: adj Isten egészségire, hogy a király maga megsokallja. - Jaj, jaj, ne mondd tovább, inkább neked adom az egész országot!

Főnnebb ismertetem a restség gyógyítását, ehhez hasonló az *asszonyi kíváncsiság* gyógyítása is. A juhásznak titka van, de olyan titka, hogy a feleségének sem mondhatja el, mert abban a pillanatban meghalna. Az asszony nem veszi komolyan a férje szavát, mindenképp tudni akarja, hogy »mit beszéltek a szamarak«. A házi háboruságnak vége-hossza nincs e miatt. A juhász megelégteli az örökös perpatvart, megcsináltatja a koporsót, belefekszik s utoljára kérdi a feleségétől: beszéljen-e. - Beszéljen, beszéljen! kívánja az asszony még most is. S im a válságos pillanatban egy kakas bölcs mondása észre téríti a juhászt. A koporsó mellett egy darab kenyér van, bejön a kakas, nagyot kukorékol, összezsöndíti a tyukokat s biztatja, hogy egyenek. Rámordult a kakasra a kutya, ki ott szomorkodik gazdája mellett: - Ó te hitvány, nem szégyelled magad! *Hogy tudsz enni, mikor a gazdánk a koporsóban?*

- Hadd feküdjék, mondta a kakas. *Lásd, nekem hány feleségem van s mindenkinek tudok parancsolni, hát ő miért nem parancsol annak az egynek?*

De bezzeg felszökött a bojtár, ki a pitvarba, elé a kampós botját, megfogta a feleségét s nagyot rikkantott: Elmondjam-e, a mit a szamarak beszéltek?

Mindjárt elmúlt a kíváncsisága!

»Az ördög nem olyan fekete, mint a milyennek festik« - tartja a közmondás s igazolják ezt összes meséink, melyekben az ördögnek szerepe van. A legtöbb mese ördöge nevetséges figura, kit még a nyápicz szabólegény is megcsufol, elhitetvén vele, hogy jóval erősebb nála. Kifogyhatatlan a mesemondók leleményessége az ördög csuffá tételében s köztük a leghatalmasabbakat is, a milyen Plutó, Drumó, Hájháj, kik kezdetben félelmeseknek látszanak, végül legyőzik furfanggal, bátor fellépéssel vagy éppen ördögös mesterkedéseik eltanulásával. A tűzről pattant, házsártos székely menyecske, összeveszvé az urával, dühében az ördögöt hívja: bár inkább elvinne az ördög! - s im abban a pillanatban ott is az ördög: hivat, itt vagyok! - s nyaka közzé kapja a székely menyecskét. Ám aztán szeretne megszabadulni a menyecskétől s nem tud. Egy huszár menti meg a szegény ördögöt, ki roppantul hálálkodik, mikor aztán rá akarja szedni a huszárt, ennek elég, hogy a székely menyecske nevét említse: a megijedt ördög világgá szalad!

A szegény legénynyel jót tesz az ördög: kilencz disznót ad neki, de azért ördög, hogy ne tegyen jót önzetlenül. Kiköti, hogy majd egyszer elmegy hozzá, kilencz kérdést ad föl s ha ezekre meg nem tud felelni, visszaveszi a disznókat, meg különben is megbánja. Egy öreg koldus segít a szegény legényen, ki szállást ad a koldusnak. Este, az ablakon át megfelel ez mind a kilencz kérdésre. Mind a kilencz válasz jellemző a nép eszejárására. Ime a kérdések és válaszok:

- Mi van a világon, a mi csak egy?

- Egy Isten van az égben, egy nap az égen s egy feje minden embernek.

- Mondj a kettőre valamit?

- A kinek két ép látó szeme van, az ugyancsak szerencsés ember, mert mindent tisztán lát a nap alatt.

És így tovább mond valami találót minden számra. A mely házon három ablak van, az éppen elég világos. (Érts a »ház« alatt szobát.) Négy kerék elég egy szekérbe. Ha volna, sem kéne több. Elég a kéz öt ujja a kard markolatjára. A kinek hat ökre van, jól imádkozott: szánthat, vethet, erdőlhet, nem kell másnak a segítsége. - A kinek hét leánya van, annak ugyan főhet a feje, a míg mind a hetet jó helyre adja férjhez. - A kinek nyolcz asztagja van a csűrös kertben, nem megy a szomszédba kenyérért.

A kilenczedik válaszszaal főzi le igazán az ördögöt: A kinek kilencz szalonnája van a füstön, az sem megy a szomszédba rántani valóért!

Hát még a cigány! Az teszi csak csuffá az ördögöt. Hasonlíthatatlanul erősebb a cigánynál de ez oly ügyesen csinálja a dolgát, hogy az ördög végül teljesen legyőzöttnek érzi magát. Látszik, hogy a mesemondó mindenképpen csuffá akarja tenni. Az ördög együgyűsége már tulságos is. Mintha az a cél lebegne a mesemondó előtt, hogy bebizonyítsa: lám, nem oly veszedelmes az ördög. Egy gyöngé, de furfangos cigány lefőzi. A juhász nem tudja megfogni a tolvajt, ki minden éjjel megtizedeli a nyáját. A cigány vállalkozik erre. Az ő éles szeme a vaksötétben is meglátja az ördögöt s szemtelen hetykeséggel kiált rá: Állj meg hé! Ne vidd el a juhót, elébb birkózzunk meg. Az ördög fitymálja a cigányt. Nem méltatja birkózásra, míg nem ad próbát az erejéről. Fölkap két követ s azt liszté morzsolja.

- Hm, az semmi, mondja a cigány, én levét sajtolok belőle.

Egy darab turó van nála, a két kő közé szorítja s persze hogy levét sajtol belőle. Az ördög megadja magát, levezeti a cigányt a pokolba, hogy visszaadja a juhokat. De ott még sok próbát tesznek, mert az ördög anyja sehogyan akarja elhinni, hogy ez a vékony dongáju cigány erősebb legyen az ő fiánál. Az ördög elévesz két karikás ostort, egyiket a cigány kezébe nyomja. Hadd lám, melyik tud nagyobbat rittyenteni? Ő akkorát rittyent, hogy a cigány hatszor vágódott hanyatt ijedtében. Ám a cigány nem akar addig rittyenteni, míg az ördög vas abroncsot nem ad.

- Minek az?

Megabroncsolom a fejemet, mert akkorát talállok rittyenteni, hogy ketté hasad a fejem.

Úgy könnyűszerűleg egy pár abroncsot a fejére tesz s akkor könnyörögni kezd az ördög, hogy abroncsozza meg az övét is. De már az ördög fejére oly erősen szorítja az abroncsot, hogy ez rimánkodik: inkább elhiszi, hogy erősebb, csak ne abroncsozza a fejét.

Aztán vasvillával akar próbát tenni. De a cigánynak elég egy vékony nyárs. Álljon az ördög a sövény egyik, ő meg a másik oldala mellé s szurkálják egymást a sövényen át. Az ördög rááll. Természetesen, a vasvilla hajlított ága megakad a sövényben, a cigány meg az egyenes nyárssal jól össze-vissza szurkálja az ördögöt.

- Hát a disznópásztorsághoz értesz-e? - Kérdi az ördög.

Hogyne értene.

- Lássuk, melyik tud több disznót kihajtani!

- Jó, jó, mondja a cigány, de honnét tudjuk meg, hogy ki melyiket hajtotta ki?

- Az ám, mondja az ördög, erre nem is gondoltam.

- Tudod mit, mondja a cigány. Te hajtod az egyenes farkuakat, én a göndör farkuakat.

Áll az egyesség. A cigány hamarosan kihajt vagy negyvenet, persze mindnek göndör volt a farka, az együgyű ördög pedig egész nap kereste az egyenes farkuakat. Persze, egyet sem talált.

Végül az alvó cigányt agyon akarja ütni éjjel, de a cigány sejtí a tervet s olyan módon veszi ennek elejét, hogy ez is az ő nagy erejét mutatja. Az ördög megadja magát. Egy zsák aranyat ad a juhokért. De most ezt ki viszi haza? Hisz egyszeribe kisülne, hogy a cigány mily gyöngé. Azzal vágja ki magát a cigány, hogy a juhokat sem ő hozta ide, hát a pénzt sem ő viszi el. Hozza az ördög.

- Dehogyan viszem, ellenkezett az ördög, talán hogy az atyádfiai agyon verjenek.

Azt hiszi, hogy azok is olyan erősek.

De a cigány győzi a farkanggal. Azt mondja: Ne félj semmit. Mikor haza érünk, a fiaim elém szaladnak s azt kiáltják: Dádé! Dádé! - addig még semmi baj sincs. Hanem a mikor azt hallod: dikhecz, mi van a zsákban? - akkor szaladj, amerre látsz, mert különben vége az életednek.

Ugyis lett, a hogy a cigány mondta. Már messziről megpillantják a purdék a dádét, szaladnak elébe, vetik a cigánykereket s nagy örvendezve kiáltják: dádé! dádé! Mikor aztán meglátták a zsákot az ördög hátán, bezzeg az volt az első szavok: dikhecz, mi van a zsákban? Hiszen az ördögnek sem kellett több. Úgy ledobta a zsákot, hogy egyszeribe kirepedt, folyt belőle a szép sárga arany - s futott vissza a pokolba, hogy hátra sem nézett.

Hammas Gyurka, Teddneki János s még több mesebeli szegény legény a pokolban találhatnak szolgálatot, az ördögök királyánál, de mikor kitanulták az ördögkirály mesterfogásait, ott hagyják s a királyt, ki boszút lihegve üldözi őket, százféleképpen játszik ki, míg végre is kénytelen belátni, hogy többet vagy legalább is annyit tudnak, mint ő maga. Egy-egy elhagyott házat megszállva tartanak az ördögök s rettegve kerüli a nép ezeket, jaj a vándornak, ki e házakba téved, de mindig akad egy bátor szívű ember, a ki szembe száll az ördögökkel, legyőzi őket. Van olyan is, mint például a »félszkereső« Pihári, a ki arról híres, hogy senkitől, semmitől meg nem ijed s ki keresve keresi az alkalmat, hogy szembeszállhasson az ördöggel, annak a nagy tömeg által rettegett hatalmával. Természetesen, mindig az *ember* kerül ki győztesen. A minthogy az ember erősebb a legerősebb állatnál is, mert az erőt pótolja az ész. Van egy mesénk, mely azért állítja szembe az embert a farkassal, medvével, oroszlánnal, hogy csak nyilvánvalóvá tegye ezt az igazságot: az ember a legerősebb. A farkang, leleményesség dolgában is az ember fölötté áll a legravaszabb állatnak, a rókának is, mely pedig ugyancsak több rendben megcsufolja a többi állatokat. Ám az ember sok hasznát veszi az állatnak s tömördek mesében látjuk együtt az embert és az állatot, emez segíti amazt az erejével, de még az eszével, találékonyságával, a természeti dolgokban való tudásával, tapasztalataival is. És van oly mesénk, melyben az állat pirit rá az emberre: szemére lobbantja a háládatlanságot. A kis kakas, a ki a szegény embert nagyfarkangjával és hűségével gazdag emberré teszi, halottnak tettet magát, hogy kipróbálja gazdáját. És ez a szemétdombra veti, a helyett, hogy tisztességesen eltemetné.

- *Látszik, hogy ember vagy*, szégyeníti meg a kakas a gazdáját, ki azután csakugyan nagy kényelemben tartja a kakast s mikor aztán valósággal meghal, tisztességesen eltemeti.

Közismeretes, hogy a boszorkányoknak, vasorru bábáknak mely nagy szerepök van a mesékben. A mesék hőseinek sok dolgot adnak, sűrűn vetik elébök a mindenféle akadályokat, de a vég mindig a hős győzelme. Az igaz, az egyenes uton járás diadalmaskodik. Annál kedvesebb alakjai a meséknek azok a jóságos öreg asszonyok, többnyire három testvér, kik közt a legfiatalabb legalább is háromszáz esztendő, s kik a hozzájuk tévedt, vagy hozzájuk igazított hősnek vacsorát, szállást adnak, reggel tovább igazítják, jó tanácsokkal ellátják s legfőnnebb

csak azt kéri mindezeknek fejében, hogy visszatérve tekintsenek be házikójukba, hozzanak egy korsócskával a fiatalító vízből, már t. i. ha pártfogoltjuk útja arra felé vezet. És a derék, jószívű óriások. Ezekben a félelmetes nagyságú emberekben rendszerint a legjobb, a legpuhább szív lakozik. Jóakaró szeretettel hallgatják meg a bujdosó vagy nagy dologra vállalkozott királyfiak és szegény legények baját, s mert többnyire királyai az állatvilágnak, összes alattvalóikat összecsődítik, megkérdezvén, hogy melyik tudna segítségére lenni pártfogoltjuknak. Némely mesében egy egész csapat óriás, vagy egyről másról híres nagyerejű ember szegődik a hős mellé. Ismert alakok ezek: Fadöntő, Kőmorzsoló, Nagyehető, Nagyiható; aztán azok, kik nem nagy erejűek, de egy s más ügyességgel tűnnek ki: Villámgyors, a világhírű futó, a Messzelátó, a Messzelövő stb. Ezeket na meg a táltos paripákat látjuk az egymagukban is nagy dolgokra képes hősök mellett, akikből im megnevezünk egynehányat, az ismeretesebbeket: Mirkó királyfi, Szép Palkó, Kigyó Darvitéz, János vitéz (nem a Petőfi János vitéze), Tamás kocsis, Erős Pali, Kilencz, Pengő, Vizi Péter és Vizi Pál, Kondás Jankó, Hamupipőke királyfi, A cigánypurdé (valójában királyfi), Szép Miklós, Halász Józsi, Mezőszárnyasi, Vas Laczi, Pihári, Csonka és Sánta pajtás stb. stb.

Számtalan mesében találkozunk az *ősz öreg emberrel*, ki legtöbbször álmában jelen meg a hősnek s látja el jó tanácsokkal. Több jel mutatja, hogy ez a jóságos ősz öreg ember mindnyájunk édes atyja, Isten, ki az igaz úton járókat nem hagyja el. A *Möndölecskékben* vagy más néven *Angyal bárányokban* ez az ősz öreg ember magyaráz meg sok mindent, a véges elméjű ember szemében csodásnak, megfoghatatlannak tetsző dolgot. Gyönyörű egy mese ez, méltó arra, hogy mindenki ismerje. »Azon ritka népmeséink közé tartozik - írja Arany László - melyekben a keresztyén vallási mithosz befolyása vehető észre. A jó ősz öreg ember, ki bárányait, az angyalokat legelteti, ki jót tesz a jókkal, bünteti türelmes és szelíd büntetéssel a gonoszakat, bizonyára a keresztyén vallási fogalmaknak a nép egyszerű képzelete által egyesített istene.« A szegény özvegy asszony fiát az ősz öreg ember megfogadja a juhai mellé, azzal a föltétellel, hogy mindenütt nyomon kísérje a juhokat. Elindúlnak a juhok, szép zöld síkságra érnek, azon legelészve áthaladnak. Aztán sebes folyóvizet érnek, azon is átmennek, a legény utánok, de mire a túlsó partra ér, a sebes folyóvíz úgy lesorvaszt róla gunyát, hust, mindent, hogy csak a csontja s a bőre marad. Akkor a juhok visszafordulnak, rá fujnak s a legény teste még különb lesz, mint volt annak előtte. Ettől kezdve csodásnál csodásabb dolgokat lát a legény. Nagy rétre ér, hol oly nagy fű van, hogy kaszálni lehetne, s a rajta legelésző marhák mégis oly soványak, hogy a szél szinte elfújja őket. Egy másik rét oly kopasz volt, hogy a marháknak nem volt mit enniök, s mégis oly kövérek voltak, mint a gyűrott háj. Erdőbe érnek, s ott a fáknak minden ágán egy-egy csóré veréb fűt sírt-rítt, csipegett keservesen. Innét nagy kerthez érnek, hol a kerítés két oldalán két kutya ugat egymásra, de bár szakad szájukból a hab a nagy haragtól, mégsem tudják egymást bántani. Egy nagy tó mellett asszonyt lát, ki egy kanállal mind mereget valamit a vízből, de sohasem tudja kimerni. Aztán szép kristály vizű patakot lát. Inni akar belőle, de gondolja, még tisztább lesz a forrás, a honnét ez a patak ered, oda megy tehát, hogy szomját oltsa. Ám mit lát a forrásnál? Egy döglött kutyának a szájából buzog a víz. Most egy csodaszép kertbe érnek. Szébbnél szebb virágok voltak ott, de a juhok egyhez sem nyúltak, csak a zöld fűvet ették. Leül egy szép virágos fának az árnyékába, hogy falatozzon egy kicsit s ím látja, hogy egy szép fehér galamb előtte repdes. Volt egy kis puskája, a galambra lő, egy tollát le is lövi, a galamb tovább repül, ő meg a tollat zsebébe teszi. Itt megfordultak a juhok, szépen hazamendégéltek. Otthon az ősz öreg kérde, hol, merre járt. A legény mindent elbeszél, hol járt, mit látott. Az ősz öreg ember sorra megmagyarázza azoknak a csudadolgoknak az értelmét.

- Az a szép zöld síkság - mondá az öreg - hová először mentél, a te ifjúságodat jelenti; a víz, melyen keresztül mentél: a bűnmosó életvize, mely lemosta rólad minden bűnödöt. Hogy a

möndölecskék rád fujtak s még sokkal frissebb lett a tested, ez azt jelenti, hogy mivel a szent hit, az életvize a lelkedet egészen átjárta s a te bűneidtől megszabadultál, egész lelkedben újjászülettel; azok a möndölecskék, akik rád fujtak, az angyalok s a kegyes jó tanítók; azok a marhák, kik a kövér fűben is soványak, azt jelentik, hogy ezen a világon a fösvények nagy bőségben vannak, de magoktól is sajnálják az ételt: ezek a másvilágon is nagy bőségben lesznek, elég ételök, italok lesz, esznek, isznak, s mégis örökké éhesek és soványak lesznek; azok a marhák, kik a kopasz réten is jól ettek, attól is jó kövérek voltak, azt jelentik, hogy a kik e világon a kevésből is adtak a szegénynek, a maguk testüket sem sanyargatták étlen, szomjan, azok a másvilágon kevésből is jóízű falatot esznek, sohasem éheznek, nem szomjaznak meg; az erdőben a veréb fiókák keserves sírása azt jelenti, hogy azok a gyermekek, kiket megkereszteletlenül temetnek el, a másvilágon örökké sírnak-rínak; a kerítésen át marakodó két kutya a perlekedő atyafiakat példázza: a másvilágon is örökké veszekednek, de soha össze nem férhetnek; hogy a tóban egy asszony úgy halászott valamit s mégsem tudta kifogni, ez azt jelenti, hogy a ki ezen a világon a tejbe vizet tölt s úgy adja el másnak, az a másvilágon folyton egy tóban lesz s ott egy kanállal folyton halász, hogy valahogy a víz közül kiválassza a tejet, de sohasem tudja; az a szép kristálytisza víz a papok szép prédikációit, szent imádságait jelenti, a kutya pedig, kinek szájából az a szép tiszta víz folyt, azokat a papokat példázza, kik kegyes, bölcs tanításokat tesznek, de magok meg nem tartják azokat; a kert, melyben jártatok, a menyország: a kik e világon bűn nélkül élnek, a más világon egy olyan szép kertbe mennek.

- De hát meg tudod-e bizonyítani, hogy jártál abba a kertbe? - kérdi az ősz öreg ember.

A legény előveszi a fehér galambtollat.

- Lásd, mondja az öreg, az a galamb én voltam. Egész utadban folyvást mentem utánad, örökké szemmel tartottalak, hogy mit cselekszel. Lásd, az Isten is így megy titkon az emberrel, hogy láthassa, mit cselekszik.

A kilőtt toll az ősz öreg ember egyik ujjá volt. Oda teszi a tollat a hiányzó ujj helyére, ráfúj s ím egyszeribe ott az ujj ismét a helyén. Mivelhogy akkor három nap volt az esztendő, a harmadik nap után kérdi az ősz öreg ember, hogy ismét próbára tegye a legényt: mit választ inkább: a menyországot-e vagy annyi aranyat, amennyit elbír? A legény a menyországot választja, de az ősz öreg ember éppen azért egy zsák aranynyal jutalmazza meg.

Népmeséinknek kedves tárgya az elmét próbára tevő fogas kérdések feladása is. Lássuk ennek is egy pár példáját. Nagy híre van egy leánynak: okosságban, elmésségben nincs párja heted-hétországban. A király kételkedik ebben s oda ízen neki: van neki a padláson száz esztendős kendere, fonja meg azt aranyczérnának. A leány vissza üzen: van nekik száz esztendős sövényök, csináltasson abból a király aranyorsót s akkor szívesen megfonja az arany fonalat, de azt csak nem kívánhatja a király, hogy az arany fonalat haszontalan faorsón fonja meg. Másodszor azt üzeni a király, kinek tetszett az első felelet: van neki egy lyukas korsója a padláson, foldja meg azt, ha tudja. Visszaüzen a leány: fordíttassa ki a király a korsót, mert az öreg apja sem látott olyat, hogy színéről foldoztak volna meg valamit. Most meg azt üzenté a király, hogy menjen el a leány őhozzá, de úgy, hogy még se menjen; köszönjön is, mikor elébe ér, de mégse köszönjön; vigyen is neki ajándékot, meg ne is. A leány felül egy számárra, úgy megy a királyhoz. Otthon egy galambot megfogott, szitával leterítette és elvitte magával. Mikor aztán a király elébe ért, egy szót sem szólt, hanem meghajtotta magát, aztán a galambot a szita alól elrepítette. Így aztán ment is, nem is; köszönt is, nem is; vitt is ajándékot, nem is. Talán mondanom sem kell, hogy a királynak nagyon megtetszett az okos leány s feleségül vette.

Rokon ezzel a gulyás leánya, kit a király első látásra megszeret, feleségül vesz, de kiköti, hogy sohase szóljon ellenére. Egyszer aztán egy szegény ember panaszra jött a királyhoz.

- Felséges királyom, - adta elő panaszát a szegény ember - a szomszédommal a városba mentünk, én két lóval, ő két ökörrel. Az egyik lovamnak volt egy kis csikaja. Utközben megháltunk egy helyen. Mikor újra elindultunk, a csikó a szomszédom ökréhez szegődött s akárhogy hívtam, többet nem fordult vissza az anyjához. Erre az én szomszédom azt mondta, hogy az én csikóm az övé s nem akarja visszaadni.

A király a másik embernek ad igazat. *Azé a csikó, a ki után megy.*

A királyné véletlenül megpillantja a szomorúan távozó embert s megkérdezvén szomorúsága okát, nem állja meg, hogy bele ne avatkozzék a király dolgába. Azt tanácsolja az embernek, menjen ki az erdőbe, hol az ura vadászni szokott, vigyen magával egy hálót s tegye le egy fatuskóra. A szegény ember megfogadja a különös tanácsot, a hálót leteszi a fatuskóra, fogja a nyelét, mintha halászna. Arra megy a király, álmélkodva kérdi: hát te mit csinálsz itt, szegény ember? - Halászok, felséges királyom. - Mit beszélsz te? Hogy lehet a fatuskónak hala? - *Ugy, mint az ökörnek csikaja.*

A király megszégyelli magát s a csikót visszaitéli a szegény embernek, de szörnyen megharagszik a feleségére. Gyanította, hogy ez adta a tanácsot a szegény embernek. Kiadja az utat az asszonynak. Hiába sírt, rítt az asszony, nem könyörült.

- Hát jó, elmegyek, de mit adsz azért, hogy eddig hites társad voltam?

- A mi neked legkedvesebb, csak menj a házamból.

Még egyszer, utoljára együtt ebédelnek, az asszony altatót lop a király poharába s a mint elaludt, befogatott a hintóba, a királyt a hintóba fektette s úgy hajtatott haza apjához, a szegény gulyáshoz.

- Hát én hogy kerültem ide? - kérdi a király, mikor felébredt.

- Te bizony úgy, lelkem uram, hogy azt mondtad: vihetem, a mi nékem legkedvesebb. Hát nékem te vagy legkedvesebb: elhoztalak.

Bezzeg, hogy egyszeribe elmúlt a király haragja.

A kutyafejű tatárok királya a magyar királynak három nehéz próbát ad fel s megfenyegeti, hogy, ha helyesen nem felel meg, úgy elpusztítja az országot, hogy kő kövön nem marad. Hét fehér lovat küld, minden ló közt egy-egy esztendő különbség van, de a hét mégis olyan egyforma, mint hét tojás. Melyik a hét közt a legfiatalabb s melyik a két, a három, négy, öt, hat és a hét esztendő. Táltos Jankó tanácsa szabadítja ki a királyt a nehéz helyzetből. Az ő tanácsára hét teknő zabot, mind más-más esztendei termést tesznek ki az udvarra s valamennyi ló a maga esztendejébeli zabnak fordul. Így aztán megállapítják az egyforma lovak korát. Másodszor egy pálczát küld a kutyafejű tatárok királya, a mely pálczának mind a két része egyenlő vastag volt. Azt kell eltalálni: a pálczának melyik vége töről való. Táltos Jankó tanácsára a pálcza kellős közepére czérnát kötnek, azon lecsüngetik s a melyik oldalra egy kissé lebillen a pálcza, ott van a töről való vége. Harmadszor egy nyilat lőtt át a kutyafejű tatárok királya a magyar király palotájába s azt éppen úgy vissza kellett löni hozzá. Hétszer hetvenhét mértföld a távolság. A visszalövésre ismét Táltos Jankó vállalkozik. Ugy visszalötte a nyilat; hogy a kutyafejű tatárok királyának palotája tánczra kerekedett tőle.

A fogas kérdéseknek szere-száma nincs, ezekben kifogyhatatlan a nép az ő találós meséiben, melyeket rendszerint néhány soros versikében ad fel. Van ezek közt egy egész sereg, mely nagyon próbára teszi az elmét s az, a ki nem ismeri a népeletet, a nép eszejárását, hiába is törí fejét azok megfejtésén. Ime, egy néhány a javából.

Mondja virág virágnak:
Várja végét világnak,
Két vén fának ledöltét
S a meghaltnak felköltét.

Megfejtés: a leány mondja a legénynek, várakozzál, míg besötétedik, az öregek lefekszenek s a tűz feléled a hamu alól.

Nyírfá nyillala,
Cserfa csattana,
Ezer madár megindúla
Egynek szárnya szakada.
S mind az ezer megállla.

(A szövőszéken elszakad a fonál.)

Azt kiáltja egy lábu:
Jere ki, te két lábu,
Mert megesz a négy lábu.

(A káposzta hívja az embert, hajtsa ki a káposztás kertből az ökröt).

Nannyámnak a szoknyája.
Teméntelen sok foltja,
Még sincs egy öltés rajta.

(Kemencze.)

Lábad között billentyű,
A kezedben perrentyű,
Matika, matika,
A nagyapád szakállla,
Balog addig tépegeted,
Mig nem bírod a kezedet.

(Guzsaly, orsó, a matika az orsó matatását, mozgását jelenti, a nagyapád szakállla a csepű, melyet bal kézzel tépeget, lévén az orsó jobb kézben.)

- Hogy hívják? - Kérdik egy embertől.

- Nekem olyan nevem van, hogy az egyik beviszi a házba a tűzét, a másik kihozza.

Hogy hívják tehát? *Mihály György*. (Szent Mihály napja tudvalevőleg szeptember végére esik, Szent György napja április végére.)

Tíz híz négyet? (Tehén fejés.)

A míg kicsi voltam, négy országot bírtam,
Hogy fölnevelkedtem, földet borongattam,
Hótom után pedig a tánczba ugrottam.

(A borjú kis korában bírja az anyja tőgyét, melynek négy bimbója van; nagy korában a földet boronálja, holta után a bőréből csizma lesz, melyben tánczolnak.

Hová mégy te hirges-horgas?
Mit kérdezed, tetőn likas,
Mikor az én farkam aranyas?

(Füst és kémény.)

Szőrös a töve,
Veres a hegye,
Nyaláncok hasába való.

(Eper.)

Két láb ül három lábon,
Csinál egylábát,
Bemegyén négláb,
Elkapja egylábát.
Megharagszik kétláb,
Felkapja háromlábát,
Ugy üti néglábhoz,
Mindjárt elejti egylábát.

(A csizmadia a három lábú széken varr egy csizmát, bemegy a kutya, elkapja a csizmát, a csizmadia a székkal megüti a kutyát.)

Ég, föld, nem volt?
Szegény tökmag hol volt?

(Isten markában.)

Van a találós mesék közt olyan is, hogy a kérdésben már megvan a megfejtés, de éppen ezzel hozzák zavarba a kérdeztet, a ki törli a fejét, ugyan mi lehet a megfejtés, mert arra nem gondol, hogy a találós mese feladója bolonddá akarja tenni. Ilyen találós mese ez:

Árva borjú - anyátlan.
Pusztapajta - földetlen,
Három verébnek - hat szeme,
Szenes csutak - fekete.

Mikor aztán a kérdeztet beleizzadt a megfejtésbe, a találós mese feladója nagyot nevet. Persze, hogy az árva borjúnak nincs anyja, a pusztapajtának nincs födele, három verébnek hat szeme van s a szenes csutak fekete!

Erre a kérdésre, melyik a világnak legelső feje, a legtöbb ember a királyokra gondol, pedig nem a király az, hanem az *ekefej*, mert az csinálja a királynak is a kenyeret.

Látjuk, hogy a találós mesének többnyire rithmusos formája van s már ez a rithmusság a találós mesének eredetisége mellett bizonyít. Ezek a mi népünk lelkében születtek meg. Nagy szeretettel fordulnak a természethez, innen vesznek képeket, úgy, hogy néha egy szép allegória a találós mese. Ime egy pár példa:

Nap volt édes anyám,
Hold volt édes apám,
Kerek föld szült engem,
Szél tánczra tanított,
Nehéz kő megrontott,
Csont-hús meglágyított,

Meg is nyomorított,
Mikor megszalasztott.

(Búza-kenyér.)

Csont-kürttel kürtölnek,
Arany deszkák repedeznek,
Földi férgek pezsdülnek.

(Hajnal hasadása.)

A kerek ég alatt kerek egy Istenfa,
Kerek Istenfának szép tizenkét ága,
Szép tizenkét ágnak ötvenkét virága,
Ötvenkét virágon három arany alma.

(Év, hónapok, hetek, a három sátoros ünnep).

Mindmegannyi virága a népköltészetnek.

De-még mindig nem merítettük ki a nép lelkének gazdag forrásait. Pompás humorát gazdagon mutatja meséiben, de nem kevésbé gazdagon az ő *anekdotáiban*. Köteteket tesznek ki a magyar nép adomái, mindmegannyi megvilágítói a mi népünk egészséges humorának, ötletességének, elmésségének s a népünket jellemző vonások egész tömegét találjuk meg ezekben az anekdotákban. Tömérdék anekdota maradt meg a régi világból is. Különösen Mátyás király korából, ki maga nagy kedvelője volt a tréfának. Ezekből néhányat már könyvem első kötetében bemutatam. Ezer éves történetünk nevezetesebb korszakainak egész anekdota-köre van. A legsomorúbb idők leggazdagabbak az anekdotákban. Az elnyomatás napjai, az idegen uralom ferdeségei csak úgy termettek a gúnyos, csípős anekdotákat. De a magunk fajtája iránt sem voltunk kiméletesek. Egy-egy falu népét kiszemelték a gúnyolódás, évődés czéltáblájául s a mi együgyű históriát kitudtak gondolni, azt mind a kiszemelt áldozatokra kenték. Jaj annak az embernek, a kin a nép *kikap* - a mint mondani szokták - s jaj annak a falunak is. Szentelt víz sem mossa le róluk, a mit egyszer rájuk kentek. A székelyeknek az oláhfalusi, meg a csiki, a dunán tuliaknak a rátóti, a nyitravidékieknek a lédeczi, a felső tiszamentieknek a görgői stb. a czéltáblája. S körülbelől ugyanazokkal az állítólag megesett együgyű históriákkal csúfolják valamennyit. Mert az anekdota épp úgy bejárja az egész országot, mint a mese, mint a dal. Az oláhfalusiak (vagy ha jobban tetszik: a rátótiak) borsón hengergetik tovább a templomot; a falu bikáját felhúzzák a torony tetejére, hogy leetessék vele a torony tetején nőtt néhány szál füvet stb.

Mért fognak pld. az oláhfalusiakra efféle együgyüségeket? Megtaláljuk a magyarázatot, ha megismerkedünk egy s más oly dolgaikkal, melyek első tekintetre együgyűnek látszanak, holott a valóság az, hogy az együgyűség, ártatlan jámborság álarczája alatt igazi elmésség rejtőzik. Tettetett együgyűségükkel lefőzik a bölcs embereket. Így azt kéri József császártól, hogy a kinek nincs szekere, marhája, járjon gyalog az ők határukban. Mikor aztán maga József császár jön oda, nem adnak neki forspontot. Mióta a világ - világ, az oláhfalusiak deszkával kereskednek. Messze földre viszik a deszkát. Egyszer aztán rendelet jön, hogy két mértföldnél messzebbre nem vihetik a deszkát. Kifognak a rendeleten. Azt kéri József császártól, hogy Kolozsvár Oláhfalutól legyen két mértföld. A jókedvű király teljesíti a bolondnak tetsző kívánságot. - Az oláhfalusiaknak csak ez kellett. Vitték a deszkát Kolozsvárra, mert hát Oláhfalutól két mértföld Kolozsvár. Ezekkel az anekdotákkal is bosszantják a jó oláhfalusiakat, jóllehet elmésségöket bizonyítják. A csikiakra ráfogták, hogy a létrát keresztbe vitték át az erdőn s a mi fa útjukba esett, levágták. Igen ám, csakhogy ősi szokás szerint a *hulladék fát* haza lehetett hordani. Nem együgyűség volt tehát, hanem ravasz számítás ez tőlök. Az

együgyü históriákkal gúnyolt oláhfalusi góbé volt az is, ki csúnyán lefőzte a szász korcsmárost. A segesvári szász korcsmárosnál megeszik hat tojást. Nem tud fizetni. Eltelik tíz év s a szász bepörli a góbét. Kiszámítja, hogy, ha azt a hat tojást akkor kikölteti, lett volna hat csirke s tíz év alatt mit tudom én, legalább ezer forintot hozott volna neki az a hat tojás. Bíró elé idézik a góbét, de megkésik a tárgyalásról.

- Hol késett kend? rivall rá a bíró.

- Főtt borsót vetettem, instálom. Amiatt késtem meg, ravaszkodik a góbé.

- Főtt borsót? Hát abból hogy lesz borsó?

- *Ugy, a hogy a főtt tojásból csirke!*

Hasonlót mond - a mint a népmeséknél láttuk - a magyar paraszt is a királynak, mikor az csodálkozik, hogy a tuskónak hogy lehet hala. A hogy az ökörnek csikaja!

A huszár, az obsitos, a cigány, a zsidó, a legátus, a kántor, a pap - számtalan anekdotának a központja. A különféle népfajták és foglalkozások jellemző vonásainak egész tömege ezekben az anekdotákban, csakúgy dúskálhatunk benne. A magyar paraszt nyugodt természetét lehetne-e jobban jellemezni, mint annak az atyafinak a mondásával, ki Albrecht főhercegnek, mikor ez látja, hogy a paraszt nem akar tudomást venni az ő mivoltáról, s végezetül azt kérdi: tudja-e, hogy én Albrecht főherceg vagyok? ezt felelé: *Mán én arról se tehetek!*

Hát a huszárt meg a zsidót mi érdekli? A huszár bejut a menyországba. Garázdálkodik ott s Szent Péter szeretne tőle megszabadulni. Jön egy zsidó, bebocsátásért könyörög. Szent Péter nem akarja beengedni. De a zsidó megígéri, hogy megszabadítja a menyországot a garázda, káromkodó huszártól s ennek fejében bebocsátják. Ott első szava ez a huszárhoz:

- Hát maga itt, vitéz úr? Hej, hogy mulatnak odakint egy korcsmában a pajtásai!

Egyéb se kell a huszárnak, siet ki a menyországból. Csakhamar rájön, hogy a zsidó rászedte. - Na megállj, zsidó, visszaadom a kölcsönt. Dobot szerez s elkezd dobolni és nagyokat kiált: egyszer, kétszer - ki ad többet érte? Hallja ezt a zsidó. Tyhű, odakint licitálnak. Persze, hogy rögtön kiszalad a menyországból, Szent Péter meg bezárja a menyország kapuját s egyiket sem ereszti vissza.

Ma már nem igen terem anekdota a cigányról, de a régi világban szere-száma nem volt a cigány fufangját, kifogyhatatlan leleményességét bizonyító anekdotáknak. A hagymás kertben lopáson érik, de a cigány hirtelen feltalálja magát: a szél dobta be s lám belefogódzott egy hagymába, hogy a szél tovább ne röpítse. Dehogy is akarta ő azt a hagymát kitépni! A lováról azt mondja a vevőnek, hogy nincs annak semmi hibája, csupán annyi, hogy csillagot nem vizsgál, vasat nem rág és fára nem mász. Csak a vásár után jön rá a gazda, hogy mit jelent a cigány képes beszéde. Bizony nem vizsgál az csillagot, mert vak, nem rág vasat, mert a zablát nem engedi a szájába s fára sem mász, mert a hidnál megbicsakolja magát: nem megy át rajta. Máskor meg így dicséri a lovát: Hej, jó futó a - kutya. Hej, de jó evő a - disnó. Nincs semmi hibája! Persze hogy nincs a purdénak, ki a lovon ül, semmi hibája. Ennek a lábaszárát fogja, mialatt ezt mondja. Közben nagyokat csip a purdé lábán s ez elkezd bögni. A cigány ezt is hasznára fordítja: Ne sirj, purdé, találunk még talán ilyen lovat a világon!

Elmés cigány anekdota ez is: A cigányt akasztófára itéli a tekintetes vármegye. A felesége sir, rí, könyörög, hogy ne akasszák fel az urát. Mikor látja, hogy sehogysem tudja meglágyítani az urak szívét, azt mondja szorultságában: De azs én uram sohasem szeretne a nyakravalót, most sincs rá kedve. - Van ám a vármegyének, jegyzi meg egyik ur. - Akasszák fel hát a tekintetes vármegyét!

Szereszama nincs azoknak az adomáknak, melyek népünk egyik legjellemzőbb vonását: nyugodt természetét, mondhatnám: hideg véréét bizonyítják. Az akasztófára ítéltnek utolsó kívánsága, hogy halála előtt néhányat szippanthasson kedves pipájából. Teljesítik a kívánságát. Egyet-kettőt szippant, aztán leteszi pipáját az asztalra, megy az akasztófa alá. Mikor éppen nyakába akasztják a kötelet, jön egy lovas ember a kegyelemmel. Az atyafi első dolga, hogy felvegye az asztalról a pipáját. Szívja a pipát, de nem füstöl. - Adta pipája! E miatt a kis bolondság miatt kialudt.

A székely góbé a fiával kint hál az erdőben. Nagy tüzet raknak, a tűz mellé lefeküsznek. A góbé háttal fekszik a tűznek s egyszerre a bundája a rápattant szikrától tüzet fog. Látja a fiu s megszólal: - Apó... - Mi a fiam? - Valamit mondanék... - Jól meggondold, fiam, mielőtt mondanád. Erre a fiu elhallgat. De a tűz tovább harapódzik a bundában. Megint megszólal a fiu. - Apó... - Mi a fiam? - Valamit mondanék... - Jól meggondold, fiam, mielőtt mondanád. Nem is szólott a fiu többet, míg aztán lángborult a bunda.

Bizony, ugyan nagy dolog legyen, a mi a mi népünket kihozza a sodrából. Csikorgós hideg télben fáért megy a székely a két lovával. Hazafelé jövet a lovak elállottak s hiába biztatta a góbé: gyi, Fakó, gyi Holló, gyi, mert hideg van! Már esteledett s a lovak nem mozdultak. A góbé ott hagyta a lovakat s haza ment. Otthon kérdi a felesége: - Hallá-e, hol vannak a lovak? - Ne busulj érttük, csak adj vacsorát. Mindjárt itthon lesznek azok is. Hát egyszerre csakugyan hallják, hogy a kapu előtt nyerítnek a lovak. - Látod, feleség, hogy itthon vannak. Hiába biztattam, hogy siessenek, mert hideg van, nem akarták megérteni. Ott hagytam, hogy értsék meg. Most már értik!

A legtöbb, a mi történhetik, hogy egy kissé megrökönyödnek, ha hirtelen nem találják fel magukat. Fenmaradt ez a közmondás: *aztán mondjad ennek, hogy Feren' bá'!* A megrökönyödött, zavarba jött oláhfalusiak mondása ez. Az oláhfalusiak deputációba mentek II. Rákóczy Ferenczhez. Utközben mind azon tűnődtek, hogyan szólítsák azt a nagy, hatalmas embert. Végre is abban állapodtak meg, hogy *Feren' bá'*-nak szólítják, mert a fejedelem bizonyosan idős ember. Bemennek a palotába, ott az előszobában fogadja egy fiatal hadnagy. Az atyafiak zavartan állnak.

Azt hiszik, hogy az a csillogó-villogó ruhájú ifju maga Rákóczy. Összenéznek s az egyik közülök elkeseredetten szólal meg: *aztán mondjad ennek, hogy Feren' bá'!* Ebből a mondasból közmondás lett s a székely nép azt olyasmire alkalmazza, mit nagynak képzelt, de kisül, hogy sokkal kisebb, mint a mekkorának képzelte.

Közölhetnék még száz meg száz anekdotát, melyek a népet különösen jellemzik, de, gondolom, izelítőül éppen elég ennyi is. Áttérek a *közmondásokra*, melyekben szintén végtelenül gazdag a mi népünk s talán nem tulzok, hogy ezek a néhány szóban sokat mondó bölcsességek leghivebb tükrei a mi népünk lelkének. Ezekben a közmondásokban fejeződik ki leg-rövidebben és legtalálókban a nép eszejárása, jelleme, a világról, a világ ezerféle dolgáról, az emberekről, az emberi természet ezer meg ezer megnyilatkozásáról való felfogása, ítélete. Itt nyilatkozik meg legmegkapóbban a magyar nép nyíltszívűsége, szókimondó természete, egyenessége, a jog, az igazság iránt való erős érzeke, a becsületesség - megbecsülése, a rossz tulajdonságok, vétkek, bűnök kigunyolása, megvetése. Meglepő rövidség jellemzi a közmondásokat, egy-két szóban nagy igazságokat rejtők s a javarésze még a nyelv dallamosságával is dicsekszik. Aminthogy az igazi magyar közmondások többnyire ritmikus sorok, s így nemcsak a bennük kifejezett gondolat, de a kifejezés formája is a népköltés gyöngyei közé avatják a néplélek e megnyilatkozásait.

De beszéljenek helyettünk a közmondások, melyekből egy bokrétát im összeállítok. Ajándék elvétel - szabadság letétel. - Arany kereken forog a törvény. - Anyja nyelvén beszél a gyermek. - Egy-két napi dinom-dánom: holtig való szánom-bánom. - Az erdőnek füle, a mezőnek szeme van. - Gazda lábanyoma hizlalja a földet. - Gazdag hizik, szegény bizik. - Ha bíró lettél, tedd félre a komaságot. - *Hagymával* élj! (Hagyj ma s holnap is lesz.) - Hirtelen harag soha jót nem farag. - Halat szálla nélkül, telet fagy nélkül, barmot mocsok nélkül, jeget hideg nélkül, embert hiba nélkül nehéz találni. - Magad ugass, ha nincs kutyád. (Magad uram, magad, ha szolgád nincs.) - Haton adják, öten veszi. (Lop.) - Idegen kutyának lába közt a farka. - Kérdő útját nem veszti. - Jobb egy igazság kettőnél. (Mert egy az igazság.) - Kidőlt kereszt előtt nem emelnek kalapot. - Ki előbb megy malomba, előbb önt a garatra. - Kinek Isten akarja, ablakon is beadja. - Közelebb az ing, mint a suba. (Közelebb a rokon, mint az idegen.) - Nagy a kodácsolás, de kicsi a tojás. - Ökör szánt a zab alá, de a ló eszi meg. - Légy megakad a pókhálón, darázs áttör rajta. (A kis bűnösök lakolnak, a nagyok megmenekülnek.) - Sűrű gazda, ritka gatya. (Oly szolgákra szól, kik minduntalan gazdát cserélnek.) - Szunyogot megszűri s a legyet elnyeli. (A nagy dolgokkal nem törődik, a kisebbekkel bibelődik.) - Urak vesznek össze, jobbágy haját tépik. - Uraság oly dolog, mely sok gondon forog. - Hajíts követ belé s buggyot vet a legmélyebb folyó is. - Velence s Gelence! Deszkakert s vesszőkert! (Óriási a különbség.) - Uton igazság, háznál barátság. - A nagy harang mondja meg: ki milyen gazda volt. - Száraz kenyér, tiszta víz. Ott mosdatlan nem esik. - Ágra néz a kecske szeme. - A jó disznó kiturja a csunyát (fekete gyökér) s a rossz felkapja. - Minden ember bolond ember, a ki jobban tánczol, mint a hogy tud. - A kölcsönnek kopasz az egyik fele. - Rossz kutya, ki a vaszkát megugatja. - A ki minden galyhoz hozzá rug, csizmája sarka nélkül marad. - Légy a vásárban cigány, a fizetésben becsületes. - Jobb az ember az Istennél. (Már t. i. a menyországban, mikor Istennél van.) - Uti cifra, házi rossz. - Bejáró tyukot ne félts az éhhaláltól. - Más a tejfel, más a zsendicze. - Hja, paraszt, az más! - Agár fut a nyul előtt. - Nem csip a döglött méh, de mézet sem ad. - Jobb bolondul csinálni valamit, mint gonoszul. - Kinek teli az erszénye, jól végződik a törvénye. - Serény az ördög a maga dolgában. - Hamar esik a seb, későre gyógyul. - Még az ökre is borjadzik. - Isten olyan, mint a paraszt: marhába veri a pénzt. (Szamár embernek nagy szerencséje.) - Két gyertyát tarts: egyet az Istennek, egyet az ördögnek, mert kitudja, melyiknek kerülsz a kezébe?

Sok olyan közmondásunk van, mely valamely névvel van kapcsolatban s többnyire csak úgy érthetők, ha ismerjük a történetét. Ilyenek: Belenyert, mint Bertók a csikba (közismeretes). - Ne tudj meg mindent, mint a Veres Bori kecskéje (minden kapun benézett ez a kecske s az asszony rá kiáltott: czeccz, ide, ne tudj meg mindent). - Helytelenkedik, mint a Nagy Áron lova. - Tűzbe jött, mint a Kapeza Marcsi lova. - Beállított, mint Pap Andi a malomba (köszönés nélkül). - Másról beszél Bodóné, ha a bor árát kéri. - Szemébe mondja, mint Csákány Pál a macskának stb. stb. Ezek helyi közmondások, de némelyik népszerűvé válik a benne rejlő általános igazságnál fogva s országszerte ismertté lesz, mint lett a Bodónéről szóló közmondás is.

A közmondásokkal rokonok azok a törülmetszett, eredeti szólás-mondások, melyek közt egyiknek-másiknak mélyebb jelentősége van, mint a hogy a szavak mutatják. Ilyenek: Megfacsarták a fülét = rávették, hogy elhallgasson valamit. - Leütötte a csillagát = megölte. - Perel az ördöggel (haldokló gazemberről mondják). - Zergetik a vaskalánt. (Téli estéken a leányok összegyűlnek a fonóba; ott vannak a legények is. A legényeket távozáskor kikiséri a házi leány egész a kapuig s ha a kelleténél tovább időz künn - talán éppen a kedvesével - a benmaradt leányok a vaskalánnal veregetik a tüzhelyet, mi annyit tesz, hogy: elég volt már... Ha aztán valaki a kelleténél tovább felejtkezik valahol, - főképp, ha az gyermek - gyöngéd figyelmeztetésül enyit mondanak: zergetik a vaskalánt.) - Jól főtt a lencse - jó kedve van. -

Még nem jött fel a vacsora-csillaga = nem vacsorált. - Olyan, mint a bodosi lakodalom. (Elég volt mit enni, inni s nem is maradt semmi.) - Megette a vak tyukot = elbolondították. - Nem vagyok kopasz = megjött az eszem. - Nem fele kár, a mit megeszik (hanem - egész). - Atila ágából nőtt ki = előkelő ivadék. - Viztorkába épített = uzsorástól kölcsönzött. - Homályos a szeme = nem gondolkodik. - Megvékonyult a lelke = elgyengült. - Hold fogytán született = szegény. - Nőnek neki a hegyek = vénül. - Jó helyről köszöntötték rá a poharat = jó dolga van. - A nyakába evett = megcsömörlött. - Kifogyott magából = meghalt. - Jobb vállára szállott a kakas = megházasodott. - Jobb *itthon*, mint *otthon*. (A férjhez ment lány mondta az urának, mikor szülei látogatásáról visszatért.) - Jó a turó tormával. (Turó = a disznó orra.) - Jól föladta a levet = érthetően beszélt. - Farkast etet = telhetetlen vendéget. - Farkas fogra kelt = örökre elveszett. - Elsült a feje = megtudták, hogy mit forral stb. stb.

Ezerével közölhetnék e fajta képes mondásokat a magyar nép nyelvének gazdag kincsesházából, de tovább kell mennem, hogy bár nagy vonásokban megismerkedjünk a *magyar nép viseletével* is. A ruhájával. »Nem a ruha teszi az embert«, tartja a közmondás, de ha nem is teszi az egész embert, a ruha is világot vet egy nép lelkére. A népek ruházkodásában elsörendű tényező az éghajlat meg a foglalkozás, de a ruhának szabásában, színében, díszítéseiben a lelke szólal meg. A magyar nép keletről hozta a derékon alól érő bő redős ruhát s az ország nagy részében meg is tartotta ezt. Megtartotta nemcsak azért, mert ragaszkodott az ősihez, de mintegy kényszerítette is éghajlat és foglalkozás, hogy szellős ruhát viseljen.

Ez felelt meg leginkább a földmivelőnek is, a pásztor embernek is, kik életök javát isten szabad ege alatt töltik s ez felelt meg leginkább egyes vidékek, különösen az Alföld rekkenő meleg nyarának.

»Fehér, bő-redőjű, rövid: e három szóban foglalható össze a magyar népi- vagy paraszt-viselet«, írja Baksay Sándor. A színekben tehát a fehérre hajlik, a derékon alul bőredős a ruha és rövid, hogy a lábak szabad mozgását ne akadályozza s na meg a lábat el ne takarja. Ép láb ép testre vall, minek azt takargatni?

Irván a magyar népi viseletről, a különböző vidékek eltéréseiről, előre kell bocsátanunk, hogy félig-meddig már a multról beszélünk, s ha nagyjában meg is tartotta népünk az igazi magyar népviseletet, a civilizáció, az életmód változása nagy pusztítást vitt végbe népünk viseletében, annak magyar jellegében, s ma már országszerte kezd a nép viseletében »elvárosiasodni«. S a mi szomorú jelenség, a legtöbb vidéken a népi viselet inkább csak köznapi viseletté vált, ünnepnapokon városias, elegy-belegy ruhákat vesznek magukra, különösen a fejrénépek.

Ma már ritkábban, de még nem oly rég, a ruházat jó része a háztól került ki. Az ingnek valót az asszonyok fonták, szőtték kenderből, lenből s a nagyobb téli ruhák kivételével, minő a bunda meg a suba, a háztól kerültek ki többnyire a kisebb ruhadarabok. Ám a nagyobb ruhák is falun készültek, a posztót a házi iparkodás teremtette, a bundának, a subának való a háztól került ki, a bőr is többé-kevésbé s szabás és varrás munkáját a falusi mesteremberek végezték.

A magyar népviselet jellemzőbb fő darabjait a következőkben állítja össze Baksay Sándor az Osztrák-magyar monarchia első kötetében:

A nőknél: *ingváll*, mely fehér gyolcsból vagy patyolatból készül s mely néhol haloványsárgára van mártva, vagy gyengén kikékítve, néhol meg karmazsin piros vagy világos kék. A nyaknál sűrű egyenletes redőkbe, szalag közé van szedve s ezek a redők a mellen és derékon arányosan tágulva folynak alá. A nyakon 10-12 sor kaláris, aczélgöngy vagy ezürtlánczocska a fiataloknál. Az ingujj bő, néhol egy csik himzéssel, rendesen csipkével végződik, melyet

könyökön felül vagy csuklónál szalaggal bokorkötésre kötnek meg. Az ingvállra jó a mélyen kivágott, testhez álló *mellényke* (pruszlik), melyet gyöngy vagy arany-ezüst csipke, másutt meg szalagdiszítés borít; a nyakra könnyű kis selyemkendő, melyet a mellen átvéve, bokros kötéssel erősítnek a pruszlikhoz. Az ingvállat szoknya-öv szorítja derékhoz a csipő felett, honnét bőredőkben foly le a rövidke szoknya (*viganó*, *rokolya*), melynek anyaga a vidékek izlése s vagyonsága szerint egyszínű meggy-, égszín, tengerzöld selyem, atlasz, bársony vagy élénk virágú karton- és szörkelme. A ránczok mesteri kézzel vannak összerakva, hogy a virágok egymásra essenek. A *kötény* elmaradhatatlan kiegészítő része a női viseletnek. Színe a szoknya színéhez alkalmazkodik. A Hajduságban »ezer ránczos«; Makó vidékén bőredős, fekete; különböző színű vagy virágos kötény ritkaság; *a fehér tisztességtelen*; ellenben Mátyus-földén a viselő tisztához elengedhetetlen a csipkésszegélyű, bő fehér kötő. Vasban, Baranyában a fehér *viganó*hoz egyszínű, tarkához fekete és kék selyem járul. *A piros csizma* az igazi magyar csizma, de mind ritkábbá lesz s helyét drága bőr-, atlasz- és bársonyfűzős, huzós, czipfrán kivarrógépezett topánkák foglalják el, néhol aranynyal-ezüsttel himzett papucskok. Természetesen, ma már a *keztü* sem szokatlan többé. Egyszerűbb vén asszonyok, templomba menet, még a karjukra vetik a nagy kendőt s ezzel takarják el a kezöket, de a fiatal asszonyok és leányok keztüsen mennek a templomba meg a - városba. Fülön-függő és gyűrűviselet még ritkább, de már ez is kezd hódítani lassanként.

A *fejkötő* a vidékek szerint sokféle. Ime: tornyos csipke fejkötő, régi magyar bodros; aranycsipkés konty; féltényérnyi szalagcsokor csekély gyöngydiszítéssel; kup alaku fekete konty; recze-fátyol-, szőlőlevél-konty; dióhéj-konty; perecz-konty, mely a széleibe fűzött szalag segélyével a hátul csomóba tekert haját visszatartja. Nagy-Sarló környékén vörös szövettel, arany csipkével bevont magas süvegszerű *fejdisz*, mi az asszonyoknak harcias tekintetet ad; a Jászságban a *pánt*; arany-ezüst csipke, melyet a fiatal nő csak első gyermeke születéséig visel. (A székelyföld némely falujában széles karimájú posztó-kalap, csaknem olyan, mint a férfiaké, állítólag annak emlékére, hogy az illető faluk asszonyai részt vettek a falu védelmében, együtt harcoltak a férfiakkal. Egyébként a székelynők régi viselete, mely itt-ott ma is megmaradt, nagyjában megegyezik a »magyar« nők viseletével.)

A téli felső ruhákban nagy a változatosság. A nagy alföldi városokban prémes felöltökké változott a régi vidra-, róka-, nyusztprémes palást. Tiszántul sötétbarna, kis, kerek bunda. A felső Tiszánál fehér guba járja. Másutt ismét nagy, nehéz beszövött, vagy selyem és kázmir kendőket öltenek elől keresztbe véve s hátul, derékon megkötve. A piros szattyánvirágokkal diszített báránybőrködmén, mely hajdan általános volt, ma már egyes vidékekre s maholnap egyes falvakra és takarékosabb családokra szorul. Helylyel-közzel testhezálló, katonaszabású, aczélgombos kék posztódolmányka dívik, szép egyszerűségben, míg a Jászságban sokat érő, prémezett, kék mente borul a kerek vállakra, aczél vagy ezüst csiga-gombokkal, arany-ezüst sujtassál és mentekötővel; egészen hasonló ahhoz, a melyet a Nádor-huszárok (jász-kun fiúk) viseltek. Miként a női, a *férfiviseletnek* is fő jellemző vonása: *fehér, bőredős, rövid*. Ennek is egyik legjellemzőbb darabja az ing. Diszítésében, redőiben azonos a női ingvállal; rendszerint fehér golycs vagy patyolat, néha gyengén kékítve; galléron, mellen, kézelőn fehér, néha színes himzéssel. Ujja vagy kézelős, vagy lobogós. A *kézelőt* a csuklónál gombbal vagy szalaggal foglalják össze s ennek változatai nem igen vannak, legfőlebb, hogy a kézelőre fodrozott csipkét vagy különféle himzéseket varrnak. Ez utóbbiak között érdekes a palóczok *családi himzése*, az úgynevezett *kigyó*, melyet a kézelőre szoktak himezni. Minden egyes családnak megvan a maga mintája, melyet nem változtat soha, melylyel a magát az összetévesztés ellen óvja, s melyet egymás között éppen úgy ismernek, mint a nagy családok egymás czimerét. A *lobogós* ujj, mely türe szedett, apró, sűrű ránczczal van a vállon jóval alul érő vállfolthoz varrva, háromféle: az *egyszerű bornyuszájás*, mely középbőségű, végén egyszerűen beszegve,

csuklóig ér s éltesebbek és tisztesebbek is viselik; a *rövidujju*, mely teljes bőségű és egész kerek, azaz asztalra leterítve kört képez s még akkor sem simán fekszi meg az asztalt. Ezt pásztorok viselik. Végre a *hosszuujju*, melynek ujjai az előbbihez hasonló bőségben, de térdig s térden alól érő hosszúságban nyulnak le. Bő redői között néha kényelmesen rejtőzik a minden eshetőségekre készen tartott fütykös vagy kurta csákány, mely csak akkor villan ki, midőn a lobogós ingujj egy kézemelintésre a vállig szalad fel. Ezek a disz-ingek. A munkában használt ingek egyszerűbbek. Van olyan is, melynek gallérja nincs s melynek a dereka nem, vagy alig ér le a csipőig. (Ilyet viselnek a székelyföldnek is egyes vidékein, de nemcsak mives, hanem ünnepnapon is.) Az ingre testhezálló, rövid, ujjatlan mellény borul, melynek szabása biztosan mutatja azt is, melyik faluból való a viselője, a szerint, a mint elől egy, két vagy négy sor apró érczgombbal, vagy olykor a nyaka körül is gombsorral van diszítve. Ezenkívül disze a mellénynek elején a keskeny, csipkézett, különböző színű posztószegély és kacsaringós zsinórzat, a hátán meg tulipán és más virágok. A mellényt panyókán vetett, prémes, zsinóros dolmány fedi, rendesen fekete vagy sötétkék posztóból s a hány zseb a dolmányon és mellényen, annyi színes vagy szépen kivarrt fehér kendő kihagyott sarkai. (Ennek körülbelül megfelel a székelyföldön a kurta zeke, melynek ott koczogány a neve.) A kihajlott inggallért könnyű fátyol vagy selyemkendő tartja össze. Viselnek s kivált régebben viseltek itt-ott nyolcz-tíz rőf hosszú nyakravalókat is, melyek használat folytán fekete köteleknek látszottak. De volt egészen nyakravalótlan férfiviselet is, főként a jászoknál, melyet a kun példabeszéd meg is örökített (ezt tegye meg a jász ember nyakravaló nélkül!). Az ing alsó részét körül-ránczos gyolcsgatya övezi derékhoz, innét bőredőkben aláfolyya térdig vagy kevésbé térden alul, csipkében, rojtokban vagy egyszerű szegélyben végződve. A derékon néha keskeny fényesbőr, vagy színes selyemkendő, vagy karikás ostor tekerőzik öv gyanánt. Ebbe az övbe, vagy az ezerránczu korczba van tűzve a selyem virágokkal kivarrt nagy, kerek-tányéru dohányszakó.

Mig a nőket gyakran lehet látni mezitláb, a férfiakat annál ritkábban. Inkább csak nyáron vagy munka közben. Régebben viselték a bocskort is, melyet szíjjuval ügyesen a lábszárra tekertek. A bocskort kiszorította a kordován csizma, melynek diszt a hegyes orr, a csikorgósság és a patkó emelte. Most már a patkós csizma is kezd kimenni a módiból. Helyette ránczostorkú, magassarkú, sarkantyus zergebőr rámas csizmát viselnek. A szárnak szivalakulag metszett karimáján behajtott vékony bőrszegély vagy nyalkábbaknál fekete zsinór fut körül, ennek elől összeérő végeit pedig a szegélylyel egyanyagu rózsa rejti el. A főt általában kerek nemez posztókalap fedi, ma már darutollal, strucztollal, vagy virágbokrétaival díszítve. A kopácsi széleskarimájú, valamint a somogyi sajttetejű vargánya-kalapok saját hazájukban is kimentek a divatból, ellenben a turi-süveg tartja magát. Télen fekete bárány és asztrakán kucsma járja. »Most szálljunk magasabbra« - írja Baksay - »s közeledjünk, de egész tisztelettel, a magyar demokrácia czimeréhez. A *suba* a magyar szücsmesterség remeke. Hat-tizenkét darab magyar (hosszufürtű) juh- vagy báránybőrből alkotott öltözetdarab. Mig egyéb öltözetdarabok színe, hosszúsága, bősége a viselő korához képest változik, addig a suba ebben is, mint minden egyéb tekintetben, az állandóság kifejezője, mert legényen úgy, mint öreg emberen egyformán hosszúnak, bőnek s fehérnek kell lennie, ha szép akar lenni. Csak úgy szép a suba, ha bokáig ér; ha kerek, azaz földre terítve kevés híján egész kört képez (a népdal is azt mondja: kerek az én subám alja, de drága) és ha fehér kívül is, belül is. Kívül fehér, csak válla, dereka, eleje van selyemvirágokkal kivarrva és színes bőrbrázolatokkal ékítve. Ujja nincs. Gallérja egyenesen álló, tenyérynai fekete prém, valamint vállgallérja is, a mit külön néven subagallérnak neveznek, s a melyre egy egész báránybőr, farkastól és körmöstől, minden szabdalás nélkül felmegy, tartozik fekete lenni. De ez is aztán az összes engedmény, a mit a suba a fekete színnek tesz, mert egyebütt meg nem tűri magában. Sok helyen még cselédnek sem fogadják meg az olyan embert, a kinek a subájában *macska* (fekete fürtök) van,

mert az ilyen embernek *sok tarka macskája* van, azaz hamis, furfangos, nem megbízható. Egy szép suba nagyon munkás darab, ára 25-40 forint, sőt vannak 100-150 forintos subák is. Egy egész kis vagyon; de az ilyen két-három hónapig dolgozik a szücs. Tetszetős redőkben folyik le a vállról s viselve vagy éppen kiterítve a hermélín-palástokra emlékeztet Állandó, hű társa a magyar embernek s rangban, becsületben mindjárt a háza után következik. Télen meleget tart, nyáron (kifordítva) hűvöset, melege mérsékelhető, mint egy jó kályháé. Hétköznap viselő, vasárnap ünneplő; öregnek tisztesség, legénynek kényesség; úton ülés, otthon ágy; éjjel párna és paplan, nappal kanapé; a mezőn még asztal is, mikor a juhász kiterített subájáról falatozza a hideg pörköltthust és szélhárító, mikor főzés közben, botra támasztva, felfogja a szelet. Nem, mint a többi ruhadarabok, csak a test egyes részeit, hanem, a fő kivételével, az egész testet fedi. Még a paripának is jut belőle bőven, mikor lovaglásokban az állat egész hátulsó részét betakarja. Mikor nyakába veszi az ember, mintha azt mondaná: az én subám az én váram. Igen, vára, mely békét jelent, ha nyitva az eleje, jókedvet, barátságot, szeretkezést, nagylelkűséget, feláldozást, egész az inge odaadásáig - mindent jelent egy nyitott elejű suba. De mikor össze van fogva erősen, vásári alkuban, városi tanácsban, képviselőválasztáskor, ez azt jelenti: dejszen, engem ki nem forgatsz a subámból! Mert az összefogott suba annyi, mint meggyőződés; az ő subája a vár, melynek zárt kapuja meg nem nyílik sem szép szóra, sem ostromra. Minden változhatik a világon és Magyarországon, de a suba nem. A legjellemzetesebb öltözetdarabokat átalakíthatja az ipar, számkivetheti az izlés, széttépheti a szegénység, lehuzhatja az ellenség, a subán egyiknek sincs semmi hatalma. A suba megmarad, míg magyar ember lesz«.

A subának ez a pompás »jellemrajza« egyuttal jellemrajza a népnek is. Meghazudtolja a közmondást is némikép, mert im látjuk, hogy ha nem is teszi a ruha az embert, - a mi különben a ruha minőségére vonatkozik - a ruha magyarázója a nép belső világának. Megvan a kettő közt a belső kapcsolat. A suba - mondja még róla Baksay - mikor már elveszítette *suba* disznevét, *gunya* számba kezd járni, majd ebből is kikopván, *vaczok* lesz belőle. Rajta háltnak, vele takaróznak a család tagjai. Néhol *bunda* a neve, de az elsőség a subát illeti, ez a népszerűbb, bár a bundáról is van nóta, mely nagy elismeréssel szól a bundáról, mondván:

Kifordítom, befordítom,
Mégis bunda a bunda,
Hej, bunda a bunda,
Juhászbunda a bunda,
Mégis bunda a bunda!

És folytattja tovább a bunda dicséretét. Ha leteríti, akkor is bunda - a bunda; ha megázik, akkor is bunda - a bunda; sőt ha rongyos, még akkor is csak bunda - a bunda!

A felső ruhák közt külön megemlítést érdemel még a *szűr*, melynek anyaga durva juhgyapjuból szőtt u. n. szűrposztó. A szűr fajtái: a derékig érő szürdölmány, csuklyás szűr; szürgallér; szürköpenyeg; kanász szűr; az öreg szűr, térdén alul érő zsákszabással, semmi díszítéssel, éltesebb embereknek; fekete szűr, alig térdig érő, derékhoz hajló szabással, mely díszkeze is. Mivelhogy a subát nem lehet uri szobába bevinni, a zekeszűr ilyenkor a suba helyettesítője. A szűrnek megfelelő felső ruha a székelynél a térdén alul érő gyapjuposztóból készült zeke, melynek semmi disze nincs. Kezd is kimenni a divatból.

Ismétlem, a mit előre bocsátottam, hogy az eredeti magyar népi viselet mind ritkább és ritkább lesz s lassanként átváltozik urias viseletté, különösen a nőknél. A városi divatot utánzó, de időtlenül szabott, a szép formákat elrejtő vagy megrontó dib-dáb öltözet váltotta fel legtöbb helyen a nemes egyszerűségében oly szép magyar viseletet. Bizony kíváncsú volna, hogy a

népet az ő vezetői felvilágosítsák s a mennyire lehet, visszatérítsék a magyar viselethez, hadd látnók azt bár ünnepnapokon. Szebb ünneplő ruhája lehetne-e a népnek az ő ősi viseleténél, mely szabásában, diszeiben, színében, egész valóságában hű kifejezője a magyar léleknek, a magyar ember jellemének?

Hiszem, hogy még elkövetkezik ez az idő. Nehéz ugyan felvenni a harcot a *czivilizációval*, melynek nyomán, fájdalom, nemcsak áldás fakad, de ha felvesszük és komolyan vesszük fel, megmenthetjük még a magyar viseletnek bár a jellemzőbb vonásait, a nélkül, hogy a sokat emlegetett civilizációnak ezzel útjába állanánk. Most még egy kissé szokatlan a szemünknek, ha a »paraszt« kezében esernyőt, vagy jó magyarul *esőtartót* látunk, de nem ütközünk meg rajta. Helyes, hadd hordjon esernyőt, védje a ruháját, egészségét eső ellen, a nap rekkenő melegsége ellen, de mért ne védhetne az esőtartó - magyar ruhát? Ha a székely a fehér *harisnyát*, a durva gyapjuposztóból készült nadrágját, melyen rendszerint vitézkötés sincs, fölcseréli szürke vagy fekete posztó harisnyával, ámbár ebben némi hajlandóságot látunk már az urias viseletre, mert csakhamar jó erre a bolti posztónadrág, - kezdetben még magyar szabásu, majd egyszerre bugyogóvá fajul - hát ezen sem ütközünk meg, mert munkás embernek praktikusabb a szürke, a fekete, mint a fehér harisnya, mely hamar piszkolódik. Ám ugy volna az rendjén, hogy ünnepnapokon legyen meg a szemnek, léleknek jobban tetsző, a lelki tisztaságot, egyszerű erkölcsöket jelképező fehér harisnya.

»*Fehér, böredőjű, rövid*«: e három szóban foglalta össze röviden és találóan Baksay a magyar nép viseletét. De hát ez csak volt. Miért, hogy csak volt? S mért ne lehetne megint »ugy, mint régen volt?«

A véradó.

Hadi szolgálat régen és most. - Toborzás. - Katona-fogdosás. -
Az »obsitos.« - A kaszárnnyában. - A katonaélet költészete.

Ugy tetszik nekem, messze földről, a havasok aljáról, szomorú nóták szállanak felém s nem hagynak békében, míg lelkem vissza nem száll velök oda, honnét szárnyra keltek. Egész nap kesergő meg szilaj nóták csengnek a fülemben, rég, húsz esztendő előtt hallott nóták, a mikor még süldő diák voltam; a mikor a falumbeli, sor alá került legényekkel együtt daloltam...

A falu népe kint az utcán. Asszonyok, leányok kötényükbe bújva sírdogálnak, csak a katona viselt emberek, különösen az öregek, kik még negyvennyolcz előtt szolgálták a »császárt«, nézik megindulás nélkül a sorozásra induló legénységet.

- Mi az a három esztendő! Az nem is idő. Én huszonöt esztendeig szolgáltam a császárt, mondja egy öreg székel.

- Hát én? S hát az apám? Háromszor volt ki a francziára. Hej, akkor nem volt gőzös! Ki gyalog, ki lóháton ment Franciaországba.

- De már az igaz, könnyű most a katona dolga, - tódítja egy három esztendőt szolgált obsitos. Igazat beszélnek az öregek. Most a gőzös egy nap alatt a *világ végire* viszi a katonát, egy nap vagy lelövik vagy nem, harmadik nap meg visszarepíti a gőzösnek hat kereke!

De hát hiába: három, esztendő vagy harmincz esztendő, elég az, hogy itt kell hagyni a falut. *A hazát*. A szülőket, a testvéreket. Alsó, felső szomszédokat. Na meg azt a leányt, kiről azt mondja a nóta:

Be van az én rózsám képe
Hű szívembe rajzolva,
Érted vagyok, gyenge rózsám,
Katonának kiírva...

Szegény legények! Nagy kedvök volna egy kicsit elpityeredni, de ott állanak a szekér körül az öregek, összeszedik magukat s szilaj kurjantásokba tör ki szívöknek nagy keserősége. Pedig még nem is katonák. Csak lesznek, ha megüti a mértéket. S ha már az Ur Isten meg a »császár« úgy rendelte, hogy a legény husz éves korában mérték alá kerüljön, üsse is meg, mert nincs annál nagyobb szégyen, mintha a tiszturak rá kiáltják: *untáglik!*

Álljunk meg e szónál: *untáglik*. És ennek a párjánál: *táglik*. Nemcsak azt jelenti ez a két szó, hogy a magyar legényt német szóval kommandírozzák, de jelenti az általános védkötelezettséget is. Jelenti, hogy a véradót meg kell fizetnie mindenkinek, legyen úrnak vagy »paraszt-nak« a fia, ha megüti a mértéket. Szóval: nem úgy van most, mint volt régen. A mohácsi vész után más lett a képe a hadseregnek s ez a kép is mit változott, míg eljutottunk a mai közös hadsereghez, meg a - honvédséghez! A mohácsi vést követő időkben még van magyar hadsereg s annak az osztrák hadsereggel való közössége inkább csak az uralkodó személyével járó szövetség volt, hazánk a maga hadseregének dolgaiban függetlenül intézkedett. A szorosabb kapcsolat a Rákóczy leveretését követő szatmári béke után létesült, a mikor a tek. karok és rendek az 1715-iki VIII. törvénycikkben a *jobbágyságnak* az állandó hadseregbe való sorozására a felhatalmazást megadták. A nemzeti haderőt a *nemesi fölkelés* képviselte volna, de mint azt már könyvem első kötetében megírtam, az 1809-iki kudarc után ez a fölkelés csak papíron maradt. Megvolt tehát a közös hadsereg, melybe kezdetben toborzás útján szedték a legénységet, majd ennek helyébe lépett az *összeírás*, bár szükség esetén meg-

megpróbálták a toborzást is, sőt - hogy a nóta szavával éljek - »kötéllal« is verbuválták a katonát, ha a toborzás nem sikerült.

A katonai szolgálat ideje, hogy meddig tart, hány esztendeig kell szolgálnia a császárt, biz ezt nem tudta sem az, kit megfogtak »kötéllal«, sem az, ki a szegény jobbágy legényeket összefogdosta. A régi nóta ezt mondja:

Szabadságom el van zárva
Ferencz császár ládájába.
Nincs olyan kulcs, mely találja,
Tiz esztendő majd kizárja.

Ki, ha - ki. Némelyik ott öregedett meg hadi szolgálatban. Az egykor szabad székelőkre is súlyos terhet rótt a hadi szolgálat. Rendes dolog volt, hogy az apát a fiu váltotta fel. Bizony nem csoda, ha az öreg emberek, kik hallomásból, némelyik másként is, ismerik »a régi jó világot«, fitymálják a három esztendő szolgálatot, bár elég nagy, elég súlyos teher az is.

Az alkotmányos éra bekövetkeztével, 1868-ban mondotta ki a törvény az általános hadkötelezettséget. A haderőnek három fő tagja van: a *hadsereg*, mely szó alatt a közös hadsereg értendő, a *tartalék*, mely az előbbivel szoros kapcsolatban van, és a *honvédség*, mely nem csupán a hadseregből a tartalékba s innét a honvédséghez áttett katonákból áll, de abba egyenesen is sorozzák a legénységet.

Az 1868-ban alkotott s 1889-ben módosított véderő törvény a véradót megköveteli az állam minden ép testű, egészséges s a »mértéket« megütő polgárától s a ki nem válik be, 3-100 forintig terjedő hadmentességi díjat fizet. Fizeti tehát a véradót minden férfi a husz éven felül. A szolgálati kötelezettség a 21-ik életévvel kezdődik, s a közös hadseregben, a sorhadban 3 évre, a tartalékban 7 évre, a póttartalékban 10 évre terjed; a honvédségben azok, a kiket oda közvetlenül soroztak be, 12 évet, a kik a közös hadsereg tartalékából lépnek át, 2 évet tartoznak szolgálni. Ezenkívül van még *népfölkelő-kötelezettség* is, mely a 19-ik évvel kezdődik s a 42 éves kor betöltésével szűnik meg.

A tényleges szolgálat ideje, békében, a közös hadseregnél három év, a honvédségnél 2 év. A póttartalékosok csak 8. heti kiképzésre és az időszakos fegyvergyakorlatokra vannak kötelezve. A népfölkelők béke idején semmiféle szolgálatot nem teljesítenek.

Kivételt tesznek a tényleges szolgálat idejére nézve az *egy éves önkéntesek*, a kik csak egy évet kötelesek szolgálni, ám egy újabb törvény értelmében, ha év végén le nem teszik a tartalék tisztí vizsgálatot, még egy évet tartoznak szolgálni. A honvédség felállításakor az ide sorozottak csak nyolcz hetet szolgáltak, ez idő alatt történt meg a kiképzés, ám ez a kiképzés hiányosnak bizonyult s a tényleges szolgálatot 8 hónapról két évre emelték. Kezdetben a honvédséggel meglehetősen mostohán bántak el. A legények gyöngébbjét sorozták honvédek, ruhájok, felszerelésük fogyatékos s látnunk kellett, hogy a magyar fiu nem kívánczik a honvédséghez, jóllehet magyar a vezényszó, rövidebb a szolgálati idő: a közös hadseregbeli magyar fiu kicsinylette, lenézte a honvédet, a véreből való vért. Ma már hála Istennek, másként van. A közöshadseregbeli egy hajszállal sem különb a honvédnél. Hátha még ágyujok is lesz! S az édes magyar szó csendül feléje mindenütt: a kaszárnnyában, a gyakorló téren s ha háborúba viszik, magyar szóval tüzelik, lelkesítik: előre!

»Nem a világ ez a három esztendő«, mondja a nóta, még kevésbé a két esztendő, de elég ez is a magyar fiúnak, hogy távol legyen a *hazájától*. A hazájától! A népnek a *haza* fogalma: a falu. Az a kis ház, az a kevés föld, melyet magáénak mondhat. S vigyék bár csak a harmadik vármegyébe katonának, távol esett az ő hazájától. Pedig most csak ritkán viszik messzebb s csak rövid időre, így Boszniába, Galicziába, na meg Bécsbe. A legénység zöme magyar földön

szolgálja le a három esztendőt, nem is beszélve a honvédekről, mert a honvédséget, háború esetén is, csak az országgyűlés beleegyezésével lehet az ország határán túl vinni. A régi világ katonája országokat járt be, itt is lógerozott, ott is s mikor haza került, nem fogyott ki az idegen országban látottak-hallottak elmesélésével. A mai katona mit lát? - mondják az öregek. Beleültetik a gőzösbe s ha több országon keresztül viszik is, jóformán semmit sem lát, semmit sem tapasztal. A régi világ katonája megismerkedett a talián néppel, a francziával, a burkussal, a lengyellel. Itt is ragadt, ott is ragadt rá valami. Haza kerülén, valóságos káptalan volt a feje. A mai világ obsitos katonája nem az, a ki volt a régi világé. Az *obsitos* tipikus alakká lett. A hazudozásban, a nagyotmondásban valósággal remekelnek. S mert a »messziről jönnek könnyű hazudni«, hazudtak is rettentő sokat. Garay János híres versének az *obsitosa* élő alak volt, az ő hazudozásaihoz nem kellett sokat tódítani a költőnek. Az obsitos túljárt az óperencián, francia fejekkel körülrakta a sátrát s a világ végén lelógatta a lábát. »De ez még mind csak semmi« - mondja tovább az obsitos, persze bor mellett, közbe-közbe koczingatván. Elmeséli, hogyan fogta el a nagy Napóleont.

Hm, mond az obsitos hős, - a nagy Napoleon!
Nagy ő a francziák közt - és vállán egyet von -
De engem úgy segéljen, nem a magyar között,
S hát még - veté utánna - magyar huszár előtt!

Az ám, a magyar huszár! A világ legdicsebb katonája. S a legnagyobb, a mit hazudik az obsitos s addig hazudja ezt, míg maga is elhiszi, hogy ő huszár volt. Napóleonnak kétszázezer vitéze van, ők mindössze kétszázan valának, de »mind nyalka szép huszárok, mind tűz és annyi láng«. Persze a kétszáz huszár megszalasztja a kétszázezer francziát s Háy János elfogja a nagy Napóleont, viszi a kapitánya elé, de szembe jön velök egy hat lovas hintó, s ki ült abban? Mária Lujza, Napoleon felesége. Ennek a könyörgésére szabadon eresztette Napóleont, ki két arany órát adott. Hol az óra? Az egyiket a kapitányának adta, a másikat - elkérte a hadnagya.

De mi földet, mi országot járt be Háy János! Elmeséli, hogy *Franciaországban*, a tenger partján, *Pádova* mellett akkora rákot látott, hogy ollójával fölvelt egy lovas kozákot. Mikor meg bejárta *Tirol országot*, a *Stájer* hegyekben oly magasra hágott, hogy csak hason mászhatott, mert különben a nap megperzseli a haját. Mántovában, jó kedvében, hét fejű sárkánnyal vívott meg. Hát mikor Bécsnek városában meglátogatta Ferencz császárt!

Sok barátom él ott, nem egy generális,
Sőt valót beszélve, maga a király is.

Ő mentette meg a királyt, Pádovától nem messze, a halál torkából. A kétfejű sasról ismert a király palotájára. Ez a kétfejű sas mindennap egy tulkot költött el ebédül. Hármaz ajtón nyit be. Vas, ezüst meg arany volt a három ajtó. Bezzeg a király nyomban ráismer, fogadja nagy szívességgel. Első gondja, hogy az obsitos fakóját az ő parádés lovával egy jászol elé kössék, az arany jászol elé. Aztán őt kérdi meg: hát te már ettél-e? Asztalhoz ülnek. Volt még vacsoráról egy darabka sült, fehér czipót tett melléje a király, egyben bekiáltott a szomszéd szobába: »Van-e még, hej anyjuk, a slivoviczába.« Épp akkor itta meg az utolsó kortyot egy lakáj. Sebaj, átküldnek egy gárdistát a zsidóhoz. A mint javában isznak, eddegélnek s beszélnek a régi harcokról, nagy sikoltozást hallanak. A királyurfik összeverekedtek az ő czifra tarsolyáért.

Gyermekek! - kiálta rájuk édes apjuk -
Hát ki van a háznál, hogy ti hajba kaptok?
Hát az angyalát is, vitéz Hary bácsit
Egy sem látja? Mindjárt parolát és pacsit!

Dictum, factum, a király urfik rendre jöttek, s vas markába pompás parolát ütöttek, ő meg benyult czipora tarsolyába s egy-egy krajczárkát vett a markába. De a király nem engedi meg, hogy pénzt adjon nekik. Pénz nem való a gyermeknek. S ekkor már érezte is, hogy az ő marka tele van pénzzel, még pedig ezüst tallérral. Mi kár, hogy elfogyott, mint ezernyi sok más!

Ime, ez az obsitos, a magyar nép élet tipikus alakja, kiről száz meg száz anekdota van s ki a népmeséknek is egyik kedvelt hőse. Sok bordában szőtt, vén hunczfutok ők mindannyian, kiknek furfangos dolgait mohón nyelik azok, kik alig jártak túl a falú határán. Vén, tapasztalt rókák s mert százszor szembenéztek a halállal, nem félnek ők senkitől, még az ördögtől sem. Furfangos eszköz csuffá teszi még szent Pétert is.

Im, itt jön a mese obsitosa. Ugy elöregedett, hogy már alig bírja a szolgálatot. Szabadságot kér a királytól meg egy kevés utiköltséget. Három krajczár utavalót ad neki a király. Aztán találkozik a koldusruhába öltözött Krisztussal és szent Péterrel. Nekik adja ezt a három krajczárt is. Ezt a jószívűséget meg akarja jutalmazni Krisztus. Mondjon három kívánságot, teljesíteni fogja. Mi az első kívánságod? - kérdi Krisztus.

Ugyan mi lehetne egy obsitos első kívánsága, ha nem egy pipa! De olyan pipa ám, melyből sohasem fogy ki a jó verpeléti dohány. A második kívánsága egy olyan tuczat kártya, hogy mindig ő nyerjen; a harmadik egy olyan zsák, melynek csak azt kell mondani: szorítsd, zsákom! s befogja, ha kell, az egész világot.

Mind a három kívánságát teljesítette Krisztus. Tovább megy az obsitos s egy királynak a városába ér. Ott az a hír, hogy az őrszobából minden éjjel eltűnik a királynak egy katonája. Egyszeribe jelentkezik a királynál, hogy ő majd segít ezen a bajon. A király nagy ajándékot ígér neki, de az obsitos visszautasítja: - Nem kell nekem semmi ajándék, felséges királyom, csak adjon ma éjjelre 12 hordó bort, 12 hordó pálinkát s 12 szál gyertyát. Hogyne adott volna! És most beül az obsitos az őrszobába. Csapra üti a hordókat, meggyújtja a tizenkét szál gyertyát, aztán eléveszi a kártyát, játszani kezd, s mintha más is ülne az asztalnál, mondogatja: Tromfot, János! Egyél, igyál, János.

A mint így mulatja magát, megszólal valaki a padlásról: huzódj félrebb János, mert rád esem.

- Dehogyan huzódom, jobb ha ide ülsz mellém s kártyázol velem.

Abban a pillanatban leesik két láb. Az obsitos meg sem rezzen erre, nyugodtan felszól a padlásra: - Két lábbal nem tudok kártyázni.

Erre leesik egy derék, egyenesen a lábra.

- Fejetlen emberrel nem tudok játszani, mondja most az obsitos.

Leesett a fej is. Ott állt előtte az ördög.

Ez sem hozta ki nyugalmából, közömbösen veti oda az ördögnek: Ül le, komám, igyál s kártyázz velem.

Abban a pillanatban megnyílt a padlás s csakugy potyogtak le az ördögök. Szerinte akarják szaggatni az obsitost, de ő csak szólt a zsáknak: Szorítsd, zsákom, s a mennyi ördög volt, mind belefogta a zsákba, aztán a zsák száját bekötötte, ő maga lefeküdt a pricsre s aludott mint a bunda. Másnap 24 kovácsot kér a királytól, azokkal veretni kezdi a zsákba fogott

ördögöket s addig nem könyörül, míg írást nem adnak a királynak, hogy többet az őrszobának a tájéka felé sem jönnék. Hiába akarja a király megajándékozni, nem fogadja el. Minek neki a pénz, mikor olyan pipája van, hogy abból sohasem fogy ki a dohány? S pénze is lesz elég, csak kártyázzék. Jó dolga van az obsitosnak, nem csoda, hogy, bár nagyon leöregedett, nem akar meghalni. Krisztus angyalt küld hozzá, hogy vigye fel a menyországba s a vén hunczfut az angyalt a zsákba bujtatja. Egyszer aztán mégis megkívánja a halált. Bekopogtat a menyország kapuján. De szent Péter nem ereszi be. Haragszik rá, hogy csuffá tette az angyalt. - Menj a pokolba! Elindul a pokolba, de az ördögök észrevették, a mint közeledett, s rémülten kiabáltak: Jön az obsitos! jön az obsitos! A hányan voltak, mind neki döltek a pokol kapujának s nem eresztették be. Visszamegy a menyország kapujához. Szent Péter kinyitja a kaput, de nem azért, hogy beeressze. El akarja kergetni. De már erre elkeseredik az obsitos. - No, mondja, ha sehol sem találok nyugodalmat, szorítsd, zsákom, Pétert is! Be is fogja a zsák Pétert, de már ezt a vakmerő cselekedetet nem hagyja büntetlenül a Krisztus. Kiereszti Pétert a zsákból s az obsitost bujtatja be. »Még most is ott fekszik a menyország kapuja előtt, ha azóta be nem eresztették«.

Hát a ravasz, furfangos, magát mindig feltaláló cigányt ki teszi bolonddá, ha nem az obsitos? A cigány felmászik a fára, leül egy ágra s vágni kezdi maga alatt. - Hé, dádé, mindjárt leesel, szól fel hozzá az arra vetődött obsitos. - Dehogy esem! - Bizony leesel. - Ne féljen, vitéz ur, van a cigánynak esze.

Alig mondja ki, leszakad az ág, a cigány leesik. A cigány szemében most már az obsitos a világ legbölcsebb embere. Lám, megjövendőlte, hogy leesik s le is esett. Kéri az obsitost, jövendölje meg már azt is, hogy ő meddig él. Ugy tesz az obsitos, mintha erősen gondolkodnék, aztán mondja nagy komolyan: addig élsz, dádé, míg a lovad hármát nem botlik. A cigány elindul a gebéjével s alig halad, egy hajításnyira, megbotlik a lova. - Jáj, jáj, még csak két botlás az életem!- Megbotlik a ló csakhamar másodszor is, meg harmadszor is s mert szentül hitt az obsitos jövendölésében, földhöz vágta magát. Ugy feküdt az uton, mint egy igazi halott, mignem jön egy halottas menet s a bíró jót huz a cigány talpára. Rögtön talpra ugrott s szembe szállott a bíróval, dicsekedve mondta: Tekintetes bíró uram, úgy tudja meg, hogy én halott vagyok!

Van egy rövid mesénk, melyben az ördög szabadítja meg a katonát a keserves katonaélettől. A régi katonaéletből való e mese, mikor »minden kicsiségért lekapták a husz körméről, hol huszonötöt, hol ötvenet raktak rá, hogy csak úgy füstölt a nadrágja«. A mi mesebeli katonánk százszor is megpróbálja a szökést, de mindig nyakon csipik s »számolatlan« verték rá az ötven botot. Egyszer aztán az ördög elébe toppan, fejébe nyom egy veres sipkát s mondja neki, csak menjen bátran haza, a sipka láthatlanná teszi. Üljön otthon egy esztendeig, az alatt ő szolgál helyette. Hej volt öröm otthon, mikor meglátták! De volt nagy bánat is: mi lesz most vele, a szökött katonával. Esztendő mulva visszament a legény becsületesen. - Derék ember vagy, mondotta az ördög, *látszik, hogy magyar vagy: megtartottad a szavadat*. Hát csak állj ide, de ne félj többet a bottól, ha százat mérnek is reád, mert én úgy megcsináltam, hogy nem neked fáj majd az ütés, hanem a kapitányodnak.

Ugy is történt. A kapitánynak már egy csontja sem volt ép, mert mindig neki fájt, ha az ördögöt megbotoztatta. Mikor aztán az igazi katonát újra meg kellett volna botoztatnia, inkább obsitot adott neki: menjen haza. »Igy szabadult meg szegény feje a katonaélettől; hanem - mondja végül a mese - ez rég volt, talán igaz sem volt, mert most már az ördög sem szánja a katonát«.

Ezt már a mostani mesemondók ragasztották hozzá. Persze, hogy az elmúlt rossz mindig jobb, mint a jelen való, ha kevésbbé rossz is az!

A magyar katona becsületességére, királya iránt való feltétlen hűségére igen szép világot vet egyik mesénk, Érdemes azzal is nagyjában megismerkednünk. A szegény legény egy kis gyertyát s egy vérrel harmatozó füvet örökölt az apjától. Amannak az a csodaereje, hogy ha meggyújtja, minden jelenlévő elalszik, rajta kívül, a fű pedig minden zárat kinyit. A legény főlcsap katonának. Annyi a pénze, hogy azt sem tudja, hová tegye. Varázseszközeivel szerzi a pénzt. A királynak is feltűnik ez. Koldusruhába öltözik s úgy állítja meg a katonát, ki közben kapitányi rangra emelkedett.

- Kapitány uram, adjon abból, a mit Isten adott, könyörgött a koldus.

- Ejnye, öreg, szól a kapitány, most nincs pénz nálam, de jöjjön este, majd akkor adok.

A koldus el is ment hozzá. Aztán késő este, mikor elaludott már a város népe, elindultak ketten. Egy bolt előtt megáll a kapitány, a vérrel harmatozó fűvel kinyitja, bemennek s a kis gyertya világánál, a mi pénzt talált, három csomóba rakja.

- No öreg, mondja a kapitány - az egyik csomó a *tőke*, azt ne bántsuk. Ez a másik csomó a *becsületes nyereség*: ezt se bántsuk. A harmadik csomó: a *csalás*. Ezt tegye kend a szüre ujjába.

Igy járják végig az összes boltokat s mindenütt megcsinálja az igazságos osztást.

Most a király-koldus nagy próbára akarja tenni a katonát. Azt mondja:

- Hej vitéz uram, szeretném meglátni a király kincses kamráját is.

- Jól van öreg, mondja ez - megnézhetjük, hanem azt előre megmondom, hogy *onnét egy krajczárt sem szabad elhozni, mert a királynak kell a pénz katonára, lóra, fegyverre s mindenre*.

Bemennek a kincses kamrába, sorra járják a szobákat, tele volt valamennyi pénzes kádakkal. Rézpénz, ezüst, arany - annyi volt, hogy a szemük káprázott belé.

Most jön az igazi próba. A koldus szür alatt belemarkolt egy kádba. De a katona sem vette tréfára a dolgot, úgy pofon vágta a koldust, hogy karikákat hányt a szeme.

- Ilyen-olyan teremtettem, nem megmondtam, hogy a *király pénzéhez* nem szabad nyulni? Visszategye kend mind egy krajczárig.

Másnap reggel hivatja a király a katonát s mondja neki: Nagy hunczfut vagy, fiam, de van benned becsület, mert félted a király pénzét. Reád bízom az egész kincstáramat. Te légy annak őriző csőse.

Im az egyszerű, naiv népmesék elvégzik helyettünk a magyar katona jellemzését. Az ő szemében a király az egyetlen, kit megrövidíteni nem szabad, holott az ő kamráját véres verejtéket hullató népek töltik meg. De hát a királynak szüksége van a tenger pénzre, kell az katonára, lóra, fegyverre. Az mind egy krajczárig tiszta pénz.

A király! Mintha csak mesebeli fogalommá lett volna a nép lelkében e szó. Csak a mesében találkozunk királylyal, a nótában a királyból *császár* lett. A verbunkos nóta még királyt emleget, de ez a nóta régi keletű s nem is a néptől való. A császárnak toborozták a magyar fiút, kivéve 48-at, mikor magunk-magunknak toboroztunk... De hát a toborzónak megvolt az ő varázsa. S a verbunkosok bizony nem azzal ugratták be a bámészkodó legényeket, hogy majd a császár katonái lesznek, hanem hát: cifra élet, gyöngyélet a katonaélet. Háboru idején tiz-tizenkét huszár kiállott a város vagy falu piacára, rendszerint vásáros napokon, s boros palaczkkal a kezökben, cigányzene mellett járták a délczeg verbunkos tánczot. Persze oda-csődült a nép. A nyalka, nagy bajszu s nagyokat mondó huszárok közre fogták az odacsődült

legényeket, s addig dicsérték a katonaéletét, addig hazudoztak, míg egyik-másik belekóstolt a borukba, parolát adott. Akkor már fejébe is nyomták a csákót. Biharinak, a híres cigánynak volt egy verbunkos nótája, a melyet »harmincz emberes nótának« neveztek, mert egy alkalommal Debreczenben egyszerre harmincz legény csapott fel katonának, erre a nótára.

A toborzás mellett azonban szükség volt az erőszakra is. A ki nem állott be katonának jó kedvéből, azt elvitték erővel. A mint a nóta mondja:

Már mi nálunk verbuválnak
Kötéllel,
Elfogják a szegény legényt
Erővel.
A gazdagnak öt-hat fiát
Nem bántják,
A szegénynek ha egy van is,
Elrántják.

A toborzásnál a cigánymuzsika mellett járta a nóta is. Nem egy toborzó dal maradt meg ebből az időből. Van ezek közt egy, mely vidám, kedélyeskedő hangon próbálja a beugratást. Bakatoborzó ez, mely a mult század végéről maradt meg. Így szól:

Ha meguntad életedet,
Feleséged, gyermekedet,
Haj, gyere pajtás katonának!
- Jaj, dehogy megyek mert levágnak!

Ne félj pajtás, nem bántanak:
Csak a karddal tapogatnak.
Haj, gyere pajtás katonának!
- Jaj, dehogy megyek, mert levágnak!

Ha nem tudnál lovagolni,
Megtanítunk gyalogolni.
Haj, gyere pajtás katonának!
- Jaj, dehogy megyek, mert levágnak!

Ha nem tudnál imádkozni:
Megtanítunk dohányozni.
Haj, gyere pajtás katonának!
- Jaj, nem megyek én, mert levágnak!

A nép játszi humora szólal meg e toborzóban; mintha a variálását hallanók ennek a kecsegtető biztatásnak: jere hozzánk, tejbe-vajba fürösztgetünk, hasábfával kenetetünk. Már egészen más az a toborzó, melylyel a 19. század elején a kun legényeket verbuválták a francia hadjáratra s melyről első tekintetre látható, hogy irástudó, verselő ember munkája. Azt mondja:

Áll a verbunk, tánczoljunk,
Nosza, kun legények!
Tele csordultig borral
Állnak az edények.
Pántlikát kalapunkra
Majd osztogatnak,
Mentét, dolmányt és nadrágot
Hozzánk szabatnak.

Itt állanak a lovak is
Készen, abrakolva,
Melyek a magyar legényt
Hordozzák tánczolva.
Ha sebesít sok franczot
Az én jobb karom,
Akkor mondja *jó királyom*:
Édes magyarom!

A régi katonaélet egyik legnépszerűbb nótája volt a *Mikor masírozunk kapitány uram* kezdetű, mely azért is érdekes, mert mutatja, hogy hajdanában a tisztek és közvitézek közt amolyan patriarkális viszony volt. Hol ebben a faluban, hol abban a faluban stánczióztak, s a közös nyomorúság közelébb hozta őket, bizalmaskodó hangra bátorkodtak a felebbvalókkal szemben. Ez a nóta még ma is eléggé ismeretes. Legalább a székelőföldön ma is dalolják,

Mikor masírozunk, kapitány uram?
Mikor masírozunk, kapitány uram?
Holnap, hónap, holnapután,
Csütörtökön, ebéd után,
Kedves katonám!

Mi lesz az ebédünk, kapitány uram?
Mi lesz az ebédünk, kapitány uram?
Lencse, borsó, káposztával,
Jó borocska szalonnával,
Kedves katonám!

Elszakadt a nadrág, kapitány uram!
Elszakadt a bakancs, kapitány uram!
Vagyon szabó, csizmadia,
Ki megvarrja, ki megfoldja,
Kedves katonám!

Vetetlen az ágyunk, kapitány uram!
Vetetlen az ágyunk, kapitány uram!
Itt a Sári, majd megveti,
Még magát is beleveti,
Kedves katonám!

Az »uram« utolsó szótagját háromszorozva dalolják: ram, ram, ram, utánozva ezzel a dobolást s az egésznek a dallama könnyed, vidám.

Valóban, azt hiszem, nem végzek haszontalan munkát, ha a régi és a mai katonaéletet részben a katona dalok világánál próbálom az olvasó elé állítani. Ez az élet népköltésünk egyik leggazdagabb forrása s a mi e forrásból buzog, egyben magának ennek az életnek a leghívebb, legmegbízhatóbb magyarázója. A legendaszerű kuruczvilág, a 48-iki szabadságharcz költészetének ismerete nélkül bizony nagyon hiányos volna e nagy idők képe. Ezekben nyilatkozik meg legerősebben az a feneketlen gyűlölet, mit a nép a hazájára, szabadságára törő német ellen érez; e nótákon át pillanthatunk a nép lelkébe s ismerjük meg, miként gondolkozik a *gyöngyéletről*, a kénytelen-kelletlen szolgáltról; ezekben nyilatkozik meg szülőföldjének erős szeretete, az utána való nagy vágyakozás, »szolgálván a császárt, de kénytelenségből.«

A 48-iki szabadságharcz külön költészetet teremtett, épp mint a kuruczvilág, melynek költészetét könyvem első kötetében ismertetém. Magának Kossuth Lajosnak fejére a szebbnél szebb dalok óriási koszorúját fonja a megihletett nép. Kossuth az ő édes apja; felesége édes anyja.

Én vagyok az igaz fia,
Magyarország katonája.

Máshol meg Kossuth Lajos íródeák, a kinek nem kell gyertya-világ.

Megírja ő a levelet
A ragyogó csillag mellett.

Perczel Móricz, kit »arany csillagnak« mond a nóta, Szent-Tamás alatt siratgatja halottait, Kossuth Lajos katonáit. Kossuth üzeni, hogy elfogyott a regimentje. »Ha még egyszer az üzeni, Mindnyájunknak el kell menni. Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!« S áldást kíván a fejére. Annyi áldást, a hány csepp eső esik a kalapjára. A szabadságharcz leveretése után mind Kossuth visszajövetelében bizakodik a nép.

Kossuth Lajos, Kossuth Lajos!
Most az ország dolga bajos.
De csak addig lesz az bajos,
Míg visszajön, Kossuth Lajos.

Kossuth Lajos nagy bújába
Kiül a tenger partjára,
Ráborul a koronára:
Hol van a sok katonája!

A nép szentül hiszi, hogy Kossuthnál a korona.

Debreczentől nincsen messze a vasut,
Azon ment el, azon ment el a Kossuth.
Elvitte a koro-koro-koronát,
A magyarnak minden javát, bónumát.

De majd vissza jő Kossuth, »felderül még a magyarnak a napja s akkor lesz csak a németnek bánatja«. Mert hát »muszka lova érdemli meg a zabot«. Az nyerte meg Erdélyt s Magyarországot...

Három zsandár találkozik az úton a császárral s kérdi tőlök: mi ujság? Azt felelik nagy őszintén: »Elment Kossuth, gyászba van Magyarország!«

A magyar legények felett igazán beborúl az ég. Idegen országba viszik katonának. Hat-nyolcz esztendő telik belé, míg haza kerülnek. Nem csoda, ha sírnak-rínak a szülék, a testvérek, az atyafiak, a leányok s ha sírva búcsuzik a besorozott legény övéitől. Nem csoda, ha félnek a huszadik esztendő közeledtétől: »Jő az idő, husz év közelget, jaj! Mi jöhet rám abba, Istenem, jaj!« Az a boldog anya, kinek nincsen husz esztendő fia.

A mi urunk maga is husz éves,
Hát a magyar hogyne volna kedves.

És tovább fűzi a nóta:

Kék atilla szorítja testemet,
Sárig zsinór búsítja szívemet.
Sárig zsinór, fekete közepe...
Igy van szöve a magyar élete!

A gőzösnek hat erős kereke,
Bár csak hamar izzé-porrá törne!
Hogy ne vinne engemet el oda,
Messze földre, idegen országba.

De hiába, viszik őket. S ott az idegen földön mind az elhagyott haza után keseregnek. Poétás lelkű legények szomorú verseket költenek. A nagy-abonyi legény elbámul a sok tornyon, mit Majlandban lát. Össze is számolja. Éppen harminczkettő. Erről eszébe jut a nagy-abonyi torony. Ott csak kettő van s kifakad lelkéből a sóhajtás, száll hazafelé.

Nagy-Abonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminczkettő látszik.
Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Majlandban ezt a harminczkettőt!

Csaknem minden katonának van nótás könyve. Tele szomorú, epekedő nótákkal.

Eddig valék kis hazámnak lakója,
Most már vagyok a világnak vándora.
Ifjúságom virága itt hervad el,
Ifjú életem gyászos homály fõdi el.
Bánatomtól nem tudok én megválni,
Mert a császárt hűséggel kell szolgálni.
Nézhetek én akár alá, akár fel,
Bús életem napja többet nem jó fel.

Másutt meg:

Várod rózsám, szabadulásomat?
Vagy tán inkább csendes halálomat?
Azért várod csendes halálomat,
Ne töltssem így fiatalságomat.
Minden madár siratja a párját,
Ugyan ki ne szánná a rózsáját!
Mikor messze tőle sirba viszik,
A szívére akkora gyász esik...

De közeledik a hajnal. Könnyebben kezd lélegzeni a magyar. A poroszokkal való háború új éra kezdetét jelenti. Ez a háború is szebbnél szebb nótákat terem, köztök talán legszebb ez:

Szemeímet felvetettem
A csillagos egekre,
Ott láték egy bús gerliczét
Hazám felé repülve.
Állj meg, te bús gerlicze,
Vidd el ezt a levelet,
Mondd meg az én édesemnek,
Ne sirasson engemet.
Csehországnak külső szélén
A csatába kell menni,
Búcsúztató leveletem
Most akarom megírni.

Búcsuzom a hazámtól,
Felnevelő dajkámtól,
Jaj Istenem, gyenge rózsám,
Hogy váljunk el egymástól!...

S megtudjuk a nótából, hogy nagy veszedelemben voltak a magyar, fiuk Csehországban. »Ott hullott el sok szép magyar a földre.« Hallottuk szóval is eleget a haza került katonáktól. Ötöt is lőtt a burkus, míg ők egyet. A mieinknek régi módi puskájok volt még akkor. Most persze másként van. A mai katonák csodadolgokat mesélnek a *Manlikkerről*, erről a rettenetes puskáról, melyről Hány János bizonyosan azt füllentené, hogy hét országon röpi keresztül a golyóbist.

Az alkotmányos éra beköszöntével nagyot változik a világ. A katonaéletnek is új érája kezdődik. A magyar legény ugyan, ha a vármegyéjén nem is viszik túl, siratja az ő hazáját, de a nóták mégis kezdenek vidámabbak lenni. Most is el-elrikkantják ugyan: visznek engem katonának, a németek kutyájának, ne te, ne! - de kezd mégis némi magyar színe lenni a katonaéletnek, ha német szóval s sárga-fekete zsinórral is búsítják különben a magyar legény szívét. A népszerűbb magyar nóták polgárjogot nyertek s a gyakorlaton elfáradt baka könnyebben emeli a lábát, mikor megzendül a banda s magyar nótát harsogtat. Most már nem igen kesereghet a miatt, hogy lengyel leányt kell ölelnie, »a kit ha ölel, fáznak a karjai, ha csókol, hullanak a könnyei,« ölelhet, csókolhat magyar leányt.

Hanem azért így is csak »komisz« élet a katonaélet. Mindjárt az is nagy keserűség, hogy huszárnak sorozzák és bakancsosnak teszik. Mi más a huszár élete! Sokkal terhesebb a szolgálat, de lovon jár s ezért irigylí a baka.

A lovas katona mikor masírozik,
Felül a lovára, csak úgy dohányozik:

A szegény bakancsos mikor masírozik,
Kerüli a nagy sárt, csakúgy káromkodik.

Átkozott csizmája! mily rövid a szára,
Hej, minden órában elmerül a sárba!

Verje meg az Isten a mészáros bárdját!
Miért vagdosta el a kis borjú lábát.

Mostan a kis borjú nem tud lábán járni,
Szegény bakancsosnak hátán kell hordani.

Huszár és baka tűz és víz. Örökös hadilábon vannak. A huszár kicsinyli a pocsolyakerülőt. A baka dühös, vitatja is, hogy mégis csak külömb a baka a huszárnál, de azért elszólja magát, felsóhajtván:

Herczeg Józsi lovas regementje,
Haj! de szép Isten teremtese!
Hej, bakaságomért nem adnék egy kecskét,
Miből kifejhetnék egy csupor tejecskét,
Miből eltarthatnék egy barna menyecskét.

Herczeg Józsi! József főherczeg ez, a honvédek édes apja, a legnépszerűbb főherczeg. A szeretet megfosztja a Józseftől - Józsvá teszi, a minthogy a királynak is a neve a nótában akárhányszor Ferencz Józsi. Nem teketóriázik, őszintén megmondja a mi a szívéen van:

De meguntam Ferencz Józsit szolgálni,
Abb' a hunczfut kaszárnýába sétálni,
A prófuntját a mellembe hordani,
Rugós lovát mindig tisztán tartani!

Pedig de szép a huszár élet, ha így a nótát hallja az ember. A nótát, mely azt mondja:

Rózsa virít, rózsá nyílik,
A babám udvarán,
Magyar huszár karírozik
Sötét pej paripán.

Ne karírozz, magyar huszár,
Még letalálsz esni,
Nincsen itten édes anyád,
Ki fog megsíratni?

Ne sirasson engem senki,
Jól vagyok tanítva,
Se galoppba', se karélyba'
Le nem esem róla.

Magyar huszár, magyar huszár,
A nyeregbe termett,
Mint a jó földbe a búza Belegyökeredzett!

A huszárnak sorozott fiú vigasztalja édes anyját:

Édes szülém, ne búsuljon érettem,
Örüljön, hogy magyar huszár lehettem!

Hiszen szép a baka is, mondja a nóta, de gunyolódva mondja, - hanem a huszár, a huszár!

A baka kiáll glédába; három megy egy sorjába, a káplárja utánna s marsot ver a dobosa.
Ellenben:

Szép a huszár, ha felül a lovára,
Kardot köt oldalára,
Megcsókolja babája,
Ugy megyen a csatába,
A csatába!

A besorozott legényre ugyancsak áll ez a mondás: egyik szeme sír, a másik nevet. Sir az egyik szeme, hogy két-három esztendőre el kell hagyni kedves faluját, el övéit, s nevet a másik, hogy szégyenszemre nem dobták ki a sorozó urak. Mikor a sorozó urak elé lép s inget, gatyát »ledob az asztalra«, »Könnyes szemmel néz az urakra«, de a mint kijő a sorozó szobából, letörli a könnyét.

Könnyeimet, ej, haj! letörölöm orczámról,
Ugy búcsuzom el a gyöngé rózsámtól.

Mikor hazakerülnek a sorozásról, egymást átkarolva, dalolva, kurjantgatva járnak be a falut, átfogva az utcát egész szélességében. A falu népe kicsődül az utcára, csak azokat nem látni, kikre a tiszturak untáglík-ot mondtak. Büszkeséggel tölti el keblöket a tudat, hogy őket feleskették »császár katonáinak.« Ez a büszkeség egy kicsit lelóhad s fölébe kerekedik a szomorúság, mikor elkövetkezik a berukkolás ideje. És halljuk a szomorú nótát:

Őszszel hervad el a virág,
Akkor ér a szomorúság.
Leszünk ország katonái,
Ferencz József hű szolgálói.

És hallunk nótát, mely az édes anyát is okolja a katonaságért, még meg is átkozza:

Verje meg az Isten azt az édes anyát,
A ki katonának neveli a fiát.
Husz évig neveli világ pompájába,
Azután pediglen temeteti gyászba.

Egyszerre bekerülnek egy nagy rideg épületbe: kaszárnya a neve. A házi ruha raktárba kerül, nem látják három keserves esztendeig. A göndör haját tövig nyírják. A ránczos, nyikorgós csizma helyett otromba bakkancs. Nadrág, mundér, minden lerí róla. Az édes anyja sem ismerne rá. Csak később veszik sorba a kompánia suszterei, szabói s »agyusztálják« a testhez nem álló, a rá nem szabott uniformist. Ugy hat hét múlva már elég jól füst a legény. S mikor második esztendőben, szent karácsony ünnepére haza eresztik, gyönyörűséggel szemlélik a család tagjai. Szemmel láthatóan megcsinosodott, megemberesedett a fiu. Hátha még csillagot is hoz haza! A káplárnak már fehér keztyű a kezén. Igazi ur. Az írása is sokat javult. Kezdetben ugyan nem akart kötélnek állani a legény, eltitkolta, hogy ért a betüvetéshez. De egyszer meglepték, a mint levelet irt a rózsájának: Nosza, mindjárt befogták az altishti iskolába. Örült is meg busult is ezen. Ha káplárságra felviszi, könnyebb a dolga. A közlegények takarítják az ő ruháját. De a fénynek árnya is van. Könnyen megeshetik, hogy káplár urat még a három esztendőn túl ott marasztalják hat hétre, míg a regrutákat betanítja.

Hej pedig már szeretne haza repülni. Odahaza vajjon hogy folyik a gazdaság nála nélkül? Nagy sor az, ha a gazdaságból három esztendeig hiányzik két erős, munkás kéz. Megsinyli azt a gazdaság. Aztán otthon epekedve vár reá egy szép virágszál. Még mikor besorozták, eljegyezték egymást. Azóta sok leánynyal volt találkozása a városban, de hát szívében hű maradt jegyeséhez: csak haza szabaduljon, megtartják a lakzit. A szülék, míg ő a császár kenyerét ette, erejökön felül nemcsak a gazdaságot tartották rendben, de még házat is építettek a fiunak, hogy, ha haza kerül, mindjárt maga gazdája lehessen. Eleinte egy kissé szokatlan a gazdaság, de csakhamar beletörődik a gazda-életbe. A szántást, vetést, kaszálást és a többi nem lehet elfeledni annak, a ki egyszer megtanulta. S most, hogy újra benne van a gazdaságban, minden a maga rendjén halad, nem sajnálja azt a két-három esztendőt. Rendet, pontosságot, csinoságot tanult katonáéknál. A járása, a testtartása is más. Csak rá kell nézni, azonnal tudjuk: ez katona volt.

S a hogy telik-mulik az idő, mind szebbé és szebbé teszi a katona életet az emlékezés. Jó iskola ez, mondják az idősebbek. Hátha még magyarul komandiroznának!

Erdőn, mezőn.

Általános kép a földművelésről. - A különféle gazdasági munkák. - A gazdasági élettel kapcsolatos szokások. - A pásztorélet. - A halász. - Mindenféle foglalkozások.

Erdőn, mezőn: élete javát itt tölti el a magyar nép. Itt találja a természet ébredése, itt a természet haldoklása. A ház valóképpen szálló hely, hová megtér éjszakai nyugalomra; meghuzódik a tél hidege elől. Ha látni, ismerni akarod hát a magyar népet az ő legfőbb munkáiban: keresd Istennek szabad ege alatt, ott megtalálod, a téli időszak kivételével, napfölkeltétől naplementéig.

Századokon át a magyar nép főfoglalkozása az állattenyésztés. A föld tulnyomó része legelő. Csak a legújabb időkben veszi át a vezető szerepet a földművelés s ma már az ország lakosságának három negyed része *őstermelő*. A jobbágyság felszabadításával egyidőben felszabadul a föld is s ma jóformán minden talpalatnyi földnek van *gazdája*. Azt ugyan ma sem mondhatjuk, hogy a művelés alatt álló föld megoszlásában eljutottunk volna a kívánatos arányossáig. Az 1000 katasztrális holdat meghaladó s a tízezer holdnál nagyobb, ugynevezett latifundiális birtok az ország területének *40 százalékát* foglalja el, s a latifundiális birtokok közt van százezer, sőt négyszázezer holdas is. Nagyobb mint akárhány német herczegség!

A földmives, a szántó-vető nép kezén, mely az ország lakosságának a zömét teszi, az ország területének egy harmada van, átlag 30 holdban számítva a »paraszt birtokot«. Ez tehát jelentékeny terület, különösen ha tudjuk, hogy a tulajdonképpeni középbirtokos osztály kezén, érteve itt a 200 holdas birtokot, az ország területének alig egy tizedrésze van.

Mig a nagybirtok művelését megkönnyíti az, hogy egy tagban terül el, a parasztbirtok művelését rendkívül megnehezíti annak szétagoltsága. Egy 30-40 holdas parasztbirtok, különösen Erdélyben és a Felvidéken, legalább is ugyanannyi darabra oszlik, de nem holdanként: van ebben a két-három holdas tag mellett - a mely ritkaság - fertályholdas, nyolczadholdas, sőt annál kisebb is. Nehezíti a föld tökéletes művelését az a körülmény is, hogy némely községnek a határa aránytalanul nagy területű. Különösen a nagy alföldi városok határa egy-egy kis tartomány. Egy-egy község határa itt 5-10 négyszögmértföld területű, de egyes városoké, pl. Szabadkáé, Debreczené, Szegedé, 14-17 mértföldre terjed. A határnak e rendkívüli nagy aránytalansága teremtetten meg a *tanyai gazdaságot*, de ez nem lehet tökéletes már azért sem, mert tél idején a gazda rendszerint behúzódik a faluba vagy városba s csak kilátogat a tanyára s bár a gazdára legfontosabb időszakban, tavasztól késő őszig, kint lakik a tanyán, állandóan még sincs a szeme a gazdaságán. Már pedig »gazda szeme hizlalja az ökröt«, s ez a közmondás illik az egész gazdasági életre.

Mind a mellett, hogy a földbirtok megoszlása aránytalan, s hogy a parasztbirtok elaprózása lehetetlenné teszi a földnek tökéletes kihasználását (talán mondanom sem kell, hogy e kihasználás alatt nem a rablógazdaságot értem, de sőt éppen ennek az ellenkezőjét), tulás nélkül mondhatjuk, hogy a magyar föld művelése nagyot haladott az utolsó félszáz esztendőben s bár a régi, bizony nem »okszerű« gazdaságnak nyomai még nem is tűntek el: a mezőgazdaság képe más, egészen más, mint volt csak közvetlen 48 előtt is. A földmives nép zöme a nemesség földjét művelte, tulajdonbirtokhoz nem juthatott. Ám a mint felszabadul a föld, szemmelláthatóan emelkedik az érteke. A legjobb paraszt földek holdja 30-40 forint közt váltakozik 48 előtt, az urasági földeké 50-60 forint közt. Ma ezekért a földekért szívesen megadnak 300-400 forintot. Megadják ezt a pénzt sok helyen, hol a lakosság sűrűbb s a föld kevesebb, a silányabb földekért is, de az átlagos ár bizonyára tehető 200 forintra. Még a most

elmúlt XIX. században is, a hetvenes évek elején, négy milliárd forintba becsülték a magyar földbirtok értékét, ma már tíz milliárdra! Még nagyobb arányban emelkedett a haszonbér. A mely földnek holdjáért 40-50 év előtt csak 1-2 forint haszonbért fizettek, ma már 12-15 forintot is szívesen fizetnek, sőt kisebb terjedelmű birtokért, a hol eredményesebb lehet a gazdaság, fizetnek holdanként 30-40 forintot is. Annyi bért tehát, a mennyit 48 év előtt a földért magáért, annak tulajdonáért.

Kevés kézben aránytalanul sok birtok, sok kézben aránytalanul kevés: mezőgazdaságunknak ez a legszembevetőbb baja s magyarázata egyszersmind a földetlen s a kisbirtokú nép nyugtalankodásának. A munkáskéz is aránytalanul oszlik meg az ország területén. Néhol sok a munkás, több a kelleténél, másutt kevés, mi a föld művelését aránytalanul megdrágítja. Az ország számos vidékén joggal keseregnek a gazdák: jobb sora van a napszámos, mint a gazdaembernek. Régen a nagybirtokosok a telepítéssel segítettek a munkáskéz hiányán, minek helyébe később - írja Hensch Árpád, a magyar-óvári gazdasági akadémia tanára - a magyar mezőgazdaságot annyira jellemző *részes gazdálkodás*, ujabban pedig *vándor munkások* alkalmazása lépett. A részes gazdaságnál a munkás: *vállalkozó*. Munkabére a termés bizonyos része. Így a gabnafélék aratásáért a termés $\frac{1}{10}$ - $\frac{1}{16}$ részét, a cséplésért 3 százalékát kapja, a kukorica műveléséért a termés felét, harmadát, negyedét, a dohány megműveléseért a termés értékének felét. Természetesen, fontos tényező a gazdaságban a *cseléd*. A kisebb gazdaságokban a férfi cseléd ellátáson kívül 60-120 forint pénzért kap, néhol még némi ruhaneműt is, míg a nagyobb uradalmakban kisebb a pénzvér (25-50 forint), de kap szabadlakást magának és családjának, 16-24 hektó gabonát, bizonyos mennyiségű sót, szalonnát, főzeléket, tüzelő fát; az Alföldön sok helyütt szalmát, $\frac{1}{4}$ -1 hold földet és egy tehén tartását.

A földművelésnek módja, általában a mezőgazdaság egész rendje, más formát vett a legújabb időkben. A föld művelésében egészen a lefolyt század közepéig a *három nyomású* rendszer uralkodó. Egy évig *ugarban* pihen a föld, s az így pihent földbe ősszel búzát meg rozsot vetnek, s a harmadik esztendő tavaszán zabot, kukoricát, burgonyát s egyéb »tavaszi« terményeket: ez a *három nyomású* rendszer. Takarmányt alig ismernek egyebet a réti szénánál és sarjunál, mit pótol a tavasztól késő ősziig való legelés erdőn és mezőn. Ám az ötvenes években, a mint piacza kezd nyílni a terményeknek a közlekedési viszonyok javulásával, a gazdák is jobban kihasználják a földet s a három nyomású rendszert fölváltja itt is, ott is a *váltó gazdaság*, mely különösen az uradalmi földeken ma már uralkodó.

»Az Alföldön - írja Hensch - a főterményt, a búzát ugar, repce, takarmány vagy tengeri után, a tavaszi gabonát tengeri, répa s esetleg őszi után vetik. A dunántúli részben nagyon gyakori a következő forgó: 1. Kapás növények (tengeri, répa). 2. Tavaszi gabona. 3. Takarmány (lóhere, zabos bükköny, csalamádé, mohar). 4. Őszi gabona. 5. Takarmány. 6. Őszi. A felföldi vetés-forgók előbbtől abban különböznek, hogy kapásnövénynek a burgonyát termesztik. Ám a váltógazdaság általános elterjedtsége mellett is a parasztbirtokon mégis főleg a régi és javított három nyomású gazdaság járja még most is, mire különben a sok községben fennálló *forduló kényszer* egyenesen utalja a gazdákat. Az Alföld gazdag talajú rónáin pedig nagyon gyakori a *két nyomású* rendszer, melynél búzát és tengerit termelnek felváltva, míg a kis magyar sikságon több helyen a *négy nyomású* gazdasággal is találkozunk, melynél ugar után háromszor gabona következik.

A földnek tulságos kihasználása már ez a gazdálkodás. Rabló gazdaság a neve. Különösen az Alföldön üzték ezt s üzik ma is itt-ott, abban a hitben, hogy a talaj termő ereje kifogyhatatlan - trágyázás nélkül is. Érdekés, a mit erről Tormay Béla ír, hogy t. i. hogyan jutott el népünk a rablógazdasághoz. »A jobbágy felszabadulván, telkének szabad ura lett és így ő, de volt ura is

kivánta, hogy a közösség mindenütt szűnjék meg. Elosztották tehát a közös legelőket és a volt telkes gazdák csakhamar eke alá vették a nekik jutott területeket. Ösztökeltek őket erre: az akkori viszonyok, a marhavész pusztításai, a magas gabonaárak. Így azután ott, a hol ezelőtt nyájak legeltek, a szántóvető forgatta megszámlálhatatlan barázdáit. *A pásztorkodást kizsorigította a községek nagyobb része*, és most be kellett volna következni ama régóta remélt korszaknak, hogy a tanyákon meghonosul az intenzív tenyésztés, takarmány-termesztésre és vetett legelőkre támaszkodván. Meg kellett volna honosulni annak a gazdálkodásnak, mely a talaj termő erejének fentartása mellett is képes termelni. Ez nem következett be, áldozatul esett a közlegelő. Mert szárazok lettek a kaszálók (a nagy erdőirtások okozta éghajlati változás következtében) és mert a folyamszabályozások alkalmával ezek öntözhetővé tételéről nem gondoskodtak: elsoványodtak s így ezeket is feltörték a volt telkes gazdák. De tettek még mást is. Eleintén ugyan megtartották a hármas nyomást, később azonban ebből két fordulót gabonával vetettek, a harmadikban pedig ugar helyett tengerit termeltek, állat-állományukat ellenben megapasztották, azaz kezdetét vette a *kedélyes rablógazdaság*, melynek hatása pár év múltán már észrevehetővé kezdett válni a termések kisebbedésében. Ezt a volt telkes gazdák orvosolni kívánták, de nem a helyes alapozással cselekedtek, hanem bajt bajra raktak. A hármas nyomásos helyett sok községben, különösen az Alföld jobb vidékén, még inkább megapasztván az állatállományt, két fordulós eljárást követtek. Buza, utána tengeri, ezután ismét buza következett, a mivel belejutottak az *intenzív rablógazdaságba*. Az ilyen gazdaságok azonban - olvassuk Henschnél - ma már a *kivételek közé* tartoznak s a *gazdák* zöme, elismerve a trágyázás fontosságát, arra törekszik, hogy földjeit legalább 4-6 évenként megtrágyázhassa. Ugyanő írja: Nem állítható ugyan, hogy földmivelésünk máris a belterjesség azon fokára emelkedett volna, melyet a földnek legjövedelmezőbb kihasználása megkövetel, sőt ellenkezőleg, helyenként, kivált hazánk keleti és déli részeiben, még most is legprimitívebb gazdálkodással találkozunk: mindazonáltal nem tagadható a szántóföld kihasználásával bekövetkezett nagy haladás sem, mely főképpen az ugar terület fokozatos apasztásában, a bevetett és learatott terület folytonos emelkedésében és *a termelt növényeknél beállott kedvezőbb arányokban* nyilvánkozik.

Szembetűnő e haladás, ha összevetjük a mai állapotot a harmincz év előttivel. Mig 1870-ben még 2.14 millió hektár volt ugarinak hagyva, vagyis a szántóföld 22 százaléka, már 1880-ban 18 százalék az ugar, 1895-ben pedig 14 százalék. Még mindig elég nagy ugyan az ugar terület, de ezt érthetővé teszik egyes vidékek talajviszonyai: nevezetesen a Székelyföldön és Erdélynek egy részében a talaj minősége kényszeríti a gazdákat az ugartartásra. Itt az ugar a szántóföld 25-28 százalékát teszi, míg a jobb talaju vidékeken, pl. Csanádban, Csongrádban, Torontálban alig 1-2 százalékot tesz ki az ugar. Maga a bevetett terület 1870-től 1895-ig 7 millió hektárról 10 millióra emelkedett.

A gabnafélék között a *buzáé* az elsőség, ősidők óta ez foglal le legnagyobb területet az összes gazdasági termények közt. Hazánkban a learatott területnek 30 százaléka, a mi három millió hektárnak felel meg, buza föld; de vannak megyék (Temes, Torontál, Szolnok, Arad, Csanád, Csongrád, Bács-Bodrogh), hol a terményeknek 50 százalékát teszi a buza. A buzát követi a tengeri (a székelyföldön *törökbuza*), melyet különösen az ország délkeleti részében termelnek nagyobb mennyiségben. Itt a tengeri a learatott területnek 40-50 százalékát teszi s a szegényebb osztály kenyere, különösen az oláhság közt, főként a tengerilisztből sült málé. Rozsot, árpát és zabot egy-egy millió hektáron termelnek s így a buza, tengeri, rozs, árpa és zab a learatott területnek 85 százalékát foglalja el. Marad tehát a többi növénynek, a hüvelyesféléknek, az ipari- és takarmánynövényeknek a learatott terület 15 százaléka, mi feltűnően mutatja a mi földmivelésünk egyoldalúságát. De megnyugtató, hogy esztendőről esztendőre emelkedik a takarmánynövények termelése. A mesterséges takarmányra ezelőtt harmincz évvel még alig

gondoltak gazdáink. A 70-es évek elején alig 40 ezer hektáron termeltek takarmányrépát, a kilenczvenes években már 150 ezer hektáron. Ugyanebben az arányban emelkedett a szálás takarmánynövények termelése is. Mig a hetvenes évek elején a lóher, luczerna, baltaczim, csalamádé, mohar mindössze 200 ezer hektárt foglaltak el, a kilenczvenes években már 600 ezer hektárt, s bátran mondhatjuk, hogy e szám esztendőről esztendőre rohamosan emelkedik. A mióta a legelők mind szűkebb és szűkebb területre szorulnak s másfelől a föld intenzívebb művelése is mind általánosabbá lett, a takarmánynövények nagyobb mértékben való termelése mintegy életkérdés. Ma már a kisgazda is arra törekszik, hogy az ígás állatot nyáron át is istállón tarthassa s így aztán egész nap szánthat ökreivel, nem úgy mint régen, hogy, ha délelőtt szántott, délután legelőre csapta az állatot, honnan az reggel akárhányszor üres gyomorral tért haza s állott igába.

A hüvelyes növények közt a *magbűkköny* termelése mutat nagyobb haladást, a mint hogy ez is fontos tényező a gazdaságban. Sokkal kisebb súlyt helyeznek a borsóra, lencsére, babra (Erdélyben paszuly, fuszulyka) s az egykor nagyon kedvelt kölest és tatárkát meg éppen alig termelik már. Ugyanigy hanyatlás következett be a repce és a dohány termelésében is; a lent sem termelik abban a mértékben, a mint megérdemelné. Ellenben haladás mutatkozik a burgonya termelésében. Különösen az északkeleti vármegyékben fontos szerepe van a burgonyának. A mi a délkeleti népnek a tengeri, az az északkeletinek a burgonya; jóformán a kenyeret pótolja s nevezetesen Liptó, Árva, Szepes, Turóc és Sáros vármegyékben a learatott területnek 20-30 százaléka burgonya.

Mig általában fejlődés s egyes növények termelésében rohamos haladás képe tárul elénk, szomorú hanyatlásról kell beszélnünk a *szőlőművelés* terén. A szőlőművelést hazánkban jóformán mindjárt a honfoglalás után megkezdé a magyar nép, a mint azt könyvem első kötetében megírtam. Itt már szőlőkultúrát talál a honfoglaló nép. Egész a mohácsi vészig a szerémi bor a leghiresebb, azontul a *tokaji* veszi át a vezetést s emelkedik világhírre. A magyar népnek egyik legkedvesebb foglalkozása századokon keresztül a szőlőművelés, mindenütt, a hol ezt az éghajlati és a talajviszonyok megengedték. Az északi felvidék s a keleti határmegyék (Háromszék, Csik stb.) kivételével országszerte termelik a szőlőt. A nép jövedelmének főforrása a szőlő meg a bor s nem hiába vigasztalta magát ezzel a magyar ember: »lesz még szőlő s lágy kenyér!« Szüreteink, hogy a népmesék nyelvén szóljak, hetedhét országra szóló vigasságok, igazi ünnepnapok voltak. Egész 1886-ig, mig a fillokszera fel nem lépett, a szőlőterület folyton emelkedett s ebben az évben 363.562 hektár szőlőterület volt, s ez a terület alig tíz év alatt csaknem a felére szűkült. A terület e nagymértékű apadásánál még nagyobb mértékben hanyatlott a bortermés, főként hogy a fillokszera mellett a peronospora képében újabb csapás érte szőlőinket. Mig a hetvenes és nyolczvanas években az évi bortermés meghaladta a négy millió hektolitert, a mi 40-50 millió forint értéknek felelt meg, a kilenczvenes évek elején már nem termett egy millió hektoliter sem. Tehát negyede sem a 70-es és 80-as évek termésének. Csak az időközben történt szőlőtelepítéseknek köszönhető, hogy lassanként ismét közeledünk a régi jó állapotokhoz, a bortermés mennyiségét illetőleg s hogy 1895-ben már a szőlőterület 223.500 hektár s remélhetőleg egy pár évtíz alatt hazánk szőlő- és bortermése visszanyeri régi jó hírnevét, megújulnak ismét hegyen-völgyön a vidám szüretek.

A gyümölcstermés csak mostanában kezd neki lendülni s különösen népünk, leszámítva egyes vidékeket, hol a nép fő jövedelmi forrása a gyümölcs, az újabb időig keveset törődött a gyümölcsessel. A hol szőlő van, ott van gyümölcsfa is s gondja van a népnek arra, hogy jobb fajtákat honosítson meg, különösen ha van piacza a gyümölcsnek. Ám az ország legtöbb vidékén csak most kezd ébredezni a nép s belátni a gyümölcstermelés fontosságát. A vad vagy a vadnál alig többet érő fajták helyét lassanként nemesebb fajták foglalják el, a néptanítók

által gondozott gyümölcsfaiskolákból. A közoktatási és a földmivelési kormány évről évre rendez a tanítóknak gyümölcsészeti tanfolyamokat országszerte s ennek jótékony hatása már látszik is. Kezd oszlani a nép elfogultsága és sajátos felfogása a gyümölcsfáról és annak terméséről, melyet szabad prédának tekintett. Hisz a fa magától nő, arra semmi gond, a gyümölcsöt isten adja, a nép közfelfogása szerint nem lopás a fák megdézsmálása. Ez a felfogás, szerencsére, szünőfélben van, mivelhogy a nép látja már, hogy bizony a fa sem terem magától, nagy gondot, sok munkát ad az a gazdának. Oly helyeken, a minő Kecskemét, Nagy-Kőrös, hol a gyümölcs fő jövedelmi forrása a népnek, természetesen, a legutolsó parasztnak is más a gondolkozása a gyümölcs felől. Gondozván, ápolván a maga fáit, megbecsüli a másét is. Bárcsak így lenne az országszerte minden faluban.

Nagy vonásokban képét adtam a földmivelésének, illetőleg a föld kihasználásának. A módja ennek a művelésnek majd alább következik. Minekelőtte sort kerítenék erre, képet kell adnunk az *állattenyésztésről* is, a gazdaság e nagy fontosságu tényezőjéről. A lovat, a szarvasmarhát, a ma már ritkuló magyar-erdélyi fajtát, és a juhok magukkal hozták honfoglaló őseink. Tudjuk, hogy a népnek ez időben s a honfoglalást követő több századon át is, az állattenyésztés a főfoglalkozása. A nép nomád életet él, vidékről vidékre vándorol, hol marháinak jobb legelőt talál. A földmivelése másodrendű, a háborus, zaklatott élet nem is alkalmas erre, ellenben az állattal felkerekedett az ellenség elől s biztosabb helyre huzódhatott. Legelő volt bőven. Az országnak csak nagyon csekély területe volt művelés alatt az első századokban s azon a kevés területen is három nyomásban gazdálkodtak: legelőül használhatták tehát az ugart is, a tarlót is, a mint használják ma is ott, hol három nyomásos gazdaság van.

A magyar ló, melyet őseink magunkkal hoztak, nem volt mutatós, de annál kitartóbb. Kevéssel megelégedett s könnyen türt hideget, meleget. Még nem veszett ki teljesen a fajtája, de már kezd ritkaság számba menni s jóformán az ország keleti szélére szorult. A csiki székelyek szekerei előtt még láthatók ezek az apró, ürge járású lovacsák. Akkorák, mondja a székely, mint egy »guzsaly-csepü«. Nem veszett ki a fajtája a magyar-erdélyi ökörnek sem, ennek az ezüst-, darvas- és fehér szőrű czimeres állatnak, mely szintén erős és kitartó. A juhajták közt a pörge szarvú magyar juh és a mezősegi raczka az ősi fajta, melyet őseink valószínűleg a Fekete- vagy Azovi tenger mellékéről hoztak.

A sertést itt találták őseink s csakhamar meg is kedvelték, a mi abból is látszik, hogy egész községek alakultak, melyeknek lakói tisztán a sertések legeltetésével, tenyésztésével foglalkoztak s törvények és rendeletek intézkedtek a sertésnyájak legeltetéséről. Mikor a tengeri meghonosult hazánkban, ezzel nagyot lendült hazánkban a sertésenyésztés. Most már nem függött a hizlalás csupán attól, hogy az erdőkben termett-e makk, hizlalhatták tengerivel s a szegényebb emberek is hizlalhattak egy sertést legalább. Két fajta volt különösen elterjedve, a bakonyi és szalontai vörös fajta.

Az »okszerű« állattenyésztés valóképpen a 18-ik században kezdődik, midőn az *állam* is kezébe veszi az állattenyésztés ügyét. Különösen a juhtenyésztésben történik feltűnő változás. Mária Terézia és II. József behozzák a páduai, majd - a merinói juhokat. Az ő uralkodásuk idejére esik a lótenyésztés fejlődése is. Ők vetik meg a bábolnai és mezőhegyesi ménes alapját s így jut lassanként a parasztgazda is jobb fajta lovakhoz. Ugyanígy fejlődik a sertésenyésztés is, József nádor veti meg az alapját a *kondor zsir sertés* tenyésztésének. Szőke, kondor szőrű sertések ezek s a velők való keresztezésből lett a fecske színű kondor zsirsértés.

A negyvenes évekig emelkedik az állattenyésztés, attól kezdve azonban hanyatlás áll be. A nagy erdőirtások s az éghajlatnak ezzel járó változása, a lecsapolások: mind befolytak a legelők termőképességének csökkentésére s a meglévő legelők is mind szűkebb és szűkebb területre szorulnak. A mely arányban nő a szántóföldek területe, abban az arányban

kisebbednek a legelők. A szarvasmarhaállomány - írja Tormay Béla - a jelzett viszonyok alakulása miatt, de a tenyésztők indolenciája folytán is, mennyiségileg valamint minőségileg is lényegesen hanyatlott, úgy az egyes nagy-, mint a középbirtokosoknál is, de a hanyatlás aggasztó mérveket csak a volt telkesek állományában öltött. A szakemberek rámutattak a fenyegető veszélyre. 1879-ben az országos gazdasági egyesület is foglalkozott az ügygel és 1880-ban a földmivelési kormány hozzálatott a kérdés behatóbb tanulmányozásához. Megállapították, hogy a legnagyobb baj az apaállatok hiánya s csak az esetben remélhető haladás, ha ilyenekkel, mégpedig jókkal, a községek kellő számban rendelkeznek. Azzal kezdik a munkát, hogy az országot tenyésztési kerületekre osztják s meghatározták, hogy melyik kerületben melyik fajta tenyésztése alkalmasabb. Az ország nagy részét fentartják a kipróbált hazai fajtáknak. A nyugati határmegyék számára a pirostarka svájci marhát jelölik ki; az északnyugoti hegyvidéknek a könnyebb pirostarka jellegűeket; az északkeleti hegyvidéknek, egész Csik vármegyéig, a borzderes marhát. A keleti és délkeleti határra szintén a könnyebb pirostarka hegyi jellegűt, nevezetesen a *pinzgau* marhát jelölik ki tenyésztésre. Az állami birtokokon, telepeken, a gazdasági tanintézetek és földmives iskolák gazdaságaiban emelkedik a tisztavérű apaállatok tenyésztése s azokat küldik szerte mindenfelé. Szegény vagy elemi csapás sújtotta községeknek ingyen is adnak, másoknak fele áron, részletfizetésre. Ezzel kapcsolatban neki lendül a tejgazdaság is s tejben, vajban és sajtban van már kivitelünk is.

Kedvezőtlen képet mutat a juhtenyésztés. Különösen mennyiség dolgában nagy a hanyatlás. Ezt a mennyiségbeli hanyatlást Tormay Béla három millió darabra becsüli. 1884-től 1896-ig terjed e számítás. Tehát tizenkét év alatt három millió csökkenés s a mi szomorú, e csökkenéssel nem áll arányban a szarvasmarhák számának emelkedése. Pedig, Tormay szerint, ha a juhállomány 10-12 darabnyi apadásával szemben a szarvasmarhák száma egy-egy darabbal növekednék, ez már örvendetes haladásnak volna mondható. E nagymérvű apadás a merino fajtáknál tapasztalható s a gyapju árak csökkenésének a következése. Ellenben a raczkák és cigáják létszáma (a pörgeszarvú magyar juh kivételével) emelkedik s fejlődnek minőség dolgában is. Itt a gyapjú árának hanyatlását ellensúlyozza a turó, sajt és a bárány árának emelkedése. A kiskisgazdának még mindig egyik legfőbb jövedelmi forrása a juh, ha - kedvez a szerencse. Kora tavasszal megkezdik a »pénzelést« a sajtból, turóból, bárányból s pénzel belőle késő őszig. Aztán a gyapju is hoz valamit, ha keveset is.

A legnagyobb haladás a sertésenyésztésnél mutatkozik. A nagyobb birtokosok, természetesen, külön nyájban tartják a sertésállományt, a kisebb gazdák csürhébe (csordába) hajtják reggel, egész nap kint a csürhe az ugar legelőn s este hazaeresztik gazdáikhoz. A nyájbeli tenyésztés a haladottabb - mondja Tormay - és erről már mondható, hogy abban nincs rossz sertés, csak *a jónál vannak jobbak*. Vannak - mondja - olyan nagy tenyészetek, melyek anyira egyöntetűvé váltak, hogy ezer darabra alig esik 3-6 százalék kiverés és az egész csapat késre való megérése a hizlalóban 10-12 napi közzel bekövetkezik. Már a községek sertésállományáról ezt nem lehet mondani. A csürhék tarkák, van azokban jobb, rosszabb, vannak szőkék, feketék, fecskehasuak és ezek keverékei - a barisok. A községi sertések közül a jobbak sem állanak az ugynevezett urasággal egy színvonalon s a nyájsertésekért jobb árakat adnak, mint a *szedett*-nek mondott községi sertésekért.

Még a kecskékről kell megemlékeznünk, mely ha nem nagy mennyiségben is, de jóformán országszerte látható. Ha más nem, a pásztor ember bizonyára tart néhány darabot. Ott látjuk a kecskét mindenféle nyáj közt, illetőleg körül, mert a kecske félrejáró természetű, nem vegyül a nyáj közé s este is, midőn haza tereli a nyáját a kiskisgazdák pásztora, míg ökör, tehén stb. mind elől jönnek egyenként, párosával, a kecskéket hátra maradnak, a pásztor közvetlen közelében. Elég ennyi a kecskékről! Egy pillanatra tekintsünk be az udvarba, hol éktelen lármával fogadnak a kacsák, libák, pulykák, csibék. Ezek az apró jószágok nagy vagyont jelentenek.

Husz-huszonöt millió forint vándorol be hazánkba a külső országokba szállított baromfiak után és ha hozzá vesszük a hazai fogyasztást, kitűnik a baromfitenyésztés nagy fontossága. A szegényebb sorsú emberek házába sok apró pénzt hoznak ezek a lármás jószágok s még többet hoznának, ha általánossá lenne itt is az okszerű tenyésztés. E tekintetben is egész a legújabb időkg a régi nyomon haladt a mi népünk. A tervszerű tenyésztés újabb keletű, de csak lassanként hódít tért. A földmívelési kormány 1890-ben lép akcióba s mint a szarvasmarhák-nál, itt is megjelölik a tenyésztésre és terjesztésre érdemes fajtákat. Megjelölték pedig a következőket: az emdeni és toulousi (tuluzi) ludakat, a pekingi kacsákat, a bronz pulykákat, a plymuth, langshan s homokos vidékre a fehér brahma- és az erdélyi kopasz nyakú tyukokat.

Ime, nagy vonásokban a kép a földmívelésről és az állattenyésztésnek mai állapotáról. Ám e könyv a népről szól s nekünk látnunk kell a népet az ő mindennapi, kenyéradó munkájában, a munkával összeforrott szokásaiban. Bármerre lépünk, nagy változások ötlenek szemünkbe. A faekétől a vasekéig, a kézbeli cséptől, a nyomtatástól a cséplőgépig nagy utat tett meg a magyar nép. A sarlónak, a kaszának is hadat üzent az aratógép, de még eddig nem nagy tért hódított.

A magyar embernek az aratás a legfontosabb, a legnehezebb munkája. Az aratás ideje az az idő, mikor az emberek meghalni sem érnek rá. Rövid idő alatt rettentő nagy munkát kell végezniök. Ha már Isten megőrizte a buzát, a rozst, fagytól, jégveréstől eladdig, míg megérett az aratásra, nosza, rajta! Le kell vágni a lábáról, haza kell hordani, föld alá vagy asztagba rakni, s egyre-kettőre ki is csépelni. Csak akkor lélekzik föl a gazda, mikor isten áldása ott a hombárban, a fölöslegesnek ára pedig a ládafiában. Itt már csak megvédi »gonosz ember szándékától«. A hegyes vidékeken, hol kisebb a birtok, egy-egy gazdának 30-40 hold a birtoka s abból 5-6 hold az őszi, kis kézi sarlóval aratják le a gabonát. Ha a családban vannak felnőtt legények, leányok, maguk végzik el az aratást s a nagyobb gazdák irigykedve néznek rájuk: ezek a legboldogabbak, nincs szükségük cselédre, napszámosra, maguk szántják, vetik a földet, aratják a gabonát, nem kell osztozkodniok a napszámosokkal. Megterem annyi, a mennyi éppen elég, talán egy pár zsákkal eladásra is jut, ez a *legtisztább gazdaság*.

A ki napszámos nélkül nem takaríthatja be Isten áldását, már télen gondoskodik napszámosokról. A nagyobb gazdaságokban szerződteik a munkást jóelőre, lekötik az aratás idejére, míg a kisebb gazdák a téli s méginkább a tavaszi időben megszorult napszámos embernek gabonát, főzeléket, szalonnát s egyéb élelmiszert adogatnak apránként, hogy azt aztán ledolgozzák kapálással, kaszálással, aratással s mindenféle mezei munkával. Némely napszámos ember jóformán egész nyáron arra dolgozik, a mit az előző télen és tavaszon megevett. Míg az Alföldön s általában a gazdagabb búzatermő vidékeken a napszámos »részből arat«, vagyis minden tizedik, tizenkettedik kereszt az övé, az ország többi részében pénzt és élelmet kap az arató. Általában két részre oszthatjuk az országot, a szerint a mint kaszával vagy sarlóval történik az aratás: kasza és sarló nagy különbséget jelent nemcsak az aratás módjában, de a napszámosok fizetésében is. Ott, hol kaszával vágják le a gabonát, ott több is a vágni való, s ott a napszám is nagyobb. A »sarlós« vidéken naponként 20-40 krajczár közt váltakozik az arató napi bére s a gazda naponként ötször ad enni a napszámosoknak. Virradatkor az aratók összegyűlnek a gazda házában s ott egy-egy pohárka pálinkát s egy darabka kenyeret kapnak. Reggel nyolcz órakor viszik utánok a »paraszt ebédet«, mely lehet turós, zsíros kása, puliszka turósan vagy tejjel, bő lére eresztett krumplileves. Fél tizenkét órakor már megkondúl a toronyban a harang s a gazdasszonyok viszik a délebédet, mely rendszerint zöld paszuly leves s nyomtatékul egy kevés turó. Délután 4-5 órakor van az uzsona: kenyér, turó, hagyma s este otthon a vacsora: ecetes, ugynevezett kaszás leves, melyben már hús is van: juhhús. A pálinka legkevesebb négyszer jár ki, a hús egyszer, mégpedig mindég este. Így van ez a Székelyföldön, kivéve a városokat, hol többnyire csak pénzt

fizetnek, a napszámos maga veszi az élelmet. Ilyenkor aztán száraz étel mellett dolgozik, hogy mennél több maradjon meg a pénz napszámból. A kaszás napszám itt is drágább. De itt a kaszát csak fű, sarjú s általában takarmánynövények levágására veszik kézbe. A kaszás a rendes élelmezés mellett rendszeren ötven krajczárt kap s néhol még »egy pakli tubákot« is ad a gazda.

Az Alföldön már más a szokás. Ott többnyire kiadják az eleséget egész hétre, mégpedig egy személyre nyolcz kiló kenyeret, három liter kását és tarhonyát, egy kiló szalonnát s pénz helyett részt kap a levágott gabnából, melyet a gazda haza is szállít a napszámosnak. Ám ha silány a termés, a napszámosnak gondja van arra, hogy vagy nagyobb részt kapjon vagy tiszta pénzt. Néhol keresztszámra is fizetik a napszámost s ez a legigazságosabb, ki hogy serénykedik, aszerint kapja bérét. Természetesen, a jó gazda ekkor sem hunyja be a szemét: vigyáz arra, hogy jó »hasas« kévét kössön a napszámos.

Kora hajnaltól késő estig izzad az arató, végzi a legnehezebb munkát valamennyi munka közt. Akár kasza, akár sarló a kezében, reggeltől estig annyit kell hajolnia, hogy »majd belészakad a dereka«. De e roppant nehéz munkában is fel-felcsendül a nóta s biztatják egymást: kerítsd a harist! vagy: fogjuk meg a nyúlat! Ott putypuruttol a haris madár a még le nem aratott gabonaszálak tövében, elébb-elébb szalad, a mint hallja a sarló vagy a kasza harsogását. Kerítsd a harist! halljuk újra meg újra, míg elérnek a föld szélére: szanaszét hevernek a kévék, hogy csakhamar keresztekbe rakódjanak. Mintha az ég csillagai szállottak volna a földre. A meddig a szemed ellát, búza és rozskeresztek lepik el a földet. Ma ennél, holnap annál a gazdánál »végeztek« vagy »fogyattak« s alkonyattájt vidám ujjujuzás veri fel a falu csöndjét. Hozzák a koszorút. A búzakoszorút. Leánynak vagy legénynek a fejére teszik, s a nap koszorús hőse szaladva szalad végig a falun, s világért ki nem térne az út közepéből, mert balról is, jobbról is vizes dézsákkal, fazekakkal leskelődnek rá s ha csak szerét ejthetik, nyakon öntik. De ha el is kerüli az utcán a megöntözést, nem kerüli el gazduram udvarán. Ott közre fogják s megöntözik, hogy csúron víz lesz a ruhája. Oda se neki! Most mindenki örül, a gazda, a napszámos, a cseléd. A vacsora is más, mint volt az aratás folyamán. Két-három féle étel kerül az asztalra, pálinka meg bor, a mennyi beléjük fér. Köszöntik a gazdát s körbe jár a pálinkás üveg. Kalács is kerül az asztalra, még a tavalyi búza lisztjéből. Hál' Istennek, nem kellett hirtelen csépltetni az újból erre az alkalomra.

A csépléssel csak a nagyon szegény ember siet. A jó gazda várhat. Hadd legyen bent az Istenáldása elébb, mind egy keresztig s ha földel alá került vagy asztagba, majd egy pár hét mulva kezdődhetik a cséplés.

A cséplés. Mi volt az régen és mi most! Valamint a faekét kiszorította a vaseke, hogy hirmondó is alig maradt már, azonképpen kiszorította a kézi csépet a cséplőgép. Már csak itt-ott halljuk a kézi csép kopogását, a minthogy a nyomtatás is mind ritkább lesz: a kisebb gazdák szövetkeznek s sorba jár a gép, míg valamennyi gazda termését ki nem csépelik. Még húsz-harmincz év előtt is egész őszen, de még télen is faluszerre nem hallottál egyebet, mint a csépek kopogását. Csikországból ezerével mentek a derék góbék a »szász földre« csépelni s tavasz felé vetődtek haza. Rendszerint a kiveret mag huszadát kapták, ha jó volt a termés; ha gyengébb: övük volt minden tizenötödik-tizenhatodik véka. Ma már vége ennek a világnak, sok szegény embernek nagy szomorúságára. Az a gazda, ki jó harmad esztendő várta, míg Isten áldását hombárban láthatta, ma egy fél vagy egész nap alatt tudja hányadán van a terméssel: kiveri a gép hamarosan. A mai gazda is tart arra, hogy ne kényszerüljön időnek előtte csépltetni, de nem is hagyja idején túl: mert, a kinek van eladni valója, arra törekszik, hogy minél előbb ott teremhessen a piacon az ujjal s az alföldi gazda, kinek földjén egy

hónappal előbb »érik a, érik a búzakalász«, már az új termés árából járja meg Budapestet Szent István napkor.

Egyik munkának még jóformán végére sem jut a gazda, benne van a másikban. Volna száz keze, nem volna elég. A tavaszi idő még hagyján. Ha az időjárás kedvező, még elég nyugodalmasan elvégezheti a tavaszi alá való szántást, a tavasziak elvetését: zabot, árpát, kukoriczát, mindenféle veteményt. Aztán jön a kapálás. Ekkor már kezd fejére gyülni a munka. Már föl kell szántani ama földeket, melyekbe ősszel búzát, rozst vet. Egyik kezében az ekeszarva, másik kezében a kasza. Egy időre esik az őszi határ első szántása s a mezei és erdei kaszálókön a szénacsínálás. S ha esős idő hátráltatja a munkában, a szénacsínálást ott éri az aratás. Egész erejével az aratásra kell vetnie magát, mert az érett gabona nem érti a tréfát. Egy pár napi késedelem - kész veszedelem. Kipereg a túlrejt gabona szeme. Már pedig az nagy kár, ha a szem a tarló közé pereg. Otthon, ha hazahordták, pereghet. Sőt hadd peregjen is. Örül ennek a gazda, mert ebből már megítélheti a termést: gazdag-e, szegény-e vagy közepes. A búza s a rozs aratását még alig végezték el, megérett a zab is. S vágatják már akkor a sarjút is. Lehetetlen meghalni! Nincs rá idő. Valóban nyáron feltűnő kevés ember is hal meg - falun. A városiak mindig rá érnek. Sőt nyáron még jobban, mint télen. A falusi ember csak télen ér rá. Julius és augusztus: ez a két legnehezebb hónap. Ez idő alatt csodálatos dolgokat művel a munkás kéz. A mi szeptemberre és októberre marad, ehhez képest már gyermekjáték. A nagyján, nehezen túl vannak. Búza, rozs, zab már kicsépelve. Az őszi határt csendesen mendegélő ökrök lepik el: szántják a földet az őszi alá. Amott meg a kukoriczát törlik, hordják nagy egészségvágás szekerekben haza, hogy este aztán vidám nóta, mesemondás mellett kihántsák sárgás-fehér héjából. Ez már multság. Lassanként, minekelőtte a hó megesné a földet, minden betakarodik a mezőről. Ássák a burgonyát, a takarmány répát, vágják tövéről a nagy fejű káposztát; megtelik a pincze mindenféle veteménnyel; szedik a sárguló levelek közül kimosolygó almát, körtét; rázzák a szilvát, s mindjárt készül a lekvár is; a szilvórium főzése már a késő őszi napokra és éjszakákra marad. Egyszerre aztán sanyarú szelek kezdenek fujdogálni. A földig érő gyapju alatt is fázik már a juh; haza terelik erdőről, mezőről, be a jó meleg akolba. Haza kerülnek mind a házi állatok a legelőről. Ez a *berekedés*. Jó félesztendeig semmit sem várhatunk az édes anyaföldtől: pihen. Nem is vár az, kinek tele a kamrája, pinczéje, hombárja s a csűrök, szénatartók föl a kakasülőig megrakva szénával, sarjuval, mindenféle takarmánnyal, sőt reked kívül is: a csűrös kertekben ott ágaskodnak a boglyák, ott nyújtózkodnak, terpeszkednek a széna- és szalmakazlak.

»Télben éli világát a paraszt«, ám ez a közmondás nem azt jelenti, hogy nem szereti a munkát (erre magyarázza egy tudós emberünk), hanem jelenti egyszerűen a nehéz munkától való megszabadulást s az igazán megérdemelt pihenést. A nép lelke a földhöz van forrva, e körül forog legtöbb gondolatja. Ez az ő leghivebb barátja, mert ez soha meg nem csalja, ha ő megadott a földnek mindent, a mi a földet megilleti. Temérdek közmondás, mind megannyi bölcs szabály forog a nép ajkán a földről, a gazdaságról s e szabályok tudása és megtartása egyértelmű a földnek gondos művelésével.

Hogy »fekete föld termi a jó búzát«, ezt már a nóta is mondja, de a közmondás még tovább vezet a tanításban: Vizálló (nem homokos) föld termi a sok búzát. »A föld is öregszik«, tehát meg-megkell fiatalítani gondos műveléssel, trágyázással, pihentetéssel, mert »nyugodt föld jobban termi a búzát«, s »pihent földnek szép a termése«. »Gazda lába hizlalja a földet,« vagyis ha a gazda sokszor megfordul rajta, s »jaj annak, kinek földjét a nyúl trágyázza.« A földnek nem elég egy szántás, mert »egy szántás egy kenyér, három szántás három kenyér«, a minthogy főként a hegyes, gyengébb talaju vidékeken háromszor szántják a földet, mielőtt az őszt belevetik. A szántáshoz erő kell. Erős kéz fogja meg jól az ekeszarvát. Ezért a

közmondás: »Gyermekekre ne bíz a szántást«, mert »az erős erdőt szánt, a gyenge ugart se.« Annyit szánts, a mennyit bevethetsz, s »ugy szánts, hogy boronálni lehessen.« Egyébként:

»Nem szánthat öt eke annyit, a mennyit egy borona beboronál.« - Mag nélkül is terem a gomba, de nem a gabona. Azt vetni kell. A milyen a mag, olyan a gyümölcse. - Egészséges mag könnyen fogamzik, ám »a megátalkodott rossz mag a jó földben sem kel ki«, míg »jó mag a porban is kikel« s »sok kis mag kasokat tölt.«

A magnak helyes elvetésére is tömérdek aranytanácsal szolgál a nép. Nyilvánvaló, hogy »a ki nem vet, nem arat,« s »ki mint vet, úgy arat«, de nem mindenki tudja: »kora vetés, késő gyermek, hamar árván marad« s »kora vetés sokszor csal, a kései mindig rossz.« »Kézzel kell a magot hinteni, nem vékával« s »ritka vetésnek vékony aratása.« Sok azt hiszi, hogy »búzáat vetett« - s im »konkolyt arat«, mert »terem a konkoly, ha nem vetik is.«

Bölcs egy tanács ez is: »elől arass, utól szánts,« a minek az az értelme: aratásban légy első, hogy más el ne arathassa a tiédet; szántásban légy az utolsó, hogy esetleg a földedből netán elszántott részt visszaszánthasd. Az út mellett való földet nem szereti a gazda, mert azt ember, állat legelől találja, gázolják a vetést, lopják a termését. »Uram, őrizz meg - fohászkodik föl a magyar ember - út mellett való földtől, vékony lábú ökörtől, vastag lábú lótól s - pappleány feleségtől!« A jó gazda korán kel, későn fekszik. Az a legjobb trágya, mit csizmáján visz a gazda a földre s ki hinné? - »legtöbb a hó aratáskor!« (Ezzel állítják meg gabnarakodáskor az állatot minden keresztnél.) Nézd meg az udvart, látod a gazdát: ebben a közmondásban több igazság van, mint a vele atyafi mondásban: Nézd meg az anyját, vedd el a leányát.

Száz meg száz jövendőlkő mondása van a gazdaembernek, mely mondások egyes napokhoz, időszakhoz fűződnek s abból, hogy milyen az időjárás azon a bizonyos napon, jövendőlkőnek az egész esztendőre, nevezetesen arra: hogy milyen lesz a termés. És bizonyos naphoz köt bizonyos munkát. »Ha megcsordul a Vincze, megtelik a pincze.« Vincze napja január 22-ére esik s ha ekkor szép napos nap van s megcsordúlnak a jégcsapok - jó bő esztendő lesz. Ellenben: »ha fénylik Gyertyaszentelő, az izéket is szedd elő«, vagyis ha enyhe Gyertyaszentelő napja, mely február elsejére esik, ne örülj, mert tavasz helyett telet kapsz s az állatokat nem ereszheted ki legelőre. Akkor csakugyan előszedheted az izéket is. A juhász, ki legelsőnek tereli ki nyáját a rétre, az meg éppen azt mondja: Gyertyaszentelőkor inkább a farkas ordítson be az ablakon, mint a nap süssön be az ablakon. - Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál (t. i. jeget.). Február 24-ikére esik Mátyás napja s ez idő tájban szokott megmozdulni a jég. »Jégtörő Mátyás«-nak hívják e napot, mert ez töri meg a jeget s ha nem, akkor csinál. És »ha Mátyás éjszakáján fagy, utána negyven napig fagy.« Ugyanigy: ha Medárd napján esik, utána negyven napig esik. Gergely megrázza szakállát (febr. 13.), a mi nagy havazást jelent, ellenben Sándor, József, Benedek - zsákkal hozza a meleget. (Márcz. 18., márcz. 19. és márcz. 21.) Nagypéntek a borjubillegezés napja, Szent-György napján (ápr. 25.) legelőre csapják az állatokat s néhol e napon fogadják a cselédek is. Zsuzsanna napján megszólal a pipiske. (Febr. 18.) Hugó hetében kelt baromfi eldöglik, (ápril első hete.) De már a dinnyét jó Hugó után vetni s még jobb az esztendő századik napján; ettől ismét század napra kezd zsendülni s érési ideje a két Lőrincz közé esik (augusztus 10. és szeptember 5.) Medárd a kaszálás hete (jun. 8.), Gotthárd napján vetik az ugorkát, Úrnapján a téli retket. Péter-Pálkor (junius 29.) megroppan a búza töve (megérik az aratásra az alföldön), Sarlós és Illés közt mozog az aratás (július 2-20.), Illés hete a hordásé, István király hete a nyomtatásé. Kisasszony hetére jó gazdának zöld a rozsvetése (szept. 10.), a búzáat pedig vagy két héttel Szent Mihály (szept. 29.) előtt, vagy két héttel azután kell vetni. »Őszi porba, tavaszt sárba«, vagyis: búzáat, rozst el kell vetni, mielőtt az őszi esőzések megkezdődnének, zabot, árpát pedig a hó levével, mikor elment a hó. A márcziusi hónap nem örül a gazda, mert az árt a földnek, »még ha zsákban

huzzák is rajta végig,« valaminthogy nem örül a fekete karácsonynak sem, mely fehér husvétot jelent. Szekeres karácsony, szénás husvét, vagyis a marhákat istállón kell tartani. Terézia Vendellel szüretel (okt. 15. és 20.), de bora csak Márton napra forr ki (november 11.). Lukács, Dömötör juhászt számoltat (okt. 18., okt. 26.). Erzsébetre a rideg gulya (nov. 19.), Katalinra a szilaj ménes kerül haza (nov. 25.).

Ha Pál fordul köddel, meghalunk mi döggel, - vagyis ha közvetlen aratás előtt köd rontja meg a gabonát, éhen veszünk. Hetes eső: gazda morgás. Bizony nagy boszuság a gazdának, ha tétlenségre van kárhoztatva a legnagyobb munka idején. Késői dörgés, korai éhség. A nép hite szerint a korai dörgés jó, a kései rossz esztendőt jelent. S mondják úgy is: korai dörgés, késő éhség. (A Szent-József nap előtt való dörgés bő esztendőt, a Szent-Mihály nap után való pedig hosszú őszt jelent.) Husvéti eső gond a gazdának, ellenben a derült, meleg husvét napja meglátszik ősszel a gazdán.

Mindezekben a mondásokban a gazda ember lelke beszél hozzánk. Apáról fiura öröklődnek az arany tanácsok, s a jövődölések helyességét sok százados tapasztalás igazolja, ha egyszer-másszor nem is teljesülnek. A mint látjuk, az egyes munkák idejét népünk valamely név-naphoz köti, a minthogy ezt jobban meg is tarthatja emlékezetében, éppugy, a mint valamely nevezetesebb eseményt ennek vagy annak a mezei munkának az idejéhez fűz. - Mikor történt ez meg ez? Aratáskor mult három esztendeje. - Hány esztendős a gyerek? - Kendertiloláskor lesz hét esztendős.

A magyar nép édes anyjaként szereti a földet, s gyermekként az állatot. (A gazdának két keze van: a földje s az állatja - mondja a székely.) Mérföldtlen szeretettel ragaszkodik minden talpalatnyi földhöz, mit őseinek verejtéke áztatott, minden szava, mit a földről mond, maga a szeretet. A magyar nép lelke szólal meg abban a régi versben, mely áradozva dicséri a búzatermő, zsiros Alföldet:

Ó földi Kánaán,
Európa édene!
Természet tárháza,
Mindennek mindene!

Mert te beléd zárkózni
Kivánatos fogság,
Mert határaidon túl
Nincs igaz boldogság.

A szántó-vető ember élete, munkája kivánatos gyönyörűség. Méla borongással hinti a magot a földbe, kétségek közt. Vajjon Isten megáldja-e munkáját? És fölcsendül a vidám nóta, ha Isten végtelen kegyelme, jósága megengedte, hogy az elvetett mag ne csak kikeljen a földnek méhéből, de hullámozó vetéssé zsendüljön, majd aranykalászsza érjen!

Felkel jó hajnalban a szántó álmából,
Felserkenti magát pacsirta szavából,
Könyörög Istennek szives indulatból:
Adja szép áldását földi munkájából.

Elsőbben a szántó nézi taligáját,
Igazítja vasát, éles csoroszlyáját,
Elébe ragasztja sikoltó tézsláját,
Ökrei nyakára felteszi igáját.

Azonban jó reggel elkezd munkáját,
Forgatja szép renddel rendes barázdáját;
Szólítja ökreit, szőkéjét, barnáját,
Dudolja mellette a szántó nótáját.

Haj, Villás! Haj, Sudár! Csákó, szőke, barna!
Fordulj hamarsággal csára, barázdára,
Vonszoljad az igát a gazda hasznára,
Tölthesse meg zsákját szegények javára.

*Ha most keseregve barázdába lépünk
S sirva a földébe búzamatot hintünk,
De vagy Istenben olyan reménységünk,
Hogy megtelik nekünk gabonával vermünk.*

Majd elhozza Isten a kedves aratást,
Látunk földeinken nagy sok keresztrakást,
*Énekelve tesszük a kéve-behordást
Örömmel végezzük a kedves nyomtatást.*

Titeket pediglen a zöld legelőre,
Édes ökreim, a szép kies mezőre
Legeltetlek, ottan szép folyó vizekre
Bömbölve legeltek a ti kedvetekre.

Keseregve lép tehát a szántó-vető a barázdába, sirva hinti belé a magot. Ugyanaz a méla hangulat lepi meg, a mi a ház építése közben, felsóhajtván: Mi haszna a házat hogy felépítettem! De már a hordás, a nyomtatás vidám dalt fakaszt a sokat töprekedett kebelből. »Isten megmutatta az ujját«, mondják szójátékosan, vagyis nem az *ujját*, hanem az új termést. Most már dalolhatnak, vigadhatnak.

Van egy régi versünk a szárnyas állatokról, mely valóképpen bájos reggeli kép, sorba elvonultatván előttünk az ébredező madarakat. Ki ébred a madárral s ki megy vele egyidőben a mezőre, ha nem a szántóvető ember? Im:

A szántó is felkél szerencsésen,
Fúj a tavaszi szél igen frissen,
Befogja ökreit,
Míveli földeit
Szerencsésen.
Munkáját folytatja,
Barázdát forgatja
Szép rendesen.

Isten ő felsége meg is áldja,
A szántó marháit meg is tartja.
Fegyvert és katonát,
Ekét és boronát
Ő forgatja.
*Földön a gabonát,
Mennyben a koronát
Osztogatja.*

A szántó-vető ember a legelső mindenféle foglalkozású emberek között: ő adja a kenyeret, a mindennapit, koldusnak, királynak. Ő osztogatja földön a gabonát, mennyben a koronát. Van egy kesergő versünk, mely a szegény paraszt keserves sorsát panaszolja, de ez nem a maga földjét művelő parasztra, hanem a jobbágyra vonatkozik, a kinek soha sincs nyugta, éjjel-nappal talpon kell állani; fekete kenyérrel, egy kis leveskével meg kell elégedni; ha az ispánnak nem engedelmeskedik, deresre huzzák; egész nap másért fáradozik s a sok dézsmát még meg sem köszönik.

Bíró az adóért, pap, mester stóláért,
Zsidó és korcsmáros pálinka áráért
Zaklatják untalan,
Mentsége hasztalan,
Míg lelnek benne vért.

Ennek ellenkezője a kép, melyet egy másik vers ad a parasztról, a mindnyájunknak kenyeret adó szántó-vető emberről.

Nincsen szerencsésebb a paraszt embernél,
Mert boldogabb sorsa minden mesterségnél.
A paraszt urakat, tartja a papokat,
Tartja katonákat és a koldusokat.

Ha paraszt nem volna, kenyerünk sem volna,
Ha ő nem szántana, mindnyájunk koplalna.
Római császárok az ekét fölvelték,
Királyságuk előtt azt nagyra becsülték.

Jó reggel a szántó ekéjét forgatja,
Fúr, farag, vasait földnek igazítja,
Reménységgel szegény földeit megszántja,
Megérett búzáját örömmel aratja.

A magyar gyermek arcza csak úgy ragyog, midőn dalolja: Gazda leszek, telkes gazda, ha mondom, - Az ekére, magvetőre lesz gondom. A föld szeretetében nő fel a nép gyermeke s nem is vágyakozik az semmiféle mesterségre. A nép fiát rendszerint csak a kényszerűség szorítja másfajta foglalkozásra. A királylyal sem cserélne a telkes gazda, kinek »ekéje előtt négy tulok jár« s meg-megcsördítvén ostorát, biztatja a tulkokat: Csákó, Szilaj, Gyöngyös, Bogár! Jézus, segélj, haj! És tovább szól a dal:

Végig szántok az ugaron,
Járok híves gyöngyharmaton,
Csillámoló gyöngyharmaton,
Mezei szép virágokon,
Haj no, Csákó, haj!

Kis pacsirta, ég madara
Száll fölöttem, zeng a dala.
Párja vígan száll elébe,
Le-lecsalja a fészkébe,
Cselő, Gyöngyös, haj!

S jön délfelé ebédrel a rózsája. Édes lesz az étele, mert ő is vele eszik.

Még csak egy-kettőt fordulok,
Mert pihegve jár a tulok.
Megetetek, megitatok,
Délíig könnyen tovább hajtok.

A jó gazda - hallottam egy öreg szántó-vetőtől - esztendőnkint megeszik egy font földet. Meg bizony, mert szántás közben le-lehajol a barázdába, félre-félre dob egy követ, majd meg az eke vasát tisztogatja s mindig kezére ragad egy kevés föld. S ha hozzák a délebédet, nem kényeskedik: földes kézzel veszi kézbe a kenyeret, úgy ebédel. A kenyérrel összevegyül a föld pora: úgy van az jól. Attól hízik a szántó-vető.

Ha benézel az udvarba, s látod, hogy az végig pázsitos, ott igen gyöngé gazda lakhatik. Ritkán fordul meg ott szekér, nem tapossák le a ki-bejáró állatok. Hogy is mondja a vers?

Pázsintos udvaron lakik a szegénység,
Ott a kamarába bevonult a szükség.

A hol a béresek viradtig alusznak - folytatja a vers - s a tűzhelyen nyújtózva számlálják a napot, ott pázsint szokta kelni az udvart. Az ilyen gazdaságra illik ez a versike:

Két szál búza, négy szál konkoly,
Gazdaságom mind csak így foly.

Világos, hogy a gazdaélet is szebb messziről, mint közelről nézve. A föld sem számlik mind egyformán. Van »jó és rossz természetű« föld. Aztán egyszer a sok eső, máskor a tartós szárazság rontja meg a legjobb földet is. Ilyenkor keserves a szántás. Hát még nem is oly rég, sőt itt-ott ma is, a faékével, melynek mindegyre esett valami baja! Ezt a nyomorúságot eleveníti meg ez a zsémbelőző székely nóta:

Csá, te Rendös, hó te Szilaj!
Csak az ördög tudja, mi baj.
A föld olyan bajjal kel fel,
Hogy két eke törött már el.

Pedig most harmad ideje
Török-búzát vetek ide,
Be jól számlott a föld akkor,
Mint gyermek-ekével a por!

De látom, az eke hibás,
Nem jó fából készült, visszás.
Szúette, régi rossz *cseré* (cserfa),
Csak muszájból szántok vele.

De a jó ég ha megsegít,
Új eszközöm leszen megint.
E czudar *tatart* elvetem,
Összezuzom, nem kell nekem.

Más hangon szól már az a nóta, mikor a legény végig megy a falun, előtte eregélnek az ökrök, nagyokat csördít ostorával a kedvese kapuja előtt. Nótával kezdi.

Kapud előtt járok, kapud előtt járok,
Bojtos ostorommal nagyokat csattantok.

És erre mondja szóval, nagyot rikkantván: Hej, elé, Daru, Rendes! S folytatja a nótát:

Fekete czondrámat vetem panyókára,
S az én édesemhez megyek vacsorára.

Hej, elé, Szilaj, Rendes! rikkantja utána ismét. Akár csak *Petőfi* kisbéresét látnók, hallanók.

Nemcsak akkor akad meg a leány szeme a legényen, ha délczegen megüli a lovat, az erős, a daliás legény - nehéz munka közben sem veszti el daliasságát. Aztán a szerető szív felékesíti: arany dészüt lát a legény derekán, a mint kaszál a virágos réten, s a dereka nem hajlik a kasza után.

Ő kaszálja, én takarom,
Ott is a javát akarom.
Akármennyit is kaszáljon,
Én utánna feltakarom.

(A székely *takarásnak* mondja a szénagyűjtést. A nóta magyar változata már így szól: Ha ő kaszál, én meg gyűjtök.)

Egy-egy rossz esztendő is nótát fakaszt a nép lelkéből.

Szerelmes édes Istenünk!
Ugyan bizony mi lesz velünk?
Mind csak szántunk, mind csak vetünk,
Még sincs megevő kenyérünk -

tör ki a csüggedt lelkekből a keserves panasz. Üres a lombár, »pedig úgy terem itt a rozs, mint Bécsben a palaglafos.« A föld tisztabúza helyett konkolyt termett s a mi kevés buza kikelt, azt is bogár marja. A tavaszban sincs áldás: nyugoti meg északi szél leforrázta. A szénát mind elviszi az Olt. Nincs vig arató, takaró. Nem fényes a kasza, sarló. S végzi ezzel az érdekes, jóízű strófával:

Están bátyám panaszára
Azt kérdezi a komája:
Koma! *Mi a palánéta?*
Vajjon nem az-e az oka?

A palánéta! Az idő járása érdekli első sorban a gazdaembert. Hiába hullajtja a véres verejtéket, ha az időjárás ellene munkál. A nagy mindenség tele van rejtelmességekkel, melyeknek mélyére hatolni a véges elme képtelen. Szállhat-e harciba a gyöngye ember az elemek szörnyű erejével? Nem szállhat, de megfigyeli a titkos erők megnyilatkozásait s védi magát a maga módja szerint. Megjegyzik magának a napokat, a nevezetesebb időszakokat, változásokat s törvényeket alkot, melyeknek megtartásával kikerülni próbálja azoknak a titkos erőknek csapásait. E titkos erők ellen való védekezés szülte a gazdasági élet számtalan babonáját s az Isten mérhetetlen jóságában való bizodalom mellett a földjének terméseért, állatjának egészségeért nyugtalankodó nép lelke folyton munkál s ezer meg ezer módját találja ki a védekezésnek.

Minden gazdának két keze van: »a földje s az állatja« - mondja a példabeszéd, egyik vagy másik nélkül félszeg. E kettőnek a java - az ő java, az ő élete. Önkéntelen fohászkodik Istenhez e kettőért s csuda-e, ha e kettőhöz való nagy erős ragaszkodás megnyitja lelkét mind a hitnek, mely segítséggel kínálkozik a titkos erők ellen való védekezésben?

Kisérjük ezen az utján is a nép lelkét. Kezdjük az utat tavaszi időben, mivelhogy akkor kezdődik valóképpen a föld népének új esztendeje. Meglehet, hogy őseink talán onnét is

számították az esztendő. Már az ünnepnapok írásában megemlékeztem egy ma már nagyon ritkuló szokásról: a husvétszombati *határkerülésről*. Valóképpen nem husvéti szokás ez, hanem gazda-ünnep, mely husvétra esik s melyet, tudtommal, ma csak a Nyárad vidékén tart meg a falu legénysége. A legények zsoltárokat énekelve indulnak el a faluból, úgy járják be a bevetett határt. Meg-megállnak s egy közlők hálaímádságot mond Istennek, hogy eleddig megóvta a határt s a községet minden veszedelemtől, aztán kéri a Mindenek Atyját, hogy áldja meg a határt bő terméssel, távoztasson el a községről és határról minden veszedelmet, óvja meg tüztől, víztől, jégesőtől, gonosz ember szándékától; a barmokat dögvésztől. A népnek adjon erőt a termés betakarítására. Így, ének és mindegyre megújuló imádságok közt érnek a szomszéd falu határáig, a hol mind a két község határáért imádkoznak s csak késő éjjel térnek vissza.

Az ősz vallásban - olvassuk Kandra Kabos könyvében - nyilván *Szentgyörgy napja* volt a Nagyboldogasszony ama tündéreinek ünnepe, kiknek tisztje a lábas jószág mególtalmazása volt. Ezen a napon hajtják ki országszerte a nyájukat a legelőre, ezen a napon adják kezére a fogadott pásztoroknak. A nyájnak ez az első kihajtása Göcsej némely részén ősi szokást sejtető módon történik. A kihajtást megelőző napon a pásztor a legelő elején, mely rendszerint a község végén van, a kerítés mellé tüzet rak s ott két magas *nyirfa-ágot* tűz le, melyeknek ágait felül összeköti kapu formára. E nyirfakapu alatt hajtja át minden gazda a legelőre járandó marháját. A nyirfakapu tövében a pásztor térdelve s kalaplevéve imádkozik s a mellette elhaladó marhákat szentelt vízzel meglocsolja. Mikor minden darab marha átment a kapun, összetereli a nyáját s egy fazékba vitt parázsszal háromszor megkerüli. Most a nyáj közepére áll s ott puskaport robbant fel, hogy a nyáj nyáron összetartson, ne kóboroljon szanaszét. Ezután a marháját kiki hazahajtja. Ugyancsak a göcsejiek Szentgyörgy nap előtt való estén nyirfa ágakat tüzelnek a ház kerítésére, kapuja- és ajtajára, hogy a boszorkányok és a *luczférek* a ház lakóihoz: az emberekhez és állatokhoz ne férközhessenek. És tüzelnek nyirfaágakat az istálló elé, a trágyakupacba, sőt még a *buzavetésekbe* is, hogy ettől is távoltartsák a boszorkányokat. Azért teszik pedig ezt Szentgyörgy nap előtti estén, mert akkor éjjel tartják - a néphit szerint - a boszorkányok nagygyűléseket a Szent-Gellért hegyén. Ez az éj a jó és rossz szellemek mérkőzésének éjszakája, ennek a harcznak az eldőlésétől függ az egész esztendei termés sorsa. A Nagyasszony szent fája: a *nyirfa* az, mely távol tartja a rossz szellemeket a háztól, istállótól, az egész gazdaságtól. Mert mit nem tesznek azok a rossz szellemek! A szőlőben, a vetésekben felszedik a harmatot lepedővel, hogy uj bőgrébe kicsavarva, bűvösszerűl eltegyék. Szentgyörgy-napja határkő az esztendőben: egy csomó dologra nézve fontos, hogy előtte vagy utána történik-e. Az asszonyok a Szentgyörgy napja előtt talált hangyabolyt megbolygatják, hogy annyi csibéjük *bizseregjen* abban az évben a ház körül, mint a hány hangyát ott találtak. Ha a baromfiat Szentgyörgy után ültetik meg, a csibék - a göcseji nép hite szerint - nagyon *ferdén* (hiányosan) kelnek ki.

Nevezetes egy éjszaka Szent-Iván (virágos Szent-János) éjjele is, mely június 24-ikére, az esztendő leghosszabb napjára esik. Az ezen az éjszakán megtartott tűz-ünnep, melynek ma már csak töredékes emléke él a nép közt s a közt is csak itt-ott, az ősvallásnak kétségtelenül egyik maradványa. A Napistennek szentelt nyári nagy ünnep lehetett a Szent-Iván éji tűz-ünnep, hálaadás a vett jókért, a földnek már megmutatott terméseért s egyben a családalapítás ünnepe is. Hisz a földnek termése s a családalapítás oly szoros kapcsolatban van egymással. Teméntelen népdal hirdeti, hogy majd aratás után, vagy szüret után, ha kiforrt a bor - »Férjhez viszlek, édes rózsám, majd akkor!«

Hát lássuk csak mi maradt meg nekünk őseink ez ünnepéből.

Parád, Bodrog községekben - olvassuk az Ethnografiában - Szent-Iván napját megelőző este, midőn a nap már leáldozott, kimegy a falu apraja-nagyja, legények, leányok a falut környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyújtanak s a felcsapó lángokon keresztül ugrándozva kiabálják: Törés ne legyen a lábamon! Törés ne legyen a lábamon! Majd a leányok csomóba kötözött »tisztos füvet« tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égne dobálva kiabálják: Ilyen nagy legyen a mi kenderünk! Ilyen nagy legyen a mi kenderünk! A megfüstölt tisztos fű-csomót haza viszik s abból betegségben synylődő gyermekek számára fürdőt készítenek.

Dorogháza, Szuha, Mindszent környékén a nagyobb leányok a tűz közelében két sorjával szemközt állanak, egymás kezét megfogják, aztán két leány egy 6-7 éves kis leánykát két oldalról végig sétáltat a sorban állók kezefején s közben folyton ezt kiabálják: Ég Budavára! Ég Budavára! A mely párnál a kis leány elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott újra összefogják a kezöket, hogy a kis leány másodszor, harmadszor is végig sétáljon köztök s ez így tart mindaddig, míg a tűz lángjának lobogása még nem szűnik s csak azután ugrálják keresztül a parazsat.

A ballaiak, mikor a Gönczöl szekere felragyogott az égen, akkor vonulnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalmacsomót gyújtanak meg s azzal ide-oda futkosnak. Régebben több szalmacsomót is gyújtottak meg s azzal vagy kigyózó vonalban futkostak egymásután, vagy úgy állottak össze, hogy az égő csóvák lángjaiból egy kereszt formálódott ki.

Bögön, Bakán s a dunántuli helységeken - olvassuk Ipolyinál - Szent-Iván tüzeit a szolgállegények rakták. Rőzsét kértek e célra s ha nem kaptak, úgy vették el s csomóba rakván, alul meggyújtották és dalolva körültáncolták. Mikor aztán a tűz leszakadt, átugorták, hogy *ha a faluban tűz támad, el ne terjedjen*. Kilitiben hat pásztorlegény szokta rakni a tüzet, mind a hat háromszor-háromszor átugrotta, a gazdasszonyok pedig vizet melegítettek mellette, mely óvszer a *káposztahernyó* ellen. Hontmegyének dunaparti részén - olvassuk ugyancsak Ipolyinál - az a szokás, hogy ünnep előestéjén kimegy az ifjuság a Duna feletti partokra, a leányok a part alján állanak, a legények a tetején. Tüzet rakván, botjaik végébe karikát illesztenek, azt a parázsban megtüzesítve forgatják s a Dunába csapják, miközben ezt a daltöredéket éneklik:

Ipsiláng, ipsiláng, ipsilángi rózsa,
Rózsa volnék, piros volnék,
Karika volnék, megfordulnék,
Kire, kire, kire? (N. N.-ék örömjére.)

Látható az itt közöltekből is, hogy Szent-Iván ünnepének kettős jelentősége volt: nem csupán a házasság legények és leányok ünnepe, de egyúttal szoros kapcsolata van a gazdasági élettel is. Nemcsak a legények s leányok, de résztvettek ebben az ünnepben az öregek is, a mint e daltöredék bizonyítja:

Tüzet megrakoljuk, négy szögbe rakoljuk,
Egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikán ülnek szép ifju legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lányok.

Bizonyos rend szerint ülnek tehát a tűz körül, kinek-kinek megvan a helye, kor és nem szerint. S átugorván a tüzet, fölzendül a házassági dal. A ki a tüzet átugrálja, kezdi:

Meggyulandó Barta köháza, - oltsuk, oltsuk!
Jaj, ne hagyjuk a szegényeket, - oltsuk, oltsuk!

A többiek aztán folytatják:

Mely magas rút a faága, elágazott,
A tengeren által hajlongott.
Egyik ága hajlott Barta udvarába;
Selyen sárhaju Magyar Ilonának
Haján felül gyöngykoszorú, gyöngy a másik ága.
Hajlott Barta udvarába,
Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
Haján felül gyöngykoszorú gyöngy.

Minden leány annak a nevét mondja, kihez hajlik a szive s aztán átugrik a tűz felett.

És megszólal ezen az éjszakán a *virágok* versengő éneke is: *Búza, szőlő* és *ibolya* versengenek egymással.

Búza virág mondja: ne vetekedj vélem,
Mert bizony *én velem széles e világ él.*
Szőlő virág mondja: ne vetekedj vélem,
Mert bizony *én velem áldozatot tesznek.*
Az ibolya mondja: ne vetekedj vélem,
Mert bizony *én velem lányok dicsekesznek.*

Látni való, hogy ez az ének már a keresztény világ szülöttje. Még inkább kitűnik ez ugyanennek egy székelőföldi változatából, mely már pontosan meghatározza a búza és szőlő fontosságát az egyházi szertartásban.

A búza mezőben három-féle virág.
Szóval felfeleli a szép *búza virág*:
Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál:
Engemet leszednek s a templomba visznek;
Nekem mind azt mondják: *ez a Krisztus teste.*

Szóval felfeleli a szép *szőlő virág*:
Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál:
Engemet leszednek s a templomba visznek,
A templomba visznek s a pohárba töltnek!
Nekem mind azt mondják: *ez a Krisztus vére!*

Szóval fölfeleli a szép *szegfű virág*:
Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál:
Szüzek, szép leányok engemet leszednek,
Bokrétába kötnek, a templomba visznek,
S a szeretőjüknek süvegjére tesznek!

A szent Iván éji ünnep nyoma látszik abban a babonás hitben is, hogy néhol a tűz üszkét felszedik s porával meghintik a káposzta palántát, hogy a hernyó el ne lepje, sőt a marha jászolába is teszik, meg át is hajtják rajta.

Tovább menve, a *Nagy-Boldogasszony* és *Kisasszony napja* (augusztus 15. és szeptember 8.) ismét oly időszak, melynek több rendbeli gazdasági jelentősége van. A közmondás szerint, két asszony nap közt legjobb a tojást eltenni, s a göcseji asszonyok azt tartják, hogy a két asszony napi csibékből jó tojó tyukok lesznek; az ez időközben szedett növények jó orvosságszerek. Két asszony nap között kell kicsépelni a vetőmagnak való búzát s ez időben szellőztetik meg a hombárban is a búzát, hogy meg ne romoljon. Szentmárton napja (november 11.) vagy szürke

vagy fehér lovon érkeznek. Akkor jó fehér lovon, ha hó esik. A hónapnak a hányadik napján esett az első hó, tavaszig annyiszor fog még esni. A szentmártonnapi lud mellcsontja megmondja, milyen lesz a tél: ha fehér, - havas, erős lesz a tél, ha szürke, nem lesz sok hó. Göcsejben Szent Borbála estéjén az asszonyok tollat fosztanak, de nem fonnak. Attól tartanak, hogy Szent-Borbála bedobná az ablakon az orsót s a fonál kócczá változnék. Varni sem szabad e napon, mert azzal bevárnák a tyúkok tojókáját.

Lucza napján kora reggel némely vidéken a gyermekek házról házra járnak s köszönés után tizszer is elmondják egy végben: »Kot-kot-kotkodács, minden napra egy tojás.« A hol nem engedik meg, hogy ezt elmondják, onnét elviszik a tyúkok hasznát, a hol azonban megengedik, ott sokat tojnak a tyúkok. Ugyancsak ezen a napon a tyúkoknak három abroncsba teszik az eleséget s azontul kilencz napon át mindig ezekből az abroncsokból etetik, hogy jó tojók legyenek és sokat szaporodjanak. A Rábaközben a fiugyermekek kora reggel elindulnak a faluban, hosszú bot a kezökben s azzal megszurkálják a tyúkólat Aztán beszélnek a ház ablakán: Alszol-e, gazda? Ébren vagy-e, gazda? Isten száll a házadra, hat ökörrel, hat lóval. Jó tojósak legyenek a ketek tikjai, ludjai s olyan vastag szalonája legyen a ketek disznójának, mint a mestergerenda. Adjon Isten két ólat meg egy malacot, hogy egyikből a másikba futhasson. *Kotyolás* a neve ennek a Lucza napi gyermekjárásnak s Zalában pld. egy tőkét vonszolnak az ajtó elé s arra ülve mondják el a mondókákat. Göcsejben a szomszédtól csenik a tuskót s elvégezvén mondókákat, a tuskót a ház asszonyának hagyják. Hontban behavazott fővel, szalmába burkolva, lánczokat csörgetve, aczéllal és kovával felszerelve járkák végig a házakat, hogy egész télen jól égjen a tűz a kályhában. Vas megyében, hol *palázolás* a neve e szokásnak, legények járkák be a falut. Egy jó csomó szalmát összekötnek s hónuk alá fogva a kályha mellett való szögletben foglalnak helyet, a szalmából egy keveset a földre hintvén, arra telepednek le. Elmenetelük után a gazdasszony gondosan összeszedi a szalmát, hogy majd a kotlós fészkebe tegye. Lucza napján a községben *nyirágseprűt* kötnek s azt karácsony éjjel elviszik az éjféli misére, megszentelés végett. Mise után hazaviszik s az udvarban elrejtik. Karácsony után való napon a gazda ezzel a seprűvel a birtokát megkerüli s hazamenve újra elrejtí. Ha az esztendő folyamán valaki a körüljárt birtokról el akarna vinni valamit, semmit sem bir onnét elmozdítani. A gyümölcstolvaj mindaddig le nem jöhet a fáról, míg a gazda a szentelt seprűvel meg nem seprűzi. Ugyancsak Göcsejben azt az abroszt, melylyel karácsony előtt való estén az asztalt beterítették, vízkereszt napjáig hagyják ott s abban az évben abból az abroszból vetnek, hogy a vetés jól sikerüljön. *Vetőruhának* is hívják ezt az abroszt. Szered vidékén, ha a jószágnak baja van, *karácsonyi abrosszal* kötik keresztül. Másutt a tejevesztett vagy a rugós tehénnek használ a karácsonyi abrosszal való beterítés és a nyirfaseprűvel való veregetés. A hasfájós lovakat meg *karácsonyi kalappal* veregetik, azzal a kalappal, mely karácsony estéjén az asztalon volt. Erdélyi néphit szerint karácsonykor az asztal alá tett szakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakajtót megtölteni. A széna alá kukoriczát szokás tenni. E kukoriczától két akkorára hizik a szárnyasjószág, a szénától meg a lábasjószág. Karácsony ünnepén a palócz gazda beviszi a kocsija kerékkötő lánczát s az asztal lábához köti abban a hitben, hogy az előtt a kocsí előtt, melyre ezt a keréklánczot köti, a marhája egész esztendőn át nem romlik meg, sem lovát, sem ökrét semmi baj nem éri. Göcsejben, a csertamellékiek, szénát, szalmát és ekevasat tesznek a karácsonyi asztal alá. Az asztalra egy-egy marék búzát, rozsot, zabot, kukoriczát stb., aztán sodrófát, köpülőt s kaszakövet: ezzel biztosítják a jó termést. A sodrófa gyógyító erőt kap: megdörzsölik vele a betegembert és állatot. A köpülőben gyorsabban készül el a tej arra, hogy vaját verjenek belőle. A kaszakövel megkenik a tehén megkeményedett tőgyét. Szintén Göcsejben, Göcsej északi részén, rostát, sűrű szitát, kaszakövet, sót, új seprűt, ekevasat és egy szakajtó zabot tesznek az asztalra. A rosta a buza megcsörmölyödése ellen jó; a seprű a boszorkányok ellen védi meg a házat, a sóval a kis borjut hintik be, a zabot a tyúkoknak adják, hogy jól

tojjanak. Az asztalra teszik a jövő évi időjárást megjövendölő tárgyakat is Göcsejben, nevezetesen a bemetélt és megszózott veres hagymát, melyeket az asztal négy szögletére tesznek le. Karácsony estéjén, mielőtt a templomba mennek, három-három kivájt vöröshagymát tesznek az asztal négy sarkára. Sőt hintenek valamennyibe. Minden hagyma egy-egy hónap. Miséről hazajövet megnézik a hagymát s a melyikben a só nedves, annak a hónapja esős, nedves lesz. A palóczoknál a karácsony ünnepén elhullott kenyér- és kalácsmorzsát (karácsonyi morzsalék a neve) összegyűjtik s vászondarabba kötve az istállóban a jászol vagy az ajtó fölé akasztják, hogy a boszorkányok meg ne rontsák a fejős marhákat. S ha már megrontották, karácsonyi morzsalékkal füstölik meg az állatot. Némely helyen a karácsonyi morzsalékot tavasszal elvetik a kertben s abból »szörnyen jó szagú fű nyől, olyan, a kinek a földtől a tetejéig levele van.«

A mint látjuk, szere-száma nincs a gazdasági élettel kapcsolatos karácsonyi szokásoknak. S még van ilyen egész sereg. Karácsonykor zabot ad a palócz asszony a tyuknak, hogy jó tojó legyen. Néhol tyuk- és libatojásra ültetik a kotlós tyukot. A gunár libába 2-3 gerezd foghagymát dugnak a palócz asszonyok. A szerediek is azt hiszik, hogy nem pusztul el a csirke, ha karácsony éjjel hozzák a fészeknek való szalmát. A palóczok az igavonó marhának, hogy egész éven át jóízűen egyék és igyék, éjfél mise előtt, első harangszókor, enni szoktak adni, »beharangszókor« megítatják. A lovat, hogy jól menjen, éjfél misekor *piros almával* itatják meg, t. i. két-három piros almát tesznek az itató vederbe vagy vályuba. A göcsejiek karácsony este szalmát dugnak a csizmába s azt kis-karácsonyig benne hagyják. Ekkor kiveszik s edénybe gyömöszölik. Ha a marha fölfuvódik, szájába tömik e szalmát s rágatják. Némely háznál ilyen szalma harmincz éves is található.

Karácsony éjszakája naptára az egész évi időjárásnak. A régi emberek karácsony éjjel a templomból kijövet az égre néztek, megfigyelték a széljárásának irányát s ebből jövendölték meg: lesz-e abban az évben döghalál. A szerediek ősrégi tapasztalata szerint, ha karácsony éjszakáján sok csillag van az égen, akkor jó termés lesz, meg jószág is lesz. Ha karácsony éjszakája csillagos - úgy tartják a göcsejiek - akkor setét (tele) lesz a pajta, ha felhős, akkor világos (üres) lesz a következő évben. A néphit szerint, a karácsonyi mise Urfelmutatása alkalmával *a marhák emberi hangon szólalnak meg*, de ezt nem szabad hallania az embernek, mert a ki hallja, meghal. Karácsony böjtje estéjén és karácsony délelőtt nem jó tisztítani az istállót, mert a jószágba belé esik a dög. Karácsony reggeltől harmadnap reggelig nem jó vakarni a lovat, mert rühes lesz. Karácsonykor ruhát szárítani nem szabad, mert arra a rudra, a melyen a ruhát szárítják, a marha bőre kerül.

Ujév napján egy abroncsból kell etetni a tyukokat, hogy együvé járjanak tojni. Vizkereszt volt régen a ház és a gazdasági épületek szentelésének ideje. Ekkor szentelték meg s szentelik néhol még ma is a vizet, a három királyok vizét, melyből minden háznál készen kellett állani egy edénnyel, az esetre, ha emberben vagy állatban hiba esik. Ezzel locsolják meg Göcsejben a mezőre kihajtott állatot is, hogy a boszorkányok ne árthassanak neki. *Gyertyaszentelő* napja időjárást jövendölő nap. Ha e napon a papot az oltárnál éri a nap, még negyven napig hideg lesz. Ha megcseppen az ereszt, tedd el az izéket, tartja a nép mindenfelé, mert hosszú lesz a tél.

Napnak, holdnak, csillagoknak járását nagy figyelemmel kíséri a nép: ebből jósolja az időjárást. A sok apró csillag azt jelenti, hogy eső lesz harmadnapra; ha a csillagok nagyon futkosnak az égen, szeles időt várnak. Ha a nap tisztában halad le, másnap szép idő, ha felhőben halad le, eső lesz. Ha nap haladta után kigyul az ég, szél lesz. Ha napközben igen hegyesen süt a nap - mondja a székely - eső lesz. Esőt jelent az is, ha napfelkelte előtt zöldes-veres felhők látszanak; ha veresen süt ki a nap és nem forrós nagyon; ha napkeltével veres felhők látszanak; szél várható, mégpedig nagy és sok, ha a nap keltében tüzesen mutatkozik,

ha a felegek közül igen veresen süt ki és forrás, ha nyugtával veres tiszta felhők veszik körül a napot. Hideg lesz az idő, ha a nap sugarai fölkelte előtt mutatkoznak; ha felhők közül süt ki a nap; ha sugarai megtörve látszanak; ha nagyon melegen süt ki a felhők közül; ha nagynak látszik a nap reggel; ha keltével körülötte gömbölyű kör látszik; ha nyugtával a nap köré a szelek felhőket vernek. Forróság, jégeső lesz, ha a nap keltével tisztán mutatkozik; ha a nap mintegy órányira kisüt s azután elgyöngül és sugarait a felhők közül löveli ki. Tiszta időre mutat: ha nyugtával felhők veszik körül a napot, de nem veres színben; ha a nap nyugtával visszapillant és éjszaken veres, délen pedig fekete felhők veszik körül.

Mindezek a jövendölések régi hagyományos tapasztalatokon alapulnak s többnyire teljesednek is. A nép jó időjós.

A *holdnak* is fontos szerepe van a gazdasági életben: holdtölte- és holdfogytakor végeznek sok munkát vagy - nem végeznek. Holdtöltekor jó vetni és ültetni. Ujholdkor nem veteményeznek az asszonyok, mert a vetemény csak a levélben fejlődne. A tyúkot ujhold péntekjén kell megültetni, hogy jól költsön. Ha a csirke ujságra kelt ki, jó tojóvá lesz. Fát, virágot oltani, gabonát vetni ujságra kell. Disznót ujságra ölni nem jó, mert husa hamar megnyüvesedik. Ha ujságra malacozik a kocza, a malacznak agyari nőnek, miket le kell vágni, tartják a lozsádiak. Másutt meg az a hit, hogy, ha ujságra malacozik a kocza, eldöglenek a malacok. Ha tiszta a hold, jó idő lesz; ha nagyon sárgás, eső lesz. Ha ujhold harmadik vagy negyedik napján a hold sugarai elsötétedtek, esőt várhatunk. Ha a hold udvara tűz veres, hideg és nagy eső következik. Ugyanigy, ha holdtöltekor feketeség látszik rajta vagy ha karikák veszik körül.

Az időjósítás külföldben a *pásztoreMBER* tudománya. Ő az, ki éjjel-nappal kint van Istennek szabad ege alatt s míg a gazdaember a nap nehéz munkája után csöndesen alszik ágyában, ő a pislákoló tűz mellett hanyatt fekvé szemléli a csillagos eget, a csillagoknak járását, a holdnak változásait. A pásztoreMBERnek a csillagos ég nyitott könyv s sok mindent olvas abból, a mit a mi szemünk meg sem lát.

A *pásztoreMBER*! Valóképpen övé erdő, mező. Ő annak legrégibb, leghüségesebb lakója. Közismeretes, hogy a magyar nép a honfoglalást követő időkben nomád életet élt: a nép zöme pásztoreMBER. Századokon át az állattenyésztés a magyar nép főfoglalkozása. A végtelen rónaságokon gulyák, ménesek, juhnyájak, sertés csordák legelnek. A rengeteg erdők is hangosak a nyájak kolompolásától. Csak a legújabb időkben veszi át a földmívelés a vezető szerepet. A legelők mind szűkebb területre szorúlnak erdőn és mezőn egyaránt. A pásztoreMBER is lassanként veszíti ősi eredetiségét, bár még mindig ez, meg a halászelet az, hol legtöbb nyomát találjuk meg a magyar népélet ősrégi mivoltának. Tanui lehettünk ennek az ezredévi kiállításán, hol Hermann Ottó, ez a kitűnő, talpig magyar tudós, az ősi pásztoreMBER és halászeletnek rendkívül érdekes emlékeit állította elé. A ki e két őseredetű foglalkozást behatóbban akarja megismerni, megtalálja Hermann Ottónak részint ama ismertetésében, melyet az ezredévi kiállítás nagy katalógusába irt, részint *A magyar halászat könyve* cz. nagybecsű munkájában. Könyvemnek célja is, terjedelme is csak rövid, vázlatos kép rajzolására utal engem s e rajzolásban is Hermann Ottót követem, az egyetlent, kit követni lehet. Az egyetlent, ki népünk ősfoglalkozásainak kutatásával halhatatlan érdemeket szerzett magának s dicsőséget nemzetünknek a művelt világ előtt is.

»A gazdasági rendszer gyökeres változásával - írja Hermann Ottó - rohamosan tűnedezik a pásztoreMBER élet, sőt vannak egész nagy vidékek, maga a Bakony, a Mátra, a borsodi Bükk, az Alföld síkján a területnek egész rengetege, a hol az ősi jellegű pásztorság már teljesen elhanyaglott s az egykori legelőt az eke turja. Hegyes vidéken a tölgyesek eltörlésével eltűnt a makk, a makkal a magyar kondás élet, a többi pásztorsággal egyetemben. Maga a világhírű Hortobágy is rohanva alakul át; tája, képe szerint is megváltozik, a mióta az ősi szárnyékot a

védő erdőcske váltotta fel s a megfékezett Tisza nem öntözi többé áradásával ennek a roppant nagy legelőnek részeit, a melyeken egykoron a tavaszi ár nyomán buja füvesek keltek s hamar föl hizlalták Debreczen polgárságának jószágát, ebben vagyoni hatalmát.« Majd tovább ezt írja: »Hogyha a honfoglalók halászó részei vagy törzsei a nagy folyók egybeszakadásait választották állandó tanyául, tehát a halászatra legalkalmasabb helyeket, az állattenyésztés, első sorban a ló, viszont a nagy síkságot választotta velők, mint valóban legalkalmasabb területet. A legrettenetesebb dulásoknak nagy sorozatai, kezdve a tatárjáráson, nem bírták megtörni a törzsökös értékű magyarságnak pásztorkodó hajlandóságát s azt a hatalmát, hogy a közibe települő vegyes, sőt legtarkább jövevény népeket bámulatos rövid idő alatt a maga képére ne formálja át, meg ne magyarosítsa. Egy másik jelenség, a mai napig is fennmaradt szigorúan patriarkhális szervezet, melyet éppen csak a pásztorkodás nagy aránya és ősisége szülhetett egykoron. A számadó pásztor föltétlen hatalma, a melyet a bojtár népség fölött gyakorol, világos bizonyítékai az ősiségnek, kinek képe nyomban megváltozik, mihelyt Magyarország területén a nemzetiségek pásztorságára fordítjuk figyelmünket. A különbséget az fejezi ki leginkább, hogy a hegységek közt, vagy azoknak tövén megtelepedett, jövő-menő életmódra szorított magyar fajnak - székelynek - pásztora, mégpedig vállalkozás vagy önkéntes szegődés alapján, az oláh; a szepességi, iparra és kereskedelemre hajló, régi telepedésű németiség pásztora a ruthén; az erdélyi szászé ismét az oláh. Ezeknél pedig a patriarkhális szervezet laza vagy éppen nincs is meg, a számadó viszonya a birtokoshoz sokszor inkább cselédi; és általánosan, mint látszik, csak a közelebbi multban változott, a mennyiben a hivatásos pásztor a haszon részéért is végzi a dolgát.«

Az ősi pásztoréletbe vezet vissza a ma már nagyon ritka *cserény*, ez a mozgó pásztor alkotmány, melynek talapzata eredetileg vesszőfonású volt, ujabban deszka palánk. Négyyszögletű, hat-hét négyzetméter területet kerít be ez a cserény, a pásztor ember födetlen háza; ehhez van csatolva a nyílt ló-szárnyék, hová a lovakat éjjelre beállítják s melynek falai mögött nagy vihar idején meghúzódik az állat. A cserénynek csak az ajtóval szemben levő sarka van földve: ez a *sátor*. Ez alatt áll a számadó gulyás ládája s minden értékesebb holmija. A sátor sarkával szemközt van a tűzhely, mellette a *szolgafa*, körülötte a szükséges edények. Az ajtóson van a *henyepad*, hol a bundák hevernek s a lószárnyék cserényoldalán a *nyeregpád*, a külső oldalon pedig a *taliga*, két kerekű, kulccsal elzárható, deszkafedelel alkotmány, mely eleségkamrául szolgál. A cserény ajtajától úgy huszonöt lépésnyire szokott állani a nagy *állófa* s mellette rendszeren egy kis állófa, a *fejőágas*. A cserény feje a számadó gulyás; az ő helye a belső cserényben van. Alatta vannak a *bojtárok*.

A cserény gazdaságát a *lakos* viszi. A bojtárok közt első az *őreg* vagy számadó bojtár, utána következnek első, második stb. bojtár. Régen a cserények helyét 2-3-4 heti időközben változtatták, legujabban a legelő megtrágyázása érdekében 8-8 napi időközökben. Gyorsan, alig 25-30 perez alatt részeire bontják a cserényt, kocsira rakják, utána kötik az élelemtartó taligát s megújul az ősrégi nomád élet képe: elhúzódnak más legelőre. Viszik a nagy *állófát* is, melynek egy a jelentősége a halászok *őrfájával*. A halászoknál ugyanis az *őrfa* azt jelentette, hogy a míg az le volt ütve, addig azon a helyen szabad volt a halászat; ugyanigy az állófa is a legeltetési időleges jogszerzés jele volt.

Nevezetes alkotmány a hortobágyi *vasaló* is. Nádból, két korczra és gúzsvezzővel kötött, patkó-, vagy inkább körte alakú és fedetlen alkotmány ez. A Hortobágy szélén kevésbé gondosan és többnyire már dróttal van kötve, a pusztá belsejében azonban már igen gondos és formás nádalkotmány, melynek ajtaja is van. Ujabb korban a vasaló földje téglával van kirakva. A közepe táján van a tűzhely, - a parázs számára egy kihagyott téglá - e mellett a *szolgafa* letűzve; körül ládák, gyalogszékek, a vizes csobány szívókával; a korczba tűzött peczkeken a bográcsok, apróbb edény, azonkívül a felső korczba tűzögetve a kanalak sora, ár

és hasonló kézi szerszám. Azon az oldalon, melyen a szél járni szokott, egy kis toldott nád fal, tövében padka. Szóval az egész alkotmányon meglátszik, hogy ez a pásztorság igazi otthona. Itt tanyáznak legszivesebben a pásztorok. Vele szemközt polyvás agyaggal tapasztott, nádfedelees kunyhó áll, de ez nem lakóhely, hanem szerszámos eleségek kamara, hozzá a vasalónál határozottan újabb keletű. Magán a hortobágyi teljes pásztortelepen e vasaló és kunyhószerű szerszámkamara mellett találjuk még a tyúkólt a majorságító válluval, *ösztrüt*, mely vagy ágas fa, vagy egy derekas fára illesztett kocsikerék s melynek feladata, ha ágas, mindenféle edények ráaggatása, a mellett nyuzó alkalom is; ha pedig kerek, akkor nyúzásra és kutyáknak való döghus tartására is szolgál. Ezenkívül vannak kisebb ágasfák is, ruhaneműek szárítására. Mindez lehető tömören együtt áll s a mi kiválóan nevezetessé teszi, az az avargyűrűkre emlékeztető *körsáncz és árok*, a mely körülfogja s a palló, melyen át a telep belseje megközelíthető. Valószínű, hogy ezek a körsánczok a régi háborus világban nemcsak a pásztorok, de a gulyák, ménesek és nyájak védelmére is szolgáltak.

A Hortobágy csikósainak, kik rangban - úgy látszik - elébe vágnak a gulyások rendjének, ez a szervezete: számadó csikós, mint fő, a ki a gazdáknak számol; számadó bojtár, ki a főnek számol: közbojtár három és végül a *taligás*, ki a gazdaságot viszi, tehát egy a cserény *lakos*-ával. (Talán nem lesz fölösleges itt megjegyezni, hogy a Székelyföldön a más házában lakó zsellér embert *lakos*-nak, székelyesen mondvá *lakós*-nak nevezik.)

Érdekes egy alkotmány az Ecseg pusztá *kontyos kunyhója* is, melyhez némileg hasonlít a székelyföldi juhász-alkotmány, az *esztena*. Azért kontyos, mert csucsá tekert szalma- vagy szénakötéllal többszörösen körül van csavarva s megerősítésül egy peczekkel keresztül kötve. A kontyos kunyhó ajtaja alacsony s csak meghajolva léphetünk be. Az ajtóval szemben áll a hombár vagy láda, köröskörül a többi ingóság; az ajtó mellett a csobány, az ivásra való nádsippal, néha ékesen ólmozott szivókával. A felső korcz peczkén a szalonnás iszák, az ajtó fölött a jeles kolomp. Az alsó korczokban apró szerszám; kanál, kések és egyéb ipari termékek között a *tőrök*, ez a ló csontéléből készült hegyes szerszám, mely a legősregibb maradvány; a kanalas gém csőrének felső kávájából készült kanál, az alsó kávából készült villa. A felső korcz fölött egy keresztud - gángó rud - melyről kötélnek vagy lánczra a gángó függ alá, ennek fokaiba akasztják a bográcsot feljebb, lejjebb, a mint a főzés menete kívánja. A kontyos kunyhó közelében látható néhány kupacz »tözeg«, vagy szárított marhatrágya, mely tüzelőül szolgál; ott látjuk az őrző eb kis kunyháját s a nagy kunyhóhoz ragasztva a tyúkólat. Régen, mikor még nagy területet foglalt el a legelő, a kunyhó előtt ágaskodott a »gólya« vagy *messzelátó*, egy magas, erős, ágas fa, később gerenda, a melybe mászó fokok voltak verve. Erre a messzelátóra hágott föl a számadó, hadd lássa, merre jár a gulya vagy a ménes.

Más képet mutat a hegyi és erdei pásztor élet, mely »az utolsó félszázad lefolyása alatt, a teljesen nomád életből, a putrin át a teljesen állandó és szilárd köházig jutva alakult át«. A hegyi pásztorság legmagyarabb részének a Somogyból Veszprémbe és Zalába átváltó ugynevezett *Dobos* hegyi legelő területet mondja Hermán Ottó. Szavahihető vének állítása szerint - írja ő - még a jelen század negyvenes éveiben is a Dobos pásztorságának ingóságait szamarak hordozták egyik éjjeli tanyáról a másikra, a tanya pedig valamely alkalmas, terebélyes fa volt, azon a ponton, a melyen a beálló est a vándorpásztorokat érte. Ezen a viszonyon, mely különben igen kedvezett a haramia világnak is, gyökeresen változtatott a magyar szabadságharcot követő elnyomatási korszak, melynek a szabad pásztorkodás nem volt inyére, mert minden ellenőrzést és hatósági igazgatást lehetetlenné tett. Az abszolút rendszer nagy nyomása birta rá a Dobos pásztorait, hogy úgy a hogy megtelepedjenek.

Történt pedig ez a putrikban, melyek nem szolgáltak a föld alá, hanem a föld színén épülve, favázon gyepfedeleket viseltek, a putri nyílás egyik felén pedig lapos kövekből rakott, félkörösen kirugó tűzhelyvel bírtak.

Ezek a putrik a pásztor embernek nagy védelmet, sőt bizonyos kényelmet nyújtottak, de azért nem kötötték teljesen helyhez, mert valami különös értékük nem volt s egészben könnyen épültek. Valószínű, hogy a birtokviszonyok tisztulásával és állandósításával jöttek használatba a *kőházak*, melyek néha majorszerűek, de a melyeknek táján még mindig akadhatunk jó karban levő putrikra, a melyekben a pásztornépség igen szívesen tanyáz.

Ha valaki vigan él,
A juhász éppen így él.
Az erdőben, a mezőben
Sétál, pipál, furulyál,
Billeg-ballag, meg-megáll.

Im, e néhány sorban előttünk a juhász életének folyása s a különbség az ő meg a gulya és a ménes pásztorának sora közt. A legendából tudjuk, hogy Krisztus urunk ideje előtt a gulyásnak jobb dolga volt, mint a juhásznak. »Régesrégen, az ánti világban - így szól a legenda - a szarvasmarhák, akármilyen legyes idő volt, szép csendesen egy helyben legelésztek, sohasem bogároztak. Annál nyugtalanabbak voltak a juhok. Ha csak egy bogárka szállott feléjük, a hányan voltak, annyi felé szaladtak. Izzadhatott belé a szegény juhász, míg összeterelte őket.

Hanem mikor Krisztus urunk a földön járt, egészen megváltozott a dolog.

Rekkenő nagy meleg volt s Krisztus urunk éppen egy nagy pusztaságon vándorolt keresztül. Egészen eltikkadt a nagy szomjuságtól s ugyancsak megőrült, a mikor meglátott egy gulyást, a ki egy bokor tövében heverészett, körülötte meg ott legeltek a szarvasmarhák. Köszönti a gulyást illendőképen s kér tőle Isten nevében egy kis tejet, hogy enyhítse a szomjúságát.

- Várj, mondotta a gulyás - hadd pihenjek.

- Hát csak pihenj, mondotta Krisztus - s azzal tovább ment.

De még egy hajításnyira sem ment, uczcu! a hány marha volt, mind megfutamodott. A hányan voltak, annyi felé bogároztak s bezzeg nem pihent tovább a gulyás. Szaladt erre-arra a nagy melegségben, hogy a nyelve is kilógott.

A mint tovább megy Krisztus urunk, látja, hogy egy juhász szaladgál, terelgeti a nyáját. Köszönti ezt is s kér tőle egy csepp tejet Isten nevében. Jó szívvvel, földi! mondotta a juhász, csak várj, míg összeterelem a juhaimat.

Még jóformán ki sem mondta ezt, a juhok maguktól szépen összeterelődtek. Akkor a juhász megfejt egy juhot s a tejet oda adta Krisztus urunknak. Azóta nem bogároznak a juhok, heverészhet a juhász, de bezzeg annál több baja van a gulyásnak. Ha meleg, legyes idő van, nincs nyugalma.

Csikóssal, gulyással alig találkozunk a népmesékben, annál többet a juhászszal s rendszerint a magyar ember rokonszenves jellemvonásaival felékesítve. Mátyás király juhásza arról nevezetes, hogy sohasem hazudik; a csillagszemű juhász arról, hogy a mit föltesz magában, végrehajtja, bár ugyancsak erős megpróbáltatások várnak reá; egy másik juhász az asszonyi kíváncsiságot gyógyítja meg. Szere-száma nincs a meséknek, melyeknek juhász a hőse s a földön járó-kelő Krisztus urunknak is számos esete van a juhász emberrel. A nótákban is övé

az elsőség. Nyilván köztök van a legtöbb nótaszerző, a legtöbb mesemondó: életök csendes folyása, a természet nyugodt szemlélete eléggé magyarázzák ezt.

Szebbnél szebb nóták termettek a juhászról, a juhászéletről. Valósággal megelevenedik a juhász alakja abban a nótában, mely kezdi a juhász legény kifordított szőrű bundáján (Azért van kifordítva, hogy az eső ne vágja, hm!) folytatja a süvegén, mely legyűrve a szemébe - hogy a nap ne süsse, hm! A kendője selyemmel van beszegve. Ezt az anyja szegte be. A táskája pirossal van kivarrva.

Azért van az kivarrva,
Mert *valaki* kivarrta, hm!

A leány látja messziről, a mint a juhász nagy bundában juhokat hajtogat. Epedve várja s biztatja:

Hej, hajtsd előre, rózsám,
Be nehezen várom,
Piros két orczádat
Csókolni akarom.

Mert olyan vagy rózsám,
Mint az engedelem,
Piros két orczádon
Játszik a szerelem!

Látjuk a juhászt, ki búsan őrzi a nyáját, mert esküvőre viszik a babáját A vig muzsika kihallatszik a »cserényig«. S mint a Petőfi juhásza, a népdalé is felpattan a számárra, végig üt füle közt a kampóval. Búcsuzik a nyájtól.

Isten hozzád, szép selymes nyáj, elmegyek,
Vagy meghalok, vagy a rózsámé leszek!

A juhászélet mosolyog felénk abból a tréfás, szójátékos versből, melyben a gazda és a juhász közt a következő párbeszéd foly:

Gazda: Aluszol-e, te juhász?
Aluszol-e, te juhász?

Juhász: Jaj, jaj, dehogy aluszom,
Csakis szunnyadozom.

Gazda: Öttél-e ma, te juhász?
Öttél-e ma, te juhász?

Juhász: Jaj, jaj, jaj! Öt télnék egy nyarát,
Öt télnék egy nyarát.

Gazda: Ittál-e ma, te juhász?
Ittál-e ma, te juhász?

Juhász: Jaj, jaj, itt állok uram.
Itt állok, uram.

Gazda: Jártak-e ma farkasok?
Jártak-e ma farkasok?

Juhász: Jaj, jaj, jaj! nem is angyalok,
Nem is angyalok.

Gazda: Vittek-e el báránkát?
Vittek-e el báránkát?

Juhász: Jaj, jaj, jaj! nem is hoztanak,
Nem is hoztanak.

Gazda: Futottál-e utána?
Futottál-e utána?

Juhász: Jaj, jaj, nem is előtte.
Nem is előtte.

Hát bizony csak az egy farkas az, mely a juhászt az ő rendes nyugodalmában meg-meg zavarja, de ott fülelnék a nyáj körül a hűséges juhászkutyák, ezek messziről észre veszik a fenyegető veszedelmet, s sem ember, sem fenevad a juhászhoz nem közeledhetik az ő hirök és beleegyezésök nélkül. De a mily nyugodalmas a juhász élete a nyáj körül épp annyi dolgot ad a juhok megfejtése, a sajt és túró készítése. Reggel, mielőtt a nyáj legelőre indul, megfejtik a fejős juhokat, este nem különben. Beterelik a *kasárba* s onnét egyenként eregeti ki a kis bojtár (Székelyföldön: munyator) a juhot a kasár keskeny nyílásán. Ott ül a juhász, megragadja két hátsó lábánál fogvást a szelid állatot s kifejti tögyéből a tejet utolsó cseppig.

Az igazi magyar juhászat hazája a sikság. Az ős foglalkozásokat kutató buvárt - írja Herman Ottó - a sikon élő juhászat ragadja meg kiváló módon, nevezetesen annak az a része, a melynek juhfa nem nemesített s elmondhatni, hogy teljesen eredeti a nagy Hortobágy juhnyája, sugáregyenesen, villásan szétálló, csavart szarvával, rendszeren fekete színével, a mint a sovány legelő miatt, nagy terület bejárására kényszerítve, szaporán szedi lábait, mögötte a juhász, hűséges terelő kutyájával, mely utóbbi már egymagában is nevezetesség számba vehető. Ezek a »puli« kutyák - a Dunántul »pumi« - nem a tulajdonképpen pásztor ebek, hanem egészen sajátos fajt alkotnak, mely rendkívüli éberségével, okosságával, kivált a juhásznak nélkülözhetetlen társa és segítője. A puli csöndesen, mintegy unottan ül a juhász lábánál; egy szóra fölpattan, rá néz a gazdájára s erre a szóra: »teeee erigy árrá!« vágatva indul abban az irányban, a melyet a gazda fejével intve mutat; egyet-kettőt vakkant, mire a nyáj már kanyarodik. Minden késlekedő juhnek neki ront s ha nem szedi elég szaporán a lábát, vakkant s meg is czibálja a bundáját. Hátra teee! Amarra teee! Takarogy teee! Ezek a parancsszavak. A kutya folyton szemmel tartja a gazdáját s ennek feje járása szerint igazodik erre, amarra stb. A »takarogy« szóra azonban abban hagyja a terelést s gazdájához tér vissza. Egyetlen szóra helyt is marad s nem engedi a juhot bizonyos irányban haladni.

Az alföldi juhászság - mondja tovább Herman - hajlék szerint már igen magas fokon áll Szeged Csöngöle pusztáján. A rendkívül népes juhász család házának az eleje lakórész, a tiszta lepedővel elrekesztett rész, mélyen a földbe ásva, a *tejes* nevet viseli, s a tejgazdaságra hűvösségénél fogva igen alkalmas is. Az ősrégi idővel a mai kort első sorban a *bocskor* köti össze, a *tőrök* nevű, már említett szerszámmal, melynek a bocskor felszerelésében első rendű szerepe van. A bocskort a pásztor ember maga készíti, a szíjj behúzására szükséges lyukakat a törökkel lyuggatván ki. A magyar ősi formájú pásztor bocskor két megkülönböztető típusnak viseli képét. Az egyik *elől-hátul elkerekített*, körül-körül keretbe szedve, semmiféle varratot nem mutat s ez, úgy látszik, a legrégebb forma; a másik típus elől igen, vagy kevésbé hegyes, melynek fej- vagy orr-varrata van. (Hegyes orru bocskort viselnek a székelyföldi pásztor emberek is, sőt viselték a szolgaleányok is, de ma már ritkábban.)

Az ősi világba vezetnek vissza a magyar pásztor-készségek is; a török, acél, tapló, kova, a késtok, az erszénynek nevezett teljes készség, a balták, a botok számtalan változata. Az a nagy gond, melylyel a juhász az ő botját faragja, diszíti, nemkülömben a különböző maga csinálta

edények, sótartók, kanalak, merítők - mind azt mondják, hogy a juhásznak a legnyugodalmasabb az élete az összes pásztor emberek közt; ő neki van a legtöbb ideje a faragcsálásra, a türelmet próbára tevő apró mesterkedésekre, s a ki látta az ezredévi kiállításon a juhászok remekléseit, ezek közt cziterákat is, méltán csodálta meg a természet fiainak nagy keze ügyességét s finom izlését.

Ugyanily csodás dolgoknak lehetett tanuja az is, ki apróra megnézte azt a halászkunyhót, melyet szintén Herman Ottó fáradhatatlan buzgalma népesített meg a halászéletnek az ősrégi világba vezető dolgaival. Herman Ottónak köszönhetjük, hogy az ősfoglalkozások e része megmentődött az elpusztulástól s bizonyára neki köszönhetjük majd az ősrégi pásztoréletnek is megmentését az utókor számára. Az ő két kötetes könyve a magyar halászatról valóságos kincses ház, bármely nemzet irodalmának büszkesége volna. E könyv nem terjeszkedhetik ki a halászélet, a halfogás különböző fajtáinak aprólékos ismertetésére, minket a halász ember érdekel általánosságban. A halász ember klasszikus szép rajzát találjuk Herman könyvében. Ez a rész megeleveníti előttünk az ősrégi halászt s látjuk a mait is: egy a kettő. Talán a halász ember az, ki leginkább megmaradott régi jellemző mivoltában. Ime, így szól Herman Ottó rajza: Az igazi magyar halász szülőföldje a Magyar Alföld vízmellékére esik; akad szórva-nyosan a Balaton körül, a Duna-mentén s a Dráva fokig is. Igazi magyar halász az, a ki ősi szerszámmal, ősi módon, patriarkhális összeállásban, tehát ősi »bokorban«, kötésben vagy felekezetben űzi mesteriségét s megbizonyíthatólag soha czéhes és soha jobbágy nem volt. Volt és van neki még ma is »nemzetsége«, a melyben a halászat mesterisége apáról fiúra öröklődött és öröklődik; mesteriségére büszke, leginkább azért, mert erős a hite, hogy »Krisztus halásza«, hogy őselődjei e mesteriségben az apostolok voltak. A magyar halász majdnem kivétel nélkül az, a mit a »jóra való magyar ember« alatt értünk. Nyugodt lelkű, becsületes; jobbra hallgatag; de a mellett nyílt, vendégszerető; kiválóan mértékletes; munkában szerény és kitartó. Legtöbbször bámulatos a megfigyelő tehetsége, mely mindent felölel, a mi a vízben s a víz körül van; hozzá példásan rendszerető, ki sohasem pihen le addig, a míg szerszámját rendbe nem hozta.

Mikor nyugalomra tér, a háló ki van terítve, a huzókötelek össze vannak fejve, a czók-mók czibékestől a maga helyén. A fenékhorgok össze vannak szemelve s a fejmadzagnál fogva föl is kötve; pallóköve, végköve és böncsői szép rendben a fal mellé vannak rakva. Szóval, úgy van a szerszámmal, hogy a nap vagy az éj bármely órájában kiszállhat a vizekre s kivetheti. Rendes ő azért, de meg azért is, mert tudja, hogy szerszámja így tovább tart. A szerszám kiméletére nagy oka van: nehéz azt összeteremteni. Egy hetven vagy száz öles hálót megkötni és összeállítani nagy költség és még nagyobb fáradtság; drága jószág az mindenképpen, kivált ha hozzá még jól borít is. Mert van ám mindenféle háló! Lehet az a legjobb léhéből való, jól megkötni s mégsem érhet semmit, mert nem borít. Egy kis hiba az inában s legott rés támad, a melyen a hal szökik, kilép, keszegoldalt menekül. Hát bizony a rend így is, úgy is jó barátja a halászembernek.

Épen ilyen munkaközben is: rendet tart és sohasem lanyha. Ha a szántó-vető meg is áll, hogy rá gyujtson, nem esik kár sem a barázdában, sem a vetésben, sem a markolásban; de a halásznál egy kis megállapodáson mulik a jó fogás, mert a hal sebes, sikos egy jószág s a merre egy kibúvik, követi a többi is. Azért húz aztán a halász »inaszakadtig«.

A magyar halász ember az igazi »kemény emberek« közül való; marka az evezőtől, a köteltől cserepes, akár a vas s a mit megmarkol, az meg is van markolva. Teste rendkívül edzett; az egy csizma kivételével, melyre télen rátartós s mely ma is a régi idők remekbe járó »halászsaruja«, ruházata »kékbeli« magyar emberé; annak a sok bőr-és kátrány portékának, melyet más népek halásza ismer, hogy bőrét a víztől óvhassa, a magyar halásznál se híre, se

hamva. Rá se hederit az időre; a fagyos szélnek, a szakadó esőnek neki fordítja egykedvűségét; bőrig ázva nem is gondol a szárítgatásra, a míg nem végezte a dolgát.

Legbámulatosabb a jeges halászat idején. Megragadja a szakóczát s jegeli a csapást; a jégtörmelékét mindig pusztá kézzel kaparja ki; azután fogja a víztől csúrgó húzó kötelet s dolgozik vele úgy, hogy ruházatát jégkéreg borítja. Az neki mindegy! Váltig mondja, hogy nem fázik s ez valóban így is van, mert a serény munkától kimelegszik a keze; csak mikor valami hiba esett s reá kényszeríti az áldogálásra, csak ilyenkor fázik meg nagy néha a keze s ekkor előre hajlik s neki áll a »melengetés«-nek, mely nem egyéb, mint az, hogy kezeit a hónaljuk tájára csapdossa.

Mint horgász kitűnő s rendesen legősből módon, azaz kuczorogva lesi a vizen uszó horogtutajt, pallókat vagy pedzöt.

A magyar halász természete legjobban és legszebben a halászbokorban van kifejlődve. A kormányos, vagy gazda, botos, nagy péczés, szóval a bokor »eleje«, nagy tiszteletben áll, megbecsülés éri; de viszont ő is megbecsüli embereit, kik nem szolgálai, se napszamosai, hanem osztalékosai. Mindenben jó példával jár elől s meg tudja őrizni méltóságát. A tanya-vetésnél ő végzi a lényeges részt: kormányozza a ladikot, hajót vagy dereglyét, kiszálláskor pedig helyet foglal a partrész legalkalmasabb pontján s a mikor az oly fontos lerakás pillanata bekövetkezett, a tanyaszákra támaszkodva, pontosan végzi azt. Ő tartja a tanyaszákot, a mikor a fogott halat belédöntik s ő viszi a prédát a nyargaló- vagy lovasbárkába.

Foglalatoskodik akkor is, a mikor a társak pihennek. Ő határozza meg a halászlébe való halat s adja ki a hozzá valót. Ha osztozkodás van, a maga részéből, mely rendesen az egésznek a fele, átesz egy pár derék halat, - melylyel az osztó legény neki akart kedvezni - a legények rakására. Szóval, tesz és juttat. Az eladást mindig úgy intézi, hogy a legénységnek legalább is öregje jelen legyen; - ekkor pénzben osztozkodnak; de előbb bevásárolják mindazt, a mire közösen szükségök van. Megveszik a sót, a hagymát, a kenyeret és a nélkülözhetetlen pálinkát, a melylyel azonban igen mértékletesen élnek s akárhányszor kínáltam is pénzt, hogy többet vegyenek, mindig megköszönték és nem fogadták el, mert a halászat mestersége józan főt kíván.

Lármás halász bokor nincsen.

A magyar halászember nem babonás. Van neki egy sereg jele, a melyről áradásra, apadásra következtet. E jeleknek nagy része a természet rendes tünetényeiből kerül ki: mit művel a csiga, a vizi bogár s több eféle. Inkább figyelő és hosszú tapasztalatból szeret következtetni; még az ómenje is leginkább némely halfaj megjelenése, sokasága, kimaradása, a miben mindig van bizonyos alap.

A piacon való árulást rendesen az asszony végzi - a halászmesterné - mely annyira áll a halaskofától, mint halász ura a »fisértől«. A kofa és fisér mindig csak másodkézből árul. A mesterné takarosán kiöltözködik, fehér kötöt köt és nem igen kínál, mert rendes vevői vannak. De kiáll ám a mester is, mikor beüt a »szöröncse« s akkora viza, tok vagy harcsa került a hálóba, a mely csak feltagolva kelhet el. Ilyenkor a mester is fehér kötöt köt, feltűri az ingujjat és tagol nagy önérzettel és nagy fontoskodással.

Szóval az igazi magyar halász tisztességtudó, igazán jóra való magyar ember, a kit meglehet és meg is kell becsülni. A hozzá való társadalmi elemben mindig megvolt a külön »becsületje«, mert hát a kékbeliék közt olyan ő, mint a tűzér: már mestersége után is több az ő tudománya s még ott is, a hol nem volt soha czéhes, mindig külön helye volt a kivonulásokban.

Ettől a tipustól lényegesen el üt a *székely* halászember. Nemcsak hogy hírét tudja a »halak királyának«, melynek gyémántos korona csillog a fején, mely az Olt folyónak örvényeiben tanyáz, természetes, abban a vadregényes szorosban, mely Felső- és Alsó-Rákos közt fekszik. A halak királya akkora, hogy az embert csak úgy elnyeli; de a *székely* halász nemcsak ezt tudja, hanem mindent is tud, a mit csak kérdez az ember. Eleven képzelő tehetsége a pisztrángnak, pérhálnak oly sokaságát teremti belé a patakokba, hogy maga is elbámúl, mikor úgy fordul a sor, hogy üres tarisznnyával tér vissza ő is, az is, a kit azokra a csoda helyekre elvezetett. De az is igaz, hogy furfang dolgában a világnak talán legelső halásza; hiszen bizonyos hogy a kakastollból készült mesterséges legyet ő már ősi soron ismeri s alkalmazza; ő dolgozik a dugával, a méregfüvel és az oltott mésszel - mindinkább a saját kárára. Legnagyobb érdeme az, hogy megőrizte mai napiglan a czége legősibb formáját.

Ez a magyar halászember általános jellemzése, s a képet az tetőzi be legszebben, hogy rendkívül szereti mesterségét s mint mondtuk, büszke reá. Ő sohasem panaszkodik, hogy a halászat mestersége kemény munkával jár; baja az, hogy a hal erősen elfogyott; s ha valaki, a magyar halász az, a ki teljes joggal visszakívánhatja a »régi jó időket«, mert midőn ezt a sóvárgást - jogosultság tekintetében - másoknál számtalan esetben megczáfolja az igazság, mely a multak történetéből szól felénk, neki éppen a magyar halászat multja, története ad igazat.

Eddig tart Herman Ottó pompás rajza a magyar halász emberről, kit valóban lehetetlen meg nem szeretnünk. A nóta is azt bizonyítja, hogy a halászember nem az aljából való, mert lám mit is mond a nóta?

Harmatos a kukoricza levele,
Bárcsak engem egy szép halász elvenne;
Nem bánám én, ha mindennap megverne,
Csak a nevem »szép halászné« lehetne.

De nem is csoda, ha a leányok vágyakoznak a halászok után, mert:

A halásznak jól van dolga,
Egy *tanyáról* a másikra;
Ha van a *halnak járása*,
Az életnek nincsen mása.

Fa mohából tüzet raknak;
Mellette ott pipázgatnak,
Mig a halak süldögélnek,
Mellette pipázva ülnek.

De van egy verses közmondás, mely azt mondja: »Halász, vadász, madarász: üres tarisznnyába kotorász«. Oly vidéken teremhetett ez, hol a halászat nem rendes foglalkozás. A mi meg a vadászatot, meg a madarászatot illeti, erre csakugyan talál a közmondás. A nép sohasem tekintette a vadászatot meg a madarászatot igazi kenyérkeresetnek. A régi világban a jobbágy-ság szerepe az volt, hogy a vadat a földesurak puskacsöve elé hajtsa s manapság is csak a hajtóvadászatokban van része; arra, hogy a vadászat nemes szórakozásának éljen, nincs a népnek pénze. Drága a fegyver, nagy az adója, hát még a vadászdó. Ám azért minden falunak van egy-egy jó vadásza s néhány - orvvadásza.

Nem is időzöm az üres tarisznnyában kotorászó foglalkozásoknál, hanem szemügyre veszem azokat, melyek életfentartó foglalkozások, azokat, melyek pótolják a földnek termését. Különösen az ország ama részeiben, hol sovány vagy kevés a föld, vagy van föld elég, de aránytalanul oszlik meg a népesség között, a szegény ember mindenhez hozzá lát, a miből egy

pár garast kiszoríthat. Valamint a falusi s a kisvárosi mesterembert nem elégíti ki mesterségének üzése s rendszerint valamennyinek van egy kevés földecskéje is s így gondja és munkája a föld művelése és mesterségének üzése között oszlik meg, azonképpen a szegényebb rendű szántó-vető is, ki szégyenli a napszámoskodást, valamelyes iparüzésbe fog s ez uton szerzi be azt a gabonát, mit földje nem termett meg. Olyan emberek, kik mesternél sohasem tanulták, üzik faluhelyen a kádárságot, fazekasságot, kerekességet, a fiu eltanúlja az apjától, a minthogy minden faluban van egy familia, melynek tagjai a marhadoktorságot öröklik, na meg a - foghuzást.

Némely faluban a helyi viszonyok kedvezősége kifejleszt egy-egy ipart s rendes neve mellett melléknevet kap a vidék népétől. Tréfás dalok vannak, melyekből megtudjuk részint, hogy mi az egyes faluk népének jellemző vonása, részint, hogy mi ott a nép főfoglalkozása. Erdővidék falui közül pld. Hermány kádározó, Nagy-Baczon cserépvető, Füle bordás (vagyis szövőszékbe való bordát kötnek ott), Bodos kerékfuró; Udvarhelyszék falui közül Keresztur szítás, a csekefalvi rákász, a szent-ábrahामी rostás. S azt mondja többek közt a gúnyvers:

Szurokszedő Szent-Lélek,
Alig élnek szegények;
Szappanfőző Szent-Mihály -
Szegény utas, itt ne hálj.

Hát még milyen híres falu Madaras Csikmegyében! Azt mondja a nóta:

Híres falu Madaras,
Még a pap is fazekas.

S ha már itt vagyunk a Székelyföldön, lehetetlen meg nem ismerkednünk a *borvizes* székelylyel. Bármerre járunk Erdélynek a Székelyföldhöz közelebb eső vidékein, találkozunk a borvizes székelylyel, ki Borszáken vagy más, savanyúvíz forrásban gazdag, helyen megrakja ernyős fakó szekérét borvizes üvegekkel s elviszi a harmadik vármegyébe, oda, hol több árát sejtí; és találkozunk a *deszkás* csiki székelylyel, ámbár ezek ma már nem kalandoznak el messze földre, mint régen, mikor még nem volt vasut. Most már a fenyvesekre ráültek a részvénytársaságok s az egykor a maga deszkáját hordó székely - fuvarossá lett. Hát a meszes székelyek! Nagy, nehéz sora van annak, míg a kiégetett mész az ernyős szekér alá kerül s vihetik azokba a »tartományokba«, a hol nincs mészkő. Rendszerint nehezen megközelíthető helyekről fejtik le a mészkövet s sokszor kell megjárni az uttalan erdőket, míg egy szekérre való égetett mész összekerül. Aztán még fát is kell hordani a mészégetéshez. Az égetés eltart jó egy hétig. Akkor aztán elindul a faluból egyszerre tiz-husz szekér (rendszerint tavaszi és őszi időben, mikor még nincs vagy már nincs nagy mezei munka) s végig kiabálják a falukon: meszet vegyenek! meszet! És adják vékáját ugyanannyi kukoriczáért, vagy más gabonáért.

Ugyanigy hordozták szét a »kis üstön« főtt gabona- és szilvapálinkát. Jó világ volt az, ma is sóhajtoznak utána a székelyek. A kinek nem termett elég gabonája, vett annyit a mennyit s főzte a pálinkát. Nemcsak a házi szükségre főztek, de eladásra is. Nem kellett a pálinkát korcsmán venni s méreg drágán. S mily különös! Mig a nép maga főzte a pálinkát, de még a sört is, sokkal mértékletesebb volt az ivásban, mint ma, mikor korcsmán veszi, drágát és rosszat!

Rossz gazda, a ki minden szegért a mesteremberhez szalad, s ritka gazda is az, ki az egyszerűbb szerszámokat maga ne készítse. A villa, gereblye rendszerint a háztól kerül ki s csak némely vidéken, hol kevesebb a fa, foglalkozik e fajta gazdasági szerszám készítésével egy-egy ügyesebb kezű, vállalkozó szellemű ember. Ám a földművelésen, az állattenyésztésen, e két legfőbb életadó foglalkozáson kívül száz meg száz féle foglalkozásban találjuk a mi

népünket. Találkozunk vele az erdőn. Az egyik hamuzsirt főz, a másik fát vág, vasuti talpfát, dongát farag, a harmadik nyesi a polyva- meg a szénahordó nagyobb és kisebb kasoknak való hajlós ágakat, (mogyorófa ága jó erre), a negyedik a kosárfonásra alkalmas fűzágakat, az ötödik a bikkfákat vizitálja erősen: van-e tapló rajta. Leszedi, hazaviszi, puhára főzi s pompás tapló-munkát csinál.

Az asszonyok sem maradnak hátra. Szövással, fonással, varrással s némely vidéken, különösen Kalotaszegen a pompás »varottasok« nagy türelmet és izlést követelő varrásával teszik gyümölcsözővé a téli napokat és estéket. Némely faluban a szalmakalap fonásában is mesterek az asszonyok. Másutt a gyékény szatyrok, edény-kantárok készítésében serénykednek asszonyok és férfiak vegyesen. Az ecsedi láp vidékén a fejiénpék téli foglalkozása a gyékényfonás. A seprűkötés nem tulságosan jövedelmező, de jó ez is a szegényebbjének, ha jövedelmezőbb mesterségbe nem foghat. Ott, hol bőven terem a gyümölcs, a nép a szó igaz értelmében kereskedő. Termelő és kereskedő egy személyben. Kecskemét, Nagy-Kőrös s ezek vidéke különösen híres e téren. E városok gyümölcspiaczat méltán csodáljuk meg. És az itteni nép külső országba is szállít barackot, almát, cseresznyét, meggyet, szőlőt, mégpedig óriási mennyiségben. Pedig egy sem végzett kereskedelmi akadémiát. Hát azok az egyszerű, irni-olvasni alig tudó emberek, kik százával szállítják a vágómarhát Budapestre, de sőt Bécsbe is. Ismertem én fehérharisnyás székelyt, ki sem irni, sem olvasni nem tudott, s százával vette a szarvasmarhát, a juhot s szállította a pesti vásárra. De számolni jól tudott - fejből, jobban, mint sokan plajbászszal a kezökben.

Végére értem e fejezetnek. Nem, még meg kell emlékeznem egy specziális magyar foglalkozásról, mely ugyszólván külön néposztályt teremtett: ez a *kubikos*. »Minden munkás előtt tisztelettel hajtom meg fejem, - mondja Jókai - de a Tiszamenti kubikosok előtt levett kalappal haladok végig, mert azok az Isten munkásai«.

Az árvizek ellen való csaknem szakadatlan védekezés teremtette a *kubikosok* osztályát, kiknek jó része földmives gazda, zsellér és napszámos ember; a kiknek másnemű foglalkozása is földmunka, tehát abban nőttek fel. A kubikosok, mihelyt a tavaszi vetés ideje elmult, fölkerelkednek s fölkeresik azokat a helyeket, a hol munkát kaphatnak. A Tisza, a Kőrösök, a Béga, a Temes mentén, nem ritkán 2-3000 kubikos dolgozik, több mértföld hosszában lepvén el a védő vonalat. Talicskájokon viszik a szükséges holmit munkakereső utjokra. Van azon gyékény, jó meleg birkabőrös bunda, ásó, fejsze, bogrács, fehérnemű, élelem s egy nagy kulacs. A hol munkát kapnak, ott mindenik külön kunyhót épít magának, félíg a földben, félíg a föld felett. Munkába rendszerint páronként állnak, vagyis egy-egy darab földrészt ketten vállálnak el. A kubikos csak saját szerszámával dolgozik, melyre mindig kiváló gondot fordít. Az ásó könnyű, fogantyúval van ellátva és folytonosan élesen tartva, mely czélra reszelőt használnak. »Erősebb kötésű« kubikosnak még »kengyel« is van az ásóján, hogy minél mélyebbre taszithassa bele a földbe; a talicska hasonlólag könnyű, de jó mély és nagy térfogatú s annyira megrakják, hogy az ily munkához nem szokott két napszámosnak is elég volna fölemelni. A másik munkás a talicskázásnál az által segít, hogy azt elől kötéllel húzza, kivált ott, hol a töltésre egyszerre meredeken kell feltolni. E munkást tréfásan »csikónak« is nevezik. Bámulatos rugékonysággal és könnyűséggel tolják fel a legmagasabb töltésre is a földdel telt talicskát. A kubikos nem napszámra, hanem csak köbmennyiségre, vagyis kubikszámra dolgozik; innét a neve. A nagy forróság alatt nem dolgoznak. Átaluszsák a forróság idejét s ezt úgy pótolják, hogy már hajnalban munkába fognak s dolgoznak délelőtti 10 óráig; délután 4-ig pihennek, aztán újra munkához látnak s csak késő éjjel térnek pihenőre. A nehéz munka jó táplálkozást kíván s a kubikos nem is tagadja meg magától a táplálékot, mely szalonna, pörkölt, paprikás s hozzá bor és jó kenyér. És ez a nehéz munka rendes, józan életre is kényszeríti a kubikost, különben hamar kidőlné. Nagy is a hire a magyar kubikosnak, s

viszik őket idegen országba is. Itthon is, idegen földön is nagy pénzzel fizetik a kubikos munkáját. Semmiféle paraszt-munkának nincs ekkora becsé s méltán, mert az ő nehéz munkájukkal milliókat mentenek meg. Az emberek életének és vagyonának védői ők.

Valóban, »Isten munkásai«.

A faluban.

Községi élet régen és most. - Az előjáróság. - A jegyző. - »Belső« emberek.
- Falusi olvasó-körök. - Az alkotmányos jogok gyakorlása. - A vásár.

Minek előtte belépnénk a mai falu kapuján, pillantsunk vissza a régi világba, elevenítsük meg a régi falu képét, amennyire lehetséges. Ma minden falunak, illetőleg községnek egy a szervezete, 48 előtt azonban nem így volt. A községek legnagyobb része, körülbelül 80-90 százaléka, jobbágyközség volt, aztán voltak *nemes* községek, melyekben tisztán csak nemes emberek laktak, *vegyes* községek, melyekben vegyesen laktak nemesek és jobbágyok és voltak *szabadalmazott* községek, melyek bizonyos szabadalmakat élveztek.

A jobbágyközség a földes ur tulajdona volt, annak a szervezetébe a törvényhozás bele nem szólt s csak az 1836-iki törvényhozás szól először a jobbágyközségekről, de az a rend, mit ez a törvényhozás behoz a községekbe, már megvolt a törökök kivonulása óta. A jobbágyközségnek bírāja, néhány esküdtje és egy jegyzője volt: ezeket a földes ur jelölte ki. Illetőleg a földes ur nevében az ispán, mert a földes ur ritkán fordult meg az ő községeiben, alig érintkezett az ő jobbágyaival. Tehát az lett a község bírāja, a kit az ispán erre alkalmasnak talált. A bíró mellett voltak az esküdtek: ők segítettek a bírónak a porczio beszédésében. Ma minden községben akad egy pár ember, aki vágyakodik a bíróságra, akkor senki sem kereste a bírói pálczát. Nemcsak az ispán, nemcsak a megyebeli tisztviselő, nemcsak a kvártélycsináló káplár parancsolt bíró urammal, de még az urasági hajdu is, s ha a porczio behajtásában vagy egyéb dolgában mulasztást, hibát követett el, bíró uram is deresre került. Ez volt a fizetése. Pénzfizetésről szó sem volt. Ma már az írástudatlan bíró ritka, mint a fehér holló, akkor az írástudó bíró volt oly ritka mint a fehér holló. A jegyző végezte akkor is az írásbeli munkát, de ezek is többnyire tanulatlan emberek voltak, a kik ugyancsak beleizzadtak, míg egy protokollumot fölvettek.

A jobbágy községek lakosságában az urasági tisztek alkották az arisztokráciát. Rangban követték ezeket a »belső emberek«: a pap, a tanító, a jegyző, a mészáros és a község kovácsa s esetleg, - ha okos ember volt - a bíró. A mészárszék - írja Eötvös Károly - akkoriban épp oly községi hivatal volt, mint a lelkészi vagy tanítói. Mikor birtokot rendeztek, mikor a nemesi és nem nemesi birtokot elkülönítették; mikor közalapítványi birtokot hasítottak ki, első volt a templom, azután a papi lak, az iskola, a helység kovácsa, végül a mészárszék. Kaszinót nem a papnál tartottak, hanem a kovácsnál és a mészárszékben. Azután jöttek az arisztokráciát képező telkes gazdák. A telkes gazdák után következtek a házas zsellérek, azok, a kiknek a földes ur adott belső telket, ahoz kertet és valamelyes legelőhasználatot. Zsellér is volt kétféle: urbéres és urasági zsellér. A harmadik osztályt képezték a hazátlan zsellérek, a kiknek nem volt sem telkők, sem házak, a kik az uraságnak a nemesi belső telkein laktak és a kik az uraság jobbágyaihoz tartoztak, azzal a külömbséggel, hogy míg a házas zsellér tizenhatszáz napot szolgál, addig a hazátlan tizenkilenczet. Aztán voltak még zsidók, cigányok, néhol örmények, görögök, czinczárok, kik a földes ur s nem a törvény védelme alatt álltak. A földes ur engedelméből nyithatott boltot a zsidó, vetett vályogot a cigány, sőt muzsikálni is a földes ur engedelméből muzsikált.

A jobbágyközségek nagy része a 18-ik században keletkezett. Ha valahol ötven család fölkerekedett s vándorlás közben eljutott egy jó földesurhoz, a kinél le akartak telepedni, azt mondták neki: *szállók az urnak*. Innét van, hogy a községeket *szállásnak* nevezték, ezt a szót használja a régi törvény is. Van is hazánkban sok Szállás nevű község. A törvény a jobbágyközségeket megszállott s összeirott községeknek nevezi s e két néven osztja föl.

A jobbágy községek mellett különösen a *nemes* községek érdemelnek különös figyelmet. Oly községek ezek, melyeket csupa kis nemesek laktak. E községek nagy része a király udvari embereiből alakult. Irtam már erről könyvem első kötetében. A király udvartartása más volt hajdan, mint ma. Az udvari emberek szerteszét laktak az ország különböző részeiben s például Veszprémmegyében *Kerektelek* község az Árpádkori királyok udvari szakácsai közt volt szétszórva. Ezek a kerekteleki nemes emberek időnként jó kuktákat voltak kötelesek beszolgáltatni a királyi udvarba, ha t. i. a király valahol túl a Dunán mulatott. Aztán voltak királyi vadászok, kik vadakkal látták el az udvartartást. A vadászt nem pénzzel, hanem birtokkal fizette a király. És voltak udvari ötvösök, nyereggyártók, kardszállítók, csiszárok. Ezeknek mind birtokkal fizettek a királyok.

Ezek alkották a nemesi falukat. Ezek és a királyi várak védői, kik a várak mentén elterülő földeket kapták. A nemesi községeknek is volt birája, de már ezt ők maguk választották. Volt jegyzője is a nemesség fiatalabb írástudó tagjaiból. Sem nekik nem parancsolt senki, sem ők nem parancsoltak senkinek. Tökéletes szabadság uralkodott, sőt rend is, ha volt a községben egy-egy régiebb, tekintélyesebb család, mely rendet tudott tartani köztük. Hogy milyen volt a nemesi községek belső szervezete, azt igen érdekes példával világítja meg Eötvös Károly.

1840-ben volt Bécsben egy angol, híres történelmi név viselője: Lord *Persival*. A hadseregbe akart belépni, szörnyen költekezett és nagy birtokai daczára nagy adósságokat csinált. Gondnokság alá került tehát és 10.000 forintból kellett neki évente megélni. Ezzel a pénzzel Bécsben nem élhetett meg. Az ottani angol követségnél megismerkedett Pázmándy Dénessel, azzal, a ki később képviselőházi elnök lett s a kinek elmondta, hogy minő sorsban van és hogy neki most tiz esztendeig mily szegényül kell élni. Szeretne tehát olyan országban és olyan faluban megtelepedni, a hol művelt emberek laknak, de a hol törvény nincs és senki sem parancsol. Erre Pázmándy azt mondta: majd megkérem Pestmegye egyik követét, Szentkirályi Mórt, hogy ajánljon ilyen falut. Meg is kérte. Szentkirályi azt mondta, ha olyan helyen akar letelepedni, a hol művelt emberek vannak, de a hol törvény nincs, költözzék Dabasra. A lord el is költözött Dabasra és ámbár csak tiz esztendeig akart maradni, úgy megszerette az ottani életmódot, hogy pár esztendővel megtoldotta. Később mégis elköltözött. Visszament Angliába hirt mondani, hogy Magyarországon vannak községek, a hol művelt emberek laknak, de a hol *törvény nincs és a hol nem parancsol senki*. De nem azért, mert nem volna olyan a ki parancsol, hanem azért, mert *nincs olyan, a ki engedelmeskedik*.

Mi más a mai község képe, mi más annak belső szervezete! Annyi a törvény, hogy ugyancsak nagy eszü ember legyen, a ki azoknak sokaságában, szövevényeiben eligazodjék. A birót többé nem a földesur ispánja jelöli ki, hanem a főszolgabíró »kandidál« és választ a község népe. A jegyzőt is a főszolgabíró kandidálja s a képviselőtestület választja, de a mai és a régi község annyira esnek egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől. Ha szembe vetjük őket, illik rájuk a nagy különbséget feltűntető közmondás: Velence s - Gelence! Deszkakert s vesszőkert! A mai jegyző diplomás ember s a törvényeket a kis ujjában hordja. A nép akarata törvényhozóvá választhat oly embert, ki az ország törvényeit sem ismeri, ám a falusi jegyzőnek aprójára kell ismernie jóformán mindama törvényeket, melyeket a törvényhozás alkot. A községben legfontosabb állás a jegyzőé. A legfontosabb és a legterheesebb. Ott, hol több apró község van egy csoportban, négyet-ötöt igazgat egy maga a jegyző. A közigazgatásnak minden ága összefut az ő kezében. Közegészség, közmunka, közbiztosság, adó, ujonczozás, mezőrendőrség, köztisztaság, újabb idő óta az anyakönyvvezetés s a közigazgatásnak még sok ága-boga mind az ő kezében s a község dolgának rendes folyásáért ő első sorban a felelős. Ő mozgatja, dirigálja a birót, a közgyámot, a pénztárnokot, az adószedőt, a táblást, az éjjeli őr, a csőzt - száz keze s ezer szeme legyen, hogy a község minden dolgát rendben tartsa s figyelmét semmi el ne kerülje. A képviselő testület, melynek fele a legtöbb adót fizető s fele választott egyénből áll,

gyűlésezik, meghányja-veti a falu dolgát, határoz, de ezt is, meg a községi gyűlést is, melyben a község minden adófizető polgára részt vehet, a jegyző vezeti, ő a lelke a gyűlésnek, a tanácskozásnak: az ő vállán nyugszik az igazi teher. Különösen áll ez olyan községekre, melyekben kevés az iskolázott ember. Itt a bíró dolgát, a pénztárnokét, az adószedőét a jegyző kénytelen végezni vagy legalább is folyton örködni, hogy járatlanságukkal valami hibát ne kövessenek el.

Érdekes az a kép, mit Baksay Sándor ad a nagyobb alföldi községek és városok belső életéről. Beleillik könyvünk keretébe, mert a *népet* rajzolja, a subás parasztot, annak a községi életben való résztvételét.

Mikor a vasárnapi isteni tiszteletnek vége van - írja Baksay - következik a második prédikáció, melyet a községi bíró s városokon valamelyik jegyző tart s melyet az uraimék nagyobb figyelemmel hallgatnak s jobban megértene, mint imént a tisztelendő kemény dorgálódzásait. Az ezer barna fej, az ezer fekete subagallér közül a hirdetőre függesztett szemmel vési emlékébe a hallottakat s haragos vagy jókedvű morajjal mondja ki ítéletét, kivált a legutolsó ígére, mely rendszerint bizonyos polgári kötelességekre való emlékeztetést foglal magában, melynek nem teljesítése a »végrehajtó« vagy - mint néhol nevezik - »erőltető« látogatását helyezi kilátásba. A jegyző leszáll a hivatalos állványról (nagyobb helyen a város-háza erkélyéről) és a »sokfejű szörny« pipára gyújt, csoportokra oszlik, tanakodik, híreket és eszméket cserél, míg a déli harangszó és az »asszony« iránti köteles tekintetek haza nem parancsolják. A város-, vagy község-háza előtt hosszú padok állanak: ezek hétköznapiakon a községi tisztviselők és éltesebb tisztas egyének gyűlő helye. A tiszti karban *biró uram* a feje (tudniillik a látható fő, mert a láthatatlan a jegyző, a »kis isten«) az egész tanácsnak. *Törvénybíró uram* az apróbb pereket ítéli fejből; *második bíró uram* a vagyont kezeli; *borbíró uram* kötelességét a neve határozza meg: az ő gondja az italmérés, akár haszonbérbe adva, akár házilag kezelve; körülöttök 6-12 szenátor; ezeken kívül, de hozzájuk közel esik a 60-100 polgárból álló képviselő testület. Tizedesek, hajduk, bakterek, kik rendszerint katonaviselt emberek, a szegényebb osztályból fogadva, fizetésért szolgálnak. A »polgár«, a »kis bíró«, a »városi hadnagy« saját lován, jobb módu családok ügyesebb tagjai, majdnem becsületből szolgálnak. Itt tanulják az előjárói tudományt, mert idővel ők lesznek a *birák-uraimék*. Az egész közigazgatásnak élő hivatalos ujságja a dobos bakter, kinek e hivatalhoz illő tudóval kell birnia. A mit jegyző uram már kihirdetett, azt ő még újra meg újra elmondja *észből*, szóhiba nélkül, belesülés nélkül.

Más a kép a kisebb községekben, a hol még dobra sem telik. Ott a »táblás« vagy »polgár« nyakába veszi a falut, sorra járja az utcákat, meg-meg áll s kiált: »halljad, ember, halljad!« Székely falukban a »polgár« az éjjeli bakter is, ő kiáltja ki: Tizenkettőt ütött az óra! S nagyot cserget a csergettyűjével a kiáltás előtt és után. Ugyancsak mély alvó legyen, a ki erre föl nem ébred.

Az alkotmányos éra óta sokat változott a faluk képe s nemcsak az egyesek törekszenek arra, hogy csinos, mutatós legyen a házuk, de a községek is egyre több gondot fordítanak a falu-házára. Ma már kisebb községekben is nem ritkaság a díszes falu háza, melynek tanácskozó terme egyuttal mulatóhelyül is szolgál. Ime, itt van Nagy-Baczon háromszékmegyei községnek a háza. E községnek alig 2000 lelket tesz ki a népe s a község-háza - palotaszámba megy. Óriási tanácskozó termében még galéria is van: ott huzzák a cigányok a talp alá valót, a »hangversenyt« meg a színelőadást követő bálon. Hangverseny és színelőadás falun! Nemcsak a nagyobb, de kisebb községekben sem szokatlan már a hangversenynyel és színelőadással egybekötött bál. Lelkes papok és tanítók összetoborozzák a falu mindkét nembeli fiatalságát, az egyik szaval, a másik énekel, sőt el-eljátszanak egy-egy kisebb vigjátékot is. A

falu rosszának meg a *Sárga csikónak* az eljátszása meg éppen divatos lett az újabb időben s a színházi játék alatt többé nem csepűrágó, bukfenczező komédiát ért a nép.

Az olyanszerű faluháza, mint a milyen a nagy-baczoni, nem tartozik a ritkaságok közé. Egy földél alatt van a nagy tanácskozó termén kívül, a jegyző tisztességes lakása, a több szobából álló iroda, külön az anyakönyves szoba, hol a jegyző, a legújabb törvény értelmében, összeadja a párokat. S itt huzódik meg a kis olvasó szoba is. Minden jóra való községben van egy kis olvasókör, hol esténként összegyűl a falu olvasni szerető népe. Járatnak legalább egy napi, néhány heti és képes ujságot, olvassák nagy érdeklődéssel az ország és világ dolgait, meghányják-vetik, vitatkoznak, politizálnak s ha egy vagy más dolgot meg nem értenek, ott van a pap, ott a tanító, a jegyző: azok megmagyarázzák. Így van ez minden községben, hol a pap nem elégszik meg azzal, hogy elvégezze papi funkcióját a templomban s a tanító sem elégszik meg azzal, hogy az iskolában a gyermekek fejébe verje a tudományt, de az iskola falain túl is missziót végez. A nagyobb alföldi községekben és városokban már alapszabályok szerint szervezett *nép-körök* vannak az uri kaszinók mintájára, egy-egy városban több is. Ezek a nép-körök rendszerint politikai jellegűek: itt erősen foly a politizálás. Vannak szabadelvű, negyvennyolczas, gazdasági és iparos körök s egymást gunynévvvel is megtisztelik, pld. van ökrös, mezítlábos, faggyugyertyás kör stb. E köröknek - írja Baksay - nem mindenki lehet tagja s nem is akar mindenki. *Vén magyarok*, kik lenéznek minden újítást s gyanús szemmel néznek minden mozgalmat, a minék »nem lesz jó vége«; *kevély parasztok*, kik kicsinylik a mesterembert is, a kisebb gazdát is, a poétát is, az urakat is; *kegyes lelkek*, kik a köröket a templom ellentéteinek tekintik s minden betűt, mely nem vallásról beszél, hiábavalóságnak tartanak, bizony nem dobnak ki két-három forintot azért, hogy egész esztendőn át nyeljük a hazugságot és a pipafüstöt. Hát hiszen, ha valami történik a világban, úgy is csak meghozza az asszony a piaczról. Minek azért vén embernek »oskolába« járni? A mit az asszonytól meg nem tudunk, megtudjuk a *szárazmalomban*. Ott legalább azzal beszél az ember, a kivel összeszokott; nem is kell négy fal közé szorulni, mint a betegnek, mert a malom barátságos ernyője alatt öten-hatan is megférünk egy padon s látjuk a járókelőket is, - azonkívül pedig az Isten áldott szép napját egész nyugovásáig, a kit nem azért adott ő szent felsége, hogy ablakból lesse az ember. Ez az igazi *Népkör*! Csakhogy sokkal arisztokratikusabb, mert ide nem lehet minden embernek két-három forintért beiratkozni; ott csak vérbeliek, törzsökös emberek megszokott köre gyűl egybe. Gazd' uram (mert száraz malma csak annak van, a kinek magának is van mit örletnie) meg a régi komák, kikkel együtt kerülték az oskolát, aztán a jó szomszédság és az atyafiság. Az uri rendből csak azok, a kik kevélységből adják a parasztot, mert ilyen is van köztök elég. Nem egy tisztujítás a szárazmalmok eresze alul indul ki s nem egy közgazdasági ügyet ott intéznek el.

Újabb időben a földmívelési kormány nagy buzgósággal szervezi a népkönyvtárakat. Összeállította a népnek való könyvek jegyzékét s az állam pénzén állít 50-100 firtos könyvtárakat egy-egy községben. Évről-évre csinálja ezt a földmívelési kormány, a mellett meg a téli időszakban vándor apostolokat küld szét a nagyobb községekbe, hogy ott népszerű előadást tartsanak a gazdasági, dolgokról. Vele lépést tart a közoktatási kormány, mely épp most dolgozik azon, hogy minden iskolának legyen meg a maga könyvtára 10-16 éves ifjak számára s nagyon helyesen, az e célra összeállított jegyzékbe fölvesz oly könyveket is, melyek a felnőtteknek valók: hadd vigyék haza a gyermekek a szüléknek a jó könyveket. Így aztán idővel az iskola könyvtárak mellett népkönyvtárak is szerveződnek s ha a földmívelési és közoktatási kormány kitartással folytatja a megkezdett munkát, husz-harmincz év múlva aligha lesz község iskolai és népkönyvtár nélkül.

S hadd legyen minden községben iskolai és népkönyvtár: erős a hitünk, hogy ezek nemcsak az általános műveltségnek, az ismeretszerzésnek legfőbb eszközei, de áldásos munkát végeznek

a nép hanyatló erkölceinek javításában is. Mert nem szabad eltitkolnunk, hogy népünk erkölcsét erősen megrontották újabb időben a *képviselőválasztások*. Ott, hol a nép gazdagabb s politikai tájékozottsága is fejlettebb: ott elvek elvek ellen mennek küzdelembe, ott etetésnek-itatásnak, vesztegetésnek helye nincs. Azt az alföldi parasztot, ki a lajbija zsebéből kifizethetné a képviselőjelölt ur egész vagyonát, csak okos szóval lehet meghódítani; ha szívéhez és elméjéhez utat talál szavunk. Ám a szegényebb sorsu nép könnyen megtántorítható pénzzel, etetéssel, itatással. Ma negyvennyolczas, a jövő választáskor szabadelvű; arra »szaval«, a ki jobban megfizeti. Természetesen, a nagy summa pénzeket a *kortések* vágják zsebre, kik egész más fajta alakok ma, mint voltak 48. előtt A mai kortesnek a képviselőválasztás nagy jövedelmi forrás s a szegényebb, együgyűbb választó száját bedugják néhány forinttal - meg pálinkával. Az olyan választás, a milyennek még az alkotmányos éra kezdetén tanuja voltam, hogy t. i. a választók gyalogszerrel mentek a választás színhelyére, jó fél napi járó földre, tarisznyájukban vitték az asszony süttötte ropogós czipót s arról sejtelmök sem volt, hogy szavazatot megfizetni lehessen, ma már fehér holló-számba megy. A régi tiszta erkölcsöknek vége. Vajjon megérjük-e, hogy újra feltámadjanak?

Valóban nem sok örömünk telhetik abban, a mint népünk az ő alkotmányos jogát gyakorolja. Ilyenkor nem ismerünk a mi mértékletes, egyszerű, becsületes, tisztességtudó népünkre. Annál nagyobb örömmel vegyülhetünk közjök, ha a *vásári sokadalomban* gomolyog. Az *országos vásárra* elmegy minden épkézláb ember, hacsak ágyba nem szegezte a betegség s ott látjuk a vásárt megelőző napokban a *barompiaczon* mindazokat, kiknek eladó és vevő szándékok van. Sőt azok is, kiknek nincs komoly eladó szándékok, megjelennek a vásáron a »piaczosabb« marhákkal. Különösen a helybeliek, mert nekik érdekökben áll, hogy mennél népesebb és szebb legyen a vásár.

- Hogy ez a pár ökör? - kérdeztem egyszer egy atyafitól.

- Nem eladó, válaszolt az atyafi.

- Hát akkor minek hajtotta ide az ökreit?

- Hogy *szébb legyen a vásár*, felelt az atyafi büszkén.

»Légy az alkuban cigány, a fizetésben becsületes« - tartja a közmondás. Hát foly is az alku cigány módra. Százszor is egymás markába csapnak s még mindég nincs meg a vásár. Megakadnak egy pár forinton s ezen elalkusznak estig. A népnek, - ha már a vásárra jött - nem drága az ideje. Nem unja cigánykodni néhány krajczárért sem. Jó árát kapni az eladásra szánt jószágoknak s jutányosan szerezni meg a megvételre kiszemelt jószágot: ebben tapos egész nap s rendszerint alkonyodóban a nap, mire az áldomás ivásra kerül a sor. Az áldomást el nem engedik. Az eladó visszatérít egy krajczárt a vevőnek: ez a szerencse krajczár. Rendes szójárás, hogy: ebből csak a szerencsekrajczárt engedem el! De hát hiába köti meg magát az eladó: leveszik a lábáról. A vevő szándéku embernek segítségére mennek a jó emberei, a komák, szomszédok, a sógorok, ez is talál, az is talál valami hibát az állatban, még ha nincs is abban semmi kivetni való s addig ócsárolják az állatot, míg végre is a gazdát leveszik a lábáról s enged néhány forintot. No, csak hogy sikerült. Akkorát csattannak a tenyerek, hogy kényes ember bekapná a szájába a tenyerét s úgy hűtögetné. Mennek a »baromczédulával« a vásárfelügyelőhöz, az szentesíti a vásárt, aztán behuzódnak a Laczi-konyhába, hol vigan sustorog a pecsenye a forró zsirban. Letelepednek, falatoznak, isznak bort, pálinkát, kívánják egymásnak a szerencsét, az egyik az állathoz, a másik a pénzhez s sötét este lesz, mire haza kerülnek, ki a tele bugyellárisal, ki a vásárolt jószággal.

Mig a sokadalomban (így hívják több helyen a marhavásárt) a férfiak dolga a vásár, már az országos vásár napján az asszonyoknak jut a főszerep. A férfiak csak ott kullognak az

asszonyok sarkában. Az asszony tudja, hogy mi minden kell a házhoz, nem a férfiak gondja ez. Ne is szóljanak bele az ők dolgukba. Tudnak ők is alkudni, de még különben mint a férfiak. Az ők szerepök: a fizetés. Ha aztán mindent megvásároltak: csizmát, cipőt, mindenféle ruhaneműt, fa- és cserépedényeket, bezzeg hogy kell jutni néhány piczulának - vásárfiára is. A gyermekek kijönnek a falu végére, de még annál is messzebb elkalandoznak, egészen a falu határáig: úgy várják az édes apát s édes anyát a vásárfiával.

- Hoztak-e vásárfiát? kiáltják messziről.

Hát hogyan hoztak volna. Hoztak sipot, furulyát, »tót muzsikát« s egy hétig-kettőig hallod a sipolást, a muzsikálást: erről tudhatod, hogy mostanában vásár volt, országos vásár. Egy hét, két hét múlva aztán visszanyeri a falu rendes képét: a sipok, tótmuzsikák elromlottak, elvesztek: a falu újra csendes. A minthogy amely falu lármás, ott baj van: az emberek többet járkál a korcsmát, mint az Isten házáat. Ám hol a »belső emberek« tudnak hatni a népre, a hol a belső emberek és világi előljárók egyetértve, egy szívvel-lélekkel munkálnak a nép javán, ott rossz dolga van a korcsmárosnak - csend és rend uralkodik a faluban s legfeljebb a vasárnapi vacsernye után verődnek össze a korcsmában egy pohár bornak az elköltésére. De vacsorára szépen hazamennek, mert így kívánja ezt a tisztesség regulája s meg a ki későn fekszik, nem kel korán s ha korán is, rossz kedvvel fog a »mives napi« munkába.

A falusi ember a tyukokkal fekszik s hajnal pirkadásával kel. Rendes, mértékletes élete mellett tanuskodik még a temető kert is, hol minden második-harmadik fejfa késő öregséget ért embernek a fejfája.

Menjünk ki egy pillanatra a temetőkertbe.

A temetőkertben.

Az öreg ember. - A halál. - Temetkezési szokások. - Fejfák. - Sírfeliratok. - Megnyugvás.

Azt ígértem, hogy a bölcsőtől a sirig vezetem az olvasót. Im, a gyermek, kit láttunk a bölcsőben, az iskolában, majd felserdülten, a katona sorban; láttunk a házában, gazdaságában, a falujában - megöregedett. Gyermekei, unokái, sőt már dédunokái is vannak. A birtokát, mint a hogy ezt teszi legtöbb paraszt ember, kiosztotta gyermekei közt, ő maga az öreg asszonnyal, miután megülték már az aranylakodalmat is, meghúzódott egy kis szobácskában. A meddig csak bírja, nem tud pihenni: a népnek a munka az élete. Ha munkára képtelenné vált, lefektében-felkeltében a jóltevő halál után sohajtozik. Érzi, hogy láb alatt van. Nem állja meg, hogy bele ne szóljon a gazdaság folyásába, a mit a fiatalok nem mindig vesznek szívesen. Mind azt hiszik, hogy többet tudnak az öreg embernél. Csak mikor eltemették az öreget, jut eszükbe sok bölcs mondása s mindennap elmondják: bizony igaza volt az öregnek. Ám míg élt, évdőve mondogatták: jó az öreg a háznál, ha baj nincs is, bajt csinál.

Az öreg paraszt ember nem fél a haláltól. Porból lettünk, porrá leszünk, mondja szeliden mosolygó megnyugvással. S ha az isteni gondviselés megengedte, hogy férj és feleség együtt érjenek késő öregséget, szép csendesen készülődnek a meghalásra. Az öreg asszony elkészíti a maga és az ura halotti ruháját. Ott van az a láda fenekén, ha meghaltak, ott megtalálhatják a maradékok. Némelyik a fejének való fát, a koporsónak való deszkát is megszerzi. Csak ki kell faragni a fát, gyalulni a deszkát, ha ütött az óra. S ha kedvökre való ember a pap, az ő számára is félre teszik a láda fiában a szép sárig aranyat, hogy aztán szépen elbúcsúztassa övéitől, atyafiaitól, komáitól, alsó, felső szomszédjaitól, minden jó emberétől. Maguk gondoskodnak arról, hogy tisztességes, hogy szép legyen majd a temetésök. Nem mintha nem biznának a gyermekekben, de ők egész életüket gyermekeik boldogulásának szentelték, még halálukkal sem akarják megterhelni, nagy költségbe keverni.

A temetkezési szokások nagyjában egyformák s az eltérések nem jelentékenyek, a mint az egyes vidékek szokásainak egybevetéséből mindjárt kitűnik. Az alföldön a nehéz beteget, mikor már látják a hozzátartozók, hogy közeledik a vég - földre fektetik. A szoba közepére, a mestergerenda alá vetnek ágyat, hogy könnyebben haljon meg. A katolikusok szentelt vízzel mosogatják a haldokló halántékát, szentelt gyertyával körüljárják, azt hol meggyújtják, hol eloltják s a füstjét a haldoklóra fújják, hogy a gonosz lelket eltávolítsák tőle. Ha van rá idő, elhívják a papot. A kálvinista pap még egyszer részesíti az Uri szent vacsorában az ő hívét, a katolikus pap feladja rá az utolsó kenetet. A halott szemének lefogása, állának lekötése, a füröszítés, kinyújtóztatás, a halotti ruhába való öltöztetés - egyformán történik mindenütt. Az alföldi katolikusoknál, különösen régebben, szokás volt, hogy egy jó énekes öregasszonyt fogadtak, ki egész éjjel énekelt, hol egymaga, hol a halottnézőkkel együtt. A kálvinisták nem fogadnak énekes asszonyt: hol az egyik, hol a másik halottnéző kezd énekbe, diktálván az ének sorait a többieknek.

A halottat egy pillanatra sem hagyják magára, ott ülnek körülötte a virrasztók, férfiak, nők vegyest. Énekelnek, beszélgetnek s szép csendesen poharazgatnak. Napközben - a halott hozzátartozói - körül állják a ravatalt s hangos jajszóval siratják, szebbnél szebb mondásokkal dicsérve búcsúztatják a halottat. Ráborulnak, véges-végig csókolják s a megsomorodott szivekből megkapó szép mondások fakadnak, a halott jeles tulajdonságait, kedvességét, jóságát, szépségét magasztalók. Egy alföldi asszony pld. így siratta el az urát:

Ó lelkem galambom, hű párom!
 Hej, csak még egyet szólnál hozzám!
 Csak még egyszer vetnéd rám mosolygó szemedet!
 Hej, de nem mondd többet: kedves galambom, gyémántom, rubintom!
 Ó, hogy felejtselek el! Hogy felejtsem el azt a sok szép szavat! Hogy felejtselek el tégedet!
 Nincsen már nékem senkim e világon, kinek elpanaszoljam bajomat. Hej, csak a jó Isten
 visel már én rám gondot!
 Kedves galambom, jó párom!
 Elfeledhetetlen hű párom!
 Árva leszek én már, ha aranyos lesz is a kapufélfám.
 Jaj, de csak nagy árvaságra hagytál!
 Lelkem galambom, hű párom!
 Kedves angyalom, lelkem jó párom!

A mint látjuk, szép kesergő költemény ez, meglehetnek vele elégedve a hallgatók. Mert a ki nem tudja szépen elsíratni a halottját, azt ugyancsak megszólják. Azt meg, a ki mindenféle együgyűséget össze-vissza beszél halottja felett, kigunyolják később. Fölkapják mondásait s »folytatják«, mint pld. a sok közül ezt a mondást: Csűröm háta kilikadt, ki foldja be a likat? - siratta egy asszony az urát. Bezzeg hogy szegénynek elég nagy gond volt ez is, mert biz ez nem asszonynak való munka. Férfi kell rá. Egy pásztort meg ezzel siratott a felesége: Ó lelkem uram, jámbor uram, nem kiáltod többet Csikorra hegy tetejéről: u-ú! Kivagy te! (Csikorra hegy a falu fölött emelkedik, annak a tetejéről szokott visszakiáltani a pásztor a kuttyája után, ha megfélemedezett magáról s nem tartott a gazdájával. A szegény asszony az ura kiáltását utánozta, mire a Kivagy beszaladt a halottas házba.)

Az e fajta síratóknak, melyeken »kikapnak« a falusiak, se szeri, se száma. De amint láttuk, van a síratók közt olyan is, mely megkap a buba merült szív közvetlenségével, megkap a dallamosságával s az itt közölthöz hasonló temérdek lehetne feljegyezni falusi halottas házakban.

A temetés órájában, - írja Török Károly - az Alföldön sátoztott ütnék fel az udvaron: ez alá ül a pap meg a kántor s félkörben állanak az éneklő gyermekek. A halotti gyülekezet deszkaülésen foglal helyet. A halott férfi rokonai hajadon fővel állanak a koporsó körül. Midőn a pap elprédikálta, a kántor elénekelt a halottat, a koporsót felteszik a halálkocsira s indulnak a temetőbe. Elöl mennek a gyermekek, utánnok a kántor a funerátorral; katolikus részen a pap is kikiséri a halottat. Aztán jön a gyászkocsi, melyet a rokonok és jóbarátok követnek s végül a jó ismerősök kocsin. Ha jó módu volt a halott, harmincz-negyven kocsi is egy sorjában. A legutolsó kocsin vannak a kapák, a fejtől való fa. Hajdanában, ha fiatal volt a halott, Szent Mihály lován, ha korosabb, rudakon vitték és viszik ma is. A temetőben a sir köré igyekezik mindenki, hogy egy-egy darabka göröngyöt vethessen a sirba. A ki ezt teszi, annak nem zsiabad el a keze soha. A 18-ik század utoljáján, mielőtt a koporsót a sirba leeresztették, háromszor lőttek bele. Ugyanigy tettek a székelyek is hajdan. A halott legközelebbi rokonai oda állanak a sir szélére fejtől, s ráborulnak a fejfára, sirván-riván keservesen. A fejfára akkor csak a halott nevének a kezdőbetűit s a halálozás évét vágják fel. Néha még ennyit se, hanem előveszik a *billogvasat* s azt sütik rá. Mások meg ezt vágatják rá: A. B. F. R. A. (A boldog feltámadás reménye alatt.) De egész verseket is vágatnak a fejfára. Ime egy ilyen fejfa. Felül a négy betű:

M. F. A. H.

(Megfizetett a halálnak.)

Aztán következik a vers:

Mint nyílt virág, mint a pára,
Elmultam az Úr szavára.
Koncz Julianna volt nevem,
Harmincz tavasz nyílt felettem.
Varga Sándor hű férjemmel
Tizennégy évet tölték el.
De már a halál szavára
Elszakadt szerelmünk láncza.
Jó fiamat, szüléimet,
Rokonaimat, testvéreimet
Bizom az Egek Urára,
Míg jönnek a jobb hazába.

A temetőből az egész gyülekezet visszamegy a halottas házba, *torra*. Régebben szokás volt, hogy mikor a temetésről haza értek, a megszorodott család minden tagja öklét háromszor az ereszebe ütötte, hogy a halott lelke éjelenként haza ne járjon. Aztán letelepednek az asztal köré s kezdődik a tor, mely a jobb módúaknál költséges szokott lenni. Sorba kelnek fel a férfiak s mondanak néhány jó szót a halotról, kívánván néki csendes nyugodalmat, ilyenformán: Az Isten nyugosztalja meg a kigyelmetek halottját a halóföldjében, a lelkét fogadja be szent országába. A megszorodott szívű feleknek csepegtessen az Úr gyógyító balzsamot vérző sebeikre, minket pedig szent lelke által készszé tegyen a jövőendő csendes kimulásra.

A *palóczoknál*, mikor a halottat kiterítették, nyomban előkeresik a »hamvast« (vastag lepedő, melyet hamuval megtöltve, lugzáskor a lugzókádban levő ruhák tetejére raknak) abba kiürítik az ágynak a szalmáját, melyen a halott feküdt betegség idején, a szalmát kiviszik a temető árkába s ott elégetik. Ugyancsak a palóczoknál, a férfi halott mellére *lópatkót* szoktak tenni, azért, hogy a halottnak »fel ne gyüljön a melle«, - mondják a palóczok a kérdezősködőnek, de valóképpen azért, hogy a rossznak ne legyen a halott felett hatalma. Nem valószínű, hogy ősrégi szokás maradványa ez a lópatkóval való eltemetés, őseinket a lovakkal együtt temetvén el. A palócz halottat a kántor búcsuztatja el ékes rigmusokban az összes rokontól, jó szomszédoktól és barátoktól külön-külön. A frissen hányt sirhalomra a halott egyik rokona vagy jó barátja egyes vagy kettes keresztet csap a kapa nyelével, mégpedig a sirhalomnak a kelet felé fekvő oldalára. A tornál a halottnak is terítenek, az asztalnak arra a helyére, hol az elhunyt étkezni szokott, sőt külön tányérkára sőt is tesznek, mert a palócz hite azt tartja, hogy a meghalt a torban még mindig köztök van. Mindnyájan egy pohárból isznak s mindenki mond egy rövid beszédet.

Aranyosszéken, ha a halott husz éven alól van, az udvaron végzik a szertartást, de az ennél idősebb halott koporsóját elébb a templomba viszik s úgy a temetőbe. Ha leány hal meg, fiatal leányok és legények viszik ki. A leányok haja kibontva, fehér ruhában, karjok átkötve piros vagy kék szalaggal, melybe rozmaring szálat tűznek; a legények fekete ruhában vannak, vállukon átvetett fehér szalaggal. A felnőtt halott koporsóját leteszik a templom pitvarába, magára hagyják s a halotti gyülekezet bemegy a templomba, hol a pap a prédikáció után elbúcsuztatja a halottat minden atyafiától s jó emberétől. De legtöbb aranyosszéki faluban nem szeretnek a temetőbe temetkezni s ha lehet, a megszorodott család a maga kertjébe temeti az ő halottját. Egy a halotti gyülekezetből, mikor a sirhalmot felhányták, megköszöni a részvétet (ez általános szokás a Székelyföldön) s meghívja az egész gyülekezetet torra. Várfalván, (Aranyosszék) - írja Jankó János - ha fiatal leány vagy legény hal meg, hat leány és hat legény viszi a koporsót muzsikaszó mellett s mikor a halottra borul a sirhalom, a kapákat

keresztbe teszik és akkor a legények meg leányok muzsikaszó mellett háromszor körüljárják a sirt némán, szótlanul. Ha a halott nagyon szegény vagy a megrendelt sirkő még el nem készült, a sir két végibe a testvivő fát dőfik be, melynek végét egy-egy gömb- vagy tulipán-faragás díszít. Ha gyermeket temetnek, a testvivő leányok és legények fátyolukat vagy a sirba dobják vagy a testvivő fa gombjára kötözik s tesznek reá néha-néha egy-egy koszorút is. A sirok feje mindig keletnek néz.

A *hétfalusi csángók* gyertyával mennek virrasztóba. Mindenki visz magával egy gyertyát, mert a halott mellett éjjel-nappal ég az. A halott legközelebbi férfi rokonai egész a temetésig hajadonfővel járnak, a nők pedig fejök diszfátyolát nyakukra kanyarítják s mindaddig, míg a gyász tart, fehérneműjüket, még a tisztaság rovására is, elhanyagolják. A papot küldöttség hívja meg a temetésre. Az udvaron, hol a szertartás le foly, a pap számára szénával vagy szalmával behintett helyen karos pad áll, előtte diszes lepellel beterített asztal. A prédikáció itt is búcsuztatóval végződik. Elindulván a menet, az asszonyok menetközben siró hangon hirdetik az elhunyt jó tulajdonságait.

Sírató is, búcsuztató is kezd ritkulni. Különösen a búcsuztató. És kezdenek ritkulni azok a nagy gonddal megfaragott, csillaggombos, tulipános fejfák is, mindmegannyi remeklései a falusi faragó mesterségnek s emlékei a régi időknek. A fa helyét kezdi elfoglalni a kő, a márvány. De ha ritkulnak a régi szokások, viszont el kell ismernünk, hogy ma nagyobb gonddal ápolják a sirokat, mint hajdan. Különösen a kálvinisták kopaszon hagyták régen a sirhalmot, vadvirág meg kóró hirdette a kálvinista egyszerűséget, pompakerülést. Ma már felekezeti különbség nélkül gondozzák a sirhalmokat. Tavasztól késő őszig *nyilik* a gyászoló család ültette virág. A temető kertek igazi kertek: erdei és gyümölcsfák vetnek árnyékot a sirhalmokra s deszka- meg kőkerítés óvja a halottak birodalmát.

Az érczkoporsó sem ritkaság, de az elsőség még mindig a diófáé. Ez a magyar ember fája.

Ebben esik legjobban az alvás, míg megharsan a feltámadás trombitája. Adjon Isten minden jót, Diófából koporsót! - ezt kívánja magának és minden jó emberének a magyar ember.

Nagy uraknak való a sirbolt, a márvány koporsó, a szántó-vető ember teste hadd pihenjen a földben, diófa koporsóban. Pora keveredjék össze az édes anyaföld porával. A földből vett életnek a földben legyen megnyugovása.

Hadd porladjon el a test,
Sirba viszem örömet,

csendül meg a gyászének a sirdomb felett.

Gond, fáradság
Ott nem forgat,
Semmi veszély
Nem háborgat.

A haláltól nem remegő, a megsemmisülés gondolatában megnyugovó érzés fénye ragyog az egyszerű emberek arczán, énekelvén: hadd porladjon el a test, hisz

Boldog az, ki a halál
Hives árnyékában
Kivánt enyhülést talál
Testi fájdalmában.

Csak a test porlad el, a lélek fölszáll a mennyeknek országába. »Hol van halál a te diadalmad?
Hol van koporsó a te fullánkod?« A hit a feltámadásban: im a megnyugvás a halálban.
Lelkesen, diadalmasan csendül fel újra: Hadd porladjon el a test, Sirba viszem örömet!
Mely szép, mely dicsőséges vége ez a földi pályának!

.oOo.